

319376

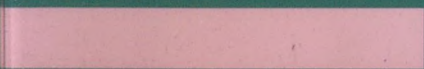
6

15. évf.
2006.
3. szám

A NYUGATI MAGYAR EMIGRÁCIÓ
AZ 1956-OS FORRADALOMRÓL
(1956-1958)

KISEBBSÉG KUTATÁS

MINORITIES STUDIES AND REVIEWS

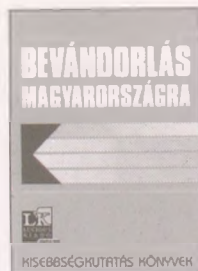
A Lucidus Kiadó új könyvei

**Szesztay Tamás (szerk.):
Együtt.
Az 1956-os forradalom és
a határon túli magyarok**

Budapest, 2006. 245 p.

3200 Ft

**Tóth Pál Péter (szerk.):
Bevándorlás
Magyarországra**

Budapest, 2006. 364 p.

2800 Ft

**Stark Tamás:
Magyar foglyok a
Szovjetunióban**

Budapest, 2006. 259 p.

3200 Ft

**Miskolc Ambrus (szerk.):
Magyar utazók a
Duna-tájon**

Budapest, 2006. 204 p.

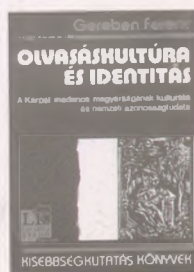
2600 Ft

**Tóth Pál Péter (szerk.):
Vándorlás és
népességfogyás.
Interjúk a magyarok
Magyarországra
vándorlásáról.**

Budapest, 2005. 256 p.

3800 Ft

**Gereben Ferenc:
Olvasáskultúra
és identitás.
A Kárpát-medence
magyarságának
kulturális és nemzeti
azonosságtudata**

Budapest, 2005. 215 p.

2800 Ft

KISEBBSÉG KUTATÁS

MINORITIES STUDIES AND REVIEWS

15. évfolyam 3. szám

Alapító és főszerkesztő: *Cholnoky Győző*

Szerkesztőbizottság: *Niederhauser Emil* (elnök), *Pomogáts Béla*, *Szarka László*, *Tóth Ágnes*, *Bruhács János*, *Doncsev Tosó*, *Péntek János*, *Kocsis Károly*, *Tóth Pál Péter*. Kiadja a Lucidus Kiadó, 1192 Budapest, Gomb utca 7. Telefon: 282-2250. Főmunkatárs: *Cholnoky Olga*. Szerkesztőségi titkár: *Vágó Pálné*. Grafikai tervező: *Szabó János*. Számítógépes előkészítés: *Balczér Gabriella*. Tördelő: *Korpás István*. Korrektor: *Papp Zsuzsanna*. Szerkesztőség: 1014 Budapest, Uri u. 53. I. em. 45. Telefon/fax: 212-9527; 224-6700/647 m. A lap megjelenik negyedévenként. Éves előfizetési ár 3600 Ft (ÁFA-val), külföldön 24 USD+12 USD (postaköltség tengerentúlra), illetve +8 USD (postaköltség Európába). Lapszámonkénti ár: 900 Ft. Előfizethető a kiadónál a Monor és Vidéke Takarékszövetkezet 65100118–10025640 számláján. Nyomás és kötés: Oliton Kft. 1104 Budapest, Kada utca 149. Felelős vezető: *Balogh Anit*.

Internet: www.lucidus.hu <http://www.hhrf.org/kisebbssegkutatas>

HU ISSN 1215-2684

A lap megjelenését az Oktatási és Kulturális Minisztérium, Nemzeti Kulturális Alap és az Illyés Közalapítvány támogatta.

Válogatásunk kiadványai

Acta Poloniae Historica (Lengyelország)
Central European Political Science Review
(Magyarország)

Český časopis historický (Csehország)
Le Courrier des pays de l'Est (Franciaország)
Défense nationale (Franciaország)

Der Donauraum (Ausztria)
European History Quarterly (Nagy-Británia)

Helsinki Monitor (Hollandia)
Historický časopis (Szlovákia)

International Review of Social History (Hollandia)

The Journal of Modern History (USA)
Merkur (Németország)

Meždunarodnaja Žizn' (Oroszország)
Nationalities Papers (USA)

Nations and Nationalism (Anglia)
Perceptions (Törökország)

Südosteuropa (Németország)
Südosteuropa Mitteilungen (Németország)
Die Welt der Slaven (Németország)

HUBBARD MUTATÓ

Magyar Tudományos Akadémia Könyvtára

1980. évi kiadás

1980. évi kiadás

1980. évi kiadás

1980. évi kiadás

1980. évi kiadás

1980. évi kiadás

1980. évi kiadás

1980. évi kiadás

1980. évi kiadás

1980. évi kiadás

1980. évi kiadás

1980. évi kiadás

1980. évi kiadás

1980. évi kiadás

1980. évi kiadás

1980. évi kiadás

1980. évi kiadás

1980. évi kiadás

1980. évi kiadás

1980. évi kiadás

**MAGYAR
TUDOMÁNYOS AKADÉMIA
KÖNYVTÁRA**

TARTALOM

Pomogáts Béla: Szerkesztői előszó	369
---	-----

A NYUGATI MAGYAR EMIGRÁCIÓ AZ 1956-OS FORRADALOMRÓL (1956–1958)

TANULMÁNYOK

Vámos Imre: Október huszonharmadika	371
Márai Sándor: Napló, 1956	374
Kiss Sándor: A forradalom okai	377
Borbándi Gyula: Forradalom vagy ellenforradalom?	380
Molnár József: Mese az ellenforradalomról	392
Borsody István: A magyar forradalom és a nagyhatalmak politikája	395
Cs. Szabó László: Írók a forradalomban	399
Kovács Imre: Megint megtaláltuk az utat	405
Cs. Szabó László: A húszévesek	414
Molnár József: A tizenhatévesek	420
Borsody István: Gondolatok a forradalom évfordulóján	423

ANKÉT

Magyarország jövője

(Auer Pál, Fejtő Ferenc, Kéthly Anna, Kovács Imre, Borsody István, Fenyő Miksa)	428
---	-----

DOKUMENTUMOK

Írók és művészek tiltakozása (Összeáll.: Vámos Imre)	451
Albert Camus: Követelésem az Egyesült Nemzetek Szövetségéhez	455
Salvador de Madariaga: Szuez és Magyarország	456
A szellemi Európa és a magyar forradalom (Összeáll.: Borbándi Gyula)	458
A Nemzetközi PEN Club a magyar írókért (Összeáll.: Szabó Zoltán)	460
Hallgató Balázs: „Les Temps Modernes” és a magyar szabadságharc	465

FIGYELŐ

Kovács Imre: A forradalom és tanúi	469
Kovács Imre: Miért bukott el a forradalom?	477

BIBLIOGRÁFIA

A magyar forradalom irodalma (Összeáll.: Bill Lomax)	483
--	-----

UTÓSZÓ

Pomogáts Béla: A hűség könyvei	497
--------------------------------------	-----

MŰHELY

Dobos Balázs: A magyarországi nemzeti és etnikai kisebbségek autonómiája	507
---	-----

NEMZETI TUDAT. NEMZETI ÉS ETNIKAI FOLYAMATOK

Bressy, Bernard de: Európa határai (<i>Kakasy Judit</i>)	532
Kušić, Siniša: Délkelet-Európa gazdasági átalakítása a végbement kelet-közép-európai folyamatok viszonylatában (<i>Komáromi Sándor</i>)	534
Axt, Heinz Jürgen–Milošoski, Antonio–Schwarz, Oliver: A Nyugat-Balkán az EU-bővítés kérdőjeleivel – különös tekintettel Macedóniára (<i>Komáromi Sándor</i>)	536
Liégeois, Jean-Pierre: Romák Európa szívében (<i>Kakasy Judit</i>)	538
Schüler, Sonja: A bulgáriai romák helyzete a rendszerváltás után (<i>Komáromi Sándor</i>)	541
Guibernau, Montserrat: Nemzeti identitás, decentralizáció és elszakadás Kanadában, Nagy-Britanniában és Spanyolországban (<i>Bosznay Csaba</i>)	543
Kumar, Krishan: Birodalom és angol nacionalizmus (<i>Bosznay Csaba</i>)	545
Peña, Guillermo de la: Egy új mexikói nacionalizmus? Belsőült jogok, alkotmányos reform és a multikulturalizmus egymással ellentétben álló jelentései (<i>Bosznay Csaba</i>)	547
Oliven, Ruben George: Nemzeti és regionális identitások Brazíliában: Rio Grande do Sul és egyedi vonásai (<i>Bosznay Csaba</i>)	548
Laščenova, E. A.: „Orosz világ” Örményországban (<i>Wernke Géza</i>)	550

NEMZETI ÉS NEMZETISÉGI IRODALMAK

Wackwitz, Stephan: Julia Warhola és a világ legalsó szintjei (<i>Komáromi Sándor</i>)	552
---	-----

KISEBBSÉGEK NYELVHASZNÁLATA

Stergios, James: Nyelv és nacionalizmus Oroszországban (<i>Bosznay Csaba</i>)	554
---	-----

KISEBBSÉGEK KULTÚRÁJA

Geană, Gheorghijă: Kárpáti népi búcsúk és a nemzeti öntudat eredete románok körében (<i>Bosznay Csaba</i>)	556
Obracht-Prondziński, Cezary: A kasub identitás helyzete a rendszerváltás után (<i>Komáromi Sándor</i>)	557
Mandaci, Nazif: Koszovói törökök és a kisebbség kultúrájának védelme helyi szinten (<i>Bosznay Csaba</i>)	559

KÖZÉP- ÉS KELET-EURÓPAI NÉPEK ÉS ORSZÁGOK KAPCSOLATAI

Mulaj, Klejda: Egy visszatérő tragédia: etnikai tisztogatás, mint az államépítés eszköze a jugoszláv többnemzetiségű környezetben (<i>Bosznay Csaba</i>)	561
--	-----

KISEBBSÉGI JOG

Tóth, Judit: Rokon kisebbségek, rokon államok és a szomszédokkal folytatott politika a kibővített Európában (<i>Bosznay Csaba</i>)	563
Deets, Stephen: Alkotmányosság és identitás Kelet-Európában: filozófiai töredékek feltárása (<i>Bosznay Csaba</i>)	564

KISEBBSÉGI POLITIKA

Nootens, Geneviève: A liberális nacionalizmus és a szuverén terület fogalma (<i>Bosznay Csaba</i>)	567
--	-----

Perry, Valery: A Dayton-i Egyezmény és az EBESZ misszió évtizede Bosznia-Hercegovinában: vélemények és kilátások	568
Rhodes, Aaron: Használni vagy ejteni – az EBESZ moszkvai mechanizmusa (<i>Bosznay Csaba</i>)	570
Biserko, Sonja: Koszovó jövőbeni státusa (<i>Bosznay Csaba</i>)	571
Schrameyer, Klaus: A 2005-ös bolgár parlamenti választások és Ahmed Dogan török kisebbségi pártja (<i>Komáromi Sándor</i>)	571

NEMZETI ÉS ETNIKAI KISEBBSÉGEK TÖRTÉNETE

Samsonowicz, Henryk: Történelem a mítoszokban (<i>Bosznay Csaba</i>)	574
Fundárková, Anna: A Pálffy Pál nádor és Lippay György esztergomi érsek között dúló ellentétéről (<i>Csiszár Éva</i>)	576
Hlavačka, Milan: A csehországi bürokratikus kommunikáció és az önkormányzatok nyelve 1792–1914 között (<i>Császári Éva</i>)	578
Busek, Erhard: A Balkán régen és ma – osztrák szemmel (<i>Komáromi Sándor</i>) ...	582
Swart, Erik: A „Landsknechtől a katonáig”: az alnémet gyalogos katonák az alföldeken a XVI. század második felében (<i>Bosznay Csaba</i>)	583
Wouters, Nico: A helyi kormányzat az 1940–1945-ös megszállás éveiben: Belgium, Hollandia és Franciaország modelljének összehasonlítása (<i>Bosznay Csaba</i>) ...	585
Adamovsky, Ezequiel: Euro-orientalizmus és Kelet-Európa koncepciójának megalkotása Franciaországban 1810–1880 között (<i>Bosznay Csaba</i>)	587

TABLE OF CONTENTS

Editor's introduction (<i>Pomogáts Béla</i>)	369
HUNGARIAN IMMIGRANTS IN THE WEST ABOUT THE 1956 REVOLUTION (1956–1958)	
STUDIES	
Vámos Imre: 23 rd October	371
Márai Sándor: Diary, 1956	374
Kiss Sándor: The Reasons of the Revolution	377
Borbándi Gyula: Revolution or Counter-Revolution?	380
Molnár József: Tale about the Counter-Revolution	392
Borsody István: The Hungarian Revolution and Policies of the Major Powers ...	395
Cs. Szabó László: Writers in the Revolution	399
Kovács Imre: We Found the Way Again	405
Cs. Szabó László: The twenty-year-olds (portrait draft)	414
Molnár József: Sixteen-year-olds	420
Borsody István: Thoughts on the Anniversary of the Revolution	423
CONFERENCE	
Future of Hungary (Auer Pál, Fejtő Ferenc, Kéthly Anna, Kovács Imre, Borsody István, Fenyő Miksa)	428
DOCUMENTS	
Writers' and artists' protest (Assembled by Vámos Imre)	451
Camus, Albert: My Claim Towards the United Nations Organization	455
Madariaga, Salvador de: Suez and Hungary	456
The European Spirit and the Hungarian Revolution (Assembled by Borbándi Gyula)	458
International PEN Club for the Hungarian Writers (Assembled by Szabó Zoltán)	460
Hallgató Balázs: "Les Temps Modernes" and the Hungarian Fight for Freedom ...	465
OBSERVER	
Kovács Imre: The Revolution and Its Witnesses	469
Kovács Imre: Why Did the Revolution Fail?	477
BIBLIOGRAPHY	
Bibliography of the Hungarian Revolution (Assembled by Lomax, Bill)	483
EPILOGUE	
Pomogáts Béla: Volumes of Loyalty	497
WORKSHOP	
Dobos Balázs: The National and Ethnic Minorities' Autonomy in Hungary	507

REVIEW

NATIONAL IDENTITY, NATIONAL AND ETHNIC PROCESSES

Bressy, Bernard de: Borders of Europe (<i>Kakasy Judit</i>)	532
Kušić, Siniša: Economic Reform of Southeast-Europe and the Connection with the completed Eastern Central European Processes (<i>Komáromi Sándor</i>)	534
Axt, Heinz Jürgen–Milošoski, Antonio–Schwarz, Oliver: The Western Balkans with the Question marks of the EU Enlargement with Special Attention to Macedonia (<i>Komáromi Sándor</i>)	536
Liégeois, Jean-Pierre: Rom in the Heart of Europe (<i>Kakasy Judit</i>)	538
Schüler, Sonja: The Situation of the Bulgarian Rom after the Regime Change (<i>Komáromi Sándor</i>)	541
Guibernau, Montserrat: National Identity, Devolution and Secession in Canada, Britain and Spain (<i>Bosznay Csaba</i>)	543
Kumar, Krishan: Empire and English Nationalism (<i>Bosznay Csaba</i>)	545
Peña, Guillermo de la: A New Mexican Nationalism? Indigenous Rights, Constitutional Reform and the Conflicting Meanings of Multiculturalism. (<i>Bosznay Csaba</i>)	547
Oliven, Ruben George: National and Regional Identities in Brazil: Rio Grande do Sul and Its Peculiarities (<i>Bosznay Csaba</i>)	548
Laščenova, E. A.: "Russian World" in Armenia (<i>Wernke Géza</i>)	550

NATIONAL AND ETHNIC MINORITY LITERATURES

Wackwitz, Stephan: Julia Warhola and the Lowest Levels of the World (<i>Komáromi Sándor</i>)	552
--	-----

LANGUAGE USE OF MINORITIES

Stergios, James: Language and Nationalism in Italy (<i>Bosznay Csaba</i>)	554
---	-----

CULTURE OF MINORITIES

Geană, Gheorghijă: The Carpathian Folk Fairs and the Origins of National Consciousness among Romanians (<i>Csaba Bosznay</i>)	556
Obracht-Prondziński, Cezary: The Kashubian Identity's Situation after the Regime Change (<i>Komáromi Sándor</i>)	557
Mandaci, Nazif: The Turks of Kosovo and the Protection of Minority Culture at the Local Level (<i>Bosznay Csaba</i>)	559

RELATIONS OF CENTRAL-, AND EASTERN EUROPEAN NATIONS AND COUNTRIES

Mulaj, Klejda: A Recurrent Tragedy: Ethnic Cleansing as a Tool of State Building in the Yugoslav Multinational Setting (<i>Bosznay Csaba</i>)	561
---	-----

MINORITY RIGHTS

Tóth, Judit: Kin-minority, Kin-state and Neighbourhood Policy in the Enlarged Europe (<i>Bosznay Csaba</i>)	563
Deets, Stephen: Constitutionalism and Identity in Eastern Europe: Uncovering Philosophical Fragments (<i>Bosznay Csaba</i>)	564

MINORITY POLICY

Nootens, Geneviève: Liberal Nationalism and the Sovereign Territorial Ideal (<i>Bosznay Csaba</i>)	567
Perry, Valery: A Decade of the Dayton Agreement and the OSCE Mission to Bosnia and Herzegovina: Reflections and Prospects (<i>Bosznay Csaba</i>)	568
Rhodes, Aaron: Use It, or Lose It. The OSCE Moscow Mechanism (<i>Bosznay Csaba</i>)	570
Biserko, Sonja: The Future Status of Kosovo (<i>Bosznay Csaba</i>)	
Schrameyer, Klaus: The Parliamentary Elections in Bulgaria in 2005 and Ahmed Dogan's Turkish Minority Party (<i>Komáromi Sándor</i>)	571

HISTORY OF NATIONAL AND ETHNIC MINORITIES

Samsonowicz, Henryk: History in Myths (<i>Bosznay Csaba</i>)	574
Fundárková, Anna: The Conflict Between Palatine Pál Pálffy and György Lippay Archbishop of Esztergom (<i>Csiszár Éva</i>)	576
Hlavačka, Milan: Bureaucratic Communication and the Language of City Councils in Bohemia Between 1792–1914 (<i>Császari Éva</i>)	578
Busek, Erhard: The Balkans Then and Now – from an Austrian Point of View (<i>Ko- máromi Sándor</i>)	582
Swart, Erik: From “Landsknecht” to “Soldier”: The Low German Foot Soldiers of the Low Countries in the Second Half of the Sixteenth Century (<i>Bosznay Csaba</i>)	583
Wouters, Nico: Municipal Government during the Occupation (1940–5): A Com- parative Model of Belgium, the Netherlands and France (<i>Bosznay Csaba</i>)	585
Adamovsky, Ezequiel: Euro-Orientalism and Making of the Concept of Eastern Europe in France, 1810–1880 (<i>Bosznay Csaba</i>)	587

Szerkesztői bevezetés

Editor's introduction

The following studies and essays were written by the best minds of the Hungarian immigration in the west between the burst of the revolution on 23rd of October 1956 and the end of 1958. The collection includes some well-known and acknowledged non-Hungarians' works: for example the French writer Albert Camus, the excellent Spanish philosopher Salvador de Madariaga, and we also publish the bibliography of the English historian Bill Lomax about the Hungarian revolution and struggle for freedom.

A folyóirat jelen száma az 1956-os magyar forradalom és szabadságharc ötvenedik évfordulóján idézi fel azt a képet, amelyet a nyugati világban tevékenykedő magyar irodalom, tudományosság és politikai élet neves képviselői adtak a történelmi események jelentőségéről, indítékairól és következményeiről. A nyugati magyar emigráció valójában nem számított arra, hogy népi és nemzeti felkelés tör ki az elnyomó kommunista rendszer ellen. Csak kevesen: az emigráció kevésbé tájékozott képviselői reménykedtek abban, hogy az amerikai politika, amely stratégiai céljait tekintve egyrészt a szovjet terjeszkedés visszaszorítására, másrészt az ötvenes években valóban fenyegető harmadik világháború (és a vele járó atomháború) veszélyének elhárítására törekedett, meghatározó lépéseket fog tenni a közép-európai, ahogy akkoriban a nyugati világ politikai retorikája mondotta: a „rab nemzetek” felszabadítására. A magyar emigráció igazán elhivatott és tekintélyes képviselői úgy gondolták, hogy igen hosszú menekülteletre kell berendezkedniük, és csak egy hosszabb távú történelmi folyamat révén érkezhet el Magyarországra a felszabadulás és a demokrácia.

A nyugati magyar emigráció, az irodalmi emigráció is, ezért pusztán a nyugati világba kimenekített történelmi és kulturális értékek fenntartását érezte feladatának, és nem kevesen közöttük, miként ezt Márai Sándor 1950-ben Itáliában írott nevezetes költeménye: a *Halotti beszéd* vagy ugyancsak Márai naplói tanúsítják, sőtét kétségbeeséssel fejezték ki azt a reménytelenséget, amelyet hozzájuk sorsa miatt kellett átélniük. Éppen ezért az 1956 nyarán kibontakozó magyarországi reformtörekvéseket, a Magyar Írók Szövetségének, a Petőfi Körnek és az egyetemi ifjúságnak a küzdelmeit a lelki felszabadulás élményével fogadták, majd lelkesült örömmel vettek tudomást az októberi forradalom kitöréséről, és ismét mély csalódottsággal a szabadságharc leveréséről.

A nyugati magyarság szellemi vezetői arra törekedtek, hogy mindenekelőtt értelmezés és kommentálják a Budapestről érkező lelkesítő, majd lesújtó híreket. Nem pusztán érzéseiknek és benyomásaiknak adtak hangot, inkább az események hátterét: indítékait és következményeit keresték, a többhónapos történelmi dráma racionális, egyszerűen elkötelezett értelmezésére törekedtek, a nemzeti történelem és a világpolitikai helyzet tanulságainak felderítésében látták feladatukat. Ez a szellemi munka, amelynek elsősorban a Münchenben megjelenő *Látóhatár* (nem sokkal ezután: *Új Látóhatár*) című folyóirat adott teret, igen tanulságos történelmi és politikai tanulmányokat és esszéket eredményezett. Ezek az írások, amelyek közül a jelen összeállítás válogat, ma is érvényes módon közelítik meg 1956 őszének magyarországi és világpolitikai eseményeit, és igen tanulságosak lehetnek a jelenben is, éppen a magyar forradalom és szabadságharc félévszázados évfordulója alkalmával. Különös tekintettel arra, hogy az ötvenhatos történelmi események, sokunk véleménye szerint, még ma sem kapták meg azt a szerepet, amelyet a nemzet emlékezetében jövőjének stratégiai alakításában be kellene, be lehetne tölteniük.

Ezek a tanulmányok és esszék a nyugati magyar emigráció legjobb szellemeinek tolla nyomán születtek. szerzőik között ott találjuk a politikus Kovács Imrét, a Nemzeti Párt főtítkárát, Kiss Sándort, a Magyar parasztszövetség egykori vezetőjét, Borsody István történészprofesszort, Vámos Imrét, a *Látóhatár* szerkesztőjét, Borbándi Gyula történészt, irodalomtörténészt, ugyancsak a müncheni folyóirat szerkesztőjét, Molnár Józsefet, a párt korábbi fővárosi titkárát, később müncheni könyvkiadót és folyóirat-szerkesztőt, a nyugati magyar irodalom kiválóságai közül a naplóiró Márai Sándort és az esszéíró Cs. Szabó Lászlót, valamint Szabó Zoltánt, a forradalom bukása után, az események tanulságait levonni kívánó ankét résztvevői között Auer Pál korábbi párizsi követet, Fejtő Ferencet, a kitűnő történészt és politológust, Kéthly Annát, a szociáldemokrata párt egyik vezetőjét, Nagy Imre forradalmi kormányának miniszterét, Kovács Imrét, Borsody Istvánt és a Nyugat egykori szerkesztőjét: Fenyő Miksát. Közzöljük a világhírű francia író: Albert Camus és az ugyancsak nagyszerű spanyol filozófus: Salvador de Madariaga egy-egy – a magyar forradalommal foglalkozó – írását, illetve néhány nemzetközi kulturális szervezet (PEN-Club) és több világhírű nyugati író tiltakozását a magyar nép szabadságának szovjet elfojtása ellen. Végül közreadjuk a kiváló és az ötvenhatos forradalom emlékének sok szolgálatot tevő angol történész: Bill Lomax könyvészeti összeállítását (a Párizsban Kende Péter által szerkesztett *Magyar Füzetek* egy 1981-es számából).

Talán szabad a folyóiratszám összeállítójának egy pillanatra kibújni a szerkesztő bőréből és személyes térére terelni mondandóját. Számomra a történelem nagy ajándéka volt az ötvenhatos forradalom, életem bizonyára legfontosabb politikai élménye, minthogy ifjú egyetemi hallgatóként szerezhettem tapasztalatokat az akkori események felől: először mint az Egyetemi Forradalmi Diákbizottság munkatársa, később a MEFESZ (Magyar Egyetemisták és Főiskolások Egységes Szervezete) országos intézőbizottságának és elnökségének tagja, még később mint a Fő utcai vizsgálati fogház és a tőköli internálótábor foglya. Külön öröm számomra most, a forradalom félévszázados évfordulóján, hogy újra olvashattam, egybegyűjthettem és közreadhattam a nyugati magyar emigrációnak a magyar eseményekre reagáló fontos (és ma is érvényes) dokumentumait.

Budapest, 2006 júniusában

Pomogáts Béla

Vámos Imre

Október huszonharmadika

23rd October

23rd of October will shine with clear light in our memories and hearts. We will keenly prepare for a better age when - as we believe - the powers will be more understanding and will feel more responsible for dealing with lives and faith of people.

A magyar történelem az elbukott forradalmak és szabadságharcok története. Van valami sorsszerű és drámai abban, hogy a magyar népnek még sohasem sikerült győzedelmeskednie urai és elnyomói fölött. Rosszul választottuk meg a harcok időpontját; helytelenül ítéltük meg a nálunk nagyobb hatalmak erejét vagy gyöngeségét; szalmalángként lobbantunk fel, de tartósan sosem tudtuk győzelemre vinni az ügyet; túl mohó kézzel kaptunk nagy szomjúságunkban az „éltető italért”, a szabadságért; – mindegy, mi volt az ok, mindig elbuktunk. És fájdalmas magányunkban nem nagy vigasz volt, hogy a szerencsésebb népek csodálattal bámulták és gyászolták a magyart. Már megtanulhattuk, hogy a hosszú gyászbeszédek alatt a résztvevők nemcsak a prédikátorra, de lassan a halottra is megharagszanak.

Mentségül legfeljebb azt hozhatjuk fel, hogy soha nem volt más választásunk. Forradalmak és háborúk kirobbanása egyébként is többnyire irracionális erők következménye. Megrekedt és lefojtott társadalmak feszítőereje olyankor tör fel robbanásszerűen, amikor már nem elégséges a biztonsági szelep. Gondoljuk csak meg: mennyit kellett ennek a népnek túrnia és szenvednie, mennyi alázatban és gyalázatban lehetett része minden korban, mily tűrhetetlen és elviselhetetlen volt az élete, hogy a legkilátástalanabb időkben is felvette a harcot.

Történettudósaink azt tartják, hogy a magyar történelem legdicsőbb napjai azok voltak, amikor összekapcsolódott a belső, társadalmi felszabadulásért vívott harc a külső, idegen elnyomók elleni küzdelemmel. Ezt tekintve, a mai október méltón illeszkedik nagy szabadságharcaink sorába. Ami az elmúlt hetekben otthon, a hazában történt, forradalom és szabadságharc volt. Forradalom a szociális jogokért, a reformokért és az igazságért – egyúttal pedig szabadságharc, függetlenségi küzdelem a megszálló orosz birodalom ellen. Századunk egyébként is nemcsak az atomenergia, hanem a szociális forradalom százada. A XIX. század az iparosodás és a polgárosodás jegyében ment végbe. A múlt század forradalmi úgy jöttek létre, hogy a városi életmód feszítőereje szétvetette a rendi társadalmak korlátait. Korunkban a szociális igény, a javak igazságosabb elosztása, a biztonság és a gyarmati sorból való szabadulás utáni vágy alkotják ezt a feszítőerőt. A tisztulás és gépies, pusztításra megszervezett világban még nagyobb megrázkódtatások között megy végbe. Még több az áldozat, még nagyobb a rombolás, még többet veszít a világ nyereszkeskedési hajszájában. De a folyamat feltartóztathatatlanul tart, torz káprázatok és gátló vakság sem homályosíthatja el a század e legmarkánsabb jellegét. Megakadályozni sem tudja, legfeljebb fékezi ütemét az a tény, hogy hivatlan, gyarmatosító hatalom írta zászlajára a jelszót, miközben a hivatott hatalmak képtelenek e dinamikus erő: a szociális fejlődés élére állni. 1848 márciusa társadalmilag tekintve polgári forradalom

volt; polgárság hiányában a középnemesség vált hordozójává. 1956 októbere a magyar szociális forradalom vívmányait hirdeti; minden mozgalom bábáján és szülőanyján, az ifjúságon és a szellemen kívül elsősorban ipari munkások harcolták meg.

E drámai hetekben lenyűgöző társadalmi eseménynek a tanúi voltunk mi magyarok. Három lenézett és kijátszott réteg – hogy jobb híján ezt a megkopott szót használjuk – „nemzetfenntartó” erőként jelentkezett. A „leírt” és túlbuzgón elsíratott fiatalság, amelyet irreális mesével és hazug hivatástudattal próbált a hatalom elkábítani és amelyet sokan züllött, hitetlen, nihilista nemzedéknek tartottak Nyugaton, ez az ifjúság megcsinálta talán a legtisztább magyar forradalmat. A '48-as márciusi ifjúság után – miként azt egyik jeles írónk megállapította – támadt a hazának egy '56-os októberi ifjúsága is. Ezek a tizennégy-húszéves gyerekek, ezek a „suhancok”, honnan is tudhatták volna, hogy mi a szabadság. Honnan is tudhatták volna, hogy mi az: jogállamban élni. Összevetésre sem igen volt alkalmuk, ha vitték őket idegen országokat járni, legfeljebb arról szerezhettek tudomást, hogy mi a rosszabb. Mégis tudták, a forradalom első pillanatától kezdve, hogy mire törekedjenek. Példát adtak a világnak arról, hogyan kell a szabadsággal élni! Az októberi forradalom első, diadalmas szakasza kétségtelenül e fiatalság nagy történelmi műve volt. Bizonyossága annak, hogy a szabadság nem társadalmi termék, hanem eredendően ott rejlik az emberi természet mélyén!

De nem csupán új „márciusi ifjúság” támadt a hazának ebben az október végi forradalomban, bátor és igazmondó írói és költői is születtek; szinte a reformnemzedék ébredt újjá abból a kábultságból és ájultságból, amelybe a tízéves szolgátság taszította a nemzetet. Új Kasszandrák támadának e honban, próféták és jóvendőmondók, kik mindenki előtt, elsőként voltak bátrak kimondani az igazat. Külföldi megfigyelők, szakértők és okoskodó „kremlinológusok” Sztálin halálával meg a huszadik pártkongresszussal magyarázzák azt a bomlást, amely a zsarnokság szerkezetében egyre láthatóbb módon megmutatkozott. Nem ismervén a szellem győzhetetlen erejét, politikai taktikának és következménynek tekintették azt a jelenséget, ami a valóságban minden forradalom előkészítője: a szellem lázadását. Ez a lázadás már a sztálini korban megkezdődött, a párton kívül és a párton belül egyaránt. Nem véletlen, hogy az a folyamat, amelyet „liberalizálásnak” vagy „olvasásnak” nevezett el a köznyelv, azokban az országokban, Lengyelországban és Magyarországon indult meg elemi erővel, ahol az irodalom a szabadság és a nemzeti önfenntartás bátor ígéit hirdette minden korban. Mindazok, akik az elmúlt években gyanakvással szemlélték az írói megnyilatkozásokat, különösen vezdetben, amikor ez természetszerűen ott jelentkezett, ahol fóruma volt, a pártnak, nem vették tudomásul, hogy az irodalom nem stílus-gyakorlat, nem széplelkelet unaloműző kedvtelése, hanem társadalmi tény.

Ám mégis, arra a kérdésre, hogy „írók lettek volna a forradalom vészmadarai” – nem mel kell felelnünk. Ők csak hirdetői voltak az igaz ígéknek, bátor meglátói a bukdácsoló fejlődésnek, Kasszandrái a bekövetkezett szenvedésnek. Íróknak és költőnek nem kenye-re a közéleti harc, írástudó ember nem érzi jól magát a hivalkodó politikai porondon; a lázadás éppen akkor kezdődött, amikor erre a szerepre akarták kényszeríteni. A kommunista világ egyik legnagyobb képtelensége éppen az volt, hogy közéleti szerepre kárhoztatta az írókat, és amikor az végül maga-magától nyitotta szőlásra közügyben a száját, első szava megfellebbezhetetlen ítélet volt a politikai állapotokról. Talán minden, egész sorsunk másként alakult volna, ha a hatalom a szép és igaz szavak míveseire hallgat. Ám a történelemben – miként azt Croce is megállapította, – oktalan dolog kutatni, hogy „mi történt volna, ha...” Mint ahogy oktalan dolog feltételezni azt is, hogy volt valaha zsarnokság, amely ésszerűen tudott cselekedni. Ezért történt Magyarországon is az, aminek történnie kellett.

A forradalom még nem fejeződött be. Főként azért nem, mert a nemzetnek új „történelmi” osztálya, harcokban edzett, honához hű, öntudatos rétege támadt: a munkásság. Ezt a munkásságot évtizedeken át tudatosan kirekesztették a nemzetből; „hazátlan bítangnak” nevezve tengődött a kültelkeken és a külvárosokban; éhbérrel nyomorították, politikai jogaitól megfosztották, azután, hogy a történelem kereke fordult, a munkáshatalom nevében az 1945-ben szerzett jogaitól is megfosztották. Ennek ellenére ez az osztály szemünk előtt erősödött. Mai formájában akkor alakult ki, amikor a zsarnokság vak kíméletlenséggel áldozott az új aranyborjúnak, a vaskohóknak, és a gyárkapuk ezrével nyelték el a faluról menekült újdjon proletárokat. Amilyen arányban húzták fel a nehézipart és terelték kolhozba az önálló magyar parasztokat, olyan arányban változott meg otthon a társadalmi képlet. Csökkent a paraszti foglalkozásuk száma és duzzadt az iparban foglalkoztatottak rétege. Ez a nagy munkásréteg mindmáig ismeretlen tényező volt, furcsa és félelmetes réteg mindazoknak, akik csak azt vették észre, hogy ezek – József Attilát idézve – „másként ejtik a szót, fejükön másként tapad a haj”. Bízató és reményteljes osztály volt ez a munkásság ugyanakkor a demokrácia hitvallóinak, azoknak az íróknak és politikusoknak, akik annyi sikertelen kísérlet után ebben a munkásságban látták a nemzeti megújulás biztosítékát.

A magyar munkásság egyenlőtlen küzdelme az idegen elnyomókkal még ma is tart; naponta hurcolják el és ítélik fővesztésre soraiból támadt vezetőit; erőszakkal és nyomorral próbálják megtörni gerincét, dinamikus ereje azonban naponta szüli újjá maga-magát. Ez a munkásság vitte végbe – miként arra Ignazio Silone oly találóan rámutatott – a munkásmozgalom történetében azt az egyedülálló teljesítményt, hogy egy levert forradalom után még országos sztrájkot tudott szervezni. Vérről, éhezéssel és szenvedéssel váltotta meg a jogot arra, hogy ez az ország egyszer olyan legyen, amilyennek ő akarja.

Az orosz hadsereg katonailag leverte a magyar szabadságharcot, de a szívekből és a lelkekből nem tudta kioltani annak célkitűzéseit. Nem tudta kitorölni azokat az eszméket, azokat a szociális követeléseket, azt a nagy nemzeti programot, amelyet a nép fogalmazott meg rövid győzelme és szabadsága teljében. És nem tudta megsemmisíteni, sem tiltó sem megtorló intézkedésekkel, azokat az erőket, amelyek történelmünknek ezt az újabb nagy kísérletét végbevitték. A hazára most a kommunista Bach-korszak rémuralma nehezedik. De 1956 Októberéhez az új elnyomásban is hű marad a magyar nép. És hűek maradunk mi, idegenben élő magyarok, új és régi emigránsok, akiknek annyi gyász, fájdalom és veszteség ellenére legalább megmaradt a jogunk, hogy viszonylag szabadon szólhassunk.

Élni is fogunk vele.

Élni is fogunk vele, hogy minden maradi és álnok kísérlettel szemben fennen hirdessük az októberi programot.

Élni is fogunk vele, hogy ne hagyjuk elaludni a szerencsésebb népek lelkiismeretét.

Élni is fogunk vele, hogy elősegítsük a hazában élők helyes tájékozódását.

Élni is fogunk vele, hogy senki se álltathassa többé hamis káprázatokkal a magyart.

Élni is fogunk vele, nehogy a budapesti tömegmészárlás még egyszer megismétlődjék.

Október Huszonharmadika tiszta fényben fog ragyogni szívünkben és emlékünkben. Híven fogjuk megőrizni egy jobb kor számára, amikor, hisszük, a hatalmakban is több lesz egyfelől a megértés, másfelől a felelősség a népek sorsának intézésére.

Márai Sándor

Napló, 1956

Diary, 1956

23rd October – God's mill grinds quickly. All the romance has been washed out from these people by the past years. One of them says: "If the secretary-general of the United Nations had visited Budapest accompanied by a committee the Russian would not have dared to execute that mass slaughter..."

Október 23. – Isten malmal gyorsan őrölnék.

November 7. – Nyolc óra repülés után, az óceán és a felhők felett, hirtelen robban fel a fény. A gép Nyugatról átbillent Kelet térfogatába. Nem „hajnalodik”, – hanem egyszerre vakítóan fénylik a világ. Vastag, gyapjas felhőzet felett repülünk. Az égbolt olyan kék, mint ahogyan még soha nem láttam. Még két órát repülünk így. A gép hirtelen leereszkedik a felhők sűrű, vattás anyagába: minden elsötétedik, negyedórán át felhőben repülünk. Aztán a mélyben derengeni kezd valamilyen barna, ismerős anyag. Szárazföld, Európa.

Skóciában szállunk le, Glasgow közelében. Félóra séta a repülőtéren, a rács mögött, ahová egyenruhás nők terelik az utast. Ez a rács már ismerős, európai. Szítal a köd.

Félóra múltán tovább. A Csatornát néhány perc alatt szeli át a gép. Aztán leszállás nélkül át Belgiumon, Hollandián. Tizenhat óra repülés után sima leszállás Münchenben. Az utcákon féllárbocra eresztett zászlók, gyászünnepély Magyarországért, tüntetők.

München, november 10. – A menekültek beszélnek. Egyik – mérnök – néhány nap előtt még látta Budapesten öcsémet. Egy másik azt mondja: „Kérem, most már késő. De volt itt néhány nap... október huszonháromtól talán november másodikáig... amikor az országnak olyan kormánya volt, amelyet az egész magyar társadalom elismert és támogatt... a Nagy Imre kormány... miért nem küldött akkor az Egyesült Nemzetek Szervezete egy megfigyelő bizottságot Budapestre?” Többen beszélnek egyszerre. Ez az ocsmány pillanata. Van köztük olyan, aki huszonnégy óra előtt még magyar földön volt. Van, aki visszamegy. „Az oroszok éjjel nem mernek kijönni a tankokból, akkor át lehet menni a határon.” Aztán megint, átmenet nélkül: „Volt tíz nap, amikor Nyugat felé nem volt határ, vasfüggöny... Mindenki jött és ment, ahogy akart... November háromig ez így volt, még aztán is két-három napon át... Most már nehezebb... De még most is lehet...”

Megint, következetesen: „Nagy Imre látta, hogy baj lesz, az oroszok készülnek valamire, bejelentette, hogy az ország semleges. kilép a varsói szerződésből, kérte, helyezze Magyarországot az Egyesült Nemzetek felügyelete alá. Erre néhány napon át mód volt... Az oroszok maguk sem tudták, mit akarnak? A szabadságharc október huszonharmadikán kezdődött, az orosz tankokat szétvertük, visszavonultak, nagy zavarban voltak. Gerő és a kommunista kormány elmenekült.” Megint többen beszélnek egyszerre. Ugyanazt mondják: „Nagy Imre kérte, hogy küldjön az Egyesült Nemzetek megfigyelőket Budapestre. És volt mód rá, hogy ilyen bizottság megérkezzen... A repülőterek Nyugat-Magyarországon és Pest körül mind a szabadságharcosok és a magyar honvédek kezén voltak... Az Egyesült Nemzetek főtákarának és egy bizottságnak módja lett volna azonnal Budapestre utazni, ahogy Nagy Imre kérte... Mind ezt reméltük.” Más hang: „Az első iz-

galomban mást is reméltünk, fegyveres segítséget, úgynevezett UN rendőri csapatokat.” De a józanabbak tudták, hogy ez lehetetlen. Az Egyesült Nemzetek nem kezdhet háborút Magyarország miatt... És mi lett volna a vége? Az ország elpusztul, hadszíntér lesz, ahol az oroszok kipróbálják az atomfegyvereket is.” Egy hórihorgas, aki három nap előtt jött el. Nyugodtan beszél. Mint olyan tárgyilagossággal, fegyelmezzel; egészen másfajta ember, mint ahogy a „szabadságharcost” elképzelik. Ezekből az emberekből az elmúlt évek kilúgoztak minden romantikát. Csak tényekről beszélnek. Ezt mondja: „Ha október huszonhárom és november kettő között az Egyesült Nemzetek főtükára egy bizottsággal Budapestre jön, az oroszok nem merték volna november negyedikén végrehajtani Budapest ellen a megszállást... Amikor a világszervezet megfigyelői ott vannak...” Ezt többen is mondják. „Most már késő, ha akarnak is jönni” – mondja egy öreg ember. – „Most már nem engedik be őket Kádár és az oroszok.”

A valóságról beszélnek, nyugodtan. „Kérem” – mondja egy idősebb ember, ügyvéd – „nagyon gyorsan történt minden. Azt hittük, hogy az oroszok beleegyeztek a tényekbe, olyasféle státuszunk lesz, mint Ausztriának. Vagy valami hasonló. Október harmincadikán Moszkva elismerte, hogy ha szabadságharc jogos volt, bejelentette, hogy kivonják a csapatokat és az ország szabad lesz. Tudtuk mi, hogy a határon ott marad az orosz. Talán a szabad választásokba sem egyezik bele... De reméltük, hogy legalább szabadon kijelölhetjük a személyeket, akiket aztán nem éppen szabad választási módszerrel, de megválasztunk. Ha abban a tíz napban bejön az Egyesült Nemzetek küldöttsége Magyarországra, ahogy Nagy Imre és a primás kérték, az oroszok kénytelenek lettek volna tárgyalni. És akkor minden másképp alakulhatott volna, a szovjetvilágban is. Most késő” – mondja egyszerűen.

Nápoly, november 15. – A gép magasan az Alpések felett repült az ideúton, telihold fényében. A mélyben az Alpések kékesen, havasan fénylettek. Nápolyban sirocco. Az utcákon hangszórós gépkocsik, tömegek. Mindenki ezt kiáltja: „*Ungheria, Ungheria!*” Ez a kiáltás visszhangzik a Vesuv alatt, a kikötőben. A Via Brigida templomában nagy tömeg. A pap, széttárt karral, ezt kiáltja: „*Ungheria!*” És: „... *mortificazione...*” Mindenki lehajtja fejét, sokan tenyérrel elfödik arcukat.

Róma, november 16. – Z., – diplomata, olasz, – ezt mondja: „Ne higgyen ezeknek a manifestumoknak; a kommunista értelmiségiek meaculpázó krokodilkönnyes nyilatkozatainak. A kommunisták örülnek annak, ami most Magyarországon történik.” Idegesen beszél. Sokat tud, sokat látott. „A veszélyek nagyok, mert egyik sem engedhet... az oroszok sem, a magyarok sem ... Kétségbeesett helyzetekből kétségbeesett következmények származhatnak.” Aztán: „Magyarországnak most olyan államférfire lenne szüksége, aki tud alkudni. Nem Garibaldi, hanem Cavourra.”

München, november 22. – Viharban vissza. A gép hóesésben érkezik Münchenbe, leszálláskor a kerekek csúsznak. Megint a zsidó pensióba. Egy menekült – orvos, zsidó, munkatáborban volt, három nap előtt érkezett –: „Nem volt antiszemitizmus az október huszonharmadikát követő napokban. Nem volt osztály, nem volt vallás. Mindenki együtt volt. Ezért érdemes volt élni. Zsidó vagyok, sok rossz emlékem van. De ezekben a napokban először éreztem, hogy büszkeség magyarnak lenni.”

Egy másik menekült – mérnök – ezt mondja: „Nem igaz, hogy a rádiók uszítottak felkelésre. Ez butaság, vagy gonoszság, az oroszok terjesztik. Az sem igaz, hogy fegyvert, vagy fegyveres segítséget ígértek.” Hallgat, gondosan keresi a szavakat: „De igaz, hogy

minden nyugati rádió, újság, aztán az államférfiak, mindenki arról beszélt nekünk, éveken át, hogy van nyugati szolidaritás.” Megint hallgat. Nyugodtan, csendesen mondja: „Kérem, mi magyarok most már lelki semlegességben akarunk élni.”

Shannon, november 28. – Éjjel után az írországi repülőtér várótermében. Az utasok lökdösik egymást; ez itt „szabad kikötő”: mindenki tülekszik, olcsó pálinkát, parfümöt vásárolnak.

A kontinens felett hóiharban indult a gép. A Csatorna közelében az idő kitisztult, az éjszakában Belgium és Anglia kis városai kék, vörös, sárga fényekkel villogtak. Ezek a fényes kis városok a magasból olyanok, mint régies ékszerek tüzelése egy ráncosbőrű öreg dáma testén. London felett alacsonyan repült a gép.

Ez itt az utolsó félóra Európában.

New York, december 4. – Hőség. A Hudson felett meleg köd. Séta közben, átmenet nélkül, hirtelen a menekült mérnök hangját hallom, amint ezt mondja: „Kérem, mi magyarok most már lelki semlegességben akarunk élni.”

Napló 1945–1957. Washington, 1968. Occidental Press, 274–278.

A forradalom okai

The Reasons of the Revolution

From 1947 establishing and building of the communist dictatorship based on single-party-system was completed. The economy was ruled by bureaucracy and depended on the Soviet colonization policy. The standards of living decreased and the communist rule could only be maintained by terror.

A magyar forradalom történelmi szükségszerűség volt. Nem szervezték, nem irányították.

A világtörténelem még nem ismert olyan szervezett hatalmi felépítményt, mint a szovjet állam és a mintájára alkotott népi demokrácia. A párt, a hadsereg, a rendőrség és főként a biztonsági karhatalom, amely a lelkek megfélemlítésével az egész társadalmat átfogó besúgó rendszert épített ki, belülről megdönthetetlennek látszott. Ezt bizonyította a szovjet állam története, de erről tanuskodott a berlini és a poznaeni felkelés is. Berlinben a belső elnyomó erő elégtelennek bizonyult, de megjelentek a szovjet tankok és csend lett.

Magyarországon nem ez történt. Az események törhetetlen logikája, a magyar nép szabadságvágya, ifjúságunk áldozatkészsége és hősiessége győzelemre vitte a forradalmat. A magyarságot a szovjet tankok sem tudták megfélemlíteni.

Mi volt ennek az oka?

Magyarországon 1947-től kezdve szisztematikusan felépült az egypártrendszerre alapozott, primitív és népellenes kommunista diktatúra. Ez a diktatúra egy haladónak mondott ideológia köntösében jelentkezett. A szocializmust akarta megvalósítani, de végül államkapitalista gazdasági rendszert alkotott meg. A termelőeszközök az állam tulajdonába kerültek, az államhatalom azonban nem volt a népé. Szocialista szektornak nevezték az ipar 98 százalékát és a mezőgazdaság egyharmadát. Az ipari munkáságnak azonban nem volt beleszólása sem a bérek sem az árak alakulásába. Ezekben a kérdésekben még csak véleményyt sem nyilváníthatott. Csak arra volt joga, hogy az emberi munkaerőt kiuzsorázó munkaversenyben részt vegyen. A munkaverseny lett az állandóan megújuló normaszűkítések alapja és a munkaerő kiuzsorázásának formája. Az egyénileg gazdálkodó parasztság a megművelt terület kétharmadát birtokolta, de ez a tulajdonjog csak formális volt, mivel a paraszt nem rendelkezett szabadon termelvényével és a magas beszolgáltatási terhek, a különféle adók miatt lényegileg az állam rabszolgája lett.

Ezt a gazdasági rendszert a túlhajtott, ésszerűtlen, sokszor nem a magyar nyersanyagokra alapított, hanem csak a hadiipar igényeit kielégítő iparfejlesztés jellemezte. Az akkumuláció egyetlen forrása a munkaerő kihasználása volt. Ehhez járult a rendkívül ésszerűtlen, bürokratikusán túlméretezett gazdasági szervezés, azonkívül a tőkehiányból eredő technikai elmaradottság.

Az ország gazdasági élete a szovjet gyarmatosító politikától függött. Irányelveit, „profilját” Moszkva szabta meg a maga politikai céljai szerint. Magyarországnak éveken keresztül a világpiaci ár alatt kellett fizetnie a jóvátételt és gazdasági szerződéseinket is rendkívül előnytelen feltételek mellett teljesítettük.

Ilyen körülmények között tartották fenn a hatalmas állami, politikai, gazdasági és karhatalmi szervezetet. A felső vezetők életmódja még a nyugati viszonyokhoz mérten is fényűző volt, a középső réteg és a politikai rendőrség tagjai nagyon jól éltek. Nem csoda, hogy ekkora kötöttségek és terhek miatt a gazdasági élet romlását még az 1953-as átmeneti javulás sem tudta megállítani. A nép életszínvonala egyre csökkent. A nyomorúság, a lakásínség, az éhezés óriási méreteket öltött. A tönkretett mezőgazdaság már kenyérgabonából sem tudta az ország szükségletét fedezni.

A csökkenő életszínvonal megváltoztatta az ország politikai képét. 1945-ben még a munkás- és agrárproletárok tömegei hittek abban, hogy a társadalmi és gazdasági haladás motorja, érdekeik harcos védelmezője a Kommunista Párt. Ezért kapta a párt az 1945-ös választáson a szavazatok tizenhét és fél százalékát. 1947-ben lényegileg még megtartotta hadállásait, bár ekkor már nem csak a bizalom játszott szerepet, hanem egyes rétegek és csoportok opportünizmusa is. Ez a helyzet olyan mértékben változott, amilyen mértékben a párt egyeduralmukodóvá lett. Lassankint teljesen eltűnt a bizalom és helyébe a karrierizmus az opportünizmus és a kényszer lépett. Ez tartotta össze a pártot.

Az uralmat csak kiméretlen terrorral lehetett fenntartani. 1949-től 1953-ig politikai rémuralom dühöngött az országban. Rákosiék uralomra jutásával az igazságszolgáltatás gyakorlatilag megszűnt. Emberek egyik pillanatról a másikra eltűntek. Hozzá tartozóik semmit sem tudhattak meg róluk. Legtöbbjüket nyomtalanul kivégezték. A Rajk-per felülvizsgálata idejében a volt belügyminiszter megmaradt követői igyekeztek összeállítani a kivégzettek számát. E szám október huszonharmadika előtt már hatszáz fölött járt. A győri ÁVH székházának elfoglalásakor a pincék egyikében krematóriumot találtak. A budapesti központok még tökéletesebben voltak felszerelve.

A kommunista pártvezetés mindjebban elszakadt a néptől, a közvetlen érintkezés megszűnt, a vezetőket vakká tette a tisztségviselők, karrieristák szolgálalkúsége. A népet rajtuk keresztül nézték. Az országban félelem, rettegés, bizonytalanság uralkodott.

A propaganda a nép gondolkodásának és érzületének durva arcuclsapása volt. A legreakciósabb rendszerek sem tartották olyan korlátoltnak a népet, mint a kommunista párt, amely állítólag a munkásosztályt képviseli.

A forradalom kitörésének ezek voltak az okai.

A párt, a kormány és a vezetők elleni gyűlölet egyre nőtt. A vezetőket az 1953-as berlini felkelés ingatta meg biztonságerzetükben. A párton belüli értelmiség, amelyet háttérbe szorítottak, észrevette, hogy baj van és lassan Nagy Imre mögé állt. Az 1953-tól 1956-ig terjedő időszakot e csoport és a Rákosi–Gerő klikk küzdelme jellemezte. Ennek a harcnak első vonalában, az igaz ügy oldalán a szellem emberei, az írók küzdöttek. Emberi helytállásukat, bátorságukat fokozta az érdeklődés, amellyel a nép magatartásukat kísérte. A sztálini korszakban a sajtó által agyondicsőített vonalas pártirodalmat senki sem olvasta. Most egyszerre olvasótábor kerekedett az írók mögött.

A harc váltakozó eredménnyel folyt, sokszor a moszkvai belső villongások vetületeként. A Rákosi–Gerő klikk, bár teljesen elszigetelődött, görcsösen ragaszkodott a hatalomhoz. A hatalomhoz való makacs ragaszkodása robbantotta ki a forradalmat, amelyet senki sem tervezett és senki sem szervezett. Az október huszonharmadiki tüntetésen résztvevők egyike sem gondolta, hogy világraszóló eseményeknek lesz részese. A forradalom nélkül győzött és egy közbenső lépcsőn megállapodott volna, ha a Gerő-féle klikk félreáll és átadja a vezetést Nagy Imrének.

Gerő és hívei félreismerték a helyzetet. A tüntetést, amelyben egész Budapest résztvett, fasiszta csöcselék művének minősítették. Fegyverhasználatra utasították az ÁVH-t és

amikor látták, hogy a feldühödött nép elsöpri, segítségül hívták az oroszokat. A forradalmi ifjúság ezért telefonon felelősségre vonta Hegedűs miniszterelnököt, aki így válaszolt: „Az elvtársak nagyon idegesek, egy óra múlva itt minden csendes lesz.”

Nem így történt. Megkezdődött a magyar nép példátlan forradalma és szabadságharca. A kilencmilliós nemzet órák alatt csodálatos egységbe olvadt. A hősiesség, a bátorság, az erkölcsi erő győzött az anyag felett.

Látóhatár, 1956. 277–279.

Forradalom vagy ellenforradalom?

A követelések és a programok

Revolution or Counter-Revolution?

The claims and the programmes

On 30th October 1956 Prime Minister Imre Nagy declared the abolishment of the single-party-system and initiated the revival of the coalition parties. The government acknowledged the democratic local council organizations which were created by the revolution.

A forradalom a nép önvédelme azokkal szemben, akik jogaitól megfosztják. Célja egy romlott kormányzati rendszer megdöntése és olyan új társadalom felépítése, amely szabadságot, jogot és emberhez méltó életet biztosít az addig elnyomott és kizsákmányolt rétegeknek.

A forradalom az előjogok, a kiváltságok, az önkény és az emberi munkaerő kizsákmányolása ellen irányul. Végbe mehet erőszakos és békés úton. Minden valódi forradalom – még ha később eredeti irányától el is távolodik – tágtítja az emberi és állampolgári jogok élvezőinek körét.

Ebben különbözik az ellenforradalomtól.

Az ellenforradalom a kiváltságok, az előjogok, egyének vagy csoportok egyeduralmának visszaállítására törekszik. Győzelmével csökken a jogokban és a társadalom javaiban részesülők száma, ritkul a tömegek beleszólási lehetősége ügyeik intézésébe és lassan ismét felépül az a rend, amelyet a nép forradalmi lendülete elsöpört.

A forradalom az emberi együttélés új formáit szüli. Az ellenforradalom visszatérés, a régihez, a forradalom előtti állapothoz. A forradalom mozgásba hozza, az ellenforradalom megmerevíti a társadalmat. Az előbbi végrehajtója a nép, az utóbbié a rendőr, a csendőr, a karhatalmi tiszt és a vizsgálóbíró. A forradalomnak lelkes tömegei vannak, az ellenforradalomnak csak a szuronyok mögött lapuló klikkjei, tisztí különítményei, zsoldosai, megfizetett ügynökei és opportunistá haszonlesői. A forradalom az utcán vagy a nép szabad gyűlekezeteiben születik, az ellenforradalmat hivatali szobákban tervezik. A forradalomnak van költészete, irodalma és politikai ideológiája. Az ellenforradalomnak nincs új mondanivalója és nincs hívő serege. Önmagát igazolja és, ha érvei nem meggyőzőek, erőszakkal terjeszti „igazságait”. Minden forradalom új honfoglalásra buzdítja a népet. Az ellenforradalom rendre, nyugalomra, a régi törvény tiszteletére, mérsékletre, józanságra és megalkuvásra int. A forradalomban a nép felemeli a fejét és kiegyenesíti a derekát. Az ellenforradalmat a nép megfélemezésére indítják.

Mi ment végbe Magyarországon 1956. október huszonharmadika és november negyediké között?

Forradalom vagy ellenforradalom?

Fussuk át a követeléseket és programokat, amelyek ebben az időszakban napvilágot láttak. Ezekből kitűnik, mit akart a magyar nép, mit kívántak azok a szervezetek és csoportok, amelyekben kifejezésre jutott a tömegek vágya és szándéka.

Az egyetemi és főiskolai hallgatók október huszonkettedikén, hétfőn az ország valamennyi egyetemén és főiskoláján forró hangulatú gyűléseket tartottak. E gyűléseken megalakították önálló szervezetüket, a MEFESZT-t és pontokba foglalták legfontosabb követeléseiket. Másnap, október 23-án reggel a lapok tudósításaiból a nép megtudta, mi történt az egyetemeken és mit követelnek a fiatalok. A délutáni tüntetéseken és gyűléseken már ezektől a követelésektől visszhangoztak a pesti utcák és terek. Mit akartak a diákok? Kívánságaik részben az általános politikai helyzettel, részben pedig saját különleges problémáikkal függtek össze. Ha az egyes egyetemi szervezetek kiáltványait és röpiratait összehasonlítjuk, a következő közös követeléseket fedezhetjük fel bennük:

1. Azonnal össze kell hívni az MDP Központi Vezetőségét.
2. A kormány alakuljon át Nagy Imre vezetésével.
3. A gazdasági és politikai egyenrangúság, az egymás belügyeibe való be nem avatkozás alapján újból rendezni kell a magyar–szovjet kapcsolatokat.
4. Általános, egyenlő, titkos választásokat a Népfrontban tömörült pártok részvételével!
5. A gazdasági életet a szakemberek bevonásával át kell szervezni. Biztosítani kell az uránérc gazdaságos felhasználását. Hozzák nyilvánosságra a külkereskedelmi szerződéseket és vizsgálják felül az egész tervgazdaságot!
6. Rendezzék az ipari munkások normáját, bérét és vezessék be az üzemekben a munkásönkormányzatot!
7. A beszolgáltatási rendszert felül kell vizsgálni és támogatni kell az egyénileg dolgozó parasztokat.
8. Amnesztiát a politikai foglyoknak! A politikai és gazdasági pereket vizsgálják meg újból, és rehabilitálják az ártatlanul elítélteket. Farkas Mihály és társainak tárgyalása legyen nyilvános.
9. A Kossuth-címer legyen újból az ország címere, március tizenötödikét és október hatodikát nyilvánítsák nemzeti ünneppé.
10. Teljes vélemény- és sajtószabadságot!
11. Hozzák nyilvánosságra és semmisítsék meg a régi káderanyagot.
12. Szabad nemzetközi hírközlést, tudomány- és véleménycserét!

A különleges ifjúsági követelések között az alábbiakat olvashatjuk:

A MEFESZ szervezetek elismerése és külön napilap engedélyezése. Egyes szaktárgyak oktatásának reformja. A felvételi vizsgarendszer megváltoztatása. A Diákszálló és a Menza megreformálása. Az ösztöndíjak problémájának rendezése. Kedvezményes áru tan- és szakkönyveket. Egyetemi autonómia. Fakultatív előadástátogatás. A tanulmányi osztály átszervezése. Az egyetemek vezetőségét a professzorok titkos szavazással válasszák meg. Mentessék a női hallgatókat a honvédelmi oktatás és katonai szolgálat alól. Vizsgálják felül a férfi hallgatók katonai oktatását. A csoportos vizsgarend helyett egyéni vizsgajelentkezést. Színvonalas tankönyveket. Kedvezményes hazai és külföldi utazások szervezése. A titkos káderlap-rendszer megszüntetése.

Az egyetemi ifjúság mindenütt egyhangú lelkesedéssel fogadta el a határozatokat és szolidaritást vállalt a varsói diákokkal, munkásokkal, a lengyel nép függetlenségi törekvéseivel.

A Petőfi Kör, amely a tavaszi és a nyári hónapokban nagy szerepet játszott a magyar politikai életben, 10 pontos határozatot fogalmazott meg. A követelések nagyjából azonosak az egyetemi ifjúság követeléseivel. A Petőfi Kör ezeken kívül azt is javasolta, hogy Rákosit fosszák meg összes tisztségeitől és a Központi Vezetőség az ország nyugalmanak

megteremtése érdekében lépjen fel a meglévő sztálinista és rákosista restaurációs kísérletekkel szemben. Követelte végül, hogy érvénytelenítsék a szektás párthatározatokat és vonják le a személyi konzekvenciákat is.

Kiáltványt bocsájtott ki a Magyar Írók Szövetsége is. Az írók megállapítják, hogy a nemzet történelmi sorsfordulóhoz érkezett és csak akkor tud a forradalmi helyzetben helytállni, ha az egész magyar dolgozó nép fegyelmezetten, egy táborba tömörül. A párt és az állam vezetői mindedig nem adtak életképes programot. Ezért azok a felelősök, akik a szocialista demokrácia kibontakoztatása helyett konokul a Sztálin- és Rákosi-féle terror-rendszer visszaállítására szervezkedtek és szervezkednek. Az írók azután hét pontban foglalták össze a magyar nemzet kívánságait:

- „1. Önálló nemzeti politikát a szocializmus eszméje alapján. A lenini elvek szerint rendezni kell a viszonyunkat valamennyi országgal, mindenekelőtt a Szovjetunióval és a népi demokráciákkal. Felül kell vizsgálni az államközi egyezményeket és a gazdasági szerződéseket a nemzetek egyenjóságú jéglyében.
2. Véget kell vetni a népek barátságát zavaró nemzetiségi politikának. Azt akarjuk, hogy barátságunk szövetségeseinkkel, a Szovjetunióval, a népi demokratikus országokkal őszinte és igaz legyen. Ez csakis a lenini elvek megvalósításával lehetséges.
3. Nyíltan fel kell támi az ország gazdasági helyzetét. A válságból csak akkor tudunk kijutni, ha a munkásság, a parasztság és az értelmiség végre az őt megillető szerephez jut az ország politikai, társadalmi és gazdasági életének irányításában.
4. Az üzemetek a munkások és a szakemberek vezessék. Újjá kell formálni a jelenlegi bér- és normarendszert, a megalázó társadalombiztosítást stb. A szakszervezetek legyenek a magyar munkásosztály valóóságos érdekképviseleti szervezetei.
5. Új alapokra kell helyezni parasztpolitikánkat. Mind a termelő szövözetekzeteknek, mind az egyéni gazdaságokban biztosítani kell a parasztság önrendelkezési jogát. Meg kell végre teremteni a szövözetkezés önkéntességének politikai és gazdasági feltételeit. Fokozatosan át kell térni a mostani begyűjtési és adózási rendszerről a szabad, szocialista termelést és árucserét biztosító rendszerre.
6. Mind ennek a feltétele az, hogy a párt és az állam vezetésében alapvető szerkezetű és személyi változások történjenek. El kell távolítani közéletünkéből a restaurációra törekvő Rákosi-klikket. Méltó helyére kell állítani Nagy Imrét, a tiszta és bátor kommunisztát, akiben a magyar nép megbízik. Továbbá mindazokat, akik az elmúlt években következetesen harcoltak a szocialista demokráciáért. Ugyanakkor határozottan fel kell lépni minden ellenforradalmi szándék és kísérlet ellen.
7. A kibontakozás megköveteli, hogy a Hazafias Népfront a magyar társadalom dolgozó rétegeinek politikai képviselete legyen. Választási rendszerünket olyaná kell formálni, hogy az megfeleljen a szocialista demokrácia követelményeinek. Az országgyűlésbe, a tanácsokba és minden önkormányzati szervbe a nép szabadon, titkosan válassza meg képviselőit.”

A forradalom harmadik napján, október 25-én Nagy Imre miniszterelnöknél megjelent a Borsod megyei munkások küldöttsége. Kiáltványukban – amely 21 pontból állott – a következő követeléseket olvashatjuk:

Farkas Mihályt és társait állítsák bíróság elé. Ügyüket nyilvánosan tárgyalják. Vizsgálják felül és hozzák nyilvánosságra külkereskedelmi szerződéseinket. Javítsák ki a tervgazdálkodás terén mutatkozó súlyos hibákat és a felcölösöket váltsák le. Nemzeti kincsünket, az uránércet, a magyar nép érdekeinek megfelelően használják fel. Emeljék a kategó-

ria alapbéreket. Szűnjék meg a burkolt áremelés. A nyugdíj korhatárt le kell szállítani és a nyugdíjak, azonkívül a családi pótlékok összegét fel kell emelni. A gyerektelenségi adó eltörölendő és a vasúti kedvezményeket vissza kell állítani. Fokozzák a lakásépítkezéseket és támogassák a kislakások építését. A mezőgazdaság szocialista útja helyes, de szigorúan be kell tartani az önkéntességet és figyelembe kell venni a parasztság érdekeit és a nemzeti sajátosságokat. Politikai téren végre kell hajtani azokat a változásokat, amelyeket Gomulka hajtott végre Lengyelországban. Az országgyűlés ne álljon fejbőlintó Jánosokból. Legkésőbb január elsejéig vonják ki a szovjet csapatokat Magyarország területéről.

Hasonló követeléseket fogalmaztak meg ebben az időben az egész országban, elsősorban a munkások és az értelmiségiek új szervezeteiben. Október 27-én megalakult és a régi vezetőséget felváltotta az MDP Győr-Sopron megyei intézőbizottsága. A fegyveres harc beszüntetését javasolta, de a következőket követelte, illetve állapította meg:

Fegyverezzék le és oszlassák fel az ÁVH-t. A fegyvereket a néphadsereg alakulatai vegyék birtokukba. A szovjet fegyveres alakulatok is szüntessék be a harcot és vonuljanak ki az országból. Az intézőbizottság támogatja a megyei munkáshatalmat és ennek vezető szervét, az ideiglenes megyei nemzeti tanácsot, amely magában foglalja a munkás-, a katonai-, a paraszt, az értelmiségi- és az ifjúsági tanácsot. Nem ellenforradalomról van szó, hanem a magyar dolgozó nép jogos nemzeti követeléseiről. A nemzeti forradalom nem a régi rend visszaállítására irányul, hanem azok ellen, akik a kommunista eszmékre gyalázatokat hoztak.

Október 27-én a miskolci rádió kommentárjában azt követelte Nagy Imrétől, hogy küldje haza a szovjet csapatokat, ne folyják Budapesten és máshol több magyar vér. Merjen szabadulni azoktól a politikusoktól, akik csak idegen fegyverekre és a népelnomásra támaszkodva tudnak kormányozni.

Ugyanazon a napon Szombathelyen megalakult a volt koalíciós pártok képviselőiből Vas megye Nemzeti Bizottsága. A bizottság határozata kimondotta, hogy a megyében minden intézkedési jog a Nemzeti Bizottságé. Két legfontosabb követelése: a kormány eszközölje ki a magyarországi szovjet parancsnokságtól a haladéktalan tűzszünetet, azonkívül a Szovjetunió kormánya jelentse ki, hogy Magyarországon állomásozó alakulatait legkésőbb 1957. január 1-ig teljesen és végérvényesen kivonja az ország területéről. A szombathelyi szovjet parancsnokság egyébként tudomásul vette a Nemzeti Bizottság határozatát, de közölte, hogy a szovjet katonákat, azok családtagjait, a szovjet épületeket és emlékműveket minden támadástól megvédi. Erre azonban nem volt szükség, mert Vas megye lakossága nem gondolt a szovjet katonák provokálására.

A kormány október 27-én átalakult. Az új kormány nem elégítette ki a népet, mert tagjai közül többen a rossz emlékű Rákosi–Gerő-féle irányzat hívei voltak és még a forradalmat megelőző hetekben sem tudtak régi hibáiktól és helytelen módszereiktől szabadulni. Ennek folytán általános volt a vélemény, hogy Nagy Imre maradjon a kormány feje, de távozzanak azok, akik felelősek a múlt bűneiért és akikben a nép nem bízik. Ez a nézet tükröződik abból a nyilatkozatból is, amelyet október 27-én este a győri nemzeti tanács elnöke, Szigethy Attila külföldi újságíróknak adott. Arra a kérdésre, hogy az ideiglenes nemzeti tanács milyen politikai alapon nyugszik, Szigethy Attila azt felelte, hogy lényegében a volt demokratikus pártokra támaszkodik és azok képviselőiből tevődik össze. „Minden oldalról való függetlenséget akarunk!” – hangoztatta és távolabbi célként a szabad választásokat említette meg, amelyek során a népek alkalmat nyílik majd, hogy olyanokat válasszon ki az ország irányítására, akikben megbízik. Nagy Imréről a következőket mondta: „Nagy Imrét talpig becsületes, hazáját féltő, szerető, sorsát szíven viselő igaz magyar embernek ismerem és tartom. Bár kormányának összetételével csak

részben értek egyet, programját csak helyeselni tudom.” A győri nemzeti tanács józan és higgadt magatartására jellemző Szigethy Attila egy másik nyilatkozata is, amelyben kijelentette, hogy „a hazafiság nem hangulat, hanem tett.”

Október 28-án a kormány a további vérontás megszüntetése és a békés kibontakozás biztosítása érdekében elrendelte az azonnali általános tüzszünetet. A fegyveres harc csökkenésével mind nagyobb teret kapott a politikai küzdelem. A társadalom új szervezetei egymás után közölték követeléseiket és fejtették ki programjukat. Győr város nemzeti tanácsa követelte, hogy a kormány adja át a Kossuth Rádiót a magyar íróknak: végezzék ők a nemzet tájékoztatásának munkáját.

Október 28-án a késő délutáni órákban Nagy Imre felolvasta a kormány nyilatkozatát, amelyben elítélte azokat a nézeteket, amelyek szerint a hatalmas népmozgalom ellenforradalom. „Viathatatlan – mondja a nyilatkozat –, hogy ezekben a megmozdulásokban elemi erővel bontakozott ki egy nagy, egész népünket átfogó és eggyé forrasztó nemzeti demokratikus forradalom. Ez a mozgalom célul tűzte ki, hogy biztosítja nemzeti függetlenségünket, önállóságunkat és szuverenitásunkat, kibontakoztatja társadalmi, gazdasági, politikai életünk demokratizmusát, mert csak ez lehet a szocializmus alapja hazánkban. Ezt a nagy megmozdulást az elmúlt történelmi korszak súlyos bűnei robbantották ki.” Nagy Imre tehát helyesen látta a forradalom célját, jellegét és okát. A nyilatkozat a továbbiakban bejelentette, hogy a magyar és a szovjet kormány megállapodása alapján a szovjet csapatok azonnal megkezdik kivonulásukat Budapestről, a kormány tárgyalásokat kezdeményez Magyarország és a Szovjetunió közötti kapcsolatokról, azonkívül a Magyarországon állomásozó szovjet csapatok visszavonásáról. Az Államvédelmi Hatóságot megszüntetik. A kormány javasolni fogja az országgyűlésnek, hogy az ország címere a Kossuth-címer és március tizenötödike ismét nemzeti ünnep legyen.

A kormány nyilatkozata sokakat megnyugtatott, de a politikai csoportokban, munkástanácsokban és az új önkormányzati szervezetekben tovább tartott a kormány bírálata, főként azért, mert a rákosista miniszterek még mindig nem távoztak és jelenlétük kételyeket ébresztett a kormány szándékainak őszinteségét illetően. A legtöbben Bebrits Lajos, Apró Antal, Czotner Sándor és a korábbi kormány több más tagjának távozását követelték. A személyi változásokat a kormány nyilatkozata, amely helyesen értékelte az eseményeket, tökéletesen indokolta. E követelés semmiképpen sem volt ellenforradalmi jellegű, mint-hogy a Rákosi–Gerő klikk politikájával való szakítás magában foglalja e politika legexponáltabb képviselőinek félreállítását. Egy új politikai irányzat csak akkor valósul meg maradéktalanul és képes a tömegek bizalmát megnyerni, ha azok hajtják végre, akik az irányzatban hisznek és győzelmet akarják, nem pedig azok, akik opportunizmusból egyszerűen tudomásul veszik. A megbukott politika hívei, ha felelős állásban maradnak, csak hátráltatják az új irányzat felülkerekedését, eltorzítják eredeti célkitűzéseit és nagy mértékben rontják hitelét azok körében, aki igaz hívei vagy akiknek támogatását meg akarja szerezni. Az október végi napokban éppen ezért alig volt nyilatkozat és követelés, amelyben nem szerepelt volna a kívánság, hogy Nagy Imre válogassa meg jobban munkatársait, akikkel a szocialista demokrácia és a nemzeti függetlenség programját meg akarja valósítani.

Ez olvasható a Borsod megyei munkástanács felhívásában is, amelyet október 28-án az ország munkástanácsaihoz és a szabadságharcosokhoz intézett. A következőket követeli:

1. Demokratikus, független, önálló, szabad és szocialista Magyarorszáért küzdő új ideiglenes kormányt, a Rákosi-rendszert kiszolgáló miniszterek mellőzésével.
2. Ezt a kormányt csak általános és szabad választások útján lehet létrehozni. Mivel ez a jelen helyzetben nem valósítható meg, Nagy Imre a legszükségesebb minisztériumok megtartásával alakítson ideiglenes kormányt.

3. Az MDP és a Népfront koalícióján alapuló ideiglenes kormány első ténykedése a szovjet csapatok azonnali távozásának kieszközlése legyen. A szovjet csapatok ne támaszpontjaikra, hanem hazájukba, a Szovjetunióba vonuljanak vissza.
4. Az új kormány vegye be programjába és valósítsa meg a munkástanácsok, az üzemi- és diákparlamentek követeléseit.
5. Az új államhatalomnak csak két karhatalmi szerve legyen: a rendőrség és a honvédség. Az Államvédelmi Hatóságot meg kell szüntetni.
6. Töröljék el a statáriumot és adjanak amnesztiát azoknak, akik a felkelésben részt vettek.
7. Két hónapon belül írjanak ki általános választásokat, több párt részvételével.

Ugyancsak október 28-án a Magyar Értelmiség Forradalmi Bizottsága levelet intézett a néphez. A Bizottságban az Egyetemi Forradalmi Bizottság, a Magyar Írók Szövetsége, a Magyar Újságírók Országos Szövetsége, a Képzőművészek Szövetsége, a Petőfi Kör, a MEFESZ megbízottai, azonkívül a zeneművészek, az egyetemi oktatók és a népi kollégiumok képviselői vettek részt. A levél kivonatosan az alábbiakat tartalmazza:

1. A kormány haladéktalanul rendezze viszonyunkat a Szovjetunióval az egyenjogúság alapján. A szovjet csapatok kezdjék meg kivonulásukat az ország egész területéről.
2. A kormány szüntesse meg a hátrányos külkereskedelmi szerződéseket. A magyar föld kincsei, az uránium, a bauxit, a parasztok munkájának gyümölcsei ne kerülhessenek titkos szerződések révén potom áron idegenbe.
3. Általános titkos választásokat. A nép szabadon állíthasson jelölteket.
4. A gyárak, a bányák legyenek valóban a munkásoké. Gyárat, földet, tőkésnek, földbirtokosnak vissza nem adunk. Az üzemek igazgatását szabadon választott munkástanácsokra kell bízni. A kormány biztosítsa a magán kisipar és kiskereskedelem működését.
5. A kormány szüntesse meg a kiszipolyozó norma rendszert. Gazdasági lehetőségeinkhez mérten emelje fel az alacsony béreket és nyugdíjakat.
6. A szakszervezetek legyenek a munkások valóságos érdekvédő szervei, szabadon választott szervezéssel. Alakuljanak meg a dolgozó parasztok érdekvédelmi szervei is.
7. Biztosítsa a kormány a mezőgazdasági termelés szabadságát és biztonságát, az egyéni termelők és a parasztok megfelelő önkéntes szövetkezeteinek támogatása révén. Töröljék el a parasztszokat kirabló gyűlöletes beszolgáltatási rendszert.
8. Szolgáltatassanak igazságot és adjanak anyagi kárpótlást a tagosítással és egyéb törvénytelen intézkedésekkel sújtott parasztnak.
9. Teljes szólás-, sajtó- és gyülekezési szabadságot.
10. Október 23-át, a nemzeti felszabadító harc kezdetének napját, nyilvánítsa a kormány nemzeti ünnepé.

Nagyjából ugyanezeket a követeléseket olvashatjuk a Veszprém megyei Nemzeti Forradalmi Tanács felhívásában, amelyet október 29-én bocsátott ki. A felhívás szerint a szovjet csapatok három napon belül fejezzék be kivonulásukat. Ennek biztosítására a magyar kormány kérjen hivatalos nyilatkozatot a szovjet kormánytól. A veszprémiek követelik továbbá, hogy

...a kormány fordítson fokozott figyelmet a határainkon túl élő magyarok sorsára és a velük való kapcsolatra. Az országgyűlés külügyi bizottsága kezdeményezze a var-

sói szerződés felülvizsgálását és vesse fel a dunai konföderáció gondolatát. A szabad választásokat azonnal ki kell írni és legkésőbb 1957. március 15-ig meg kell tartani. Lehetővé kell tenni, hogy választókerületenként több jelölt induljon. A veszprémiek követelik továbbá az emberi jogok biztosítását, az alkotmány betartását, a tájékoztatást és a saját szabadságát, a bírói függetlenség intézményes biztosítását és a politikai perekben a halálbüntetés eltörlését. Szabad érintkezést kell teremteni Kelettel és Nyugattal. Minden 18 éven felüli magyar állampolgár kapjon útlevelet. Fejazzék be a politikai perekben elítéltek rehabilitációját és hozzák nyilvánosságra a rehabilitációs perek jegyzőkönyveit. Rákosit, Gerőt, Hegedűst és mindazokat, akiket felelősség terhel a magyar nép szabadságtörekvéseinek durva és véres elnyomásáért, bíróság elé kell állítani. Szüntessék meg a káderlap minden formáját és a személyzeti osztályokat. A sorkötelesek katonai szolgálati idejét szállítsák le 12 hónapra és a honvédek kapjanak magyar egyenruhát. Teljes egyetemi autonómiát. A kultúrpolitikában és az oktatásban nemzeti hagyományaink érvényesítését. A különféle művészi alkotói módszerek teljes szabadságát. Össze kell hívni az MDP kongresszust és olyan új központi vezetőséget kell választani, amelynek többsége nem volt az 1956. október 23-án hivatalban lévő KV tagja.

Október 30-án már mind több szervezet követeli a varsói szerződés felülvizgálását. A Borsod megyei munkástanács és diákszemélyzet nyilatkozatában javasolja a szerződést aláíró államok kormánydelegációinak haladéktalan összehívását és sürgős állásfoglalását a magyar helyzettel kapcsolatban. A nyilatkozat azt is megállapítja, hogy a szovjet kormány magatartása ellentétes a szerződés cikkelyeivel és sérti a magyar nép szuverenitását.

A Magyar Szabadság nevű új lap október 30-i első számában a következőket írta:

„Magyarország nem független ország addig, amíg területén a magyar nép akarata ellenére szovjet haderő állomásozik... Ez sérti a magyar nép nemzeti önértékét és jogos, nemzeti érdekeit. Mindenekelőtt azért sérti, mert amíg a szovjet csapatok itt vannak, Magyarország nem folytathat igazán önálló külpolitikát. Önálló külpolitika nélkül pedig nincs egészséges nemzeti fejlődés... Ez a külpolitika nem jelenti és nem jelentheti azt, hogy szembefordulunk a Szovjetunióval, vagy a szomszédos országokkal. Magyarországnak, a magyar népnek az az érdeke, hogy hatalmas szomszédunkkal és a kelet-európai sorstárs-országokkal, különösen Lengyelországgal és Jugoszláviával őszinte, egészséges barátságban éljen. Szükségünk van különösen gyümölcsöző gazdasági kapcsolatokra, az eszmék szabad áramlására, s ha a közös érdekek úgy kívánják esetről-esetre külpolitikai együttműködésre is. De csak a magyar nép és a magyar kormány szabad elhatározása alapján. ... Magyarország kis ország – szüksége van minden barátra. Magyarország szegény, súlyos gazdasági bajokkal küzdő ország – szüksége van minden támogatásra. Ha a baráti Jugoszlávia olyan külpolitikát követhet, amelynek alapelve, hogy kívül kell maradni a hatalmi tömbökön, s jó viszonyt kell fenntartani minden országgal, akkor miért ne követhetne Magyarország is ilyen külpolitikát? Tudjuk, hogy ez nem megy egyik napról a másikra. A varsói szerződésben Magyarország kötelezettséget vállalt s ahhoz, hogy e helyzeten változtathassunk, a magyar kormánynak tárgyalásokat kell folytatnia a Szovjetunió kormányával. E tárgyalásoknak a lehető leghamarább meg kell indulniuk és dűlőre kell jutniuk.”

A lap belpolitikai programját így foglalja össze:

„... demokráciára van szükségünk, a szabadság rendjére, amelynek szilárd alapja az elmúlt tizenkét esztendő három legjelentősebb, maradandó társadalmi változása:

az, hogy a föld a parasztoké, a gyár a munkásoké, a művelődés joga pedig mindenkié legyen.”

Végezetül hozzáfűzi, hogy a lap teljes elvi szilárdsággal harcol a Rákosi–Gerő-féle politika minden maradványa és az ellenforradalom jelentkezése ellen. Elítéli az önbíráskodást: „Nekünk nem a lámpavasakon kell megbosszulnunk az elmúlt évek szörnyű rémtetteit, hiszen megvan minden eszközünk, hogy méltó módon büntessük mindazokat, akik ellenünk és hazánk ellen vétettek. Nekünk van igazunk, tehát nem nyúlhatunk az álnokok, a hazugok fegyveréhez.”

Nagy Imre miniszterelnök október 30-án délután bejelentette az egypártrendszer megszüntetését és a kormánynak az 1945-ben újjászületett koalíciós pártok demokratikus együttműködésének alapjaira való helyezését. A kormány elismerte a forradalom által létrehozott demokratikus helyi önkormányzati szerveket, „rájuk támaszkodik és támogatásukat kéri”. Tildy Zoltán és Erdei Ferenc bejelentette a Kisgazdapárt illetve a Nemzeti Parasztpárt működésének újbóli megkezdését és megindult a Szociáldemokrata Párt újjászervezésének munkája is.

A magyar néphadseregnek a forradalomhoz hű képviselőiből megalakult a Magyar Néphadsereg Vezetésének Forradalmi Katonai Tanácsa, amely nyilatkozatában a következőket közölte:

1. A Tanács követeli a szovjet hadsereg azonnali kivonását Budapestről és a legrövidebb időn belül távozását az ország területéről.
2. Kéri a nép támogatását a rend helyreállítására.
3. A hadsereg vezetéséből eltávolították a „szektáns visszahúzó erőket.”
4. Az ÁVH megfélemlítésben tartotta a honvédséget is. A Tanács elhatározta a még fegyverben lévő ÁVH azonnali lefegyverzését.
5. A határőrök tartozzanak a honvédséghez.

A debreceni szocialista forradalmi Bizottmány ugyanakkor követeli, hogy Magyarország lépjen ki a varsói szerződésből, az Egyesült Nemzetek Szervezete pedig foglalkozzék Magyarország ügyével, mivel a Szovjetunió beavatkozása belügyeinket nemzetközi ügyggyé tette. A szovjet csapatok távozása után tartsanak több párt részvételével szabad, demokratikus, titkos választásokat.

Szervezetek és egyének sürgetésére a minisztertanács október 30-án este közölte, hogy Nagy Imre a szovjet csapatok segítségül hívásáról és a rögtönbíráskodás kihirdetéséről nem tudott. „A minisztertanács szovjet segítséget kérő határozatán – mondja a közlemény – és a statáriumot kihirdető rendeleten nincs rajta Nagy Imre neve. Ez a két intézkedés Hegedűs András és Gerő Ernő lelken szárad, ők viselik érte a felelősséget a nemzet és a történelem színe előtt.”

Az Egyetemi Forradalmi Bizottság október 31-én felhívással fordult az ifjúsághoz. A politikai vezetést ideiglenesnek tartják és Nagy Imrét olyan mértékben támogatják, amilyen mértékben teljesíti az ifjúság követeléseit. A kormányból távozzanak a sztálinisták. Az egyetemi fiatalok felhívása azt is közli, hogy nem akarnak sem sztálinizmust, sem kapitalizmust, hanem minden más államtól független, valóban demokratikus és szocialista Magyarországot.

A dunántúli nemzeti tanácsok október 30-án Győrben megalakították a Dunántúli Nemzeti Tanácsot. Programja főbb követeléseiben megegyezik az általános óhajokkal és kívánságokkal. Eszerint az általános titkos választásokat január végéig kell kiírni. A kormány a nemzeti tanácsok jóváhagyásával hozza létre a helyi karhatalmi szerveket. A sza-

badágharcosok kapjanak képviselmet a kormányban. A program követeli, hogy a kormány mondja ki Magyarország semlegességét. Ezt a határozatot megszavazták a Borsod- és a Bács-Kiskun megyei, azonkívül a csepeli munkástanácsok képviselői is.

A működésüket újból megindító demokratikus pártok vezetői nyilatkozatokban szövegték le pártjuk célkitűzéseit. Csorba János, volt budapesti polgármester szerint a Kisgazdapárt nem kívánja visszajuttatni a földbirtokosoknak a földet és a tőkéseknek a gyárat. A dolgozó parasztok azonban vissza kell kapják földjüket. Egyébként a párt követeli, hogy:

„A kormány azonnal mondja fel a varsói egyezményt és a szabad és független nemzetek között szokásos egyenlőség alapján rendezze az ország viszonyát a Szovjetunióval. Legyen Magyarország semleges állam és ezt a semlegességet a külhatalmak ismerjék el és biztosítsák. Új koalíciós kormányt kell alakítani az 1945-ös pártarány alapján. Új magyar alkotmányt kell készíteni, az elnöki tanácsot meg kell szüntetni és Magyarország népköztársaság helyett legyen ismét köztársaság.”

A Szociáldemokrata Párt szóvivője kijelentette, hogy a párt védeni akarja a szocialista pozíciókat. „Földet és gyárat nem adunk vissza” – mondotta.

Kovács Béla a Kisgazdapárt pécsi nagygyűlésén így beszélt:

„nem 1939-et, s nem 1945-öt írunk. Szó sem lehet itt a grófok, a földesurak és kapitalisták világának visszatéréséről... nemzeti programunk csak a szabad, demokratikus, független Magyarország felépítése lehet.”

Az országban mind erősebb a követelés, hogy Magyarország legyen semleges és lépjen ki a varsói egyezményből. Ezt követelték többek között a debreceni Szocialista Forradalmi Bizottmány Budapesten járt küldöttei, a szegedi üzemek dolgozói és Heves megye Forradalmi Munkástanács-a, amely csatlakozott a Dunántúli Nemzeti Tanács követeléseéhez.

A Magyar Szabadság című újság november 1-i számában, „A független Magyarország legyen semleges” című cikk a dunavölgyi népek szoros szövetségére hívja fel a figyelmet és kifejti, hogy Magyarországnak „mostantól fogva – Kossuth Lajos és Károlyi Mihály dicső hagyatékához híven – a dunavölgyi népek konföderációjának kiépítésén kell dolgoznia.”

A többpártrendszer visszaállításáról pedig így elmélkedik:

„Amikor a békésen tüntelő pesti népre utolsó érvként tüzet zúdított Gerő és Hegedűs kormánya, már világos volt, hogy az egypárt rendszer megbukott, s hogy e hitelét vesztett rendszert merőben másfajta kormányzatnak kell felváltania. Olyan kormányzatnak, amely szabad és független hazában a népakaratot és csakis a népakaratot testesíti meg. A forradalomra fölkelt néptömegeknek kezdettől fogva egyik fő követelése volt a pártok versengésén és a szabad választásokon alapuló demokratikus rendszer megteremtése... Az új élet akkor lesz igazán szabad és igazán magyar, nemzetünknek sorsa akkor ível felfelé, ha abban mindenkinek az akarata, ízlése, igénye, vágyakozása testet ölthet.”

Az újjászületett demokratikus pártok irányítóinak nézeteit és szándékait kitünően dokumentálja a Petőfi Párt (volt Nemzeti Parasztpárt) egy vezető tagjának. Féja Gézának a Bácskés megyei Szabadság rádióban elmondott beszéde. Idézzük belőle:

„Mi nem akarjuk visszaállítani az úri Magyarországot, de Rákosi és Gerő rémuralmát sem... A mi kezünket nem szennyezheti be igaz vér, a mi lelkünket nem terhelheti nemtelen cselekedet, a mi jóhírünket nem szeplősítheti személyi bosszú aljas indulata.”

Ilyen értelemben foglalt állást november 1-én a Magyar Írók Szövetsége is:

„Nemzeti forradalmunk, szabadságunk és függetlenségünk kivívásának legnagyobb erénye az erkölcsi tisztaság. A magyar írók kivették részüket a forradalom előkészítéséből. Kötelességük, hogy örökjenek a forradalom tisztaságán is. Követelik, hogy vonják felelősségre mindazokat, akik a nép ellen vétkeztek. Ugyanígy határozottsággal követelik azt is, hogy a bűnösök a szabad magyar bíróság előtt feleljenek. A nép ne az utcán ítélkezzék, hanem a tárgyalóteremben ... A világ szeme rajtunk, csodálja forradalmunk tisztaságát, ne essék rajta folt.”

A nyilatkozatot a következők írták alá: Benjámin László, Déry Tibor, Ignó Pál, Illyés Gyula, Németh László, Szabó Lőrinc, Tamási Áron, Veres Péter és Zelk Zoltán.

A Csepeli Vas- és Fémművek acélműveinek és csögyárának munkástanácsa november 1-én Nagy Imrénél járt és a következő kívánságokat adta elő:

A szovjet csapatok vonuljanak ki. A politikai foglyokat és elfogott szabadságharcosokat bocsássák szabadon. A még fegyverben lévő ÁVH-sokat fegyverezzék le és ÁVH-sokat ne vegyenek be az új karhatalmi szervezetbe. Írjanak ki általános, titkos választást, több párt részvételével. Teljes nemzeti függetlenséget politikai, gazdasági és katonai téren egyaránt. A kormány mondja fel a varsói szerződést és nyilvánítsa az országot semlegesnek. A vezetők kiválasztásában csak a szaktudás és rátermettség döntsön. Emberi életmódot biztosító jövedelmet minden dolgozónak. A szakszervezet legyen független és a munkásnak joga legyen sztrájkolni. Életképes kisipart és kiskereskedelmet. A magyar életformának megfelelő mezőgazdaságot. Az ifjúság nevelését helyezték vallás-erkölcsi alapokra. A külkereskedelmi szerződéseket vizsgálják felül, hozzák nyilvánosságra és az uránércet nemzeti érdekeinknek megfelelően használják fel. Felesleges hivatalokat, tömegszervezetek helyiségeit és laktanyákat alakítsanak át kislakások céljaira. A kormány támaszkodjék a munkástanácsokra és fegyverezzék fel a munkástanácsok által javasolt dolgozókat. A külföldön szolgáló diplomatákat hívják vissza és helyükre hazafiakat vezessenek ki.

Ugyanezen a napon, november 1-én este 7 órakor Nagy Imre miniszterelnök a Szabad Kossuth Rádión keresztül bejelentette Magyarország semlegességét.

„A magyar nemzeti kormány a magyar nép és a történelem előtti mély felelősségértől áthatva, a magyar nép millióinak osztatlan akaratát kifejezve, kinyilvánítja a magyar népköztársaság semlegességét.”

A nyilatkozat az egész országban osztatlan örömet keltett és fellelkesítette a nemzetet. Ezzel a forradalmi megmozdulás egyik legfontosabb követelése megvalósult. Farkas Ferenc, a Petőfi Párt ideiglenes főtitkára javasolta, hogy a varsói szerződés felmondásáról tartsanak népszavazást. Egyébként – mondotta Farkas Ferenc – nem akarunk egyik nagyhatalmi érdekcsoporthoz sem tartozni. Az államfői teendőik ellátására Kodály Zoltán elnökletével nemzeti főtanácsot javasolt, amely a fegyveres felkelők, a demokratikus pártok és az Írószövetség képviselőiből tevődne össze.

A forradalom politikai színezetére és szándékaira nagyon jellemző Németh László „Emelkedő nemzet” című írása, amely az Irodalmi Újság november 2-i számában jelent meg, és Ravasz László rádiónyilatkozata. Németh László meggyőző erővel mutatta ki, miért nem akarhatja a magyar nép annak az ellenforradalmi rendszernek visszaállítását, amely elsikkasztotta az esedékes magyar forradalmat, „Habsburg császár nélkül, de súlyosabb formában a Habsburg-birodalom maradványait restaurálta” és amelyben „egy kis képességű, anakronizmust jelentő réteg kormányozta az országot.” Ravasz László kijelentette, hogy a forradalomnak nemcsak a reakció az ellensége, hanem az anarchia is. „Még gondolni se merjen senki az elmúlt korszakok rendszereinek visszaállítására – mondotta. A forradalom vívmányainak megőrzése és tovább fejlesztése, hibáinak megigazitása és az igazságtalanságok jóvátétele lehet a cél.”

Ezeket az eseményeket egy kis réteg kivételével mindenki tudomásul vette és nagy lelkesedéssel fogadta. A Magyar Dolgozók Pártja felbomlott és az új marxista-leninista párt már csak a meggyőződéses kommunistákra és a sztálinista-rákossista rendszerben nem kompromittálódott tisztségviselőkre támaszkodhatott. Ezeknek a száma messze elmaradt az MDP taglétszáma mögött. Nagy Imre, Losonczy Géza, Lukács György és még néhány tisztá multú kommunista vezető, közöttük az akkor még a forradalom oldalán álló Kádár János irányításával megalakult a Magyar Szocialista Munkáspárt, amely arra az emberfeletti feladatra vállalkozott, hogy a kommunizmus ügyét Magyarországon megmentse és az ország felépítésének más pártokkal egyenrangú munkása legyen. A pártnak ez a tiszteletreméltó törekvése a november negyedik szovjet beavatkozás után megváltott.

A kormány, a demokratikus politikai pártok, az ifjúsági- és munkásszervezetek, az új önkormányzati testületek el voltak szánva, hogy a legfontosabb nemzeti és társadalmi célok elérése után a forradalom vívmányait megszilárdítják és elkezdik a sokat szenvedett ország Újjáépítését, azonkívül az egyes helyeken tapasztalható kilengések megszüntetését. Minden jel arra vallott, hogy a többpárt rendszere és a koalíciós kormányzásra való áttérés, a varsói paktumból való kilépés, az ország semlegességének bejelentése, majd az oroszok kivonulása után kezdetét veheti a magyar nép új élete.

A győri Magyar Vagon- és Gépgyár munkástanácsa november 3-án hozott határozatában kimondotta, hogy helyesli a kormány intézkedéseit és a legfontosabb iparágakban a munka felvételét. A 4. pont szerint

„... a munkásság a nemzeti demokratikus forradalom vívmányaként szilárdan ragaszkodik a fő szociális törekvésekhez. Minden erővel ellenezzük a nagybirtokok, hitbizományok, bankok és nagyüzemek tőkés tulajdonba való visszaadását. Ugyanakkor ellene vagyunk mindennemű rákossista-sztálinista restaurációnak.”

Farkas Ferenc, az új kormány államminisztere – a Petőfi Párt tagja – ugyancsak november 3-án a Szabad Kossuth Rádióban kijelentette, hogy a szociális vívmányokból és a mostanáig elért eredményekből meg kell tartani mindazt, ami a szabad, demokratikus és szocialista országban felhasználható. Őszinte és baráti kapcsolatokat kell kiépíteni minden szocialista országgal, azonkívül a világ minden békeszerető nemzetével. Tárgyalásokat kell kezdeni a Szovjetunióval a vitás kérdések megbeszélésére. A párt érdekeit alá kell rendelni a nemzet érdekeinek. A békés munkának meg kell indulnia. Végezetül a Petőfi Párt minden ellenforradalmi megnyilvánulást a legerélyesebben meg fog akadályozni.

A kormány november 3-án délután sajtóértekezletet tartott külföldi újságíróknak. Losonczy Géza államminiszter hangsúlyozta, hogy az új kormányzat nem tűri el a föld-

reform megváltoztatását, a gyárak, az üzemek államosításának vagy a legutóbbi időkben kiharcolt szociális vívmányoknak bármilyen csorbitását. A föld a paraszté, a gyár a munkásé.

November negyedikének hajnalán lezárult e nagy népi és nemzeti küzdelem első szakasza. A szabad, független, semleges, közéletében demokratikus, gazdasági és társadalmi felépítésében pedig szocialista Magyarország végleges megteremtése a szovjet fegyveres beavatkozás következtében ismét elodázódott.

Hogy a történelmi jelentőségű megmozdulás forradalom vagy ellenforradalom volt-e, azt a tárgyilagos olvasó az ismertetett programok és követelések alapján könnyűszerrel megállapíthatja.

Látóhatár, 1956. 280--291.

Molnár József

Mese az ellenforradalomról

Tale about the Counter-Revolution

There was not a single Hungarian writer who would describe the events as counter-revolution after the revolution had been subdued. It was only Béla Illés, who was a Soviet citizen, and who cowardly had the tale about the counter-revolution told by a figure of Russian soldier Mikola Bogdanovich Nemchenko.

A kommunista sajtó hónapok óta fáradhatatlanul ajánlgatja a magyar íróknak, hogy az „ellenforradalom” történetét írják meg új műveikben. Eddig azonban nem akadt magyar író, aki erre a szégyenletes szerepre vállalkozott volna. Még azok a kevésbé tehetséges írók sem engedtek a párt kísértésének, akik felsőbb utasítás nélkül egyetlen épkezláb mondatot sem tudnak leírni. Csak a szovjet állampolgár Illés Bélának nem voltak aggályai. Igaz, neki is haza kellett mennie Moszkvába, hogy megtudja, mi történt 1956 októberében Magyarországon. Közismert óvatossága még őt is arra készítette, hogy az „ellenforradalomról” szóló meséjét ne első személyben mondja el, ne is egy magyar munkás, paraszt vagy értelmiségi ember szájába adja, hanem nagy ravaszsággal úgy intézte a dolgot, hogy egy szovjet tiszt elbeszéléséből derüljön ki a nagy titok.

Mikola Bogdanovics Nemcsenkő, aki az ellenforradalomról szóló mesét Illés Bélának a moszkvai Leningrád szálló tizenhatodik emeletén a tizenötös számú szobában tollba mondta, nem akármilyen szovjet katona, hanem egy finomlelkű tartalékos tiszt, civilben történész, aki sokat tud az árpádkori Magyarországnak kijevi kapcsolatairól s már csak ezért is szereti a magyarokat. Ne lepődjünk meg azon se, hogy e kiváló katonának apja éppen Magyarországon esett el a második világháborúban és azóta nagyon vágyott Magyarországra, hogy megismerhesse a magyar népet. Tavaly októberben kitörő örömmel hagyta ott békés történelmi tanulmányait és az első parancsra „minden áldozatra készen” indult tankjával Magyarországra, hogy „megmentse a magyar népet az ellenforradalmi támadástól és a fehér terrortól”.

Tankja azonban Verébtanyán elakadt. És ez lett a szerencséje a mese szovjet hőségének és a szerzőnek is. Mert ha a tank nem akad el Verébtanyánál, Illés Béla sohasem írhatta volna meg ezt a történetet, amelyből a szelídlelkű szovjet tartalékos tiszt elbeszélése alapján kétséget kizáróan kiderül, ellentétben a magyarok általános felfogásával, októberben igazi ellenforradalom volt Magyarországon. A szerző és a szovjet tiszt szerencséjére tehát a tank elakadt és hosszú ideig meg se tudták javítani, ami a szovjet tiszt és a szerző határozott állítása szerint eddig még sohasem fordult elő szovjet tankistákkal. Mi tagadás, Illés Béla se tagadja, hogy az elakadt szovjet tank tisztje és legénysége nagyon félt az ellenforradalmároktól. Félttek, hogy kezükbe kerülnek. De nem így történt ám! Verébtanya lakói eleinte bizalmatlanul figyelték a távolból az útszélen veszteglő tankot, de amikor megtudták, hogy nem ellenséges magyar katonák ülnek benne, hanem baráti oroszok, egyszerre fellelkesedtek. Etették, itatták örömlükben a szovjet katonákat, sőt estére még vendégségbe is meghívták őket.

Az esti vendégségben előkerült a tanya fiatal tanítónője, akibe a magyarok iránt rajongó szovjet tiszt az első pillantásra beleszeretett és egy sarokba húzódva azonnal meg is tárgyalta vele a magyarországi politikai helyzetet. Mikola Moszkvában a Leningrád szálló

tizenhatodik emeletén a tizenötös szobában – a helyet Illés Béla többször is hangsúlyozza – elárulta a szerzőnek, hogy Verébtanya nem nagyon tetszett neki. A házak szegényesek voltak, „olyanok, mint amilyenekben az ukrán parasztok huszonöt-harminc évvel ezelőtt laktak”. A szovjet tisztnek ez észrevétele nem véletlenül került az elbeszélésbe. Illés Béla agyafűrt módon így akarta tudatni a magyar olvasóval, hogy ha mi is negyven évig építjük a szocializmust, akkor nálunk is csupa olyan új házakban laknak majd a parasztok, mint most az ukránok. Persze azért nem kell irigykednünk, Illés Béla megvigasztal bennünket, mert a szocializmus tíz esztendő építése során azért mi is haladtunk: a gróf és intézője eltűnt a tanyáról és a gyerekek azóta megtudták, milyen íze van a tejnek. Ha nem is volt minden rendben, ha még most is sok javítani való akad – ennyi bírálatot a forradalom után a legszocialista-realistább író is megengedhet magának a tárgyilagosság kedvéért – a verébtanyai parasztok az elmúlt tíz esztendőben nagyon elégedettek voltak sorsukkal. Csóválták is a fejüket, amikor 1955–56-ban a pesti újságok arról kezdtek írni, hogy a parasztnak ma sem jobb a sorsuk, mint a háború előtt. Már majdnem meginogtak a szocializmusba vetett hitükben, ha nem tör ki az „ellenforradalom”.

Mikola Bogdanovics Nemcsenkő Moszkvában elmondta Illés Bélának, hogy amikor október 23-án kitört a forradalom, a verébtanyai parasztok rögtön csak arra gondoltak, mi lesz, ha visszajönnek az urak. Amint Illés Béla Mikolától megtudta, aggodalmuk nem is volt alaptalan. Legelőször a jószágigazgató tért vissza. De nem ám egymagában, hanem ahogy az ellenforradalomnak a marxista-leninista-sztálinista előírások szerint a szocialista realista elbeszélésekben történnie kell, csendőröktől kísérvé. A jószágigazgatót Illés Béla meséjében két csendőrtiszt és tizennégy csendőr kísérte, akik se szó, se beszéd, nyolc tanyasít azonnal véresre vertek, a párttitkárt pedig minden ok nélkül agyonlőtték és eltávoztak.

Mit csináltak ezután a verébtanyaiak? Illés Béla ezt is megtudta a jólétesült szovjet tiszttől. Az asszonyok sírtak-ríttak, a férfiak pedig kaszáikat egyenesítették – „mintha Kossuth Lajos ideje tért volna vissza”. De nemcsak a kaszákat egyenesítették ám, hanem előszedték a második világháború után eldugott fegyvereiket is. Mert ha nem tudná a jámbor magyar olvasó, a parasztok a második világháború után azért dugták el a fegyvereket, hogy legyen mivel megvédeni majd a kommunista pártot, ha szükség lesz rá. 1945-től 1956 őszéig haláltmegvető bátorsággal rejtegették a fegyvereket szeretett pártjuk és a kedves ÁVH-sok elől, vállalva, hogy Rákosi elvtárs akár fel is akasztassa őket tiltott fegyver rejtegetésért. Ennyire szerették a pártot. Ilyen előrelátóak, ilyen realisták, mondhatnók szocialista realisták voltak.

De az igazi „ellenforradalmi” történet csak ezután kezdődik. November másodikán megjelent Verébtanyán, Mikola-Bogdanovics-Illés Béla szerint a fiatal gróf is. Miért éppen másodikán? Mert akkor már koalíciós kormány volt, ami ugyebár nyílt ellenforradalom. A fiatal gróft a változatosság kedvéért Horthy-tisztek kísérték, mivelhogy az ellenforradalomhoz nemcsak csendőrök, hanem Horthy-tisztek is kellene. De amikor a gróf át akarta venni a hatalmat Verébtanyán, a parasztok megvillantották a kiegyesített kaszákat és a rejtekhelyről előkapart fegyverek csövét. A gróf és két Horthy-tiszt úgy megijedt, hogy azonnal autójukba vágta magukat és elrobogtak. Mikola Bogdanovics Nemcsenkő már csak az „ellenforradalom” legyőzéséről értesülhetett Verébtanyán, amit talán még ma is fájjal, mert úgy szeretett volna résztvenni az „ellenforradalom” leverésében, de hát mit csináljon szegény, ha a magyar nép megelőzte. Illés Béla meséjében a kétszáz ezer szovjet katona és az öt ezer tank a forradalom leveretésében csak afféle elhanyagolható mennyiség volt, amivel a kicsire nem néző szocialista realista írónak nem is érdemes foglalkoznia. Illés Béla nem szereti a véres harcokat, őt inkább az idillikus törté-

netek érdeklík. Fővárosunkat romhalmazzá lövő szovjet tankok közül ő csak egy elakadt békés szovjet tankra emlékszik. Novellája szerint a magyar gyerekek szeretettel simogatják az orosz tankot, mosolygó bizalommal körülveszik a csupajó szovjet katonákat és kézzel-lábbal magyarázva csak arra kérik őket, hadd simogassák meg sapkájukon a drága vörös csillagot.

Röviden így foglalható össze Illés bácsi meséje az „ellenforradalomról”. El kell ismerünk, hogy ez az írás igen figyelemreméltó mű. A sok hazug újságcikk után ez az első igazi mese az „ellenforradalomról”. A szocialista-realista mesemondás igazi remeke. A „Tizenkét tányér leves” minden eddigi szocialista-realista műnél szocialista-realistább: egyetlen szava, de még a címe sem igaz. Nem értjük, hogy a Kortárs szerkesztői sok komoly és megfontolt írás mellett hogyan közölhették ezt az ostoba történetet. Az ilyenfajta írások közzétételével jóvátehetetlenül tönkre teszik a folyóirat remélt hitelét.

Látóhatár, 1957. 380–382.

A magyar forradalom és a nagyhatalmak politikája

The Hungarian Revolution and Policies of the Major Powers

According to the French writer Manés Sperber: "Hungarian revolutionists died dispossessed of their belief in the free world, because it was keen to share their glory but not their struggle"

Az 1956-os októberi forradalommal a magyar nép valószínűleg maradandóbban írta be nevét a világtörténelembe, mint bármely cselekedetével modern történelme során. Gyötrelmes fájdalommal írjuk e büszke mondatot, mert szörnyű volt az áldozat, amit a magyar nép adott forradalmának világtörténelmi jelentőségéért. Marcangoló aggodalommal latolgatjuk remények és kétségek közt a nemzet jövőjét. Aggodalmunkat nem enyhíti, hogy a szabad világ a magyar forradalmat a modern kor legnagyobb forradalmi – az amerikai, a nagy francia, az orosz – sorába állítja. Mert a magyarok hősiességét dicsőítő világelismerés eddig keserves ellentétben áll a világ dicstelen tétlenségével.

Amikor e sorokat írjuk – december közepén – a forradalom új lánggal ég Magyarországon. Az új fellángolás következményeit nem láthatjuk és még annak sem látjuk jelét, hogy a világ béna tétlenségét olyan cselekvés váltaná fel, amiből a magyar forradalom tényleges segítségre számíthatna. Ám a forradalom lángjai a Szovjet-Unió és a nyugati hatalmak közép európai politikájának csődjét egyként megvilágítják.

A Szovjet-Unió úgynevezett „liberalizálási” politikája – legalábbis Magyarországon – teljes csődöt mondott. Vita tárgyát képezheti, hogy a csőd elkerülhető lett volna-e, ha a moszkvai vezetőség nem húzza-halasztja a Rákosi-klikk felszámolását. Elméletileg elképzelhető, hogy amennyiben múlt nyáron Rákosival együtt Gerőt és a többi sztálinistát is menesztek és Nagy Imre alakít kormányt, akkor a liberalizált kommunista rendszer – a lengyel Gomułka-kormányhoz hasonlóan – egyelőre fenntarthatta volna magát. Sőt az is elképzelhető, hogy amennyiben az ÁVH és az oroszok október 24-én nem lönek a Parlament előtti tömegbe, akkor a Nagy-kormány engedményei még lecsillapíthatták volna a forradalmi indulatokat. Ám mindez már csak meddő elmélkedés. A forradalom elemi erővel söpörte el a kommunista rendszert és lehetetlenné tette a kommunista diktatúra bármilyen rendű, rangú vagy nemű folytatását Magyarországon.

További vita tárgyát képezheti, hogy mi lett volna a Szovjet-Unió válasza a magyar forradalomra, ha történetesen október 29-én Izrael, Anglia és Franciaország nem indítanak közel-keleti háborút – mint a *New York Times* moszkvai tudósítója írta – ekként te remtve „ideális helyzetet” a Szovjet-Unió magyarországi beavatkozására, Max Beloff, a tekintélyes angol történetíró tagadta – a rögtön lábrakapott váddal szemben – hogy az angol-francia közel-keleti támadás bátorította fel Oroszországot, mert Beloff szerint, a magyar forradalom összeomlással fenyegette az egész csatlós birodalmat s Moszkvának minden körülmények között erőszakhoz kellett folyamodnia, hogy megmentse közép-európai katonai pozícióját.

Kétségtelen, hogy – különös tekintettel a rendezetlen német kérdésre – a magyar forradalom és a forradalom terjedésének veszélye súlyos dilemma elé állította a Szovjet-

Unió európai jövőjét latolgató és „liberálisok” közt megosztott orosz kormányt. Tény viszont, hogy a közel-keleti akció napjáig a Szovjet-Unió hátrálni látzott Magyarországon s ugyanazon a napon, október 30-án amikor Anglia és Franciaország ultimátumot intézett Egyiptomhoz, a Szovjet-Unió még messzemenő engedelményekre kész nyilatkozatot bocsátott ki, melyben elismerte Magyarországon s másutt elkövetett hibáit és a csatlósbirodalomnak „szocialista commonwealth”-é való átalakítását helyezte kilátásba. S bár semmi okunk hitelt adni a moszkvai kormány nyilatkozatának, vagy azt hinni, hogy ez a terv sikerülhetett volna, mégis nehéz szabadulni attól a gondolattól, hogy a Szovjet-Unió, közép-európai befolyásának megmentése érdekében, esetleg nem folyamodik brutális agresszióhoz Magyarországon, ha történetesen Anglia és Franciaország a Közép-Keleten nem teremt precedenst a támadásra, s ha ezzel a két nyugati állam nem idéz elő súlyos törést a szabad világ nagyhatalmai közt és nem tereli el az Egyesült Nemzetek s a világ figyelmét Magyarországról.

Am ma már ez is csak meddő elmélkedés. A tény az, hogy az oroszok brutális kegyetlenséggel vérbe fojtották a magyar forradalmat. Nagy Imre kormánya helyébe (amely felmondta a varsói paktumot, a szovjet csapatok kivonulását követelve, Magyarország semlegességét proklamálva és az Egyesült Nemzetek segítségét kérve az orosz támadás ellen), az áruló Kádár János tehetetlen bábkormányát ültették a szovjet tankoktól körülzárt Parlament épületébe. Ez sokkal több volt annál, amit egyes kommentátorok a sztálinista módszerekhez való visszatérésnek neveztek. Sztálin sohasem indított fegyveres megtorlást egyetlen meghódított ország ellen sem, mert a sztálini diktatúra alatt nem fordulhatott elő olyan helyzet, ami ezt szükségessé tette volna. Amit a Szovjet-Unió most csinált, az háború volt a függetlenségét rövid néhány napra visszanyert Magyarország ellen. S amikor az ország leigázása így sem sikerült, a szovjet erők az a munkásság forradalma ellen fordult. Így a Szovjet-Unió, a „béketábor” vezetője, háborús büntényt követett el s a „munkásság állama” gyilkos merényletet hajtott végre a munkásság forradalma ellen.

Az orosz birodalom „liberalizálási” politikájának csődjét Budapest füstölgő romjai hirdették – de a magyar tragédia szétfoszlata a Nyugat felszabadító politikájának a blöffjét is. Anglia és Franciaország a magyar forradalom tetőpontján mitsem törődtek a magyarok sorsával; ellenben a nemzetközi zűrzavart alkalmasnak vélték arra, hogy Izraellel karöltve leszámoljanak Nasszer Egyiptomával és visszakarapintsák Szuez fölötti uralmukat. Közél-keleti lépésükkel az angolok és franciák persze megbénították a szabad világ akcióképességét a szovjet agresszió ellen Magyarországon. S mentségükre, ha őszinték, legfeljebb azt hozhatták fel, hogy ők sohasem rokonszenveztek az Egyesült Államok felszabadító politikájával. Mert Anglia hagyományos ridegséggel viseltetett Közép- és Kelet-Európa iránt, míg Franciaország az egész hidegháború alatt, amely amerikai vezetés alatt szövetségbe boronálta öt Nyugat-Németországgal, láthatóan mindig szívesebben vette volna valamilyen formában az orosz szövetség felélesztését Németország bekerítésére. Am még aki tisztában volt az Egyesült Államok felszabadító politikájának hátterével (amiről a *Látóhatár* előző számában írtunk), annak is csak keserű csalódást okozhatott az amerikai magatartás.

John Forster Dulles külügyminiszter, a felszabadító politika egyik értelmi szerzője, a magyar forradalom válságos hetében szinte szabad kezét adott a szovjet kormánynak, amikor arról biztosította az oroszokat, hogy ne féljenek koncessziókat tenni, mert az Egyesült Államok kormánya minden hátsó gondolat nélkül kívánja a csatlósországok függetlenségét s nem tekinti őket potenciális katonai szövetségeseknek. Ez a nyilatkozat helyénvaló lett volna egy nemzetközi értekezleten; az adott helyzetben azonban a Szovjet-Unió úgy értelmezhetette, hogy a magyar forradalom ellen már elindított támadá-

sát amerikai megtorlástól való félelem nélkül hajthatja végre. S ha az orosz birodalomnak további megnyugtatóra volt szüksége, ezt bőven meríthette a nyugati egységnek az angol–francia közel-keleti lépés következtében szenvedett megrendüléséből.

És mit mondjunk Eisenhower elnök november 14-i sajtókonferenciáján tett nyilatkozatról? A kommentárt az olvasóra bízuk s csak idézzük az elnök szavait: „mi sohasem szólítottunk fel egyetlen népet sem arra, hogy felkeljen egy kíméletlen katonai hatalom ellen.” Megjegyezzük, hogy ez inkább kitérő válasz volt. Mert az újságírók felvilágosítást kértek az amerikai kormány felszabadítási politikájáról, különös tekintettel arra, hogy október 29-én, amikor Gomulka már csatát nyert Lengyelországban és a magyar forradalom is győzedelmeskedni látszott, Nixon alelnök a közép-európai fejleményeket bizonyítéknak nevezte az amerikai „felszabadítási álláspont” helyessége mellett. A választ erre a kellemetlen kérdésre talán a középeurópai születésű francia író, Manès Sperber adta meg: „A magyar forradalmárok”, írta Sperber, „a szabad világba vetett hitüktől megfosztva halnak meg, mert a szabad világ csak diadalukban volt kész osztozni, de nem küzdelmükben.”

Az amerikai kormány persze előljárt a magyarországi szovjet agresszió kemény szavakkal való elítélésében. Sőt Eisenhower elnök idézett sajtókonferenciáján továbbra is hangsúlyozta a felszabadító politika helyességét, kijelentvén: „mi ragaszkodunk ahhoz, hogy minden népnek joga van arra, hogy szabadon választott kormánya alatt szabadon élhessen”. Ugyanezt ismételte lényegében Dulles külügyminiszter december 2-i súlyos rák-műtéte után tartott első sajtóértekezletén. S amikor az újságírók tovább faggatták, mi is tulajdonképpen a kormány felszabadítási politikája, Dulles kijelentette, hogy a felszabadítási folyamatnak „evolúciónak” kell lennie, nem pedig „erőszakos forradalomnak”.

Így hát a magyar forradalmároknak, ha idejük volt elmélkedni az orosz fegyverek tüzeiben, rá kellett jönniük, hogy forradalmukkal kétszeres „hibát” követtek el: egyrészt elrontották a Szovjet-Unió liberalizálási politikáját, másrészt keresztülhúzták az amerikai felszabadítási politika evolúciós számításait. Ilyen értelemben persze a világtörténelem összes forradalma „hiba” volt – mert minden forradalom a szerves fejlődés kudarcából születet. A felelősség kérdését azonban már Goethe eldöntötte híres mondásával, mely szerint a forradalmakért nem a népek, hanem a kormányok felelősek.

Ám ha a magyar forradalom egyformán kellemetlen meglepetést okozott a moszkvai és washingtoni bürokratáknak, a két világhatalom reakciója merőben különböző volt. Míg a Szovjet-Unió cselekedett, addig az Egyesült Államok, a szabad világ vezetője, tétlen maradt. Miért? Vajon a félelem a világháborútól, a rettegés a hidrogénbombától bénította meg a szabad világot? A tények igen kellemetlenül azt bizonyítják, hogy a nyugati hatalmak a közép-európai forrongások idején egyáltalán nem álltak éberren készen, hogy hatalmukkal és tekintélyükkel a szabadságukért küzdő elnyomott népeket segítsék. Mégcsak meghítt érintkezést sem tartottak fenn egymással, ami fennálló szövetségükből kötelező volt rájuk; csak így magyarázható, hogy Anglia és Franciaország az Egyesült Államok háta mögött a közel-keleti akciót kohoht. Az elnyomott népek szabadságharca bizony még annyira sem érdekelté őket, hogy egységüket őrizzék és készenlétben álljanak.

De ha a választás tényleg háború és tétlenség közt volt? Ha a félelem bénította meg a szabad világot? „De ha ez volt az ok” – szegezte a szabad világ melléne a kérdést Salvador de Madariaga –, „akkor miért legyen a Szovjet-Unió félelme kisebb, mint a miénk? ... Vajon túlélheti-e a Nyugat azt a revelációt, hogy a nem-magyarok között, akik Magyarország szabadságáért harcoltak, csak az orosz dezertőrök voltak? Vajon olyan mélypontra süllyedt-e a Nyugat hite a szabadságban, hogy nem lát reményt egész Kelet-Európa, sőt Oroszország felszabadítására is a kommunizmus alól, ha most talpára áll és megakadályozza Magyarország legyilkolását?”

A számúzótt spanyol liberális filozófus kérdésére az Egyesült Nemzetek pódiumáról elhangzott hosszú szónoklatok adták meg a szabad világ választát. Több mint egyhavi szónoklat után, december 12-én ötvenöt szavazattal elítélő nyilatkozatban bélyegezték meg a Szovjet-Uniót magyarországi lépéséért – és önmagukat téltlenségükért és tehetlenségükért.

S mialatt szónok szónokot követett az Egyesült Nemzetek new-yorki felhőkarcoló-palotájában, néhány háztömbbel odébb, a Waldorf-Astoria felhőkarcoló szállodájában, az autópárosok új kocsimodelljét ünneplő díszvacsorán, Richard M. Nixon, a hatalmas Egyesült Államok alelnöke, december 7-én kijelentette: „Az Egyesült Államok megállta a történelem próbáját. Az Egyesült Nemzetek Szervezete meg van mentve. A jog uralma fennmaradt: ugyanazon jog a hatalmasok és erősek számára, mint a gyengék és védtelenek számára.” Nixon ezeket a szavakat az Egyesült Államok és az Egyesült Nemzetek közel-keleti politikájának dicséretére mondta – de mindenképpen elképesztő kijelentés volt abban a történelmi pillanatban, amikor egy kis nemzet magárahagyatva élet-halál harcát vívta egy brutális nagyhatalommal. S ami azt illeti, az sem volt igaz, amit Nixon Magyarország megsegítéséről mondott. Szerinte: „Nem voltak semmilyen szerződések, melyeknek értelmében a szabad nemzeteknek fegyveres segítséget kellett nyújtaniuk.” A tény ezzel szemben az, hogy Magyarországon szovjet támadás esete forgott fenn s az Egyesült Nemzeteknek, az alapszerződés értelmében, kötelességük volt a megtámadott fél segítségére sietniük. Csakhát a szabad nemzetek vonakodtak mégcsak a szovjet agresszió tényét is megállapítani.

Ebben a történelmi pillanatban a magyarok ugyan a halál torkában voltak, de méltóbbak voltak a lét jogára, mint a földkerekség összes hatalmai együttvéve.

Látóhatár, 1956. 292–296.

Írók a forradalomban*

Writers in the Revolution

Hungarian writers did not belong to any party but to the hands of thousands of readers who passed on the worn out pages to the next unfed. They were and remained the torches of the Hungarian.

1.

Angol s általában nyugati szemmel csak akkor foghatjuk fel igazán az írók szerepét a szabadságharcban, ha előbb körülnézünk, hogy hová nyúltak el száz esztendő óta a kelet-európai forradalmak gyűjtőzinórjai. A zendülő földmunkások közé? Vagy a külvárosok földalatti mozgalmaiba? A bányákba? Vagy a tiszai töltésekre? A kommunisták ezt akarták elhitetni, különösen abban a megfélemlítésre szánt vitában, amely Déry Tibor regénye, a „Felelet” körül kerekedett az ötvenes évek elején. De a történelmi igazság csak rendőri felügyelet alatt szokott engedelmeskedni az átírásnak. Mi hagyjuk meg úgy, ahogy a tényekben bemutatkozik.

A forradalom gyűjtőzinórja Keleten a múlt század negyvenes éveitől fogva abba a rétegbe nyúlt el, amelyet Hugh Seton-Watson, a kiváló történész megfontoltan intelligenciának nevez és sohasem középosztálynak. Párhuzamosan a megkésett iparosítással és városiasodással Kelet-Európában a főiskolai túltermelés által gerjesztő hatású, sértett, szegény és nyugtalan réteg rakódott a birtokos osztályok köré s ez a „perem-értelmiség”, hogy a magamcsinálta szóval éljek, még csak nem is emlékeztetett a társadalmi életbe simán beilleszkedő vagyonos nyugati középosztályra. Míg Viktória királynő s trónutódainak tisztelettudó, milliomos polgárait reform szellem hatotta át, a cárok és császárok diplomás alattvalóiban forradalmi keserűség izzott nemcsak magukért, hanem a szunnyadó milliókért is. Ők voltak, rendszerint kéretlenül, a szószólói azoknak a szegényeknek, akik nem tudtak róluk, ők szították a rossz lelkiismeretet a “boldog birtokosok”-ban, akikkel kopott, megtört és gyanús rokon gyanánt mégis csak szabadon érintkeztek. Kelet-Európában a forradalmaknak szellemi tisztí századai voltak s nem hadseregük. Míg az angol középosztály vagyona s gazdasága vívmányaira támaszkodva magabiztos, higgadt reformpolitikával tágíthatta a demokráciát, a túlszorult „intelligencia” tehetetlen keserűségében Keleten a forradalom egyetlen kiútja felé irányította a nyugati munkásságnál jóval erőtlenebb ipari proletárokat s a meddő szolgadűhben forgolódo parasztokat. Olyan réteg, amely apostoli helyének, lelkiismereti parancsainak, látszat nélküli szellemi hírének és hiúságának csak erőszakos változással szerezhet politikai súlyt, még vértelen reformkövetéseiben is a forradalmak számára dolgozik. Nyugati szemszögből leginkább az 1789-es Nagy Forradalom szálláscsinálóihoz hasonlítottak, ha nem is éltek olyan bizalmas lábon a hatalmasokkal, mint annakidején a felvilágosodás primadonnái, Voltaire, Diderot és Rousseau. Történelmi hatásuk azonban, szürkébb szereposztásban, szinte házszállra egyforma: íróasztaluknál ők készítették elő a párizsi és más Bastilleok kapujáig a

* Ez a cikk az oxfordi East European Society-ban 1957. február 26-án tartott angolnyelvű szabadelőadás gondolatmenetét követi s az előadás jegyzeteiből készült.

tömeg forradalmi tetteit. Talán ezzel magyarázható a francia írók mostani határtalan elragadtatása a magyarokért. Filozófus őseik történelemformáló dicsőségét ünneplik öntudatlanul a magyar írókban; azért a politikai és erkölcsi tisztítóhadjáratért lelkesednek, amelyet maguknak szántak mindmegannyi vezér gyanánt a földalatti ellenállás és rendőrkinzások éveiben. Hatásuk nyomtalanul beleveszett a francia politika mocsarába s az írók, akárcsak a két háború közti magyar írók a hamis fénnel csillogó Budapesten, egymást marcangolják a cinikus és egyelőre sebezhetetlen ellenség helyett, ahogy Jean Louis Curtis, és főleg Simone de Beauvoir vaskos világnézeti kulcsregényéből kiderül. Mindkettő az irodalmi „mandarinok” belháborújáról szól a felszabadult Párizsban. Sartre, az egyik regény könnyen felismerhető fő figurája s minden társutasok bőbeszédű főpapja, szakítva szovjet barátaival, tulajdonképpen elmarad háború utáni szerepét és Voltaire emlékért magasztalja most a magyar forradalomban.

Az angol írókat sokkal kevésbé ragadta meg s rázza föl ez a forradalom, mert szellemi előkészítése sehogyse fér össze a szigeti hagyománnyal. Angliában világnézeti tűzijáték nélkül mennek végbe a politikai változások, nincs irodalmi előéletük s a történelem sorrendjében mindig gyakorlati emberek: nagybirtokos mintagazdák, önálló vállalkozók, emberbarát gyárosok, istenfélő bankárok, bibliaolvasó szakszervezeti vezetők és proletár igaztók vitték keresztül. Milton volt talán az utolsó igazán elkötelezett angol költő a politika élet-halál harcában, az utolsó „engagé”, hogy a nemzetközi szóval éljek. Ő pedig közel háromszáz éve halott. Még Dickens se volt igazán az, hiszen könyvei csak érzelmi oldaltűzzel, a szív balszárnnyáról támogatták az amúgyis győzelmes polgári reformpolitikát. Körülbelül annyi eszmei harc akad a regényeiben, mint egy lármás gyerekszobában.

A kelet-európai birtokos osztályok körül elszaporodó intellektuális réteg – a nyugati középosztály önálló vállalkozóival ellentétben – ügyvédekből, orvosokból, tanárokból, tanítókból, újságírókból, kishivatalnokokból, leköszönt tisztékből, lelkészekből, örök diákokból állt, de mindig erős volt az irodalmi beütése. Az irodalom volt az igazi olvasztó kemence, amelyben összeforrta a vegyes származású értelmiség, hogy alapos egyetemi képzettséggel, de vagyontalanul, égő lelkiismerettel, de hatalom nélkül a szegények kéretlen szószólója s a gazdagok büntudatának – hogy úgy mondjam – „tegeződő” élesztgetője legyen. A múlt század negyvenes éveitől a kommunista hatalomátvételig a belátásra hajló birtokosok s a lassan eszmélő nincstelenek egyaránt az íróktól várták a forradalom nagy hadi tervét éppen úgy, mint a forradalom elhárítására szánt reformokat, a tettekre riasztó kürtszót éppen úgy, mint a keserű lélek pillanatnyi zsibbasztószereit, az új Ezredévet éppen úgy, mint a helyi sertésvész orvoslását. Második honalapítást akarunk? Osszák el az írók a foglaló törzseket! Sántít a lovam? Hol egy író, hogy meggyógyítsa a csüdesömört! Tüdőgondozó kellene? Egykézik egy megyeszöglet? Szervezzünk dunatáji népszövetséget? Nincs elég jó hírünk a nagyvilágban? Rosszul hozott a kukorica? Külföldre rabolják a földalatti kincseket? Ide egy író, hogy segítsen, tolla suhintasával viszszerelje az elveszett Aranykort, új Éden teremtse a pusztán, rózsákat fakasszon a koldusbotra!

Mindebből édeskeveset érthet egy angol író. Ő vagy a társaság nemes ékessége, mint Charles Morgan, vagy harapós-csúfondáros krónikása, mint Somerset Maugham, Evelyn Waugh s a fiatalok közül Kingsley Amis vagy magános lázadó, világgá bűjdosó önkéntes száműzött, mint Norman Douglas, D. H. Lawrence s a Földközi Tenger szirénáinak többi bolyongó udvarlója. De nem sodródik forradalmi mozgalmak élére, sose követelték tőle, hogy telepítse be az elnéptelenedett Északskóciát és villamosítsa az angol vasutakat. Negyedszázad előtt egyszer nekik is politikai cselekvésre lobbant a lelkiismeretük, nem csöndes szigethazájukban, hanem Spanyolországban, de a szörnyű mészárlás-

tól hamar megirtóztak, kiégett a fegyverforgató kedvük, megcsömörültek a vértől csöpögő világnézeti lobogóktól. Orwell volt az egyetlen köztük, aki a kiábrándító tapasztalatok ellenére diákhuséggel mindhalálig kitarzott az eszmék lövészárkában. Meg is fizetett érte a maga módján. Honfitársai tisztelik és szeretik ugyan az emlékét, csak azt nem lehet tudni, hogy pontosan milyen minőségben? Bibliás embernek, pulóveres, modern Don Quixoténak, tányérmosogató új Szent Ferencnek, növényevő anarchistának tartják, akinek inkább krisztusi példabeszédben van a helye, semmint a könyvespolcon. Magyar szemmel persze talán ő volt a „legigazibb” angol író az utolsó emberöltőben; az elkötelezett magyar író 1948-ig és Sztálin halála után benne ismert fegyvertársára és lelki testvérére. Mert a magyar írók 1953-ban olykor szinte népmesei bátorsággal ismét elindultak sárkányt ölteni a hatalom fellegvárába s magukra vállaltak minden országos feladatot, cserébe azért a megható, naiv és vérmes bizalomért, amellyel a türehtetlen nyomorúság és elnyomás idején az ország apraja-nagyja feléjük fordult. 1956 októberében az 1848-as hagyomány szerint cselekedtek s túlméretezett szerepük csak angol szemlélőnek meglepő, magyar ember szemében csupán a dolgukat tették meg. Viszonzásl sokkal többen tudják betéve a verseiket Magyarországon, mint a szigeteken az angol költőket.

De volt egy óriási különbség is a negyvennyolcas forradalom ifjú s az ötvenhatos forradalom öszülő előkészítői közt. A márciusi ifjak kezdettől fogva szembenálltak Béccsel, a Habsburg elnyomással, míg az új szabadságharcra készítő tollakat jórészt olyanok tartották kezükben, akik ugyanezzel a tollal éveken Moszkva magaslatlói s az elnyomás önkéntes szövetségesei voltak. Mi indította a Pilyax asztal pelyhesállú körének meglelt korú marxista követőit erre a megtérésre? Mi vette rá őket, hogy átálljanak az igazi Petőfi s az igazi Puskin oldalára, miután hosszú ideig úgy viselkedtek, mint akiket Metternich herceg és I. Miklós cár elégedett szemé és évjáradéka hizlal? Erre a kérdésre igyekszem felelni a következő fejezetben.

2.

A magyar írók a történelem nyílt színpadára vitték azt a harcot, amely régóta folyik titkon s elkeseredve a szovjet tömb pártszékházaiban. Nyílt színre vitték az egyén kétségbeesett önvédelmi harcát a megromlott forradalmi rendszerek és zsarnoksággá fajult népuralom ellen.

Századunk forradalmi a múlt század méhében fogantak és apostolai azért fohászkodtak, hogy a szocialista világtestvériség váltsa meg végre a gyenge egyént az erőstől, fesse meg az öntörvényű ragadozók garázdálkodását a tőkésuralom bozótjában. A sors szörnyű iróniája, hogy az utolsó emberöltőben a gyengék százmilliói esnek áldozatul a megváltásokra szánt forradalom még nagyobb ragadozóinak. Érthető, ha mentésükre éppen azok vetik magukat a vadak elé, akik még tudnak az apostolok tanairól. A szovjet kommunistáknak a különféle szakadár kommunisták és a szocialisták a legádázabb ellenfeleik. Küzdelmük a pártfellegvárak zárt szobáiból nyílt színre robbant Magyarországon.

A harc jól-rosszul leplezve évekre nyúlik vissza s okai 1956 márciusától kezdve utolsóig kipattantak az egyre dühösebb önvallomásokból. Robbanó indulatok kilőtt patronjai százával hevertek az Irodalmi Újság, Művelt Nép és Magyar Nemzet hasábjain. S a valóságok veleje mindig az volt, hogy az írók megelégtették az erősek oldalán állni a gyengékkel szemben. Elpártoltak a farkasoktól a bányásokhoz, visszapártoltak a holtakhoz: a szocialista néptestvériség első apostolaihoz.

A forradalmi rugó röviddel a kommunista hatalomátvétel után eltört a pártos írókban is. De a valóság elől bemenekültek egy kőrmönfont, hazug balettbe, amelynek Zsdanov

volt a fő koreográfusa és Révai József a magyarországi betanítója. Újabban többfelé olvasom, hogy az íróforradalom már kevéssel a hatalomátvétel után parázslani kezdett. Lehet, de akkor elég jól titkolták. Az igazság az, hogy jóformán csak Déry Tibor mert ellentmondani a szó legjobb értelmében használt „vagány” bátorsággal; a többiek belső tűz és külső ihlet nélkül makacsul tovább kábították magukat az előírt rituális szövegekkel. A forradalmi rugó eltört, sugallat nem jött a népből, a pártos írók mégis tovább végezték étvágyrontó szolgálataikat. Ma már pontosan tudjuk, hogy miképp születtek akkor a remekművek Rákosi és Révai szája izének. Az író a Szabad Nép szókincséből lekanyarította háromszáz oldalra, a felülvizsgáló hatóságok a kiadótól a párton keresztül a minisztériumig megtoldották kétezer oldallal s az ellencenzúra a minisztériumtól a párton keresztül le a kiadóiig visszarojvidítette háromszáz oldalra, amelyből egyetlen sort sem tudott felismeri a hűledező szerző.

Égbekiáltó bürokratikus butaság, kicsinyes komiszkodás, pimasz írástudatlanság, ön-hitt és szájas műveletlenség, türelmetlen vaskalaposság, folytonos zaklatás, megalázás és nyílt kufárkodás kellett ahhoz, hogy beteljen a mérték s bomlásnak induljon Zsdanov engedelmis balletkara. De ennek a szétszóródásnak a jelei csak Sztálin halála után, a szovjet-orsz Olvadáskor jelentkeztek. Amikor 1953-ban a hatalmi egyensúlya párton belül átmenetileg a Sztálin-ellenes szárny felé billent, Rákosi fiatal íródeákjai s Révai József neveltjei végre belekóstoltak némi szellemi szabadságba, a kommunista öreg gárda pedig visszakóstolt az elvesztett szabadság régi jó ízébe. Nem születtek ugyan remekművek, hiszen Veres Péter találó megjegyzésével élve „félmarokban el lehet vinni a fiatalabb nemzedékek munkásságának tízéves eredményét”, de legalább pattanni kezdtek a szemhéjak, amelyekre addig csak ráfestve volt, vörös festékkel, az írói tekintet. Akármilyen furcsán hangzik, a pártos írók akkor találkoztak először honfitársaikkal. Mert nemcsak a nép volt elzárva a külvilágtól és szószólóitól az egyházakban, parlamentben, szakszervezetekben és irodalomban, a kommunista írók is légmentesen el voltak zárva üdülőokban, hévizi fürdőhelyeken, alkotóházakban s a pártcsendőrök közt megejtett falu- és gyárlátogatásokon. Először találkoztak az olvasóval, aki nem olvasta őket, nem is hallott koszorús műveikről. Már pedig az író a zaklatást még csak elbírja valahogy, de nincs olyan tökmag tehetség a világon, aki elbírja, hogy felvágatlanul maradjon. Becstelen és cinikus ember akad bőven a tollforgatók között, de azoknak is nagyobb öröm ötszáz szétolvasott példány a művéből, mint a jogdíj ötvenezer érintetlenül porosodó kötet után.

Amilyen tisztázatlan és kétértelmű volt a hatalmi helyzet a pártban, olyan volt jó ideig az irodalomban is. 1954 az Akadémia utca és a Gorkij-fasor táján egyaránt a sztálinisták és Sztálin-ellenesek örökös kötéllhúzásával telt el. Csak a következő év – tehát 1955 – őszén derült ki, hogy a kommunista írók legjava nem hullámszik többé együtt a párttal, hanem kitart a népért való nagyobb szólás és írói szabadság mellett. Októberi memorandumok már nem a belső pártharc szokásos vetülete volt; azt már egyének szerkesztették, váratlanul fellobbanó bátorsággal, a rossz útra tévedt forradalmi rendszer ellen. Éppen úgy nem illett bele a szovjet „szocialista fejlődés” menetrendjébe, mint két évvel előbb a kelet-német munkásfelkelés és közel egy év múlva a poznanai zendülés. Rákosi a sztálinista öreg gárdával 1955 végén bosszuló ellentámadásra indult, megtorló hadjárata azonban olyan kudarcra volt ítélve, mint Hitler hátráló hadseregének pár hetes előretörése az Ardenneken. A huszadik szovjet pártkongresszus leleplezései dacolásra sarkallták a magyar írókat is, a poznanai lázadás pedig irtózatossá figyelmeztetés volt, hogy a dolgozó nép a kommunizmusból se kér, nemcsak sztálini változatából. Zsdanov, Rákosi és Révai elpártolt íródeákjai az igazi szerelmére találó lány eszeveszett keserűségével gyalázták egykori megrontóikat. Mondani se kell, hogy ez a valódi szerelem maga a magyar nép

volt. Persze a megtisztító új érzésnek is akadtak szemérmetlen konjunkturalovagjai, fe-
dezekben ágáló ál-Petőfik, néhány ordítóan tehetségtelen moszkovita pedig mindvégig
kitartott a hozzájuk méltó zsdanovi hagyatéknál. A szellemi felszabadulás megtestesítői
olyan kommunisták voltak, akik vagy Babits és Kosztolányi asztalánál cseperedtek fel,
vagy a weimari köztársaságban éltek a két háború között, vagy francia hazafiakkal a föld
alá húzódtak Párizsban, szóval utolsó rostjukig megteltek nyugati műveltséggel. Ez a ma-
gyarozata, hogy miért voltak a Pilvax kávéház egykori pelyhesállú titánjainak
őszhajú marxisták az örökösök. Olyanokra volt szükség a felszabadulás hajnalán,
akik még jól emlékeztek a tegnapi világoosságra.

Szerepük nem mindig állt arányban tehetségükkel, hiszen az igazán nagy írók a párton
kívül éltek kötélháncos, óvatossággal, vagy senyvedtek élőhalottá nyilvánítva, hallgatás-
ra ítélve. Keresetüket, színpadra jutásukat, nyilvános szereplésüket s kinyomatásukat az
utolsó években egyenrangú alapon – noha a valóságban rangosabbak voltak – nagyrészt
azoknak a kommunista íróknak köszönhették, akik bűnbánatból és jóvátevő szándékkal,
de jól felfogott önérdékből is cselekedtek, hiszen a nép csak így hitte el igazán, hogy meg-
szabadultak saját múltjuktól. 1956 őszén az Írószövetség új vezetőségében a visszafoga-
dott, feltámadó lángelmék együtt ültek Sztálin-kori pótlékaikkal, hívatlan volt utódaikkal,
sőt egy-két esetben volt üldözőikkel. Ültek együtt pünkösdi elragadtatásban, mint
akinek a feje fölött a megtévesztésig egyformán gyúlt ki a magyar népszabadság lángja.
S az új frigynek, a lelkek pünkösdi békéjének annyira örült a magyar nép, hogy nagylel-
kően elfelejtette a lázadó kommunista írók cselédéveit.

De nem így az írók. Elkeseredve tépdesték magukról az égető múltat, öngúnyal hány-
kolódtak a bűnbánat hamujában. Végre-valahára szívből gyakoroltak „önkritikát”! Min-
denáron le akartak számolni egykori kitartóikkal a hitvány írásokért, amelyekre ránézni se
bírtak: hol bosszúra, hol kiengesztelő áldozatra, hol a lélek ártatlan új csecsemőkorára
vágytak hullámzó indulatukban. Bosszúra megrontóik ellen, kiengesztelő áldozatra tettei-
kért a sztálini korszakban. Ők tudatosították legjobban az elkeseredett magyar népben,
hogy kiknek van kiszolgáltva Moszkva tetszéséből. Mert ők aztán tudhatták.

Más kérdés, hogy ők vezérkedtek-e magában a viharban? Már említettem, hogy Kele-
ten az író a múlt század dereka óta életre-halálra el van kötelezve a társadalmi forradal-
maknak. Magyarországon pedig egyenesen az a – mondjuk meg őszintén – eltorzult álla-
pot adódott elő, hogy az irodalom vigasztalt és kompenzált a hiányzó nemzeti jólétért, az
irodalom volt a lekötözött és zsibbadt magyarság ama része, ahová a vér, szabad keringés
helyett, összegyűlt és örökös gyulladást okozott. A magyar parasztnak nem volt népautó-
ja, nem ment ki földjére kis Forddal, a magyar bányász nem utazott saját zsebéből az osztrák
havasokba, de volt József Attilája. S az Írószövetségnek, ha igaz, volt vagy nyolcszáz
tagja. A diákok és munkások, a tisztességes párttagok s az üldözöttek mind az írókat
nyomták előre, tőlük várták a csodálatos megváltó lgtét. De a nekibőszült nép október 23-án
akkor is visszalőtt volna az orgyilkos Ávosokra, ha egyetlen szál író sincs Magyarorszá-
gon. Az igazság az, hogy 1848-ban az írók csakugyan harcra buzdítottak, 1956-ban vi-
szont csillapítottak, szinte tíz ujjukkal próbálták befogni a vérző sebeket. Hónapokon át
szabadulni akartak szegyenük bilincseiből, de a nép később szétverte a világnézeti bilin-
cseket is, le akartak számolni a pártban a sztálinizmus kísértetével, de a nép a kommuniz-
mus Sztálingrádjává tette Budapest utcáit. Ők a párt kipucolt kemencéjében akartak friss
lelki kenyeret sütni, de a nép ösztönösen tudta, hogy abból a kemencéből sohasem kerül
ki tiszta és ehető kenyér. Ezért csapott túl a harc az írókon. Szerepük csak a vérfürdő után
kezdődött el újra s tartott közel két hónapon át az újjászervezett terrorrendszerig. Abban
a rövid időközben se uszítottak, csak helytálltak azért, amit a magyar nemzet kívánt. Hi-

szen az Írószövetség december 28-i Hitvallása – a független szövetség hatyúdala – becsületes, bátor, szókimondó és mélyen magyar írás, de egyetlen puska se sülné el tőle.

Azóta több író hajszába került, különösen a hétrpróbás régi kommunisták. Egykori szövetségeseik sújtanak rájuk, olyan tettekkel vádolva, amiket sose követtek el, vagy amelyekért szabad országban nem jár büntetés. Tulajdonképpen a rémuralom nem is a fegyveres forradalomért keres bosszút rajtuk, csak mondja, hogy azért, hanem a korábbi leplezésekért, bünbánatukért és tanúskodásukért az igazság mellett, szóval azért, hogy nagyon megemberelték magukat, mint írók s magyarok. Felocsúdó lelkiismeretük, kiengeztelő tetteik, gyászos múltjuk megtagadása miatt szenvednek. Ez ruhazza fel, akaraton kívül, keresztény értelemmel tragikus sorsukat. A jóért szenvedni annyi, mint az emberi ítélet fölé emelkedni az igazak szemében.

De befejezésül tartozunk egy tisztelő szóval azoknak, akikről eddig nem esett szó vagy csak mellékesen. Ha a múltjukba belecsömörlött kommunista írók készítették is elő a céljaiknál hatalmasabb szabadságharcot, ha ők voltak is, kiváltságos helyzetükben, 1955 őszétől a szellemi tisztító harc élcsapata, az egész magyar népnek mégis csak az éveken át elnémitott, alig túrt, bebörtönzött vagy fenyegetések között jutalmazott írók voltak mindvégig az erkölcsi mesterei, hű útmutatói a moszkovita sötétségben. Hogy milyen párthoz tartoztak? Legtöbben egyikhez sem, névleg talán egyik-másik szétvert koalíciós párthoz. Lényegében ahhoz a sok-sok ezer olvasó kezéhez tartoztak, akik szétrongyolt könyvlapjaikat továbbadták a következő éhezőnek. Függetlenül a szabadságharctól ők voltak s ők maradtak az örök magyarság fáklyái.

Látóhatár, 1957. 223–228.

Megint megtaláltuk az utat

We Found the Way Again

There is no other possible solution then to entrust the Hungarian people to create the lifestyle which takes into consideration the geographical location the end the international powers realistically but the compromise does not concern the political rights to freedom.

A HÁBORÚ ELEJÉN, de már a vereség nyomasztó tudatában a kor nagy történetírója, Szekfű Gyula cikksorozatot írt a Magyar Nemzetben ezzel a mindent kifejező címmel: *Valahol utat veszítettünk.* A múlt század magyar politikai gondolkodói világosan látták helyzetünket és a teendőket; Széchenyi, Kossuth, Kemény vagy Eötvös, noha sokszor és sokban eltérőek voltak terveik és vélekedésük, abban megegyeztek, hogy korszerű államban parlamentális demokráciát és autonóm közigazgatást akartak. A feudális rendszer makacs védelmében, a nemzetiségek mind öntudatosabb és vakmerőbb követeléseit szorításában felvilágosult programjuk elsikkadt, a Habsburg Monarchia összeomlásával pedig ez a politikai gondolkodás is a romok alá került, amely megkísérelte Magyarországot európai rangra emelni.

A két háború között a társadalmi forradalom lehetősége jó ürügy volt az állandósult szükségállapot fenntartására. Az ellenforradalom Bethlen alatt polgárosodott, a konszolidáció azt jelentette, hogy az ántántsziyas tisztek és politikai kollaboránsoik bevonultak a minisztériumokba és a vármegyeházára (potyázóik az alsóbb posztokra), megszállták a kurzus-vállalatokat, újjászervezték a hadsereget és az alkotmányosság látszatáért beváltak a parlamentbe. Gondolkodásukban mitsem változtak, sajtójuk a revizionizmus és fasizmus frázisaival tömte a rendszer biztos támaszát, a „keresztény” kispolgárságot és a középosztályt, s amikor a nemzeti szocializmus árnyéka ráborult Közép-Európára, egyszerűen visszavitték az országot 1919 keretébe vagy legalábbis annak ideológiájához.

Aligha tagadhatja ma már valaki, hogy Gömbös, Imrédy, Kállay Miklós és Szálasi politikája között nincs meg az összefüggés. Egy maroknyi hívő tábor (művészek, tudósok, írók, falukutatók és művelt polgárok) nem tudta feltartóztatni az újabb katasztrófát az „utatvesztett” nemzet belesodródott a második világháborúba.

Ezerkilencszáznegyvenöt a magyar történelem cezúrája, a lefojtott indulatokat mégsem szabadíthatta fel, hogy annyi elvetélt próbálkozás után nagy nemzeti forradalom tisztítótüzeiben újhódjék meg a magyarság, mert Jalta és Potsdam a Szovjet kegyére osztott ki bennünket s Moszkva szabta meg a fejlődés mértékét és irányát. A háború utáni két és fél éves demokratikus kísérlet felvillantotta a magyar nép politikai tehetségét, megbizonyította érettségét és rátermettségét sorsa irányítására: a 47-es kommunista puccs a biztató indulást eltérőlte.

De a magyarság egy pillanatra sem szűnt meg ellenkezni, noha akkor, a kommunista terror legsötétebb éveiben, mást nem tehetett, mint alkalmazkodott, a túlélés örök szabályait követve. Kihasználta a lehetőségeket, a nyomást úgy és ott fokozta, ahol és ahogyan a helyzet veszélytelenül megengedte és várta a kedvező alkalmat a leszámolásra. A forradalom útját könnyű kirajzolni, néhány drámai mozzanat (Petőfi-kör július 27-i vitaest-

je, Rajk október 6-i újratemetése) rendeltetésszerűen sodorta az eseményeket a végkifejlés felé. A robbanás mégis váratlanul jött és az egész világot megrázta. Fényében minden kérdés új megvilágításba került; mint villámláskor az élesen kibontakozó táj, a magyar forradalom: egyszeriben feltárta a szovjet tábor valódi helyzetét, de azt a keserű tanulságot is szolgáltatotta, hogy az elnyomott népek nem számíthatnak a Nyugat tényleges segítségére.

A forradalom kiértékeléséhez még nincs meg a kellő távlat, bár a teljes anyag birtokában sem lehetne helyesen ítéletet mondani és nagyon valószínű, hogy annyit írnak és vitatkoznak majd róla, mint ezernyolcszáznegyvenyolcra, amelynek történelmi mérlegét mindezeig nem sikerült megnyugtatóan elkészíteni. Egy bizonyos: a magyarság megint megtalálta az utat, a forradalom programja Kelet és Nyugat ellentétének szintézise ugyanakkor az emberi nagyság és hősiesség olyan eseteit nyújtotta, amelyek a mythologia világába emelik szereplőit.

TÉVEDÉSEKTŐL ÉS HIBÁKTÓL nem mentes a magyar forradalom. (Melyik volt az?) A tömegindulat izzásában képtelenség fegyelmезetten gondolkodni és cselekedni. Két tényező megítélésében azonban mégsem lehet mindent a körülményekkel magyarázni. Az egyik személyi: Nagy Imre állandó bizonytalansága. A másik sztratégiai: túlfutott azon a ponton, amelyet az adott helyzet a megállásra előírt. Egy harmadik tényező, a Nyugat elérhetetlen magartatása, a végzetemet jelentette...

Nagy Imre nem volt kész arra a történelmi szerepre, amelyre október 23-a szólította. Mint kommunista a magyarországi fejlődést a titóizmus, a huszadik pártkongresszus és a lengyel események vonatkozásában szemlélte és maximális lehetőségnek a saját újkurzusát folytatását tekintette. Liberális politikája tökéletesen megfelelt annak a kommunista értelmiségnek, amely a Petőfi-körben tevékenykedett.

Feltételezhető, hogy Nagy Imre képesnek tartotta magát a kommunizmus megmentésére és intézkedéseit meggyőződés diktálta: Első politikai megnyilatkozásában, okt. 24-én 12.10-kor, ezt mondta, a rádióban: „Minden erőnkkel megvalósítjuk az 1953. júniusi kormányprogram elvei alapján – ahogyan azt annak idején a Parlamentben kifejtettem – országunk következetes demokratizálását, a párt-, az állami, a politikai és a gazdasági élet minden területén.” Aztán egy félreérthetetlen mondat: „Minden lehetősége megvan annak, hogy politikai programunkat a magyar népre támaszkodva a kommunisták vezetésével a kormány megvalósítsa.” Nagy Imre fejlődött, sokat fejlődött a forradalom alatt, de az egymástváltó fokozatok elfogadására, vagy bejelentésére a közvélemény nyomása kényszerítette. Minden megnyilatkozását megelőzte valamelyik forradalmi szervezet, vagy vidéki szabad rádió deklarációja. – ő ment, futott az események után, ahelyett, hogy irányította volna azokat. A két reális megoldás mindegyikét elszalajtotta: a lengyel példa nyomán magyar Gomulka lehetett volna, ami két rossz közül mégis csak a kisebbik rossz. Vagy a forradalom azonnali vállalásával egy táborba tömöríti az országot és az egész nemzet fegyveres erejével száll szembe a Szovjetunióval.

Az oroszok mindmáig hangoztatják, hogy a „magyar kormány” hívta be őket és a rendcsinálás a szovjet tábor belügye volt. Azonban elgondolkodtató formulázási különbség van a budapesti és a moszkvai hivatalos jelentés között. A magyar szöveg így hangzik: „... kormányzati szervek... segítségül fordultak a varsói szerződés értelmében a Magyarországon tartózkodó szovjet alakulatokhoz.” (Kossuth Rádió, okt. 24, 9.00 h). A Pravda és az Izvesztija okt. 24-i számaiban, a 4. oldalon a következő szöveg olvasható: „A Magyar Népköztársaság kormánya segítségért fordult a Szovjetunió kormányához. Teljesítve a kérést, szovjet páncélos hadosztályok a magyar fegyveres erők oldalán résztvesznek

a budapesti rend helyreállításában.” A magyar szöveg úgy értelmezhető, hogy a honvédelmi miniszter vagy az ÁVH főparancsnoka, átszólott telefonon a Magyarországon állomásozó orosz csapatok parancsnokának, hogy segítse ki néhány alakulattal, aztán majd kimagyarázzák a „beavatkozást”. A gondosabb moszkvai fogalmazás előrelátóan számításba vette az esetleges nemzetközi reakciót és kormányközi megállapodásnak minősítette az orosz lépést.

A varsói szerződés legszabatosabb magyarozatával sem volt joga a Szovjetunióknak beavatkozni. Ellenkezőleg, a szöveg helyes értelmezésével tartózkodnia kellett volna a beavatkozástól. A szerződés 8. paragrafusára szerint „a szerződő felek kijelentik, hogy a kölcsönös megbecsülés, a függetlenség és a szuverenitás elvei vezérlik őket, s nem avatkoznak egymás belügyeibe.” A szerződés hatálya „fegyveres támadás” esetén lép életbe és a szükséges intézkedéseket közösen kell megállapítani (2. paragrafus 4. bekezdés). Vagyis nem elég két kormány megállapodása, össze kell hívni a politikai tanácskozó bizottságot és valamennyi fél beleegyezésével lehet a katonai akciót megkezdeni, amit azonnal le kell állítani, amint az ügy az Egyesült Nemzetek elé kerül (4. paragrafus, 4. bekezdés).

A szovjet magyarozkodást nem vették komolyan, nem is érvelt sokáig a Kreme! a varsói szerződéssel: helyette az ellenforradalom és a háború előtti rend visszaállításának vádját hangoztatták a kommunisták és a párisi békeszerződés második részének első fejezetéből a 4. paragrafusra hivatkoznak, mint a fasiszta, politikai csoportok és katonai alakulatok felszámolásának jogszerű biztosítékára. Ez a paragrafus valóban Magyarország kötelességévé tette mindenféle fasiszta-jellegű szervezet feloszlását és működésének tilalmazását, de nem a Szovjetunió, vagy a kommunista rendszer védelmében. Kimondottan azokról a szervezetekről van szó, amelyek az Egyesült Nemzetek alapokmányával ellentétes tevékenységet fejtenek ki, vagy a szabadságjogok eliminálása és a demokratikus államrend megdöntése a céljuk...

A Kádár-kormány az ENSZ 1957 február 5-én körözött beadványában arra hivatkozik, hogy a „Varsói Egyezmény értelmében Magyarországon jogosan tartózkodó szovjet csapatok a demokratikus rend helyreállítására és az emberi jogok megvédésére” avatkoztak be, amire a Szovjetuniót a békeszerződés aláírása kötelezte. Anglia és az USA hasonlóképpen aláíró hatalmak, ezen a címen nekik is joguk lett volna beavatkozni: Milyen kár, hogy nem tették...

A FORRADALOM ZŰRZAVAROS NAPJAIBAN aligha lehetett volna a nemzetközi jog kristálytiszta értelmezésével felmérni a helyzetet és annak megfelelően cselekedni. Nagy Imre tragédiája abban van, hogy jobb belátása és akarata ellenére az orosz beavatkozást bizonyos fokig legalizálta. Okt. 25-én a Parlament előtt az ÁVH és az orosz páncélosok együtt tüzeltek a tömegre. A forradalom elszórt csoportok, vagy ellenállási góccok küzdelme volt a közös parancsnokság alatt operáló orosz–magyar karhatalommal szemben. Látszólag az orosz páncélosok Nagy Imrét, pontosabban kormányát támogatták, a szabadságharcosok az oroszok, majd az ÁVH ellen harcoltak és az ismételten kitolt fegyverletételi felszólításnak nem tettek eleget. A rádió okt. 26-án 21.42-kor még mindig a „Központi Vezetőség és az Elnöki Tanács által megszabott fegyverletételi határozat” 18 percen belüli lejáratáról beszélt. „Lehetséges, hogy vannak, akik azt gondolják, az amnesztia meghirdetése a kormány gyengeségét bizonyítja. Nem!”

A felhívás lényegében feltétel nélküli megadásra akarta rábírnai a felkelőket. Aznap nyilatkozatában (Kossuth Rádió 16.13 h.) az MDP központi vezetősége változatlanul a kommunizmus keretében hagyta a kérdések megoldását. A KV „javaslattal fordul a Hazafias Népfront országos tanácsának elnökségéhez, hogy tegyen előterjesztést népköztár-

saságunk elnöki tanácsához új, nemzeti kormány választására.” Nyár óta kísérletezett a kommunista párt, hogy a Hazafias Népfrontba bevonja a 45-ös koalíciós pártok fellelhető képviselőit, október 23-án este ez a formula biztosan segített volna, de okt. 26-án már késő volt. A következő nap megalakult „nemzeti” kormány összetétele semmi kétséget nem hagyott afelől, hogy az Akadémia utcában lényeges változásra nem gondoltak, s Nagy Imre programtalanul állott az élen. A három miniszterelnökhelyettes, Apró Antal, Bognár József és Erdei Ferenc, a társ utas politika képviselője, azé a baljós politikai instrumentumé, amely a 47-es puccsot előkészítette és a kommunisták elképzelésében a népi támogatás pótléka. Tildy Zoltán a kétesértékű nevével többet nem jelentett a kormányban, Kovács Béla névlegesen volt tagja, a kommunista túlsúly miatt ott akarta hagyni: a huszonnoltagú kabinetből huszonnégy kommunista volt ...

A Központi Vezetőség másik javaslata, az orosz csapatok haladéktalan visszavonása, elkésett gomulkai manőverezésnek tűnik. A harmadik pont „helyesnek tartja az üzemi munkatanácsok megválasztását a szakszervezeti szervek közreműködésével.” Mindig becsúszik a taktikai elem: nem a szakszervezetek, szakszervezeti szervek. Nem szabad választás, a Népfront jelöli ki a kormányt. Nem a kormány, kormányzati szervek hívták be az oroszokat... (Mintha, a moszkvai utasításokat, vagy tanácsokat szorgailag lefordították volna.) S végső cél: „A rend helyreállítása után haladéktalanul hozzáfogunk mindazoknak a változásoknak a kidolgozásához, amelyeket népgazdaságunk irányítása, a mezőgazdasági politika a Népfront-politika és pártunk vezetése, valamint egész munkája terén meg kell valósítanunk.” Hol volt már ettől a rabulisztikától az ifjúság és a forradalom! Ilyen ígéretekre nem tehetta le a fegyvert, az „új, nemzeti” kormányra nem bízhatta a sorsát, az ország jövőjét.

Őt végzetes nap elteltével, a történelmi lehetőség kihasználásának tragikus elmulasztása után, október 28-án egyszerre megváltozott a hang és a vélekedés. Nem ellenforradalom, – forradalom tört ki október 23-án: „... egész népünket átfogó és egyéforrasztó, nagy demokratikus mozgalom... A népi mozgalom legnagyobb erejét és forrását, halált vállaló szenvedélyességét a hazaszeretet adta meg.” (Szabad Nép, okt. 28.) A kormány 13.20-kor tűzszünetet rendelt el. „Utastíja a fegyveres erőket, hogy csak akkor tűzjenek, ha őket megtámadják.” 17.25-kor Nagy Imre áll a mikrofon elé: „... ilyen megvárakodtatás, hazánkban még sohasem volt... Az új kormány támaszkodva a nép erejére... hozzákezd... jogos követeléseinek megvalósításához. Rendezni kívánjuk... a bér és a normakérdést, a minimális bérek alsó határának és a legalacsonyabb nyugdíjak felemelését... A kormány erélyes kézzel véget vet a termelőszövetkezeti mozgalom és tagosítás során elkövetett súlyos törvénytelenéseknek, nagyszabású tervet dolgoz ki... az egyéni gazdaságok termelésének felvirágoztatására, a termelési kedv helyreállítására.” Ez a régi nagyimrei program az adott helyzetben már anakronizmus. „A magyar kormány tárgyalásokat kezdeményez a Magyar Népköztársaság és a Szovjetunió közötti kapcsolatokról, többek közt a Magyarországon állomásozó szovjet haderők visszavonásáról, a magyar–szovjet barátság szellemében, a szocialista országok közti egyenjogúság és nemzeti függetlenség alapján.” Az ilyesféle formulázás a Belgrádi Deklaráció (1955 június) óta a kommunista sajtóban sűrűn használatos, lényegében a titoizmus elfogadása, annak bevallása nélkül és alkalmazására Gomulka bizonyult a legtehetségesebbnek.

Hattagú pártelnökség (Nagy, Kádár, Kiss Károly, Apró Antal, Münnich Ferenc és Szánthó Zoltán) vette át az MDP vezetését. A Hazafias Népfront felhívja a helyi szervezeteit, hogy alakítsák meg a megyei, járási, városi és falusi nemzeti bizottságokat. „Gondoskodjanak Nagy Imre kormánya intézkedéseinek ismertetéséről és végrehajtásáról... a közrend és a közbiztonság fenntartásáról...” (Kossuth Rádió, okt. 28, 22.48 h.)

A változás híre még nem érkezett meg New Yorkba: október 28-án Horváth Imre „külügyminiszter”, a magyar ENSZ-delegáció vezetője, „határozottan tiltakozott” a Biztonsági Tanács előző napi döntése ellen, hogy a magyar ügyet felvegyék a közgyűlés napirendjébe ...

TANÁCS TALANSÁGÁBAN ÉS BIZONYTALANSÁGÁBAN Moszkva a rossz tanácsot adta Nagy Imrének. Ki adhatta volna a jó, a helyes tanácsot? Ki segíthette volna ezt a tusakodó, vívódó kommunistát, hogy úgy játssza el a kiszámíthatatlanul ráesett szerepet, amivel a magyarság számára az optimális megoldást biztosíthatja?

Az emigráció! A demokratikus emigráció!

1956 október 23-án az emigráció órája ütött és nem tudott élni vele. Közös a tragédiája az otthoniakéval; se a nemzet, se az emigrációja nem voltak felkészülve a történelmi pillanatra.

Az otthoniaknak nehezebb volt a helyzetük, nem tájékozódhattak megfelelően, légmentesen elzárva a világtól nem ítélték meg helyesen a fejleményeket, a világpolitika alakulását, nem igazíthatták hozzá a terveiket és a tetteiket. Mi idekint többet láttunk és többet tudtunk. Nem mindenki; volt közöttünk is olyan, aki sztálini megkövülttségében szemlélte a kommunizmust és üres antikommunista jelszavakkal tévesztette össze a propagandát. Mások érthetetlen követeléseket szabtak a hazaiak helyett, türelmetlenül bírálták a nagyhatalmak külpolitikáját és keleteurópai terveit. Vágyakban és álmokban politizáltak – nem lehetőségekben. A legsajátosabb, hogy a tájékozatlan, naiv politikusokat a professzionista diplomaták megerősítették bárgyú elképzeléseikben és az emigráció szörnyű optikai csalódás áldozata lett.

Az ötmillió példányszámú Saturday Evening Post, Amerika legolvasottabb hetilapja, 1957. március 16-i számában kifogásolja az antikommunista emigránsok magatartását, amiért totális háborúba akarták belevinni az Egyesült Államokat. A hetilap külpolitikai szerkesztője, Demaree Bess, keserűen állapítja meg, hogy „propagandahálózatunk (az USA-é) a szovjet pszichológiai hadviselés és a kielégítetlen emigránsok keresztüztüzébe került.”

A Nyugat vélekedése a keleteurópai népek felszabadulásáról gyökeresen megváltozott az utóbbi években. A közvetlen beavatkozásról, valamiféle fegyveres akcióról, vagy földalatti mozgalomról áttevődött a hangsúly a belső erőkre, azok mozgására és a kommunizmus ellentmondásainak kihasználására. Az egyöntetűen sugalmazott, bizonyosfokú kiterjedésig már alkalmazott újszerű politikai hadviselés három lehetséges megoldás gondos mérlegelése után maradt az egyedüli módszer. Az atomháború és a kommunista agresszió távlatában Nyugaton azt hiszik, hogy nincs más hátra, mint 1. a mai frontvonalon, vagy 2. annak valamelyes módosításával kiegyezni a Szovjetunióval; 3. döntő törésre vinni a kérdéseket. Az első erkölcsstelen, a harmadik veszélyes, mert az új világháborút jelentené. Maradt a második megoldás: eleget tenni a háború alatti és utáni egyezményeknek és szerződéseknek (Korea, Indokína és Németország egyesítése, az önrendelkezési jog biztosítása Kelet-Európában) és a Szovjetuniót a megelégedettség hangulatába ringatni.

A harmadik megoldás ideológiájának és terminológiájának szellemében nyilatkozott és dolgozott az amerikai külpolitika. Ebbe a képbe tökéletesen beleillett Nagy Imre, mint első állomás a fokozatos felszabadulás vonalán. Ahelyett tehát, hogy oktanul támadták, hogy ő hozta be az oroszokat és ellene hangolták a tömegeket, köréje kellett volna sűríteni a forradalmat, sima lefolyást kellett volna biztosítani az eseményeknek.

Hogyan? Bizalmat kellett volna gerjeszteni körülötte, s a fejlemények szinte óránkénti kiértékelésével és a szükséges mértéktartással nyomni a helyes irányba. Nagy Imrének

volt érzéke a tömeg kielégítésére, 1953-ban ezzel a képességével mentette meg a helyzetet, ezt várták tőle október 23-ról 24-ére forduló éjszaka; a forradalmi tanácsok és a vidéki rádiók sugalmazásait vakon követte; minden bizonnyal hallgatni voltna a jó tanácsra a gradualizmus gyorsított végrehajtása érdekében is. Az emigráció és nyugati propaganda szervek száz százalékos megoldást, a forradalom teljes kifutását várták egy olyan helyzetben, ahol az optimális lehetőség súlypontja valahol a 49 és 51 százalék között volt.

Nagy Imrének tíz nap alatt négy kormánya volt. Az elsőt érintetlenül átvette Hegedűs Andrásról, a második összetételében érezhető alkudozás, a harmadik koalíciós kormány kommunista vezetéssel, a negyedik koalíciós kormány (nov. 3.) kommunista asszisztenciával... Ez a fejlődési irányzat mutatja a hatalmi egyensúly eltolódását, azt a szerkezeti változást a magyar politikában, amit a Szovjetunió nem tolerálhatott. Moszkva a polgári pártoktól nem félt, bár Hruscsov egy fogadáson vodka-közi állapotában kijelentette, hogy a nemkommunista pártokat csak akkor engedik szervezkedni, ha a rák fütyülni fog... Moszkva nem a polgári többségtől fél, hanem annak gazdasági és külpolitikai filozófiájától, nevezetesen a tervgárdázkodás felszámolásától és Magyarország csatlakozásától a nyugati hatalmi tömbhöz.

Az orosz kormány október 30-án fontos nyilatkozatot tett, amit a moszkvai rádió még aznap beolvasott, a lapok másnap közölték. Nyilván a szovjet csapatok kivonásának készletelésére a Kreml úgy értelmezte a Varsói Egyezmény alapján bárhol is tartózkodó idegen csapatok jogállását, hogy azokat nem lehet kétoldali, vagyis a két érdekelt kormány megegyezésével elmozdítani: mindennemű csapatmozdulathoz az összes aláírófelek beleegyezése szükséges. (Így természetesen a Magyarországra küldött orosz erősítésekhez is...) Moszkva időt és teret akart kapni a manőverezéseihez, a kormánynyilatkozat azonban lehetővé tette, hogy óvatosan és diplomatikusan kezdjenek a kérdés megtárgyalásához, a készülő, vagy tervezett második intervenció elhárításával.

Nagy Imre október 31-én bejelentette, hogy Magyarország felmondja a varsói egyezményt. Ez kora délután történt a Kossuth-szobor előtti ünnepségen. Ugyanabban az órában a miskolci rádió rendkívüli közleményt olvasott be: „Figyelem!... Érthetetlen okok kapcsán tetemes szovjet erő, légvédelmi tüzérség és páncélos fegyvernem, irányt változtatott! Záhony–Nyíregyháza irányában hazánk területére ismét bevonult!” November elsején 18.12-kor a budapesti rádió közölte, hogy Nagy Imre magához kérte az orosz nagykövetet és tudára adta: „a magyar kormány a Varsói Szerződést azonnal felmondja, egyidejűleg kinyilatkoztatja Magyarország semlegességét.” 19.50-kor személyesen szól a nemzethez: „... a forradalmi harc, melyet a magyar múlt és a jelen hősei vívtak, végre győzelemre vitte a szabadság, a függetlenség ügyét! Ez a hősi küzdelem tette lehetővé, hogy népünk államközi kapcsolataiban érvényesítse alapvető nemzeti érdekét, a semlegességét.”

A Petőfi-Parasztpárt óvatosabbnak bizonyult, Farkas Ferenc főtitkár népszavazást kért a semlegesség ügyében (Kossuth Rádió, nov. 1., 21.40 h.) A józan fejlődés az lett volna, ha választásokat tartanak, aztán egy alkotmányozó nemzetgyűlés dönt a politika és a nemzetközi kapcsolatok kérdéseiben.

A FORRADALMÁROK TÜRELMETLENSÉGE átszorította Nagy Imrét a Rubiconon, a pártja november elsején összeomlott, az új párt, a Magyar Szocialista Munkáspárt léte a többi párt megértésétől és kegyétől függött. Moszkvának többé nem volt képviselője Magyarországon, akaratát nem érvényesíthette a szokásos módon, az egyetlen dolog, ami megnyugtathatta volna, az érdekeivel nem ellentétes politika deklarálása és folytatása. A spontán megnyilatkozásokból, a pontokba foglalt követelésekből pártok, pártvezetők

programjaiból sokkal mérsékletesebb hang, a helyzetnek megfelelő fegyelmezetttség és okos előrelátás csendül ki, mint a harcok továbbfolytatónak szándékából. Ez is bizonyítja, hogy a forradalom korai ellenőrzésével és konszolidálásával az a politikai gondolkodás kerekedik felül, amely meg tudott volna birkózni a teendővel, s elég biztosíték Moszkvának is, hogy nincs szükség a második brutális beavatkozásra.

Az egyetemi ifjúság követelése és a forradalmi tanácsok programjai lényeges változást tükröznek a magyar nép politikai gondolkodásában. A fogalmazás izei emlékeztetnek a harmincas évek mozgolódásaira, a falukutatásra, a népi irodalomra és a Márciusi Frontra. A vetés beérett, ami akkor reális tájékozódás, helyállás, az ozorai huszárok megismételt bravurja volt, a magyar nép programjává, lett. A forradalom közvetlen erjesztői a kiábrándult kommunista írók voltak, közülük többen a kezdetben dédelgetett és nem mindig tehetséges „vonalasok”, akik elsőnek kísérleteztek a szocialista realizmussal magyar földön. Milyen belső fejlődés vitte el őket a Párttól, – ezt majd megírják ők. Amit csináltak már történelem, de a mélyebb indíték a népi irodalom ideológiájában alakult, formálódott.

A kommunizmus és a nemzeti szocializmus közötti örlődésben a magyar szellem a harmadik utat kereste. A szárszói konferencián nem értettem egyet Németh Lászlóval, mert akkor még a két megoldás egyikét lehetett csak vállalnunk. A harmadik út a győzteshez való viszonyulásunkban jelenthette a mi programunkat, azt a tudatosan vállalt magatartást, bölcs, nagyon bölcs koncepciót, amit a múlt tusakodásai után, de most a legjobb időben megint Németh László fogalmazott meg. A Petőfi-Parasztpárt lapjának november 3-i számában jelent meg a cikke, a Kossuth Rádió franciayelvű adásából ismerem csupán, így nem idézhetem szószerint. Lényege, hogy a politikai pártok közös deklarációban foglaljanak állást a szocializmus nagy elvei mellett, amivel történelmi távlatot nyitnának: a szocializmust összeházasítanák a parlamentáris demokráciával.

Németh László pontosan megfogalmazta, ami a követelésekből kiérezhető: a forradalom nem akart szakítani a szocializmussal, csak a kommunizmust vetette el, mint az emberhez méltatlan életformát. A függetlenség, az orosz csapatok kivonása és a szabad választások mellett többé-kevésbé határozott formában jelentkezett az a kívánság, hogy az államosítást addig a határig meg kell tartani, amíg a nép javára szolgál. A mezőgazdaságban az önkéntes társulás elvét vallotta, minden deklaráció, tehát kolhozok helyett szövetkezeteket. Kisipar, kiskereskedelem korlátlanul; magánkézben csak olyan vállalatokat engedtek volna, amelyek egy meghatározott számú, általánosságban ötven alkalmazottal dolgoznak. A birtokvásárlásnál hasonlóan maximumot szabtak: ötven, vagy száz hold.

Ennek a gondolkodásnak lényeges elemei, hogy elválasztotta a kommunizmust a szocializmustól és nem hajlandó ismérveként elfogadni a tervgazdálkodást. Hiába mondta Lenin, hogy a kommunizmus szovjet, azaz tanács-rendszer és elektrifikálás: a kommunizmus gyakorlatában rendőrterror és modern rabszolgaság. Ezért akart minden jelétől megszabadulni a magyar nép. Tépte a szovjet jelvényeket, döntötte, rombolta a szobrokat, de lehiggadságában a szocializmus elemeit és eredményeit meg akarta tartani. Kelet és Nyugat között az emberiség, főleg a gyarmati elnyomás alól nemrégiben felszabadult népek, háború óta függetlenül államok (India a legjobb példa) a szocializmus és a demokrácia vegyítésével találták meg a nekik leginkább megfelelő, új életformát. Európában az angol Labour Party és a skandináv államok képviselik azt az ideális állapotot, a szocializmus és a parlamentarizmus nemes ötvözetét, amelyet a magyar forradalom célul tűzött ki. Jó lenne, ha ezt a változást a vasfüggöny-mögötti népek gondolkodásában tudomásul venné a Nyugat és külpolitikájában, valamint propagandájában a tényleges érzelmekre és elképzelésekre apellálna.

A magyar nép önrendelkezési jogát akarta gyakorolni (Jalta, Potsdam) és a legkényesebb szovjet követelményt, a „szocializmus vívmányainak megtartását” józanul számításba vette. Érthetetlen, hogy miért hagyták magára; mért nem nyújtották neki azt a segítséget, amire minden járókélo azonnal kész, ha látja, hogy a gyengébbet egy erősebb püföli? A felszabadulásról áttértek a fellazításra, ez igaz, de megelőzően annyit beszéltek a tömeges megtorlásról (Massive Retaliation) és a szakadékdiplomáciáról (Brink Diplomacy), hogy mindkettőt remekül lehetett volna alkalmazni a magyar ügygel kapcsolatban. A „massive retaliation” azt jelenti, hogy nem mennek bele többé kis háborúba, a szovjet agressziót nem a helyszínen, hanem magában a Szovjetunióban torlják meg a legmodernebb atom fegyverek bevetésével. Amikor néhány éve erről vitatkoztak, Knowland szenátor azt mondta, hogy a tömeges megtorlásnak akkor is helye van, ha egy kis nép felkel a szabadságáért és a Szovjet brutálisan eltapossa.

A hezitáló Nagy Imre, aki november 3-án este még bízott az oroszok jóhiszeműségében a tárgyalások kimenetelét illetően, negyedikén reggel 5.20-kor már nagyon is elszántan mondotta a rádióban: „Ma hajnalban a szovjet csapatok támadást indítottak fővárosunk ellen a nyilvánvaló szándékkal, hogy megdöntsék a törvényes, magyar demokratikus kormányt. Csapataink harcban állnak! A kormány a helyén van! – Ezt közlöm az ország népével és a világ közvéleményével”.

Nem ismerjük a kulisszák mögötti tárgyalások anyagát, de sejtjük a szempontokat; nem tudjuk még, mennyiben játszott közre a magyar események tragikus fordulatában az a határozat, amelyet az Egyesült Nemzetek közgyűlése Lodge nagykövet javaslatára november 3-án este hat órakor (budapesti idő: éjfél) hozott, hogy a magyar ügy vitáját a közvetlen orosz–magyar tanácskozásokra való tekintettel negyvennyolc órára halasszák el. Az én megítélesem szerint a halasztó döntést a Szovjetunió jó alkalomnak tekintette a támadásra. A meggondolatlan határozat a magyar tragédia legvégzetesebb külpolitikai eleme.

A drámai bejelentés a hadiállapotot proklamálta a Szovjetunió és Magyarország között. A kérdést ennek megfelelően kellett volna kezelni. Vagy a hatásos és határozott lépéstől félt Eisenhower elnök, nehogy kirobbanjon a harmadik világháború, akkor a szakadékdiplomáciát kellett volna elővenni. Ennek a teóriának Dulles külügyminiszter a megalapítója, aki éppen tavaly, a magyar forradalom esztendejében jelentette ki, hogy a Nyugatnak (értsd: Amerika) katonai potenciájával, pontosabban a háborús nyomás gondosan kiszámított fokozásával kell a Szovjetre rákényszeríteni akaratát. Nem háború – brinkmanship ... Ott volt Magyarország, miért nem alkalmazták?

A kérdésre a csikágói egyetem egyik tanárának, Hans Morgenthau-nak a feltételezésével felelhetünk, aki azt állítja, hogy a Nyugat valamiféle megegyezésre jutott a Szovjetunióval a világ megosztására, és Magyarország az orosz érdekszférába tartozik. (Life, 1957 március 4.)

Ha ez így van, amit azonban nem tudunk elhinni, akkor a vasfüggöny mögötti népek számára csak a fokozatos önfelszabadulás maradt. Le kell számolni az illúziókkal, a „mindent vissza” emigráns politika és diplomácia vakságával, amely maximális követeléseket támaszt anélkül, hogy azokhoz a maximális támogatást biztosíthatná. A belső erőkre kell építeni, ahogy már ennek a folyóiratnak a hasábjain kifejtettük. Igazunkat a Kádár-rezsim idegessége bizonyítja a legjobban. Ők tudják, hogy háború csak akkor lesz, ha a Szovjet indít háborút, már pedig a Szovjet nem indít. Változást a jelenlegi politikai *status quo*-ban a társadalom nagy feszültségei idézhetnek elő, az a feltartóztathatatlan tendencia, mely a szovjeturalomtól meg akar szabadulni. Mi ezt látjuk, ők ezt tudják, ezért élesebb és terjedelmesebb a reagenciájuk a Látóhatár ismeretes vitájára és megállapításaira, mint az összes nyugati propagandaszervek tevékenységére együttvéve. A meg-

oldás nem lehet más, mint a magyar népre bízni, hogy kialakítsa azt az életformát, amely reálisan számol az ország földrajzi fekvésével és a nemzetközi erőviszonyokkal, de a kompromisszuma nem terjed át a politikai szabadságjogokra, a demokrácia feladására. Mi egy ilyen megoldás kidolgozására készek vagyunk és vitába akarunk szállni azokkal, akik idekinn álmot és odahaza az irrealitást választják. A kommunizmus megbukott, múlt százak az emberiség történelmében: a jövő a szabad elhatározáson alapult társadalmaké és termelési közösségeké.

Látóhatár, 1957. 114–123.

Cs. Szabó László

A húszévesek

Portrévázlat

The twenty-year-olds

Portrait draft

This open minded proud and humorous youth is the symbol of the global fallback behind the Iron Curtain. But this fallback can be recovered, because they are aware of it. (Ten years of communist isolation caused thirty years of falling back.)

„Tízezer újságíró Budára tart” – mondogatták régen a csufondáros pestiek. Egy város vallomása volt elrejtve a trefába: kávéházi műveltségük, pletykás szimatuk és hirlapolvasó szenvedélyük önvallomása. A kávéházakat – s minden sarkon akadt egy füstös csarnok – legalább két-három asztalnál újságíró tartotta megszállva s rettegésben pincérhajszoló szeszélyeivel, gyilkos vicceivel és bentfenes híreivel. Ez a régi pesti „bemondás” jár az eszemben egy-két hónap óta, kicsit átköltve. Ezer író Nyugatra tart, mondogatom magamnak, amióta a menekülés folyik. Ezer író s mind húszesztendő. Az ő korukban még alig tudtuk, melyik végéről fogjuk meg a ceruzát.

Tagadhatatlanul hamarabb nőttek fel nálunk. Rugalmas, ravasz és vidáman elszánt védekezésük a párt kóros butasága, butítása és hazugságai ellen érlelőn hatott az értelmükre; hol cinikus, hol hősies taktikájuk idő előtt meglett emberré tette őket az elméjükben. Szokásuk, érzelmük, mozdulatuk, tekintetük néha még gyerekes, de a passzív ellenállásban hozzászoktak a koraérett gondolkodáshoz. Sokszor azt hiszem, hogy harminc éves férfiakkal beszélek. Azt hittem volna a húsz-huszonkét esztendő. Irinyi Józsefről, Irányi Dánielről, Vasváry Pálról s Vajda Jánosról is a márciusi napok hajnalán.

Amellett az írók egyrésze hímes szőnyegen járt a népi demokráciában: a kezdő író kiváltságos osztály jelöltje s újfajta arisztokrácia: díjazott és üdültetett nemesség jogörököse lehetett. Mint hajdan a fiatal főurak, a pelyhesállú intellektusok is igyekeztek minél hamarabb, minél többen piros székert keríteni maguknak abban a felsőházban, amelyet a kommunista pártállam költökből, művészekből, újságírókból, színészekből, filmesekből, táncosokból szervezett.

De a húszesztendő írók fantasztikus elszaporodásának legfontosabb oka egyben a legnemesebb is. 1953-tól Magyarországon az irodalom volt az ellenállás gócpontja, az egyetlen ellenzéki sejtóriás a megbénult politikai országtestben. Maguk az írók is csak utólag eszméltek rá, hogy az új Pilvax-kör a Gorkij-fasorban székelt, az Írószövetségben, egy közelítő forradalom táncoltatta asztalukat s a negyvennyolcas ifjak szellemírása jelent meg a márványlapján. Aki beiratkozott az Írószövetségbe, tagja lett egy folyton javuló ellenzéki körnek, belépett egy függetlenségi pártba, résztvett egy szakadatlan parlamenti tanácskozáson, melyre a nép különösen a forradalom évében százszor jobban figyelt, mint a fejbőlöntő, hivatalos parlament alávaló, ritka üléseire. Ezer író Nyugatra tart, tarsolyukban duzzad a vers, novella, dráma, filmvázlat, de közelről nézve nemcsak a mi fiatalkori másaink, hanem a jurátusok ivadékai is, azoknak az ellenzéki ifjaknak a leszár-

mazottai, akik a pozsonyi Táblán Kölcseyt és Kossuthot ünnepelték. Írószövetségi igazolványukkal, irodalmi zsengeik megbízólevelével tagjai voltak egy forradalmi klubnak, hazaszerető pártnak, történelemalakító parlamentnek. Heteken át a csepeli, újpesti, ózdi, komlói, tatabányai munkások, a pesti, szegedi, pécsi diákok, a felső-tiszai lelkészek és dunántúli plébánosok, a vértanú gyermeklányok s a hősökke magasztosuló angyalföldi suhancok, heteken át miniszterek, orvosok, tanárok, futárok az íróktól kérdezték, hogy mit tegyenek, mikép legyenek jó és okos magyarok és jószomszédai mindenkinek, mikép óvják meg a nemzetet a vérfürdőtől s mikor a szovjet tankok mégis ontani kezdték a magyar vért, mikép mentsek meg a tegnapi szolgaságtól vagy a hősiés, de balga öngyilkoságtól? S az írók feleltek is, bátran, mint Zrinyi, higgadtan, mint Arany János, tüzesen, mint Petőfi s belelátva a proletár szívekbe, mint József Attila.

A fiatal magyar intellektusok élete fordítva folyik le, mint azoké az íróké, akiket életük alkonyán törvényhozói méltósággal koszorúznak meg egyéb érdemeikért. Közéleti szerepük 1953-tól az októberi szabadságharcig megelőzte a rangra emelő műveket. Tündöklő kiugrásuk után Nyugaton legtöbbjük visszahúzódik az egyetemek árnyékába, rövid közszereplésükre a tanulmányok évei következnek. Csak aztán a művek, esetleg a remekművek, ha Apollótól is van megbízásuk, nemcsak a magyar néptől. A sors tulajdonképpen kegyes volt hozzájuk kegyetlenkedés közben, erkölcsüket edzőn megmártogatta a szabadságharc véreben, elméjüket megfürdette a nyugati műveltségben s közben láthaták s egy életre megjegyezhetik, hogy a magyarság sorsdöntő órákban úgy fordul az íróihoz, olyan várakozással és bizalommal, mint más népek a papjaikhoz, az ország véneihez, törvényadóikhoz, a lelki és testi orvosokhoz és a katonákhoz. Róluk akarok írni, az Írószövetség apródjairól, akikből sokfajta derék ember lehet s különleges kegyelem által egy-kettőből talán nagy író is.

Ez a nyílteszű, jóhumorú, kevély és pezsdítő hatású ifjúság a Vasfüggöny mögötti egyetemes lemaradás jelképe. Mindjárt hozzátesszem: gyógyítható lemaradásé, mert maguk is tisztában vannak vele. S amelyik beteg igazán ki akar lábálni egy felületes nyavalyából, arra nincsen nagy gondja az orvosnak. Művelődési állapotukban az idő viszonylagossága érvényesül: a tíz esztendő kommunista beltenyésztes h a r m i n c évvel vetette vissza őket. Ugyanazokat fedezik fel, akiket mi a huszas években, zászlójukon olyan nevek lobognak, amelyek alá mi sereglettünk az első világháború után: Picasso, Braque, Bartók, Schönberg, Apollinaire. Az idő, mondom, tíz év alatt egy emberöltővel fordult vissza! Közben Nyugaton Picasso termeket foglalt le a múzeumokban, Bartók és Schönberg bejutott a zenetörténetbe a klasszikusok közé, Apollinaire is lezárta irodalomtörténeti fejezet. A fiatal magyar intellektusok számára azonban tiltott nevek voltak a tudatlanság kertjében, izgató, legendás nevek, amelyekhez morzsákból, elejtett szavakból, kőszá hírekből találgatva és hatalmas félreértésekkel kellett hozzáképzelnii a műveiket. Ijesztő és megható érzés egyszerre s gondolom, minden korombelinek, hogy a Nyugatra rászabaduló ifjúság a mi egykori fölfedezéseinkhez fiatalodik vissza, a jelenben átéli múltunkat, s ami Béctől New Yorkig már vitatlan diadal a kultúrában, rájuk még úgy hat, mint eldöntetlen harc, mintha Picasso ismét negyven-negyvenöt éves lenne, Bartók most költözne a Szilágyi Dezső térre s frissen domborulna a hant Apollinaire sírján. Ezt érezzük mi is, amikor a harc még csakugyan eldöntetlen volt a bécsi és budapesti kávéházakban, a Kurfürstendammon, Montparnasseon s a londoni Bloomsbury negyedben.

De amennyire hasonlít a mi időszerű s az ő elkésett élményük, annyira különbözik is a mi fiatalkori tájékozódásunk s az ő döntésük b e l s ő r u g ó j a . A mi tájékozódásunk elszakadó szellemi hadmozdulat és morális elkülönülés volt. Megtagadtuk a hivatalos Magyarországot az irodalomban, festészetben és muzsikában. Politikai kiállás is volt persze,

de olyan ellenféllel szemben, aki inkább lemosolygott, semmint üldözött, nem pályázott az elménkre, se belső szabadságunkra és sose fenyegette független személyünket. A mai fiatalok döntése megfontolt hadüzenet volt egy rendőrállamnak, amely testestől-lelkestől igényt tartott az egész emberre parafafejű bürokrátaival. Ebben a rendőrállamban az elmaradt ízlés s a silány értékrend is a terror fegyvertárához tartozott. Megkövetelték, hogy az ifjúság a zeneirodalom csodájának tartsa Csajkovszkij kulisszahasogatásait, szájtátva álljon Geraszimov udvari festő hízelgő giccsei, s a szovjet tornászát és gyermekkert zsárnerjelenetei előtt s aki megtagadta a szirupos ámulatot, azzal úgy bántak el, ahogy kémmel és hazaárulókkal szokás.

Gyerekjáték volt a mi választásunk az övékéhez képest. Sose jött utánunk a hatóság önkéntes száműzetésünkbe, nem hatolt belső köreinkbe, ahol szabadon fölfedezhettük magunknak a forradalmi műveket. Őket ellenben körülhálózta a terror s hízelgéssel és fenyegetéssel, megtévesztéssel és megvesztegetéssel arra próbálta rávenni, hogy résztvegyenek elbutításukban, maguk legyenek önmaguk leglelkesebb lélekrombolói. Ezért volt sorsdöntő az egész nemzetre, hogy miképp viselkednek, kiket választanak ki példának egymás közt beszélgetve, hamvas lelkesedéssel a cinikus mosoly árca mögött. Körömszakadtáig ragaszkodtak Bartókhoz, kiharcolták előadásait, minden titkolódzás, tilalom, elsikkasztás ellenére tudtak a mai angol és francia költőkről s az amerikai elbeszélőkről, Shakespeareat a londoni Old Vicben, Molièret Jean Vilar avignoni színpadán akarták látni s nem Moszkvában s mihelyt kijutottak szabad földre Schönberg zenéjét, Braque képeit, Dylan Thomas verseit, Henry Moore szobrait, René Clair és Walt Disney filmjeit követelték. Ezért volt fontos, hogy a moszkoviták kisajátító hadjárata nem hamisította meg szemükben Ady és József Attila művének igazi forradalmi és magyar értelmét. Ezért volt fontos, hogy Kosztolányi maradt a nyelvi mesterük és Füst Milán a finnyás, szeszélyes, de becsületes és eredeti kalauzok az esztétikában a pesti egyetem cimeres bitangjai közt. Ezért volt fontos, hogy Majakovszkij pimaszkodó, hányaveti versei helyett inkább Dsida formaművészetét és modern vallásos vívódását fedezték föl s a szovjet Pósa bácsik intő mesécskái helyett Gelléri Andor Endre szívárványos realizmusát. Ezért volt fontos, hogy az aránylag nehezen tettenérhető, s a cenzúra sűrű rácsain is átbújó költszetben az intellektuális izzású líra ejtette meg őket, az értelem láza, a gondolat aviatikája, amelynek Szabó Lőrinc, Weöres Sándor, Radnóti Miklós és Vas István volt a mestere a sötétség éveitől. Fiatal bálványuk, Juhász Ferenc is ezt a gondolati igényt menti tovább költői átváltozása óta s legújabb kötete, a Virágok Hatalma a tiltóan kis példányszám ellenére a legnagyobb és legbátrabb áruulás, amely a párt irodalompolitikáját érte az októberi szabadságharc küszöbén.

Maga a szabadságharc is egy világraszóló áruulást szentesített és tárt fel a többi népnek. A párt évekig próbálta ránevelni a fiatalokat barát, szülő, testvér, rokon, a haza s a Nyugat elárulására. De mint a serdülők partizán kiképzése, ez a gonosz kísérlet is visszafelé sült el: ellenük, a vesztükre. A fiatal magyar értelmiség a döntő napokban nem Sztálin hagyatékáért, nem a rendőrállamért, hanem a lelki nemesség, szellemi szabadság és értelmi igény védelmében követte el élete kockázatásával az életmentő áruulást a magyarság áruulói ellen.

2.

Egy emberöltőnyi korkülönbség s nyolc esztendei távollét választott el a húszévesektől. A kommunista hatalomátvétel idején kerültem idegenbe, előttük meg akkor kezdett nyiladozni a betűk világa s a betűkbe már bele volt fecskendezve a moszkovita méreg. Révai, Andics, Darvas kopói terelték őket az ideológiai karám felé. Azt hittem, idegenek le-

szünk egymásnak. Ehelyett szinte fiatalkori hasonmásainkkal találkoztam. Titkos szellemi ellenállásuk közben a modern nyugati műveltségnek arra a csataterére húzódtak, amilyen, mint Pierre herceg Borodinnál, valamikor magam is csetlő-botló, haszontalan, de buzgó néző és puskaapor-adogató voltam. Közös titkaink, közös vonzódásaink egykettőre szívérványhidat vertek közénk.

Akkor döbbsentem meg először, amikor rájöttem, hogy legtöbbször rosszul ismerik latin eredetű jövevényszavainkat. Azokat a jóízű, patinás szavakat, amelyek a Horatius-olvasó táblabíró urakról és megyei követekről leszármaztak a pesti bőrösökig, rőfösökig s nemrég még közhasználatú szavak voltak a Paulay Ede utcában vagy az Abbázia kávéház táján. Nemcsak az élő nyelvekben járatlanok, a magyarban is elszakadtak Athén és Róma emlékeitől. Az embernek az a gyanúja, hogy a moszkoviták a szellemi határok lepecsételése közben még azokat az apró magyar szóhidakat is fölégették, amelyek angol, francia, spanyol, olasz, német vagy hollandi rokonaikhoz vezettek. Gyűjtögetők taktikájuk foltokat égetett ki a nyelvből, de közben nem tudott az értelműkhöz férközni megromlott szándékaival. Felnőtt egy nemzedék az ősi magyar zsákmányoló kedvvel és hasznos, mert buzdító elégedetlenséggel, Csokonai, Petőfi, Ady napnyugati honvágyával, de – nyelvi tudásuk nélkül. Ez a szakadás a termékenyítő vágy s a vágyat kitöltő nyelvtudás közt választja el az ötvenéves és húszéves magyarokat. A belső vár, a lélek vára vívatlanul megmaradt a húszévesek kezén, de köröskörül az árkokban s túl a palánkon ott hemzsegték az eltorlaszoló barbárok. Csak a tornyokból, a megszépítő messzeségből, tündérmódton át látszott a Nyugat.

Pedig az érzékük jól működik: jó ösztönnel válogatnak az irodalom kereskedelmi cikkei és szellemi javai közt. Ítéletük bátor, magabiztos, sőt öntelt és kihívó is olykor, de hát akadt-e valaha valamirevaló húsz-huszonöt éves ember, aki nem ítélte könnyörtelenül elevenek és holtak felett? Jerikó falai persze nem szoktak leomlani kürtszavuktól. De azért csak hadd fűjják romboló kürtjeiket, attól tágul a tudó s otthon ügyis évekig arra voltak ítélve, hogy kifelé a tetszés szolgálneket szajkózzák félrehúzott szájjal vagy az előírt szidalmakat, cinikusan összekacsintva. Jól ítélnek, mondom, de megbízható tudás helyett inkább a remek pesti szimattal, azzal az ördögös rátapintással, amely például Karinthy Frigyeset minden ismeretek csodadoktorává tette kávéházi trónján. Tájékozottak, olvasottak, néhányan nagyon sokat olvastak, de legtöbbször fordításban, az én kortársaim magyar nyelvén. Éppen ez a baj. Ha egy egész nemzedék fordításokra van utalva, ha ki van szolgáltatva az átültetés kockázatainak, fél-megoldásainak, a fordító szeszélyeinek és képességeinek, abból csak ferde ítélet sülnhet ki, s a távlatok és mértékek lassan eltorzulnak, mint egy görbe tükörben. Apollinaire neve gyakran siklik magasztaló ajkukra, mert Radnóti Miklós és Vas István a háború előtt nagy költővé tette magyarral a századeleji párisi művészet gerillavezérést s fanyar énekesét, de Eluard nevével felborzolódik a tüskéjük, mert ezt a nagy költőt megtört állapotában, hanyatló végnapjaiban a kommunista párt vezette elő nekik hivatalos pórázon s a leghitványabb sztalinisták szolgálták ki hitvány fordításokkal. Dylan Thomaszról mind tudnak, mert Képes Géza bemelegített költészetének homályos kelta barlangjába, talán azzal a szándékkal, hogy új Ossiánt szerezzen onnan a magyar lírának, de alig tudnak Edith Sitwell vallásos, Edwin Muir mitológikus és Auden ironikus költészetéről s egyikük se hallott az olasz Ungarettiről, aki a zárt értelmű európai líra nagymestere.

A magyar irodalomnak a költészet a fő érendszere, három magyar szabadságharcnak versek voltak a gyűjtőzsinórjai, a magyarság történelmi és társadalmi tudata gyakran versekben csapódik le, a magyar ember megszokta hát, hogy – magából ítélve – más népek természetéhez is verseken át próbál hozzáférközni. Már pedig éppen a költészetet nem le-

het fordításokból megismerni, mert ha az átültető igazán remekel, az idegen vers leválik az alkotó nép lelkéről és átváltozik önjellemzéssé, a befogadó nép lelki tükrévé a néplélek határán.

Két példát említek. A húsz-huszonöt éveseknek a modern franciák közül Villon a kedvencük. Jól olvasták: az ötszázéves Villon. Félutcat magyar változatban, Szabó Lőrinc, József Attila, Mészöly Gedeon, Vas István fordításában vagy Faludy György szabad átköltésében ismerik. Tehát a kortársak nyelvén, azon a magyar nyelven, amelyet az átültető saját verseiben az angyalföldi proletárokról, nagykörüti hajnalokról, Hold-utcai éjszákáról s Hitler ellen használt. Villon óriási költő, de aki eredetiben olvasta, ódon, középkori nyelvén, éppen nyelve miatt nem érzi modernnek, mainak a lelkében sem, nem helyezi századokkal előre, mintha egy gyékénycn árult volna Rimbaud-val vagy egy hídon sétálgatott volna ő s Apollinaire.

A másik példa talán még jellemzőbb. Victor Hugot nem tartják sokra a fiatalok, némelyek semmire. Akármekkora balítélet ez, van mentsége. Hugo az 1952-es jubileumi ünnepeken bekerült a „haladó hagyományok” monumentális házmesterei közé, kegyesen befogadták a kommunista őcsarnokba. Már magában ez a hivatalos felavatás is elvehette a fiatalok kedvét. Amellett szinte az utolsó napokig nem volt valamirevaló modern fordítása s Nemes Nagy Ágnes nemrég megjelent kitűnő kis Hugo kötet is több tekintetben problematikus és csonka válogatás. Ugyanakkor rajongva beszélnek egy nagytehetségű költőről, Juhász Ferencről. Betéve idézik: volt egy diák, aki az ő egyik kötetével szökött át a határon. Csak azt nem tudják, hogy Juhász Ferenc szözuhatagában és képzőművészetében az a látomásvilág újul fel, amely Hugot a száműzetés tizennyolc esztendejében megtette látnoki beszélővé, olykor hasbeszélővé. Ritkán fordul elő az irodalomban ilyen önkéntelen hasonlóság két különböző nyelven. Juhász Ferenc sejtoszlásszerűen gyarapodó egyik-másik idegesítő s mégis lenyűgöző verse kozmikus névsorával, állattani, csillagászati s ivarszervi felsorolásaiival (amelyek már-már a „nagy Brehm” versebefoglalt fejezeteiként hatnak) egyúttal úgy is olvasható, mintha valami önkívületben készült, atomkori fordítás lenne a prófétáló Hugo műveiből. Hugo alapjában véve minden modern költőnek rokona és ismerőse, Juhásznak is az, neki nagyon, de erről az anyanyelvükre utalt magyar fiatalok csak akkor fognak tudni, ha a hivatlan pártkalauzokat, az Aragonokat és André Stileket félrelökve behatolnak az eredeti mű roppant sűrűjébe.

3.

De a nyelvi elzártáson kívül az alkalmazkodás egyéb gondoljaival is számolniuk kell a Nyugatra került magyar intellektusoknak. Nem lehet ugyan általánosítani, zömükről mégis elmondható, hogy politikai radikalizmusuk, forradalmi szellemük és szembenéző bátorságuk szinte főúri igényekkel párosul. Úgy látszik, a népi demokráciában az általános nyomorúság közepette megmaradtak a feudális emlékek furcsa csökevényei. Megsemmisült az egykori *részleges* magyar jólét, hogy általános népjólét helyett a fényűzés ábrándja nyomuljon a helyére. A kommunista „nagy kutyák” a földesurak életstílusát próbálták utánozni a maguk szedett-vedett, balkáni módján, mindenki erre a felfújt életstílusra vágyott s szegénységében a Nyugatot kacsalábon forgó várnak képzelte. Ha így élnek nálunk a hatalmasok, gondolták, hogyan élhetnek az emberek odakint a tiltott és megrágalmazott paradicsomban. A válasz egy szó: szerényebben. Nyugaton réges-régen felszámolták a feudalizmust, a zabolátlan egyéni gazdálkodás pedig átalakul fél-szocialista jóléti társadalommá. Nincsenek hét határra terjedő erdők tüzelőnek, nincsenek számlálatlan gulyák lakomát ülni, nincs idő elborozgatni, nem áll mindenkinek a háza előtt porköpe-

nyes sofőr s az emberek legfejlebb regényekből vagy a moziból tudnak arról az elavult életstílusról, amely egy kicsit közös vágyalom volt a Vasfüggöny mögött. Hogyne lett volna, mikor a parvenü új urak, Moszkva helytartó basái a „fényes” Eszterházy Miklós módjára éltek, a Nyugat pedig a megszépítő messzeségben elvarázsolt palotának látszott, ahol minden szobában sült galamb serceg egy roppant kemence tetején.

Lélektanilag persze a válogatós igény is odatartozott az ellenálláshoz. A mai fiatalok nyílteszű, rászédhetetlen, szokimondó, radikális arisztokraták. Tányérahánát csináltak a tepsisütőből, de finnyásan megnézték, hogy el van-e sütte a tojásrántotta fehérje? Más jellemmel, igénytelenebb és hiszékenyebb természettel áldozatul estek volna a pártnak, fogott volna rajtuk a métely, megadták volna magukat a hazugságnak. Szellemi éberségük és luxusigényük mellett az apróbb magatartásbeli védekezésnek egész rendszere alakult ki bennük, olyan tulajdonságok, amelyek hasznos önvédelemül szolgáltak a párt ellen, de megnehezítik beilleszkedésüket Nyugaton. Mert az eleven gondolkodású, koraérett s öntudatos fiatalok nemcsak nyelvismeret és világlátás, hanem a társadalmi erkölcs dolgában is visszamaradtak. Nyelvi visszamaradásuk a moszkoviták egyetlen, részleges győzelme volt felettük. Morális visszamaradásuk viszont a párt elleni önvédelem következménye s főlősleges teher a szabad világban, olyan társadalmakban, amelyekben ki-ki bántatlanul hű lehet önmagához. Fejedelmi individualizmusuk, szeszélyes munkakedvük, az óramutató szinte orientális semmibevetele, törvénybontó leleményességük s bizalmatlanságuk minden hivattal és intézménnyel szemben a rémuralom elleni szívós, vértelen harcban tapadt rájuk, de összeférhetetlen azzal az önkéntes fegyelemmel, amely a nyugati népeknek a vérében kering, kissé rideg és merev természetüket jellemzi s órájárátú civilizációjukat nemcsak átjárja, de egyáltalában lehetővé tette. Ezt a civilizációt nem adták ingyen s ma is megdolgoznak érte. Ha a fiatal magyar intellektusok a maguk s a haza javára ki akarják tapasztalni a nyugati civilizációt, alkalmazkodniuk kell önként vállalt belső törvényeihez. Máskülönben a határszélén fognak tengeni, elvesztegetve a drága éveket.

Én csak az angliai dolgokról tudok. A szigeti szokások nagyon megtévesztők, takargató beszédmódjukban például örökké a dologtalan hétvégi pihenőről, nyári vakációról s a lustaság gyönyöreiről esik szó. Közben lankadatlan fegyelemben élnek, az adott szó aprószejtjei, a megbízhatóság sziklái, a pontosság példái. Játékosságot ellentét van beszédük és magatartásuk között s a magyar vendégnek a magatartásra kell figyelnie, nem a szóra. Ami nem könnyű, mert az angol ember a tévedéseket kínos tapintattal szokta kiigazítani és tapintatos fél-szavakból ért. A magyar ember viszont a megnyomott szavakból ért s meg is fogadja, ha érzi, hogy ész, becsület és szeretet van abban, aki mondja. Nemcsak két népnek kell egymást kiismernie a következő hónapokban, nemcsak egy idegen nyelvet kell megtanulni, hanem kétféle beszédmódot is: Az alkalmazkodás nehéz próbája vár mindkét félre.

Menni fog a dolog. Az angolokban megvan a szinte határtalan jóakarát s a fiatal magyarok szellemében megvan a portyázó ősök zsákmányoló kedve. Legalább is azokban, akik egyszer még a haza mindenesei s a magyar parlag kertészei akarnak lenni. Akár kellemes, akár kellemetlen, amit a húszévesek mondanak, mindig szembenéznek az emberrel. Lehet-e baj velük?

London, 1957 január

Látóhatár, 1957. 1–8.

Molnár József

A tizenhatévesek

Sixteen-year-olds

Three months after the revolution had been subdued Hungarian secondary grammar school students who fled Austria issued their newspaper "Hitel" (loan) (the title refers to Széchenyi's work) and a month later they established the Széchenyi workshop. "Fáklyaláng" (Torch-flame) in Obertraun and "Helikon" in Viesenhofen were published in the same way.

A Látóhatár legutóbbi számában Cs. Szabó László kitűnő portrévázlatot készített az emigráció húszéves íróiról és irodalmi nézeteikről. Cs. Szabó László kísérlete után érdemes lenne a húszévesek társadalmi és politikai felfogását is megvizsgálni. Az egykori falukutató mozgalom példájára idekint az emigrációban „nemzedék-kutatásba” kellene kezdenünk. A forradalom után hatercezer egyetemi hallgató és diák, sok ezer munkás fiatal került Nyugatra. Ez a nagyszámú emigráns fiatal meglehetősen pontos keresztmetszete az egész magyar fiatalságnak. Az irodalmi vizsgálódásokon kívül nem lehet közömbös előttünk ennek az új forradalmi nemzedéknek politikai és társadalmi kérdésekben vallott véleménye sem. Magyarország társadalmi és politikai berendezkedése olyan lesz, amilyenek ők akarják. Vajon milyen Magyarországról álmodtak ezek a fiatalok az elnyomás éveiben és milyen Magyarorszáért ragadtak fegyvert október 23-án? A forradalom idején nyilvánosságra hozott követeléseikben csak igen vázlatosan, a legfontosabb kérdéseket érintő pontokban szögezték le véleményüket. Többre idejükből sem futotta. Akik odahaza maradtak a forradalom leverése után, hallgatásra kényszerültek és most csak néma tüntetésekkel, passzív magatartással adhatnak kifejezést véleményüknek. A Nyugaton élő forradalmi ifjúságra Cs. Szabó Lászlón kívül alig figyelt fel valaki. Ha csak a politikai peccsenyesütögetők nem, akik az emigráció posványában szétrohadt szervezeteiket az ő segítségükkel szeretnék új életre kelteni. De azzal, hogy milyen politikai és társadalmi kérdések foglalkoztatják ezt a fiatalságot, eddig senkisé sem törődött.

A legmelegebb, hogy önálló véleménnyel először nem is az egyetemisták, tehát nem is a húszévesek jelentkeztek, hanem a gimnazisták, a tizenhatévesek. Azok a tizenhatévesek, akik a forradalom napjaiban a tanári katedrák alatt gyűjtötték a fegyvereket, akik az iskola padjából egyenest az első vonalba mentek harcolni, akiknek otthon maradt osztálytársaikat internáló táborokba gyűjtik „ellenforradalmi cselekedeteikért” és a forradalom eszméihez való makacs ragaszkodásukért. A gráni és az innsbrucki magyar gimnázium diákjai három hónappal a forradalom leverése után már kiadták „Hitel” című lapjukat és egy hónappal később megalakították Széchenyi Munkaközösségüket. Ugyancsak ez év elején jelentették meg sokszorosított lapjukat, a Fáklyalángot, az ausztriai Obertraunban élő magyar diákok. Az elmúlt hónapban a viesenhofeni gimnazisták is nyilvánosság elé léptek „Helikon” című diáklapjukkal.

Ezek a szerény külsejű sokszorosított lapocskák sok mindent elárulnak a tizenhatévesekről. Legelőször is azt, hogy ez a fiatalság felelősségben, komolyságban minden előtte járó nemzedéket felül múl. Ami régebben kivétel volt, az ma majdnem általánosnak tekinthető. A nemzeti és társadalmi elnyomás éveit már olyan korban fogékonyá tette őket a nagy kérdések iránt, amikor a szerencsésebb nemzedékek még csak ártatlan diákcsinye-

ken törték fejüket. A gräni és innsbrucki gimnázium diákjai például ilyen kérdéseken vitakoznak: Egyén és társadalom. Társadalom és állam. Az állam természetrajza. Politika. Nemzet–nemzetiség. Nemzeti önrendelkezés és autonómiák (Gyarmatok kérdése). Közép-európai konföderáció. Gazdasági autonómiák (Szövetkezetek). Nemzetközi gazdasági uniók. Közép-európai gazdasági együttműködés. Nemzeti kultúra. Kultúr-autonómiák. Nemzetközi kulturális kapcsolatok. Közép-európai kultúrközösség. Irodalmi diákpályázatokban (30 schilling díj!) a nevesebb magyar emigrációk történetéről és irodalmunknak világvizonylatban is számottevő alkotásairól akarnak tanulmányt íratni és népi dallamra diákindulót szövegeztetni. Minden tervükből, újságjaik minden sorából egy korán felnőtté érett, súlyos kérdésekkel viaskodó fiatalság tekint felénk. Ha humoros történetet akarnak közölni, nem könnyű diákcsinycről csevegnek, hanem politikai szatírákat írnak az ostoba párttitkárról, aki a párt parancsára felcsap írónak, a nyugati polgárról, aki azt álmodja, hogy kommunista társadalomban kell élnie. Másfajta humort nem ismernek, vagy talán léhaságnak is tartanak. Önmagukról azt vallják, hogy: „egész magatartásunkkal az egyetemes nemzet tükröképe vagyunk”. Helyes vagy helytelen magatartásunkkal az „egész nemzetről adunk bizonyosságot”. Ezek a tizenhatéves diákok felelősnek érzik magukat a nemzetért. De nemcsak a mai, emigráns állapotukból adódó felelősségérzet él bennük, a nemzet jövője állandóan a szemük előtt lebeg. Diákos őszinteséggel megvallják, hogy vezetőknek készülnek és meg is mondják, milyenek: „Népünknek vezetőkre van szüksége! Nem a régmúlt vezetőire, akik elefántcsonttornyaikban trónoltak fenségesen; nem azokra, akik parasztságunk tragikus helyzetét látva konferenciázásokba kezdtek, de becsuták az ablakot, nehogy behatoljon a parasztság; nem olyanokra, akik annyi fáradságot sem vettek, hogy Angyalföld vagy Mária-Valéria, telep nyomorában küzdő proletárasszonyoknak megköszönjék, hogy sokszor tíz gyermeket adtak a hazának. Nincs szükség olyan vezetőkre, akik tudásukat és intelligenciájukat nem az emberszeretettel egészítették ki, hanem a gőg páncéljával vértetik magukat és a népet nem vezették, hanem Isten kegyeletéből uralkodtak rajta.” Horváth Béla verses kötetéből épp az ragadja meg őket, ami a korábbi emigrálót felbőszítette: Horváth Béla forradalmisága, mélyen szociális tartalmú, a szegényekért és elnyomottakért lázadó katolicizmusa. „Horváth Béla, forradalmár költő – állapítják meg elismerően. – Forradalmár, de egy 'klasszikus eszme' a katolicizmus, harcosa... Külföldi nagy kortársaival, Chestertonnal, Claudellel, Papinivel valamint számos kitűnő intellektuallal az Egyház segítségére siet, hogy amit a bóbiskoló klérus a XIX. században elmulasztott, azt a harcos költők szent forradalmában vigyék diadalra a XX. században.”

A nemzeti elnyomás nehéz éveit alig ébredező gyermeki lelkükben felébresztette a magyarsághoz tartozásuk tudatát. Hitvallásuk lett magyarnak lenni, de a forradalom nemzeti mómora sem szédítette túlzásokba őket. A sovinizmusnak, amely az elmúlt századoktól egészen mostani emigrációnkig annyi kárt okozott a magyarságnak, nyomát sem leljük bennük. Korukat meghazudtoló higgadtsággal és bölcsességgel vallják: „A magyarság szellemétől éppen úgy távol áll a gyűlölet szító túlzott nacionalizmus, mint nemzeti büszkeségünket bántó szocialista internacionalizmus.” Megható őszinteséggel utasítják vissza a magyarság jó hírének védelmében az antiszemizmus vádját is: „Vádolnak bennünket [magyarokat] antiszemizmussal, pedig a magyarság nem azonosította magát az embertelenségekkel sohasem.” Megmagyarázzák az egyes magyar munkásokkal elégedetlenkedő nyugatiaknak is, miért „nem szeret a magyar munkás dolgozni.” Azért – felelik – mert „a kommunizmus meggyűlöltette áldozataival a gyárat, a hivatalt, a munkát. Idő kell, amíg a munka ideális értelmét és értékét újra megtanulja a menekült munkás.”

Nyugatról egyébként nem a legjobb a véleményük. Nem önnön sorsukkal elégedetlenek, nem önmaguk szegénysége bántja őket, nem nyugati iskolás társaik jólétét irigylik.

Ilyen panaszra sosem nyílik szájuk, ilyen panaszt nem lehet írásaikban találni. Nyugatra azért neheztelnek, mert a magyarság „segítség helyett csak ígéreteket kapott” és ők „egy cselekvésképtelen, tunya Nyugatot” ismertek meg, amint mondják, ideáljaikban csalódtak. Ez a magyar fiatalság nyugati kortársaik problémátlan, könnyelmű és sokszor léhának tűnő életmódját nyugtalansággal szemléli. A sok csatát megjárt öreg harcosok főlényével tekintenek a nyugati fiatalságra. „Csak arra lennék kíváncsi, – írja egyikük – hogy tizenkét esztendei iga és terror után, hogyan nézne ki ez a fiatalság? Maradna belőlük valami? Azt hiszem semmi. Masszává válnának, amit elmosna a tavaszi zápor. Az eszme fegyvereivel sem tudnak ellenállni. Mi lesz akkor, ha fegyverre kerül a sor? Mert fegyvert sohasem fognak ragadni...” Nem tagadják türelmetlenségüket sem. Bevallják, hogy alig tudnak uralkodni magukon és sokan közülük már nem bírják. Nem akarnak idegen nép nyakán élösködni. „Mi, igaz magyarok azért jöttünk el, – írják – mert az UNO s az egész Nyugat ígért, ígért. Sokan hevernek már fél éve lágerben s akik a szovjet ellen harcoltak otthon, itt most éhségstrájkot kezdenek az USA ellen.” Keserűen állapítják meg: „Kénelem, szórakozás, pénz, autó, pincsi kutya... Ilyen környezetben élünk most.”

Ez a fiatalság egy legyilkolt nemzet gondjait hordozza gyöngye vállain. Ha az idegen város parkjában sétál és fiatal szerelmes párt lát összebújva sugdolózni, az jut eszébe, hogy „a mi kedvesünket ÁVO-s legények rugdossák otthon, ruszki katonák gyalázzák, vagy tán a nyomor kéjhölgyökké tette őket.” A „szerelmes május” ragyogásában azt kérdezik: csoda-e hát, hogy „az a munkás fiatal a légerek erkölcstelenségében keres vigasztalást?” A kérdésre azonnal felelnek is: „Mi is csak emberek vagyunk... A flüchtling is ember...” Ha az újságokban hercegek, bárók és filmsztárok esküvőiről olvas, az jut eszébe: „Apánk fél éve nem írt, lehet, hogy nem is él már, mikor látjuk viszont őt? A hazuról jött leveleket reszkető kézzel bontjuk fel, mert most ezt a barátot, most azt a professzort vitték el... S ilyenkor oktalanul bár, de éjszakákon át gyötör bennünket az égető kérdés: Nem volt gyávaság? Nem volt árulás ott hagyni őket?”

Lehet-e ezeket a fiatalos hevülettel megírt őszinte sorokat meghatottság nélkül olvasni? Ha nem tudnók, hogyan viselkedtek a tizenhatévesek a forradalomban, ha nem tudnók, mi történik odahaza és a nagyvilágban, talán a mi egykori komolykodásunknak tekinthetnők az ő megfontolt komolyságukat, ifjonti érzelgősségnek nemzeti aggodalmait és világfájdalmukat. De tudjuk, hogy igazuk van. Ez a csodálatos ifjú nemzedék minden tiszteletet megérdemel. Mi, akik nem vehettünk részt velük együtt az idegen elnyomás elleni hősi harcban, meghajtjuk előtűk fejűnket. Sokszorosított diákújságjaikat olvasva bátran mondhatjuk, hogy sok emigráns politikusunk tanulhatna tőlük józanságot és felelősségérzetet...

Látóhatár, 1957. 154–157.

Gondolatok a forradalom évfordulóján

Thoughts on the Anniversary of the Revolution

A year after the subdue of the revolution two events can be emphasized in the short story. One is that success was owing to the spontaneous rise of the Hungarian people and the other is that the liberty which was gained alone was smashed by the military intervention of the Soviet Union. These to facts were declared by the UN committee which was entitled to investigate the Hungarian issue but both statements were denied by the Soviet Union.

Tavaly október 23-a és november 4-e között, rövid tizenhárom nap alatt, a magyar nép történelme egyik legfényesebb diadalát és legsötétebb tragédiáját élte át. A diadal szinte hihetetlen volt. Mert ki hitte volna, hogy a szovjetország hatalomra támaszkodó kommunista zsarnokságot egyik napról a másikra megdöntheti az elnyomott nép spontán felkelése? S ki hitte volna, hogy a magyar nép ezt a spontán felkelést végre tudná hajtani?

Ami hihetetlennek tűnhetett október 23-a előtt, az lehetségesnek látszott október 23-a után. A forradalom győzött. Az orosz csapatok kivonultak a fővárosból. A gyűlölt kommunista rezsim urait a nép haragja országszerte elsöpörte. Budapesten Nagy Imre kormánya a forradalmi káoszon igyekezett úrrá lenni, hogy hozzájáruljon a szabad ország újjáépítéséhez, míg a felkelt nép a hősök vére árán kivívott szabadság győzelmében bizakodott. De ami hétfőtől szombatig a szabadság diadalának látszott, az vasárnapra borzalmas tragédiává változott. Az oroszok, mialatt megszálló csapataik kivonulásáról tárgyaltak a magyar kormánnyal, hatalmas hadsereggel vonultak fel az ország ellen. November 4-én megtámadták a fővárost és letiporták az országot. A nép forradalmát vérbe fojtotta a hódítók kegyetlen erőszaka. Áruelőkiből bábkormányt szedtek össze az orvtámadás álcázására. A szabadság rövid diadala után az új szolgátság (ki tudja mily hosszú?) tragédiája kezdődött.

Diadaltól a tragédiáig, sikertől a bukásig, a magyar forradalom rövid történetében két tény emelkedik ki. Az egyik az, hogy a siker a magyar nép spontán felkelésének volt köszönhető. S a másik, hogy a szabadságot, amit Magyarország a forradalommal kivívott, a Szovjetunió katonai beavatkozása tiporta el. Mind a két tényet meggyőző erővel állapította meg az Egyesült Nemzeteknek a magyar forradalom kivizsgálásával megbízott, öt világrész öt országának – Ausztráliának, Ceylonnak, Dániának, Tunisznak és Urugaynak – képviselőiből alakított különbizottsága. Mind a két tény a Szovjetunió otromba hamisítással akarta letagadni. Szerinte a forradalom „ellenforradalom” volt, amit nyugati imperialista körök készítettek elő és hajtottak végre a régi kiváltságos osztályok, arisztokraták és Horthy-fasiszták segítségével, hogy visszaállítsák a reakció uralmát. Továbbá, a Szovjetunió szerint az orosz beavatkozás nem támadás volt, hanem „segítség,” amit a Szovjet hadsereg nyújtott, az úgynevezett Kádár-kormány kérésére, hogy a magyar hadsereggel karöltve leverje az ellenforradalmat és visszaállítsa az ország törvényes rendjét. Persze a Szovjetunió vezetői tudják a legjobban, hogy mindez szemenszedett hazugság – s még eljöhét az idő, amikor ezeket a hazugságokat beismerik, ugyanúgy, ahogy az egykor istenített Sztálinról is nemrég beismerték, hogy gyilkos gonosztevő volt.

Vitába szállni a történethamisítókkal, akik tudják az igazságot, meddő feladat lenne. Viszont a hazugsággal szemben, amit a hazug folyvást ismétél, az igazság ismétlése fontos feladat. S az igazság az, hogy a Nyugatnak semmi köze nem volt a magyar forradalom

kirobbantásához. Mert a forradalmat a korrupt kommunista uralom és szovjetország elnyomás ellen elemi erővel kitörő népfelkelés hajtotta végre. Míg a Nyugat, ha valamiért, akkor azért felcélós, hogy a zarnokság ellen felkelt magyar népnek semminemű hathatós segítséget nem tudott nyújtani. Továbbá, ami a forradalom célját illeti, ez olyan meggyőzően és egyöntetűen juttatta kifejezésre a magyar nép demokratikus törekvéseit, hogy a régi világ urainak ha netán uralmuk visszaállítását remélték a forradalomtól, csak súlyos csalódást okozhatott.

Igaz, naivitás lenne feltételezni, hogy a múltból fennmaradt népellenes erők a szabad Magyarország demokratikus megszilárdulását nem igyekeztek volna megzavarni. Viszont a forradalom a demokratikus erők kohójából igazi – s nem sztálini – népi demokrácia volt születőben, amely az ellenforradalmi próbálkozások ellen, ha ilyenekre sor kerül, sikerrel megállja helyét. Tegyük hozzá, hogy november 4-ig az ország demokratikus kibontakozását veszélyeztető ellenforradalmi próbálkozás nem jelentkezett. A szovjet beavatkozás indokolása tehát azon az alapon, hogy „ellenforradalom” leverésére irányult, teljesen légből kapott. Az igazság az, hogy a Szovjet agresszió megsemmisítette a népi forradalmi rezsim békés kibontakozását, amely páratlanul tiszta és a huszadik század legnagyobb reményekre jogosító magyar demokratikus kísérlete volt. Sőt: november 4-én Nagy Imre kormánya, amely a szociáldemokratákra, kisgazdákra és a Petőfi-párt néven megújult Paraszt-pártra támaszkodott, olyan koalíciós rezsimet képviselt, amely a békés szomszédi viszony megalapozását szolgáló orosz-magyar kompromisszum megkötésére fölötte alkalmas volt.

Igaz, a forradalom napjaiban fölötte nehéz volt az ilyen kompromisszumot mérlegelni. A forradalomban kitört az eltiport, kizsákmányolt nemzet elkeseredése az orosz elnyomók ellen. Az oroszok kivonulása az országból, a varsói szerződés érvénytelenítése, a semlegesség kihirdetése a forradalom alkura nem bocsátható követelésesei voltak. De ezek a követelések, ha Moszkva hajlandó az új magyar rezsimet partnernek elfogadni az orosz-magyar szomszédi viszony rendezésére, nem kellett, hogy eltorlaszolja a kompromisszum útját. A forradalmi indulatok lehiggadása, ami nem utolsó sorban az oroszok békülékeny magatartásán múlt, megteremthette volna azt a légkört, amiben a két ország közös érdekeinek megfelelő kompromisszum létrejöhet. A kompromisszum nagyjából Finnország mintájára rendezhette volna az orosz-magyar viszonyt, hasonló garanciákkal arra nézve, hogy Magyarország szabad országgént élhessen anélkül, hogy veszélyeztetné a Szovjetunió jogos biztonsági érdekeit Közép-Európában. Az oroszok a kompromisszumban biztosított jogos feltételeik elfogadásától és végrehajtásától tehetők volna függővé csapataik visszavonulását s nagyon valószínű, hogy a nyugati hatalmak a magyar helyzetnek ilyen értelmű megoldása elé nem gördítenek akadályt. Sőt, tekintetbe véve a nyugati hatalmaknak a magyar forradalom alatt tanúsított passzív magatartását, arra lehetne következtetni, hogy az orosz-magyar viszonyt békés közvetlen tárgyalással való rendezését örömmel üdvözölték volna.

S ami a Szovjetuniót illeti, nem származhattak-e számára előnyök a finn példára kötött kompromisszumból – vagyis Magyarország „finnlandizálásából”? Gondoljunk például a presztízs-nyereségre, amit a Szovjetunió a magyar kérdésnek kompromisszumos megoldásával arathat tavaly ősszel, amikor a világ közvéleménye Angliát és Franciaországot a szuezi támadásért marasztalta el. Vagy gondoljunk a Szovjetunió biztonsági érdekeire: nem lehetett-e számára előnyösebb, ha a felkelés vérbefojtása helyett Magyarországot, finn mintára, semleges szomszédjává szelidítheti?

Hogy volt-e valaki a szovjet vezetőségben, aki a kompromisszum ilyen előnyeit latolgatta, azt nem tudhatjuk. A magyar tragédia fölött elmélkedő nyugati külpolitikai szakér-

tők csaknem egyhangú véleménye azonban kizártnak tartotta, hogy a Szovjetunió megengedhette Magyarország kiválását a szovjet blokkból. E szakértők szerint a Szovjetnek elemi érdeke fűződött a magyar forradalom megsemmisítéséhez, mert ellenkező esetben a szabadulás vágya feltartóztatatlannal áraszthatta el az egész szovjet csatlós birodalmat, teljes összeomlással fenyegetvén a Szovjetunió katonai pozícióját Közép-Európában.

Kétségtelen, hogy a katonai szempontok jelentősen befolyásolták a Szovjet akcióját Magyarország ellen. Ám a nyugati külpolitikai szakértők, akik erre hivatkozva elkerülhetetlen végzetnek könyvelik el Magyarország tragédiáját, nem egészen érdektelenül vallják ezt a nézetet. A Nyugatot érthetően nyomja a büntudat, hogy tétlenül-tehetetlenül nézte végig Magyarország élet-halál harcát. A Nyugat érthetően keresi az érveket, melyekkel felmentheti magát a passzivitás vádjá és önvádjá alól. A nyugati lelkiismeret megnyugtatótását szolgálta két másik tétel is. Az egyik szerint a szuezi krízis, nevezetesen az angol-francia akció Egyiptom ellen, nem volt összefüggésben a szovjet akcióval Magyarország ellen – míg a másik tétel azt hangoztatta, hogy a nyugati akció Magyarország megmentése érdekében biztosan harmadik világháborúhoz vezetett volna. Ám e nyugati önmegnyugtató véleményekkel ellentétben nagyonis jogosult az a magyar forradalmi körökben elterjedt nézet, hogy az angol-francia közelkeleti akció bátorítólag befolyásolta a Szovjet katonai fellépését Magyarország ellen. Továbbá vitatható az is, hogy Magyarország megmentésének kísérlete feltétlenül háborúba sodorta volna-e a világot. (Persze az ilyen kísérlet kockázattal járt, ezt felesleges lenne vitatni.) Kérdés viszont, hogy a Nyugat, vagyis az Egyesült Államok erőteljes fellépése az Egyesült Nemzetek támogatásával nem készítette volna-e a Szovjetet, saját jól felfogott érdekében, kompromisszumra a magyar kérdésben?

A nyugati érvelésben, mely a magyar tragédia elkerülhetetlenségét vallja, a hangsúly azon van, hogy a Szovjetunióknak, a lázadás terjedését elkerülendő, minden áron le kellett vernie a magyar forradalmat. Anélkül, hogy kisebbitenők a magyar forradalomnak a kommunizmus presztízisére mért csapását, úgy véljük, hogy a lázadás terjedésének veszélye nagyobbak látszott, mint amilyen a valóságban volt. A valóság ugyanis az volt, hogy Csehszlovákia, Románia és Bulgária nem mutatták jelét a magyar forradalmi láz terjedésének, míg Kelet-Németországban, ahol a nyugtalanság tünetei jelentkeztek, a hatalmas szovjet megszálló csapatok kézben tartották a helyzetet. Csak Lengyelországban volt válságos helyzet. Ám hogy a lengyel lázadás megállott a Gomulka-féle kompromisszumnál, az nemcsak a magyar forradalom eltiprásával statuált elrettentő példának volt köszönhető, hanem elsősorban annak, hogy lengyel hazafiak megértették Gomulka intelmét: eddig és ne tovább, mert a lengyel állam területi épségét Németországgal szemben csak a Szovjetunió szövetsége garantálhatja.

S ennél a pontnál hangsúlyozni kell, hogy nemcsak Lengyelországnak, hanem a többi csatlós országnak is, a Szovjetunióval közös érdeke fűződik a közép- és kelet-európai területi státuskvó fenntartásához. Az egyetlen kivétel ebben a tekintetben Magyarország, amely a trianoni békeszerződést megerősítő második világháború utáni párizsi békeszerződések értelmében a nemzet egynegyedét kénytelen volt Romániának, Jugoszláviának, Csehszlovákiának és Szovjet-Ukrajnának átengedni. A többi ország viszont nyereségben részesült és szovjet támogatással elégítette ki nemzeti aspirációit szomszédaival szemben. A lengyelek, elűzvé a németek millióit az Oderáig és Neisséig nyomultak nyugatra, s az új országhatárt csak a Szovjetunió ismerte el végérvényesnek. A csehek az országuk lakosságának kb. egynegyedét kitevő szudétanémeteket telepítették ki. A szlovákok, ha lemondani kényszerültek is önálló államiságukról, visszakapták a magyar etnikumba

behatoló déli határait. A románok Erdély fölött nyerték vissza uralmukat. A bolgárok Dél-Dobruzdát tartották meg.

Ezek az országok, akárhogy gyűlölhetik a kommunizmust és a szovjet befolyást, mégis kénytelen-kelletlen a szovjet hatalomra vannak utalva, hogy státuskvójukat, amihez kommunisták és antikommunisták egyaránt ragaszkodnak, biztonságban fenntarthatassák. Ez különösen áll a lengyelekre és csehekre, akik félelemtől eltelve figyelhetik Nyugat-Németország hatalmas fellendülését és beiktatását a nyugati anti-kommunista szövetségbe – s akiket még akkor sem nyugtathatnának meg a német veszély nem létezéséről szóló nyugati nyilatkozatok, ha a kommunista propaganda nem rágná napról-napra fülükbe a német veszély növekedéséről szóló riasztó híreket. Vonatkozik ez a Németországtól messzebb keletre fekvő országokra is, melyek a közép-európai területi rendezés előnyeit élvezik. Vonatkozik ez Titóra is, aki gondosan óvja ugyan Jugoszláviát a szovjet hatalmi befolyástól, de ugyanakkor a szovjet politikát támogatja Németország ellen. Friss bizonyíték erre a szeptemberi Tito–Gomulka találkozóról kiadott kommuniké, amely a szovjet nézetet hagyta jóvá a német kérdésben és Lengyelország jogát hangoztatta az Odera-Neisse határhoz.

Amit itt mondunk, azt bizonyítja, hogy a szovjet blokknak van némi kohéziós ereje. Ez a kohéziós erő persze nem abból ered, amit a szovjet propaganda a közép- és kelet-európai kommunista diktatúrák és a Szovjetunió önkéntes együttműködésének nevez a népi demokráciák szocialista vívmányainak megőrzése érdekében. A szocialista vívmányok megőrzése céljából, amennyiben azok a népakarat jóváhagyását bírják, a csatlós országoknak nincs szükségük a Szovjetunió úgynevezett védelmére. Ezek az országok, mint a magyar forradalom példája is bizonyítja, a második világháború óta oly gyökeres társadalmi változásokon estek át, hogy az egykori uralkodó osztályok restauráló kísérleteitől komoly félnivalójuk nincsen. Ellenben ezeknek az országoknak van félnivalójuk a közép-európai hatalmi viszonyok eltolódásától, ami veszélyeztetné területi státuskvójukat. Félnivalójuk van elsősorban Németországtól, amellyel szemben, akár tetszik (nekik maguknak, vagy a Nyugatnak) akár nem, a Szovjetunió a protektor szerepét tölti be. S hogy ez a körülmény bizonyos kohéziós erőt ad a szovjet blokknak, ezt csak az nem értheti, aki nem ismeri a közép- és kelet-európai nemzeti küzdelmek szövevényes és szerencsétlen történetét.

Nos, ezek a kohéziós erők, véleményünk szerint, megóvták volna a szovjet blokkot a széteséstől, mégha a Szovjetunió engedékenységet mutat is a magyar forradalom iránt és finn mintára, beleegyezik Magyarország semlegeségébe. Persze az a körülmény, hogy Magyarország vetélytársa szomszédjainak, s történelmileg a szlávok ellenfele, csak egy oknál több lehetett a Szovjetunióknak, hogy leverje a magyar szabadságharcot. Ezzel szemben azonban felmerül a kérdés, vajon a Szovjetunió nem húzott volna-e több hasznot Magyarországgal semlegeségéből? Itt újra utalunk a presztizs-nyereségre. És gondolunk a szovjet blokk megszilárdítására – sőt Jugoszláviának a szovjet blokkhoz való közeledésére is – gondolunk ugyanis arra, hogy a két világháború közti magyarelleses kisantant kötelékeket mindig könnyűszerrel fel lehetne éleszteni. Magyarország semlegesítésével a szovjet blokk egyöntetűbb is lenne; úgy is mint szláv csoportosulás, úgy is mint státuskvó fenntartásához ragaszkodó országok szövetsége. Nem szólva arról, hogy a Szovjetnek, a finn példához hasonlóan, nem lett volna nehéz olyan garanciát kapnia Magyarországtól, amelyekre biztonsága érdekében igényt tarthat. S vajon mi lenne előnyösebb a Szovjetnek? A magyar forradalom leverésével hagyott gennyedő seb? Vagy egy második Finnország, melynek előnyeit a Szovjetunió épp úgy becsülhetné a Dunamedencében, mint fent északon Skandináviában?

Igaz, Magyarország stratégiai helyzete a kritikus közép-európai térségben más, mint Finnországé. (A november 4-i szovjet támadás stratégiai motivációi nyilvánvalóak voltak.) Ellenben a stratégiai előnyök, melyeket a Szovjetunió Közép-Európában Magyarország ellenőrzésével élvez, nem nélkülözhetetlenek. Nyugat felé a semleges Ausztriával határos Magyarország a Szovjetnek semmi esetre sem olyan életbevágóan fontos stratégiai bázisa mint a Kelet- és Nyugat-Németországgal határos Lengyelország és Csehszlovákia – vagy a Szovjet balkáni befolyását biztosító Románia és Bulgária. A Szovjetunió európai hatalmi pozícióját 1948-ban sem rendítette meg Jugoszlávia elszakadása Moszkvától, 1955-ben Ausztria semlegesítése sem csökkentette és 1956-ban Magyarország semlegessége sem tette volna tönkre.

Nem szeretnők, ha valaki is félreértené azt, amit mondtunk. Nem arról beszélünk, hogy mi lenne jó, vagy kívánatos a kelet-közép-európai kérdés általános rendezésére. Itt csupán azt kívántuk bizonyítani, hogy a magyar forradalom semlegességi programja nem volt olyan kívánság, amit a Szovjetunió közép-európai befolyásának és hatalmának veszélyeztetése nélkül nem teljesíthetett.

Persze nem kis meglepetés lett volna, ha a Szovjetunió a magyar forradalmi kormány semlegességi kívánságának teljesítését előnyben részesíti a magyar forradalom erőszakos leverésénél. De amit Moszkva nem tett meg saját jószántából, annak üdvös mivoltáról talán a nyugati hatalmak, elsősorban az Egyesült Államok, erőteljes fellépése győzhette volna meg a Szovjetet. Sajnos a Nyugat passzivitása, és a nyugati egységnek a szuezi krízis következtében szenvedett felbomlása, semmi nyomást nem gyakorolhatott a Szovjetre, hogy a semlegességet a magyar krízis megoldására tárgyalási alapnak elfogadjja. Éppen ellenkezőleg: a közel-keleti események és a Nyugat téltlensége a magyar krízisben csak buzdítólag hathattak a Szovjetre, hogy erőszakkal tiporja le a magyar forradalmat.

Bizony egyenesebb lenne, ha a Nyugat elismerné, hogy bűnös a magyar forradalom cserbenhagyásában, ahelyett, hogy megnyugtani igyekeznék önmagát a magyar tragédia kiküldhetetlensége felől. Sőt a tavaly őszi krízis tanulságainak levonása elsősorban a nyugati egység szorgalmazása – sokkal hatásosabb lehetne, ha a Nyugat, a Szovjet brutalitás kipellengérezése közben, saját mulasztásai tudatában önmagát is nagyobb őszinteséggel vonná felelősségre a magyar forradalom tragédiájáért.

A szovjet erőszak – és a Nyugat tehetetlensége – tavaly ősszel meghiúsította a magyar kérdésben még a kompromisszum lehetőségeinek keresését is. Ám azok a tényezők, melyek megkülönböztetik Magyarországot helyzetét a többi csatlós országtól, s melyekben benne rejtett a kompromisszum lehetősége, ma is fennállanak. Egyetértünk természetesen a bölcs nézetekkel, hogy Keletnek és Nyugatnak általános megegyezésre kellene jutniuk az atomkor életveszélyes világában – és, Európán belül, elsősorban a német kérdés békés rendezése érdekében – mert az ilyen általános megegyezés lenne a legjobb és legbiztosabb út a szovjet csatlós országok problémáinak megoldása felé. De ez nem jelenti azt, hogy addig a bizonytalan időig, míg az ilyen szélesebb megegyezés lehetőségei létrejönnek, a letiport Magyarország ügye külön elbírálásban ne részesüljön. Ennek szükségét ismerte el az Egyesült Nemzetek Szervezete is, amikor külön tárgyalta a magyar kérdést és külön módszereket keresett megoldására.

A kompromisszum elérése a magyar kérdésben nem könnyű, de nem is lehetetlen. A magyar kérdés fejleményein nem kis mértékben lesz lemérhető, hogy a beteg világ a javulás felé megy-e vagy a romlás felé zuhan.

Nemzetközi politika és a magyar jövő

Bizonyára sok, népének jövőjéért aggódó, hazavágyó magyar teszi fel magának a gyötrő kérdést, hogy minek kellene történnie Magyarországon felszabadítása érdekében? Milyen külpolitikát kellene a nyugati nagyhatalmaknak folytatniok, hogy népünk visszaszerezhesse önrindelkezési jogát, tehetünk-e mi is valamit a magyarság szenvedéseinek enyhítése, a felszabaduláshoz vezető út megrövidítése érdekében?

Ha válaszolni akarunk ezekre a kérdésekre, nem szabad az utolsó másfél évtized történetét figyelmen kívül hagynunk. Az elkövetett hibákból és mulasztásokból következtetni lehet arra, hogy a jövőben minek nem volna szabad és minek kellene történnie.

A hibák sorozata akkor kezdődött, amikor Roosevelt és az amerikai hadvezetőség nem tudta magát rászánni, hogy ha az északfranciaországi partraszállásra sor kerül, Délkelet-Európa is küldjön csapatokat. Hiába utalt Sir Winston Churchill ennek fontosságára, hiába támogatta őt Cunningham, az angol admirális első lordja, hiába helyeselték Churchill állásfoglalását oly kiváló amerikai katonák is, mint Clark, az 5. hadsereg parancsnoka és Bedell Smith, Eisenhower vezérkari főnöke. Délkelet-Európa meghódítását Roosevelt és Eisenhower kívánságára az oroszokra bízták. Clark tábornok az írja emlékirataiban, hogy ha az olaszországi csapatokat a Balkán felé irányítják, a Nyugat és a Kelet közötti viszony egész máshogy alakul. „Véleményem szerint, írja Clark, amely véleményemet számos, ezzel a problémával foglalkozó szakértő is osztja, ez volt a legnagyobb politikai hiba, amelyet a háború folyamán elkövettek.” Az ugyancsak amerikai Butcher kapitány, aki Eisenhower mellé volt beosztva, ezzel kapcsolatban ezt írja: „Ike nem-et mondott és nem szűnt meg nem-et mondani az egész délután folyamán és annyiféleképpen ismételte meg a nem-et, ahányféleképpen angol nyelven valaminek megtagadását ki lehet fejezni.” Tulajdonképpen már 1943 november 20-án Teheránban dönt el, hogy a nyugati hatalmak Kelet- és Délkelet-Európát átengedik Szovjetországnak. Kevéssel a konferencia előtt Roosevelt azt mondta Bullit akkori moszkvai amerikai nagykövetnek, hogy meggyőződése szerint Sztálin nem akar egyebet, mint hazája biztonságát megszervezni. „Úgy hiszem, folytatta Roosevelt, ha mindent megadok neki, amit módomban van megadni és nem kérek viszonzásul semmit, noblesse oblige, ő nem fog semmit se annektálni és a békéért, a világdemokráciáért fog dolgozni. Roosevelt kelet- és délkelet-európai politikája egyébként nem egyedül a szovjet iránt táplált vak bizalmával magyarázható. Az elnök azt remélte, hogy ha teljesíti Sztálin kívánságait, Szovjetország a háború utolsó szakaszában komoly áldozatokra lesz hajlandó. Ehhez járult, hogy Roosevelt megítélése szerint Churchill szeme előtt kizáróan Nagybritannia Földközi-tengeri érdekei lebegtek s ezekért ő nem volt hajlandó amerikai katonák életét feláldozni. Amikor Churchill azt javasolta, hogy a hadműveletek befejezése után Délkelet-Európát angol, amerikai és orosz csapatok közösen tartsák megszállva, az amerikaiak ezt a javaslatot nem támogatták és átengedték az egész területet, Magyarországgal együtt, az orosz csapatoknak. Ezzel azután elérték, hogy a bolsevizmus Európa szívéig ért el és hogy az imperialista Szovjetország stratégiai szempontból nagyon fontos területhez jutott.

1944. május 4-én Churchill ezt írja Edennek: „Hogy világosan beszéljek, a kérdés az, hogy hajlandóak vagyunk-e belenyugodni abba, hogy a Balkán Kommunistává legyen?” 1944 nyarán Churchill, Roosevelt tudta nélkül, azt a javaslatot tette Moszkvának, hogy átlapolodjanak meg, hogy a Közép- és Kelet-Európa országai fölött való fennhatóságot miként osszák meg egymás között. Ebben a javaslatban Magyarországról nem volt szó. Cordell Hull, amerikai külügyi államtitkár elítélően nyilatkozott erről a javaslatról, mondván hogy

az a Balkánnak érdek-szférákra való felosztását jelenti. Churchill azt válaszolta, hogy nem ez volt a célja; szerinte a katonai igazgatásból a polgári kormányzásra való áttérés alkalmával valamelyik nagyhatalomnak vállalnia kell az ellenőrzés feladatát. 1944. október 9-én Churchill Moszkvába utazott és Sztálinnal Magyarországra vonatkozólag abban állapodott meg, hogy az 50 százalékban Nagybritannia, 50 százalékban pedig Szovjetorszo­rszág fennhatósága alá fog kerülni. Hull államtitkár emlékiratai szerint az arány nem ez volt, hanem 75:25 Szovjetorszo­rszág javára. Ebben a kérdésben azonban kétségkívül Churchill az illetékes, aki a megállapodást négy szemközt kötötte Sztálinnal és aki emlékirataiban 50:50 százalékról beszél. Hull szerint egyébként ez a megállapodás csak háború idejére szólt. Feltehető, hogy maga Churchill is ideiglenesnek tekintette ezt a megállapodást, amellyel azt akarta elérni, hogy Szovjetorszo­rszág ne bánhasson el kénye-kedve szerint a megszállt Magyarországgal. Négy hónappal később, 1945 február 4-én azonban Roosevelt, Churchill és Sztálin Yaltában végleg megállapodtak abban, hogy Közép- és Kelet-Európa érdekszférákra (zonens of influence) osztják és hozzájárultak ahhoz, hogy Magyarország Szovjetorszo­rszág fennhatósága alá kerüljön. A Churchill és Sztálin között Moszkvában létrejött megállapodásban szereplő 50:50 százalékos megosztásról többé nem volt szó és Magyarország 100 százalékban került orosz hegemonia alá.

A megszállást követő és a békeszerződés ratifikálását megelőző időszakban szövetséges ellenőrző bizottságok működtek a megszállt országokban. A magyarországi bizottságnak orosz elnöke volt, és kivétel nélkül mindig az történt, amit az elnök jónak tartott. E sorok írója, mint a nemzetgyűlés külügyi bizottságának akkori elnöke, többször eljárt emiatt a két nyugati nagyhatalom budapesti diplomáciai misszióinak vezetőinél, de azok kijelentéseiből nyilvánvaló volt, hogy a bizottság angol és amerikai tagjai arra kaptak utasítást, hogy a döntés és intézkedés jogát engedjék át a szovjet orosz elnöknek. Ennek a helyzetnek tulajdonítható, hogy a kommunisták 1947 júniusának első napjaiban teljesen magukhoz ragadták a hatalmat. A megszálló csapatok a békeszerződés egy szerencsétlen rendelkezése alapján az országban maradtak, hogy az osztrák szerződés megkötéséig biztosítsák az Ausztriába vezető összekötő vonalakat. A békekötés után az Egyesült Államok, teljes bizalommal viseltetvén a szovjet orosz szövetséges iránt, hozzálátott hadseregének leszereléséhez. Ezalatt Sztálin, tisztában lévén azzal, hogy hatalmi politikát csak az csinálhat, aki mögött megfelelő haderő áll, fegyverben tartotta egész hadseregét. Később az amerikaiak észbekaptak, de azért a nyugati haderő számarányát tekintve, az egész háború utáni időszakban messze elmaradt az orosz haderő mögött. Többé-kevésbé ez volt egyébként a helyzet az ún. konvencionális fegyverek tekintetében is. Ami pedig az interkontinentális rakéta-fegyvereket illeti, ennek a problémának tanulmányozásához, mint most kiderült, Amerika csak négy évvel ezelőtt látott hozzá, míg Szovjetorszo­rszág azonnal a háború befejezése után.

Az amerikai tudósok viszont, az oroszokat megelőzve, felfedezték az atom- és hydrogénbombát. Addig, amíg Szovjetorszo­rszágnak nem voltak ily bombái, az Egyesült Államok erélyes politikával, háború nélkül is sokat érhetett volna el. Ebben az időszakban nem egy kijelentést hallottunk a leigázott népek felszabadításáról és az oroszoknak a háború előtti határai közé való visszaszorításáról. Oly konkrét állásfoglalásra azonban, amely az oroszokat komoly engedményekre bírhatta volna, sajnos nem került sor. Amikor azonban Szovjetorszo­rszág is elkezdett atombombát gyártani, az Egyesült Államok külpolitikáját egyre jobban a háborútól való félelem determinálta. Az amerikai külpolitika Kennan volt moszkvai nagykövet már 1947 júliusában közzétett, de teljesen csak néhány évvel későbbben elfogadott álláspontjának hatása alatt a status quo fenntartását („policy of containment”) tűzte ki céljául. (Kevesen tudják, hogy George F. Kennan apját Kossuth-Kennannak hívták, mert Kossuth Lajos iránt érzett tisztelete jeléül felvette

családi neve mellé a Kossuth nevet.) E politika értelmében az Egyesült Államok a status quo megváltoztatását célzó esetleges fegyveres támadások ellen fegyveresen védekeznek. Többé nem volt szó arról, hogy régi határai közé szorítsák vissza az oroszokat vagy, hogy fegyveresen felszabadítsák Kelet- és Délkelet-Európát. E politikának tulajdonítható, hogy hazánk érdekében a Nyugat részéről erélyes közbelépés nem történt. Az emberi jogok – békeszerződés rendelkezései ellenére történő – állandó megsértése éppúgy nem járt következményekkel Szovjetország szempontjából, mint a yaltai egyezmény szabad választásokra vonatkozó rendelkezéseinek megsértése sem. És nem járt következményekkel a békeszerződés ama rendelkezésének a megsértése sem, amely a megszállásra vonatkozik. A békeszerződés szerint az osztrák szerződés ratifikálásától számított hat hónap után az ausztriai orosz övezetbe vezető összekötő vonal biztosítására Magyarországon tartózkodó orosz csapatoknak ki kellett volna vonulniuk hazánkából. A Szovjetunió ehelyett megkötötte a varsói szerződést, melynek értelmében a magyar kormány beleegezett abba, hogy az orosz csapatok ottmaradjanak és noha multilaterális szerződés rendelkezéseit az összes szerződő felek hozzájárulása nélkül nem lehet hatályon kívül helyezni, a nyugati hatalmak nem tiltakoztak. Sztálin halála után a koegzisztencia szükségességét hangoztató orosz szíren-hangok nem maradtak hatás nélkül sem az Egyesült Államokban, sem Nyugat-Európában. Egy ú. n. „package deal” során felvették Magyarországot is az Egyesült Nemzetek Szervezetének tagjai közé, noha ez a felvétel nyilvánvalóan a Charter rendelkezéseibe ütközik. Ezzel és több más ún. „csatlós-állam” felvételével a kommunista kormányok tekintélyét növelték, viszont az ENSZ-en belül gyengítették saját helyzetüket. Az amerikai kongresszus tagjai a koegzisztenciális hangulatot arra használták fel, hogy, saját népszerűségük biztosítására, a fegyverkezési költségek csökkentését és adó-leszállításokat követeltek, mialatt Szovjetország, elhanyagolva a fogyasztási cikkek gyártását, óriási összegeket fordított fegyverkezésre.

1956 október 23-án kitört a magyar forradalom.

Szerencsétlenségünkre az angolok és franciák alkalmasabb időt nem találtak szejzi akciójukra, amelyek során a hibák sorozata következett. Már a forradalom első napjaiban kétségtelenné vált, hogy Amerika nem tekinti casus belli-nek Szovjetország fegyveres támadását és beavatkozását Magyarország belügyeibe. Sőt, az amerikai hivatalos kijelentések csaknem csábítóan hatottak a Szovjetre, amely külföldről behozott csapatokkal leverte a forradalmat. Az Egyesült Államok akkori és következő magatartásából nyilvánvalóvá vált, hogy míg a status quo-t kész lett volna fegyverrel is megvédeni, a Tengeránban és Yaltában orosz érdekszférába utalt országok ellen intézett fegyveres támadás esetén nem hajlandó fegyveresen közbelépni. A szíriai problémával kapcsolatban kitűnt az is, hogy Amerika status quo-t csak fegyveres támadás esetén védelmezi meg, de már subversiv tevékenység következtében történő változások esetén, nem. A Szovjetunió Magyarország elleni fegyveres támadásával megszegte az ENSZ Charterének 2-, 3- és 4-ik szakaszaiba foglalt rendelkezéseit. Az ENSZ meghozta az ismeretes határozatokat, amelyeket Szovjetország és Magyarország kormányai egyszerűen nem vettek tudomásul. Az ENSZ megbízottjával, Wan herceggel, thailandai külügyminiszterrel szóba sem álltak. A Nyugat ezt is tudomásul fogja venni.

A fentiekből megállapítható, hogy a mi szempontunkból milyen hibák, mulasztások történtek a múltban.

A háborút mindenki el akarja kerülni. Mi sem háborús megoldástól várjuk felszabadulásunkat. Nem nyomorék embereket és romokat akarunk felszabadítani és az emberiség sorsa minket sem érint közömbösen. Minek kellene tehát történnie, hogy a hidegháború és sok millió ember szenvedése végetérjen?

Hosszú tíz év alatt elég kevés javaslat hangzott el erre vonatkozóan. Egyike a legismertebb kezdeményezéseknek Paul van Zeeland, volt belga miniszterelnöktől eredt. Szerinte a NATO fenntartható ugyan, azonban „semleges ill. demilitarizált zóná”-t kellene létesíteni, amely a szembenálló főhatalmakat elválasztaná egymástól. Ezt a semleges területet és a semlegesítés megtörténte utáni status quo-t kollektív szerződéssel kellene biztosítani. Van Zeeland utalt arra, hogy Szovjetország magatartása minden helyzetben és minden országgal szemben azonos. Hivatkozott Finnország és Ausztria példájára, de figyelmen kívül hagyta, hogy ezt a két országot a yaltai konferencia nem csatolta a szovjetországi érdekszférához.

A magyar forradalom leverése után a Kremlben, egy Gomulka tiszteletére rendezett fogadás alkalmával Hruscsov, kijelentette, hogy ha az amerikai csapatok elhagynák Németországot, Franciaországot és Nagybritanniát, Szovjetország azonnal visszarendelné csapatait Magyarországból, Lengyelországból és Romániából.

Múlt év szeptember 14-én amikor az ENSZ közgyűlésén a magyar problémát tárgyalták, Frank Aiken, ír külügyminiszter ugyancsak az orosz csapatok az ún. csatlós államokból és az amerikai csapatoknak Európából való kivonását javasolta.

E sorok írója ez év február havában a New York Herald Tribune hasábjain azt olvasta, hogy – véget vetendő a megmerevedett hidegháborús helyzetnek – az amerikaiak, mintegy szimbolikusan, ürítsenek ki Észak-Bajorországban bizonyos területeket, feltéve, hogy Szovjetország az ENSZ közgyűlés határozata értelmében kivonja csapatait Magyarországból. Ugyanezt szóvá tettem az Európa Tanács egyik bizottságának ülésén is, mire a német Bundestag egyik ismert szociáldemokrata tagja ezt a kezdeményezést a leghatározottabban visszautasította.

Közvetlenül a NATO konferencia előtt tartotta meg angliai előadásait a már említett George F. Kennan volt amerikai nagykövet, a Princetoni Történelmi Intézet tanára. A szovjet csapatok Kelet-Németországból és az ún. csatlós államokból való kivonását s ezzel egyidejűleg az amerikai megszálló csapatoknak az európai kontinensről való hazarendelését javasolta. Németországnak és a többi közép- és keleteurópai országnak Kennan terve szerint nem volna hadserege hanem csak milíciája. Ám hogyan védje meg egy kis ország milíciája az ország területét, függetlenségét, semlegességét? Láttuk 1956. októberében, hogy a magyar hadsereg, noha számos tank birtokába jutott, nem tudta az országot az orosz túlerővel szemben megvédeni. Arról Kennan nem beszélt, hogy a csapatok kivonása esetén a nagyhatalmaknak garantálniuk kellene a kiürített országok területi integritását, ill. semlegességét. Nem valószínű, hogy erre a nyugati nagyhatalmak ezidő szerint hajlandók volnának. Kennan egyszerűen arra az álláspontra helyezkedik, hogy nem kell orosz támadástól tartani; az orosz vezetőség nem akar háborút. Kennan optimizmusa azonban nem lehet a Nyugat politikájának alapja és az 1956 novemberi tapasztalatok alapján, nem nyugtathat meg minket. Nem nyugtathat meg már azért sem, mert hisz az ismételt hangoztatott szovjet álláspont szerint a szocializmus védelmére erőszak is alkalmazható. És ki fogja Európát megvédeni, ha az amerikai csapatok a tengeren túl vannak, míg az oroszok országaink keleti határán? Az amerikaiak európai bázisaik elvesztése esetén aligha tudnák az oroszok esetleges előrenyomulását feltartóztatni. A szubverzív tevékenységre is sokkal több lehetőség nyílnék, mint a mai körülmények között. Ha majd talán két-három év múlva – a francia csapatok visszatérnek Észak-Afrikából, a német hadsereg megerősödik, szó lehet az amerikai csapatok távozásáról és a nyugateurópai bázisok megszüntetéséről. Természetesen akkor is azon kell majd lennünk, hogy biztonságunkat, esetleges semlegességünket a nagyhatalmak kollektív szerződéssel garantálják. A mai helyzetben Kennan terve nem szolgálhat tárgyalási alapul. Egy előbb semlegesített, azután bolsevizált Európa a magyar kommunista rendszer állandóságát jelentené.

Ugyancsak a NATO konferencia előtt tette meg Rapacki lengyel külügyminiszter is javaslatát. Eszerint Németország, Lengyelország és Csehszlovákia atommentes zóna lenne. Mindabból, amit Rapacki tervéről tudunk, az következik, hogy az orosz csapatok Kelet-Németországban, Lengyelországban, Csehszlovákiában, az amerikai és angol csapatok pedig Nyugat-Németországban maradnának, de a zóna területén nem használhatnának atomfegyvereket. A megállapodás tisztteletbentartásának kölcsönös ellenőrzéséről nincs szó. A javaslat tehát jelenlegi formájában elfogadhatatlan. Nem jelentene rendszerváltozást és nem járna az orosz uralomnak Kelet-Németországban, Lengyelországban és Csehszlovákiában való megszűnésével. Ha pedig ezt az orosz parancsra előterjesztett javaslatot módosítanánk és helyette oly javaslatot terjesztenénk elő, amely a jelenlegi áldatlan helyzethez viszonyítva javulást jelentene, akkor követelni kell, hogy ez az atommentes zóna ne szorítkozzék csak három országra, hanem terjedjen ki Magyarországra is, melynek területéről az ENSZ határozata értelmében az orosz csapatoknak atom- és minden fegyverükkel együtt ki kellene vonulniuk.

A december végi NATO konferencián három fontos határozat született. Az első az, amely a Nyugat katonai védelmének fokozását célozta. E tekintetben a konferencia többé-kevésbé kielégítő eredményt ért el. A második örvendetes állásfoglalás az a felismerés, hogy a gazdasági tekintetben elmaradt országok megsegítése a kommunizmussal szemben való védekezés szempontjából éppoly fontos, mint a katonai védelem fokozása. Az elmaradt országok éhező tömegeit a modern fegyvereknél sokkal jobban érdekli az, hogy melyik oldalról remélhetnek több kenyeret, magasabb életszínvonalat. Az Egyesült Államok elnökének állásfoglalása elég biztató volt. Kérdés, hogy a kongresszus javaslatait elfogadja-e? A legérdekesebb azonban a NATO államoknak az az állásfoglalása, amely a Szovjetországgal való tárgyalások újrafelvételére vonatkozott. Az európai tagállamok nem tudtak belenyugodni a nemzetközi helyzet megmerevedésébe és a hidegháború befejezése vagy enyhítése érdekében újabb kísérletet tartanak szükségesnek. Az amerikaiak ezúttal engedtek az európai nyomásnak.

Mi ezt csak megnyugvással fogadhatjuk. Negatív külpolitikától, a kölcsönös elzárkózástól nem remélhetünk semmit. Nem tudhatjuk, hogy mikor lesz a helyzet Szovjetországban olyan, hogy a vezetők engedményekre kényszerülnek. Állandó diplomáciai érintkezésre, óvatos puhatolózásra van tehát szükség. Természetes, hogy ez a puhatolózás nem történhet miniszterelnökök tömeggyűlésén. Az ily konferenciáknak csak akkor van céljuk, ha előzőleg diplomáciai úton és esetleg külügyminiszteri értekezleteken megállapítják, hogy a helyzet érett-e a kölcsönös közeledésre és egyes kérdésekben való megállapodásra.

Nekünk azonban rendkívül óvatosnak kell lennünk. Hruscsov ugyanis igen határozottan kijelentette, hogy az általa javasolt konferencián szó sem lehet olyan politikai kérdésekről, mint amilyen a német vagy a kelet-európai kérdés. „No, suchquestion exists”, mondotta; ilyen kérdés, Hruscsov szerint, nincs. Bulganin is azt írta idézett levelében, hogy a status quo megváltoztatása katasztrófához vezetne. Néhány nappal később, múlt év december 24-én közvetlenül a NATO konferencia után, Hruscsov ismét megszólalt és a Daily Express-ben megjelent nyilatkozatában kijelentette, hogy a lefegyverzés kérdésével kapcsolatban folytatott tárgyalások csak akkor vezethetnek eredményre, ha a nyugati nagyhatalmak elfogadják a status quo-t. Hruscsov tehát a status quo-nak *de jure* való elfogadást minden tárgyalás előfeltételének kívánja tekinteni. Ez ellen erőlesen tiltakozniuk kell. Mit várhatunk a tárgyalásoktól, ha minket már előre leírnak; ha rosszabb helyzetbe kerülünk, mint jelenleg vagyunk? Az amerikai és angol kormányok egyébként önmagukkal kerülnének ellentétbe, ha Hruscsov álláspontját magukévá tennék. 1954. június 29-én

ugyanis Eisenhower elnök és Churchill akkori angol miniszterelnök közösen ünnepélyes nyilatkozatot tettek, amelyet az újságok „Potomac declaration”-nak neveztek el. Ennek a nyilatkozatnak a harmadik pontja szerint az Egyesült Államok és az angol birodalom kormányai nem fognak oly megállapodást kötni vagy olyan szerződést aláírni, amely a volt szuverén, most leigázott államok jelenlegi helyzetének elismerését, akaratuk ellenére való leigázásuk meghosszabbítását jelentené. 1956. február 1-én az Egyesült Államok elnöke és Sir Anthony Eden akkori angol miniszterelnök megismételték az ünnepélyes nyilatkozatot. John Foster Dulles amerikai külügyi államtitkár pedig 1957. április 24-én az Associated Press által rendezett ebéden kijelentette, hogy kormánya *sohasem* fog „a rabnemzetek kárára politikai megállapodást kötni.” Remélnünk kell, hogy a nyugati nagyhatalmak félreérthetetlenül Hruscsov tudomására fogják hozni, hogy a status quo elismerése nem lehet a tárgyalások előfeltétele. Új megem támadási szerződés kötése ugyancsak az említett ünnepélyes kötelezettség-vállalás megsértését jelentené. MacMillan angol miniszterelnök legutóbbi kijelentése, hogy meg nem támadási szerződés kötésének nem volna akadály, annál szelpeőbb, mert éppen ő volt, aki múlt év június 17-én válaszolva Bulganin április 20-i levelére, azt írta, hogy a NATO és a Varsói Egyezmény államainak megem támadási szerződése nemcsak hogy nem járulna hozzá az európai béke biztosításához, hanem Európának és Németországnak kettéválasztását állandósítaná.

Múlt év őszén Harison E. Salisbury, aki beutazta a vasfüggöny mögötti országokat, a New York Timesban megjelent cikkében annak a nézeteinek adott kifejezést, hogy Kelet Európában, amely nem tartható statikus állapotban, az ún. csatlósországo kból semleges övezetet kellene létesíteni. Szerinte Tito, Gomulka, sőt Georghiu-Dey erre törekednek és Kádár is szívesen támogatná ezt a politikát. Ehhez azonban, a cikkíró szerint, az volna szükséges, hogy az Egyesült Államok módosítsa politikáját. Salisbury elítéli a Kádárral szemben folytatott elutasító politikát, amely szerinte arra kényszeríti Kádárt, hogy még jobban közeledjék Szovjetországhoz. Salisbury szerint tehát baráti kapcsolatot kellene létesíteni, az Egyesült Államok diplomatái és vezető politikusai, valamint a vasfüggöny mögötti országok kormányai és a „közvéleményt formáló intelligencia között.” Salisbury nyilván nincs tisztában azzal, hogy ha az amerikaiak Kádárt támogatnák, Magyarországon az elkeseredés nem ismerne határt, továbbá, hogy a „közvéleményt formáló intelligencia” menten börtönbe kerülne, ha amerikai személyiségekkel barátkoznák. Egyébként Szovjetország ezidő szerint úgy sem hajlandó a vasfüggöny mögötti országokban a revizionista politikát eltúrni. E tekintetben elég a legutóbbi, tizenkét ország képviselői által Moszkvában aláírt nyilatkozatra utalni és rámutatni arra, hogy immár Gomulka is kénytelen liberalizálást célzó politikája helyett azon a szocializmus felé vezető úton haladni, amelyet Moszkva jelölt ki számára.

Vannak nyugati diplomaták, akik a Salisburyéhoz hasonló álláspontot képviselnek s akik szerint tekintettel arra, hogy új háború egyelőre nem lesz, forradalmakkal pedig nem lehet és nem szabad számolni, Közép- és Kelet Európa problémái csak evolúció útján oldhatók meg. A szovjet rendszer, mondják, liberalizálódni fog, Szovjetország idövel több függetlenséget fog a vasfüggöny mögötti országokban engedélyezni és azok lassan a nemzeti kommunista rendszerre fognak áttérni. A határok, mondják továbbá, nemzeti kommunizmus és baloldali szocialista politika között idövel el fognak mosódni. Azok szerint, akik úgy ítélik meg a helyzetet, a Nyugatnak és az emigráns politikusoknak is ehhez a várható evolúcióhoz kellene igazodniok, annak megvalósulását, meggyorsítását kellene állásfoglalásaikkal előmozdítaniok.

Jóslásokba nehéz bocsátkozni. Sok minden történhet Nyugaton is, és Keleten is. Szovjetországban sok a súlyos probléma és Hruscsov trónja éppen nem sziklaszi-

lárd. De az is elképzelhető, hogy tényleg lassú evolúciónak leszünk tanúi. Magától értődik, hogy minden oly intézkedésnek, amely népünk helyzetén könnyít, amely honfitársainkat több kenyérhez és szabadabb levegőhöz juttatja, s amely az idegen befolyást csökkenti, szívből örülnünk kell és ha erre alkalom adódnék, azon kellene lennünk, hogy az ily irányú fejlődést előmozdítsuk akkor is, ha a helyzet javulása még távolról sem jelentené politikai céljaink megvalósulását. Természetes tehát, hogy támogatnunk kell az „evolúciós” törekvéseket. Azt azonban nem szabad elfelejtenünk, hogy az emigráció végcélja csak Magyarország teljes felszabadítása lehet. A magyar nép 1956 októberében világosan kifejezésre jutatta, hogy teljes szabadságot és függetlenséget akar. Nekünk nincs jogunk a forradalmat megtagadni és rothadt kompromisszumokkal beérni. Sok kérdésben elképzelhető kompromisszumos megoldás. A szabadság és függetlenség ügyében azonban nem.

Egyébként egyelőre az „evolúció” jelei nem mutatkoznak. Igaz, hogy Sztálin halála óta kevesebb embert végeznek ki, de a cél továbbra is a világ bosevizálása és Oroszország hatalmának minél nagyobb területre való kiterjesztése. Valószínű, hogy Sztálin halála után Hruscsov maga is bizonyos fokú revizionizmust akart előkészíteni. A magyar és lengyel események azonban arra kényszerítették, hogy visszatérjen az általa oly súlyosan megbélyegzett Sztálin módszereihez. Hogy mennyi ideig lehet bajonetteken ülni, azt a jövő fogja megmutatni.

Magyar emigránsok elkecsereedésükben időnként a rendszerrel való kiegyezés lehetőségeiről elmélkednek. Elfelejtik, hogy ami Magyarországon történik, az nem Kádártól függ, hanem ez idő szerint Hruscsovtól. Hogyan képzelhető el most a Hruscsovvá való kiegyezés? Hiszen amikor a nyugati hatalmak az első genfi konferencia előkészítése alkalmával azt a kívánságukat fejezték ki, hogy a keleteurópai államokban tartandó szabad választásokról is tárgyaljanak, erről a szovjet vezetőség hallani sem akart és azt válaszolta, hogy ezek a népek szabad elhatározással választották azt a rendszert, amely alatt élnek. A második genfi konferencia alkalmával Szovjetország belegegyezésével napirendre tűzték ugyan Németország egyesítésének, tehát Keletnémetország felszabadításának problémáját, sőt kielégítőnek látszó kijelentések is hangoztak el, a szavakat azonban nem követték tettek. Amikor pedig Nagy Imre felajánlotta Magyarország semlegességét, az oroszok azokat, akiket Nagy a tárgyalások folytatására kirendelt, elfogták és jelenleg is fogva tartják. Az orosz magatartás azóta sem változott, bár a jövőben természetesen változhatnak. Hruscsov egyébként nemzetközi konferencia nélkül is tudja, hogy Magyarország bármikor kész a semlegességet vállalni, ha felszabadulásának ez az ára és ha a semlegesség katonai téren szorítkozik; továbbá, hogy békében és barátságban akar az orosz néppel élni és hajlandó ennek biztosítására függetlenségével összeegyeztethető, intézkedéseket foganatosítani. Minden amellet szól, hogy Hruscsov ezidőszert ragaszkodik ahhoz, hogy Magyarország kommunista és Szovjetország csatlósa maradjon.

Bűvészmutatványokkal ezen a helyzeten nem lehet segíteni. De alkalmak elmulasztásával, merev külpolitikával és ugyanakkor – az egyébként sajnálatos – fegyverkezési versenyben való lemaradással, az atlanti egység megzavarásával, és Európa politikai egyesülésének késleltetésével.

Nekünk, emigráns magyaroknak, bármily szomorúnak látjuk is a pillanatnyi helyzetet, nem szabad a lemondás, a behódolás politikáját hirdetnünk. A magyar nép történelme során és 1956-ban ismét bebizonyította, hogy nagyszerű, bátor, életképes, tehetséges és szabadságszerető nép. Ha méltók akarunk lenni hozzá, csüggedés nélkül ki kell tartanunk a vártán és ha mód és alkalom adódik, hallatni kell szavunkat.

Mi lesz veled kis Magyarország?

Az elképzelések és a bekövetkező események, a jóslások és a megvalósulás összehasonlítása a magam fajta publicista legizgalmasabb ténykedései közé tartozik. E művelet által fedezzük föl valóságsszemléletünk és elemző műszereink fogyatékosait, bukkanunk rá tévedéseink forrásaira. De ellenkezőleg, az is megtörténik, hogy legnagyobb elégtételünkre, a valóság igazolja elképzeléseinket. Ilyenfajta elégtételből, dicsekvés nélkül mondom, többször jutott részem az utóbbi évek során: így például 1955 elején, a szovjet-orosz sajtó bizonyos homályos célzásai alapján sikerült kiszámítanom, legtöbb nyugati hírmagyarító kollégámat megelőzve, Malenkov közeli bukását; ugyanaz év májusában a Tito–Hruscov-féle találkozás imminens voltát. Viszont ami Magyarországot illeti, meg kell vallanom, hogy 1956 októbere óta következetesen tévedtem, és ezt a szisztematikusan kudarcot nyilván az okozta, hogy a közszellem áramlásától elragadtatva, inkább résztvevője, mint megfigyelője lettem az eseményeknek, készpénznek véve kívánságaimat.

Így például az 1956. október 30-i szovjet nyilatkozatot, megjelenése napján, az *Express* című párisi hetilapban túlságosan optimista módon kommentáltam. Azt olvastam ki belőle, hogy a szovjet kormány, levonva a magyar események végső konzekvenciáit, hajlandó az országot kiüriteni és egy, az Ausztriához hasonló semlegeségi státust elfogadni. Persze, már négy nap múlva kiderült, hogy ez az értelmezés tökéletesen hamis volt. Az október 30-i deklaráció épp ellenkezőleg, arra volt hivatva, hogy a csatlós államok függetlenségét és belső reformját illetően meghúzza azt a végső határt, amelynek túllépését a szovjet kormány nem tűrhette el. Már pedig, mint az később kiderült, az orosz véleménye szerint, a Nagy Imre kormány máris túlment ezen a határon. Eszerint tehát a második orosz beavatkozás és a Nagy-kormány erőszakos eltávolítását, mint az orosz politika alaptörvényeiből folyólag elkerülhetetlen tényt lehetett és kellett volna előrelátni? Erről ma sem vagyok meggyőződve. Mint arra Borbándi Gyula a *Látóhatár* 1956 novemberi számában nagyon helyesen rámutat, nem szabad elfelejteni, hogy az október végi november eleji drámai napokban, az orosz vezetők maguk is ingadoztak az engedékenységgel és a represszió között és valószínű, hogy a Kremlben is akadtak szövívői annak az álláspontnak, amely szerint Szovjetországnak és a szovjet blokk alapvető érdekei nem abszolúte összeegyeztethetetlenek Magyarország esetleges semlegesítésével.

Itt nemcsak akadémiai jellegű vitáról van szó: a kérdésnek Magyarország jövődjét illetően is van fontossága. Szovjetországnak most ugyanis nyilvánvalóan arra törekszik, hogy a bomlásnak induló sztálini birodalmat úgy vezesse át valami szocialista „Commonwealth”-szerű tömörülésbe, hogy e hatalmi csoportosulás egysége nemcsak a kommunista pártapparátusok érdekközösségére, hanem a résztvevő államok „raison d’Etat”-jára épüljön. Márpedig az összes blokk-államok közül, mint azt Borbándi is hangsúlyozza, Magyarország az, amelyiknek jól felfogott nemzeti érdeke legkevésbé követeli meg határainak az oroszok által való akárcsak teoretikus védelmét is. A csehek, a lengyelek – még ha antikommunisták is – szükségét érezhetik a szovjet védelemnek egy esetleges német expanzió ellen. A magyaroknál erről nincs szó. A varsói paktumhoz való tartozás náluk semmiféle objektív követelménynek sem felel meg. Ezzel előbb-utóbb az oroszoknak is számolniuk kell. A helyzet e tekintetben ma is ugyanaz, mint 1956 októberében volt: feltehető, hogyha, mint akkor írtam az *Express*-ben, az oroszok elismernék Magyarország semlegeségét, a katonai bázisvesztéséért, ami ezáltal érné őket, kárpótolhatnák magukat más téren. Két eset volna lehetséges: vagy vállalt kötelezettségeihez híven Magyarország semleges, demokratikus és oroszbarát állammá alakulna s így Oroszország egy újabb barátot nyerne a potenciális ellenség helyett; vagy, a rosszabb

esetben, – amit személy szerint kizártnak tartok – az orosz félelmek igazolódának s Magyarország visszalendülne egy Horthy-féle revizionista–nacionalista és erősen reakciós kormányforma felé. De még ez esetben is Szovjetorszoszág Magyarországot mint egy madárijesztőt, a kis ántátnak saját égíse alatt való újjáteremtésére használhatná fel; és minden esetre még szorosabban vonhatná magához Csehszlovákiát, Romániát, de még Jugoszláviát, Lengyelországot is. Az itt körvonalazott lehetőségek ma is fennállnak, még akkor is, ha 1956. november elején más, brutálisabb és kevésbé ésszerű tendenciák kerültek túlsúlyba a Kreml tanácskozásain.

Másodszor akkor tévedtem a magyar ügyben, amikor az elmúlt év novemberében azt hittem, hogy az oly impozáns egységes nemzeti ellenállás hatása alatt az oroszok, a felkelő csapatok lefegyverzése után, felszámolják a repressziós politikát és Kádárral vagy Kádár nélkül, a november 9-i Bibó tervezet alapján, keresni fogják a megegyezést a nemzeti közvélemény valódi képviselőivel. Hogy ezt miért nem tették, még ma sem egészen világos. Alighanem a pártos, doktrinér szenvedély nyomta el a józan reálpolitikai megfontolást. Annál is inkább, hiszen a Kremlben mindig is gyanakodtak a magyarra, afféle rebellis nemzetnek érezték, akárcsak hajdan a bécsi Burg urai. Tehát az a nézet kerekedett ott felül, hogy ezt a nemzetet alaposan be kell törni, meg kell alázni, hogy még a kedve is elmenjen a függetlenség hangoztatásától. Ugyanakkor Magyarországból egy elretentő példát akartak statuálni a blokk többi országai előtt. A művelet nem is volt hatástalan, mert például a lengyeleket alaposan kijózanította. Viszont ugyanakkor paradox módon, a magyar forradalom pozitív gyümölcseit is élvezhették a kommunista országok, Szovjetorszoszágot is beleértve. A magyar forradalom igazi vesztesei a szovjet blokk ügynevezett „revizionista” intellektüelljei és a munkásság legtudatosabb része, amely a munkástanácsokért szállt síkra Magyarországon és egyebütt. Ellenben Hruscsov és Mao Ce-tung ösztönzésére a kommunista kormányok ma mindenütt arra törekednek, hogy kifogják a szelet az ellenzék vitorlájából, komoly engedményekkel szereljük le a parasztságot, engeszteljük meg az Egyházakat. Újra engedélyezik a kisipart, javítani igyekeznek a közellátáson, rendezni próbálják a párt viszonyát a párton kívüli, technikai értelmiséggel. Aféle kommunista „Bach-rendszer” honosítottak tehát meg, amely szigorúan elnyomja a nemzeti szuverenitás és a politikai liberalizmus alapkövetelményeit, viszont egyéb téren javít a helyzeten. E szempontból jellemző, hogy Magyarországon súlyosan eltélik Déryéket, de ugyanakkor szüntelenül hízelegnek Féja Gézának és a népi íróknak; Lengyelországban betiltják a *Po Prostu*-t, de sokkal nagyobb szabadságot biztosítanak a katolikus lapoknak. S a Nyugattal való szellemi kapcsolatok számára sokkal nagyobb teret engedélyeznek, mint valaha. E szempontból tehát a forradalom nem volt hasztalan.

Már csak kevés hely maradt a következő kérdésre felelni, hogy mit is tehet és tegyen a Nyugat Magyarorszáért. A legkívánatosabb az volna számunkra, ha végre kialakítana Keleteurópát illetően egy olyan politikai irányvonalat, amely nemcsak pathétikus szellemi deklarációkban, plátói protestációkban és rádió-buzdításokban nyilvánulna meg, hanem hatékony diplomáciai akciókban is. Egy reális politikát tartanék kívánatosnak, amely számon tartaná az erőviszonyok változását éppúgy, mint a szovjet politika fő tendenciáit és a népek akaratát. A mai körülmények között aligha várható – ez különben Nyugatnak a magyar eseményekkel kapcsolatos viselkedése is világosan megmutatta, – hogy a Szovjetunió, a Nyugat katonailag alátámasztott diplomáciai nyomására, visszavonuljon Keleteurópából vagy akárcsak Magyarországból is. A megoldás tehát csak két úton kereshető. Először is belső fejlődés útján. Mint a kiváló francia politikai író, Raymond Aron, mondotta nemrég, a Nyugatnak és a Keletnek úgy látszik egyformán érdeke, hogy a kommunizmus elleni oppozíció a csatlósállamokban, legalábbis egyelőre, ne lépje túl a rezsim

kereteit. Így bizonyos, hogy nemcsak Hruscsov, hanem Foster Dulles számára is a „gomulkezismus” ma a „kisebbit rossz” Lengyelországban. Egy hasonló fejlődést kellene tehát előmozdítani Magyarországon is.

A második út: a semlegesítés útja nemzetközi megegyezés alapján. Nyilvánvaló, hogy a technikai fejlődés legutóbbi, látványos megnyilatkozásai újabb csapást mértek bizonyos felszabadítási illúziókra. De ugyanakkor, mint azt a *Réforme* című párisi hetilap 1957 október 26-i számában írtam, a távirányítású rakéták jelentőségének növekedése csökkentheti a nagyhatalmak ragaszkodását bizonyos másodrendű támpontokhoz és felvonulási terekhez. Így elképzelhető, hogy az óriáshatalmak békés szándékait bizonyítandó, beleegyeznek majd érdekszféráik egyidejű és egyenlő mértékű leszűkítésébe. Ezért azt hiszem, hogy az ír delegáció által, az Egyesült Nemzetekhez ez évi őszi ülésén tett semlegesítési javaslat, mely iránt egyébként a szovjet delegált is „érdeklődését” fejezte ki, olyan eszmét vetett föl, amelynek jövője lehet. Nekünk minden esetre arra kell összpontosítanunk erőfeszítéseinket, hogy a Nyugat megértse: ez az a mód, amellyel Magyarországon és a többi kelet európai népen segíthet, anélkül, hogy ezért komoly áldozatot kellene vállalnia. Mert hogy a Nyugat áldozatra nem hajlandó, sehol, ahol elsőrangú érdekei nem forognak kockán, az 1956 novemberében végképp kiderült.

Fejtő Ferenc

Új feladatok – új államférfiak nélkül

A hamleti töprengés a sarkaiból kifordult világról ma jogosabb és indokoltabb, mint valaha. A *második ipari forradalom* olyan gazdasági problémákat vetett fel, amelyek megoldására – úgy látszik – sem a régi közgazdasági elméletek, sem a régi társadalomfilozófusok nem képesek. Mivel pedig a gazdasági problémákkal együtt járnak a politikai problémák is, szemtanúi vagyunk az államférfiak és politikusok próbálkozásainak és tehetetlenségüknek is. *Vezetőket* keres a világ a huszadik században, és még mindig csak *vezeték* jelentkeznek, csodaszereikkel. A fasiszta vezérével a második világháborúban megsemmisült, bár egyes megszállottjaiban még nem halt ki teljesen. A keleti diktatúra nagy vezéralakjának halála után, keresi az egyensúlyt a hatalomért való viaskodásban. Ott is már eltorzult az eredeti vezető gondolat, bár formailag még mindig a marxista–leninista szövegeket hangoztatják. A keleti diktatúrában a diktátor-istentől való rettegés, az elkárhózással való fenyegetés (Szibéria, kényszermunkatáborok, ahonnan éppen úgy nincs visszatérés, mint a pokolból) „materialista misztikája” vette át a ridet és józan materializmus helyett az uralmat. Az „új osztály”-nak hitet kellett teremtenie, amelynek nevében üldözheti az eretnekeket.

A tömegek az egész világban – nagyon csekély eltéréssel – még mindig nagyrészt a XIX. század gondolatvilágában élnek. Értelmükkel, felfogóképességükkel alig tudják elérni a mai lehetőségeket. Az elemista gyermektől is távol áll az einsteini világbkép. Keresnek valakit, vagy valakiket, akik ezt a távolságot áthidalni képesek s akik az átmenet bizonytalanságából eredő nyugtalanságaikat és kínjaikat megszüntetni vagy legalább is csökkenteni tudnák.

A XX. század technikai haladását nem érte utól a szellemi fejlődés.

A gazdasági világbkép még nincs teljesen kialakulva. Még mindig nincsenek használatba véve a korábban elképzelhetetlen erők, és bizonytalan, ingadozó világbképre még nem épült rá a szellemi, erkölcsi és politikai építmény sem. Vannak ugyan világvajavító tendenciák, de csaknem valamennyi egy már túlhaladott alapon kísérel meg az emberboldogí-

tást. Még jó hogy nem a rousseai kiáltást ismételik, bár az irányítható rakéták és hidrogénbombák korában könnyen elképzelhető, hogy az emberiség előlről kezdi a történelmet és „visszatér a természethez”.

A földgolyó összezsugorodott. Időben, térben közelebb jöttünk egymáshoz a televízió, a repülőgép és más eszközök segítségével. Az is bizonyos, hogy a későbbi korok embere (ha megéri) nevelésnek fogja tartani a görcsös ragaszkodást az országhatárokhoz, a nemzeti szuverenitáshoz. Ma minden ország makacsul ül a saját jogain, csak ezeken a jogokon keresztül ítéli meg az emberiség közös problémáit. Csak a maga házának földelét őrzi a tüztől, mialatt a világ minden sarkában lobog a tűzvész, amely előbb-utóbb a legjobban védett háztetőt is eléri.

Ebbe a világképbe beletartozik elválaszthatatlanul a *magyar kérdés* is. Beszéltünk a magyar Október után szabad földre menekültekkel, valamint más Vasfüggöny mögötti országból kiszakadtakkal, hogy véleményüket meghalljuk a számunkra új világról. A Vasfüggöny mögött más problémáik is voltak, más méretek és értékelések vették őket körül. A diktatúra néhány éve vagy néhány évtizede nem múlt el gondolkodásuk fölött nyomtalanul. Nyugtalanok, gyökértelenek, és társtalanok, még a legzsúfoltabb táborban is. Magukkal hozták a beléjük plántált bizalmatlanságot és gyanakvást. Bár menekülési szándékaik ösztönésében nem kételkedhetünk, mégis meglepő a nyugati világról alkotott véleményük és kritikájuk. Csalódásukat nem is rejtik el. Néha már azt is halljuk, hogy nem a kormányzati forma – tehát a demokrácia vagy a diktatúra – fontos, hanem a tartalom. A nyugati világban tapasztaltak nyomán kialakult csalódás érzése elfeledteti velük, hogy éppen a diktatúra kormányzati formájának tartalma készítette őket menekülésre. Ezek a menekültek sokszor azt várták, hogy a XIX. század uralkodó eszméi Nyugaton ma is abban az ideális formában érvényesülnek, mint ahogyan az akkori gazdasági viszonyok és az akkori bölcssek megszülték azokat. A XVIII. század végén kirobbant, de már a XIX. századot bevezető francia forradalom szabadságesszménye azonban ma már átalakult. Ma már új tartalmat követelünk, többet, mint az elmúlt század kora kapitalizmusának idején határozottabb korlátok közé szorított emberek. A *szabadság* önfegyelem nélkül, önként vállalt, ellenőrzésre kész felelősségérzet nélkül, gazdasági megszorítások nélkül, a közvéleménynek csak a közösség ügyével történő rendszabályozása nélkül elviselhetetlenebb rabszolgaságot teremt, mint az isten kegyelméből uralkodó abszolutizmus. Az *egyenlőség* gazdasági demokrácia nélkül pusztá szó, amely az osztályok elválasztó vonalát változtatlanul fenntartja. A *testvériség* pedig csak keserű gúnyként hangzik, amikor milliók éheznek, akikhez még a múlt század termelőeszközei sem jutottak el. És ha nem vagyunk hajlandók elfogadni azt, hogy a Szovjet-Unió az elmaradt népek nemzeti öntudatra ébredésének egyetlen pártfogója, fölemelkedésük önzetlen segítője, e távoli testvérek sorsának a magunk sorsával való összefüggése nem kerülheti el figyelmünket.

A tragikus világ helyzetben, a menekültek tévova útkeresése mellett a magyar kérdés *politikai jelentőségét* is föl kell mérnünk. Az Egyesült Nemzetek decemberi közgyűlésén már bizonyossá vált, hogy Van herceg küldetése nem járt eredménnyel, a rárótt feladatot még megközelíteni sem tudta. Megmaradt ugyan a szándék és a lehetőség, hogy a magyar kérdést bármikor, soronkívül ismét elővehetjük egy rendkívüli ülészakon. Ám ez a szépségflastrom is ahhoz a feltételhez van fűzve, hogy a magyar helyzet rosszabbodik, az üldöztetések tovább folytatodnak. Nincs azonban megállapítva, hogy kik lesznek azok egyének, kormányok, szervezetek – akiknek jelentése alapján ezt a helyzetet konstataálni fogják. Egy magyar államügyész már nyilatkozott, hogy az ügyészségeknek és a bíróságoknak még hosszú évekig lesz munkájuk a forradalom résztvevőinek felkutatásával és az ellenük való eljárásokkal. Egyes renitens bírók elmozdításáról is hivatalos jelentések

szólnak, akik az eléljük tárt „bizonyítékok” alapján nem voltak hajlandók halálos ítéletet kimondani. A diktatúra fegyelmének szorosabbra fogását jelzik azok a hírek is, amelyek szerint a gyepelő Révai József kezébe került, aki a Rákosi–Gerő–Révai triumvirátus legkegyetlenebb és fizikailag-lelkileg legbetegebb tagja. Annak idején a megegyezésre, a simább átmenet biztosítására hajlandóbb, politikailag sokkal szélesebb látókörű Rákosi Mátyás akcióit is elgáncsolta. Révai József bizonyára már túljutott ifjúkori versén „Dögölj meg apám, dögölj meg anyám ...”, de még 1957 elején is azt írta, hogy a forradalom azért robbanhatott ki, mert „a diktatúra ellenségeit sem ideológiailag, sem *adminisztratív eszközökkel* nem *semmisítettük meg*.” Mi az oka a régi sztalin garnitúra eme tagjának újból szolgálatba léptetésére, csak találgathatjuk, de úgy véljük, hogy már a közelebbi hetekben magyarázatot kapunk rá.

De elég lesz-e bármennyi bizonyíték a magyar kérdésnek a világ lelkiismeretét jelentő Egyesült Nemzetek delegátusai által való újbóli tárgyalásra? A lelkiismeret nagyszerű intézmény, ha lelkiismerettel áll szembe. Valamikor azt mondták, a hitleri sorozatos szöszegések idején, hogy „gentleman agreement” csak akkor képzelhető el, ha két gentleman áll egymással szemben. Nos, a lelkiismeret kérdésében ugyanez a helyzet. És van-e annak értelme, hogy a már meglévő elítélések és rezolúciók után újabb megbélyegzések és határozatok szülessenek? Van-e más kivezető út, van-e más megoldás?

Figyelnünk kell azokra a jelekre, amelyek a Vasfüggöny mögötti világból érkeznek hozzánk. A magyar kérdés Vasfüggöny mögötti kezelésével függ össze az a terv, amely a Bulganin-levelekkel együtt a NATO-tanácskozások légkörének megzavarására felröppent. Rapacki lengyel külügyminiszter megismételte azt a más oldalról már korábban pártfogolt tervet, amely a két Németországból, Lengyelországból, Csehszlovákiából egy atommentes, semleges területet kíván alakítani. Mivel a NATO-tanácskozás a terv érdemi tárgyalásába nem bocsátkozott, csak abból a szempontból térhetünk vissza rá, hogy a kihagyott többi csatlóssal szembeni magatartás okait vizsgáljuk. Magyarország e terv szerint változatlanul a Szovjet-orbitus része maradna. Mit jelent e ragaszkodás ehhez a területhez, a szabad világ tiltakozásának, a magyar forradalomban kifejezett egységes népakaratnak ellenére?

Sokféle magyarázat, sokféle kombináció merült fel az Októberi Forradalom után e merev álláspont kérdésében. Egy újabb jelenség is mutatkozik, amely részben kiegészíti, részben megerősíti ezeket a felvetéseket. A magyar forradalom leverése után a Magyarországon állomásozó szovjet csapatok létszámát jelentősen felemelték. Jugoszlávia a Nagy Imre kormánynak nyújtott menedéjjel, a *salvus conductus* ügyében folytatott közvetítő tárgyalásaival, bizonyos hivatalos nyilatkozatokkal kifejezte érdeklődését, sőt helyeslést az események iránt. A következő hónapokban ez a helyeslés elhomályosult, sőt bizonyos újabb nyilatkozatok már megerősítették a hivatalos magyar álláspontot a magyar forradalom- vagy „ellenforradalom” jellegét illetőleg. Vajon a csapatmegerősítések és a nemzetközi fórumokon a ragaszkodás Magyarország változatlan csatlós-státusához fenyegetés-e a túlságosan önálló jugoszláv politikára? Magyarország semlegessége, az orosz csapatok kivonása az országból – mint Nagy Imre november 3-i kérése az Egyesült Nemzetekhez ezt kívánta – nem keltette-e fel azt a gyanút, hogy ezzel az önállóságra törekvő jugoszláv politika olyan hátvédet nyer, amely több cselekvési szabadságot szerez neki? Jugoszlávia eddig egy bizonyos egyensúlyi helyzetet tartott fenn Nyugat és Kelet között. Most már belül is változások jelentkeznek. Új letartóztatásokról vannak híreink s a letartóztatottak csoportja arra enged következtetni, hogy *ugyanazok* ellen járnak el, akik a magyar forradalomban is vezető szerepet játszottak.

A Sputnik felröppentetésének hatása Jugoszláviában is érvényesült. Ez a siker megrázta az egész Nyugatot. A közvélemény olyan lelkiállapotba került, mint Karinthy hőse, aki

a halálfélelem elől az öngyilkosságba menekült. Ez a közvélemény még az amerikai mesterséges hold fellövése után sincs teljesen megnyugtatta, nem bízik abban, hogy Amerika egy keleti támadás esetén meg tudja védeni Európát. Bizonyos, hogy Jugoszláviában még erősebb ez a hangulat. És ha Jugoszlávia a tékozló fiú szerepére nyilvánosan még nem vállalkozik, mégis hajlandónak mutatkozik a Kádár-rezsimmel való összeköttetésre.

Jelentheti ez az új magatartás az államfő betegségének következményét is, aki nem akarta az országot nyugtalanságban hagyni. Tart attól a veszélytől, hogy halála után megindul „mindenki háborúja mindenki ellen”. Ha a „kommunista testvérállamok” kikötőjében, Magyarország és Albánia koszorújában marad az ország, saját emberei igényelhetnek segítséget a szomszédtól vagy a szomszédokon keresztül a többiektől. Ez a megoldás biztosítja az egyenes utat is, amelynek vonala Magyarországon keresztül vezet Moszkvától az Adriai tengerig.

Arra nem építenek, hogy Nyugattól várjanak segítséget. Annál kevésbé, mert a Nyugat szorgalmasan fűrészeli azokat az ágakat, amelyeken éppen valamelyik társa ül.

Magyarország ebben az új helyzetben annál inkább fontos láncszem, mert a forradalom sikerének bármely formában való elismerése bátorítás azoknak az erőknél, amelyek minden csatlós államban élnek és forrognak. Az ellenállás tovább erősödik, a passzív rezisztencia mindenütt megnyilvánul. Romániában Tittel Petrescunak, a börtönből kiengetett szociáldemokrata vezetőnek temetésén ezek vettek részt. Tudjuk, hogy Magyarországon is többször elhalasztották Szabó Lőrinc temetését, hogy a némán tüntetők a végtisztességen meg ne jelenhessenek. Romániában a becsukott görögkatolikus-templomok és a fegyházból szabadult görögkatolikus papok házai előtt hatalmas processziók tüntettek a vallási szabadság mellett, amely a primitív román parasztok között a rezsim elleni protestálás kifejezője volt. Lengyelországban panaszkodnak a fiatalság „belső emigrációja” miatt, éppen úgy, mint Magyarországon. Varsóban betiltottak egy filmet, amely a spanyol inkvizícióval foglalkozott. A nézők élesen és hangosan párhuzamot vontak a politikai rendőrség és az inkvizítorok között. Kelet-Németországban megnehezítettek a nyugati kapun való kiözönlést, amelyen át eddig naponta ezrek hagyták el a keleti zónát. A párt és üzemi értekezleteken merev hallgatás fogadja az egész keleti zónában az előadókat. Elutasítanak maguktól minden megbékélési kísérletet a munkások. A rezsim látványos pörökkel, papok és intellektueller üldözésével igyekszik leszerelni ezt a hangulatot, spekulálva a leggonoszabb ösztönökre. Prágában ismét diákok kerültek letartóztatásba, „rowdy”-zmussal vádolva. Ott, úgy látszik, ezt a vádat tartják legalkalmasabbnak a fiatalokból kitörő tiltakozás megbélyegzésére.

Apró és jelentős események híre szivárog át a csatlósállamokból, amelyek mind az elégedetlenséget, a protestálást bizonyítják. A dicséret és magasztalás, amelyet a szovjet-államrendőrség és rajta keresztül minden hasonló intézmény kapott a közeli hetekben, elfeledkezik Bériáról, előtte és utána működő társairól. De azt megmutatja ez a dicséret, hogy a diktatúra alapja, támasza és egyetlen biztosítéka ma is a terror, az emberekre kényszerített némaság. A szabadság hiányát ugyan némiképpen ellensúlyozhatná a gazdasági ellátottság, de ezt még az iparilag legfejlettebb csatlósállamok, Kelet-Németország és Csehszlovákia sem tudják biztosítani az elnyomottaknak. „Hallgatni csak tele szájjal lehet” mondotta nekem egy új menekült.

A Nyugat, amely évszázadokig vezetője és tanítója volt a világnak, sem vezetőket, sem vezető gondolatot, sem segítséget nem tud adni a feléje forduló másik világnak. Nem tudja felhasználni a tudomány által rendelkezésére bocsátott termelő eszközöket és erőket, amelyeknek hullámai azzal fenyegetnek, hogy túlcsapnak a tehetetlenek feje fölött. Nem tudják megalkotni azokat az intézményeket, amelyek a létező és egyre tökéletesebbé vá-

ló technikai és gazdasági erők békés érvényesülését biztosíthatnák. Pedig ha a Nyugat vezető és tanító szerepét (a huszadik század értelmezésében és szükségletei szerint) elveszti, le kell mondania arról a gazdasági és kulturális színvonalról is, amely jelentősen és igazságtalanul magasabb, mint sok millió más embertársunké a nyugati területeken kívül. A vezető és tanító szerep azt is követeli, hogy ennek a rettentő szakadéknak eltüntetésén is fáradozzunk.

Keressük a vezető eszmét ebben a zürzavarban. És mindig visszatérek erre a gondolat-ra: hol találjuk meg azokat az államférfiakat, politikusokat, akik megértik, hogy *Magyarország kérdése kulcskérdése* a világpolitikának is. A szovjet államférfiak ígéreteinek őszinteségét, értékét megmérhetjük, a világban felkavart nyugtalanság egyik okát megelhetjük a magyar kérdésben. Nem hiszem, hogy a magyar ügy jelentőségét túlméretezem. Mindazok a mesterkedések, amelyek erről a kérdésről másutt meggyújtott tüzekkel a figyelmet elterelni szeretnék, bizonyítják a magyar ügy fontosságát. Nekünk valóban ez a világ legfontosabb kérdése, de nem hinnök, hogy bármely széles látókörű államférfi kétségbevonná a magyar ügy világpolitikai jelentőségét.

1958 az értelem próbája legyen, ne az erőé. A korlátlan szabadság és a korlátlan elnyomatás közötti vitát nem erópolitikával, hanem tárgyalásokkal kell megoldani. Tárgyalások nélkül sem az általános világpolitikai helyzet, sem a magyar ügy meg nem oldható. Ám a tárgyalások indító oka nem lehet sem a félelem, sem a kritika nélküli elragadtatás. Nem lehet tárgyalási alap a hitleri időkből ismert „throwing babies” magatartás sem, amivel naiv módon a „Peace in our times”-t kívánták megoldani, de csak új mohóságot és a kis államok elkeseredését váltották ki vele. Ha a tárgyalásokon a „status quo” kérdése merülne fel, ennek tisztázását, az eddigi ködösségből való kiemelését követeljük. Úgy tudjuk, hogy e tárgyalásokra való készség megvan. Nehru miniszterelnök már többször utalt arra is, hogy a tárgyalásoknak – elsősorban Magyarországon – belülről kellene atmoszférát teremteni. Erre vonatkozólag vannak is otthon bizonyos jelek, amelyek egy elbírható „modus vivendi” kereséséről adnak számot. Ezt a törekvést zavarják a kommunisták makacs kísérletezései a rezsím változatlan fenntartása, sőt kegyetlenségének fokozása irányában. Ebben a szándékban igen erős segítséget adnak neki azok a régebbi emigráns csoportok, amelyek minden enyhülést a „hazamegyünk, rendet csinálunk” üvöltéssel fogadnak. Mi meg vagyunk győződve arról, hogy ezeknek az elemeknek soha többé szerepük és erejük nem lesz Magyarországon. Most is csak az tartja életben őket, hogy a kommunistákkal együtt hirdetik az Októberi Forradalom ellenforradalmi jellegét.

Kéthly Anna

A megoldás: kompromisszum

*„...hol zsarnokság van,
mindenki szem a láncban...” (Illyés)*

A legbefolyásosabb és világszerte olvasott amerikai hetilap, az ötmillió példányszámú *Time*, minden évben kiválasztja „az év emberét” – *Man of the Year* – és képét a fedőlapon, történetét vezető helyen közli. A szelektálás minden esetben gondos mérlegelés és széleskörű közvéleménykutatás eredménye, módszeresen kiértékelve mindazokat az érzelmi elemeket, amelyek az emberiség gondolkodását befolyásolják és mindazokat a tényeket, amelyek a nemzetközi erőviszonyokat meghatározzák. A *Time* 1956 emberének egy névtelen

hőst választott, a magyar szabadságharcost, akinek komor elszántságot tükröző arca tetem-rehívóan meredt az olvasóra, miközben fegyverét hóna alá szorította. 1957 embere: Hruscsov, fején a Kreml körvonalait utánzó korona, kezében jogarként a Sputnik – a Szovjetunió vezető nagyhatalmi állásának immár kétségbevonhatatlan bizonyítéka és szimbóluma. Egy év alatt nagyot változott a világ, száznyolcvan fokot fordult a közhangulat és plánetánk kérdései új megvilágításba kerültek, megoldásukra új perspektívák nyíltak.

Ha valaha szükséges volt, hogy józanul vélekedjünk és fegyelmezetten viselkedjünk, akkor most aztán tényleg itt az ideje, hogy a nemzetközi helyzetet mi is reálisan mérjük fel és a lehetőségeket tárgyilagosan értékeljük ki. Arra senki sem gondol közülünk – hiszem és vallom, – hogy a Nyugatot hűtlenül cserbenhagyja, ellenkezőleg, a végzetes kihívás drámai pillanatában, amikor a sors órája ütött, félreérthetetlenül kijelentjük, hogy szolidárisak vagyunk az emberiség közös ügyével, a szabadság és demokrácia nagy eszméivel. De nem is olyan biztos, hogy a szabad világ a Kreml puskacsöve elé került és tehetetlenül ki van szolgáltatva a kommunisták kénye-kedvének. A mesterséges szovjet holdat a természet örök törvényei lendítették keringésbe a Föld körül, a probléma csupán az volt, hogyan löjék ki a világűrbe. Hruscsov azt állítja, hogy kontinensközi rakétát használtak erre a célra. A nyugati szakértőket először impresszionálta az orosz siker, politikusok és katonák, bejiedtek, három-négyévi előnyt adtak a Szovjetunióknak, ma már nyugodtabban ítélik meg a fegyverkezési versengést és nem látnak különbséget a két nagyhatalom háborús potenciálja között.

A hisztéria elültével Nyugaton felülkerekedett az a vélemény, hogy a Szovjetunióval tárgyalni kell. Nem azért, mert erősebb, hanem azért, hogy a világ békéjét megóvják. Az államférfiak nem veszítették el a fejüket, a moralitás sokkal fontosabb tényező cselekedeteikben, mint gondolnók: őszinte a vágy, hogy az emberiséget megkíméljék a végső pusztulástól. A Kreml illetén megnyilvánulásait is komolyan lehet venni, tehát még egyszer határozottan megállapíthatjuk, amint azt a Látóhatár minden politikai írása kifejezésre juttatta, hogy háború a közel jövőben nem lesz és a magyar kérdés megoldását véglegesen ki kell emelni ebből a perspektívából.

A másik faktumot is mindjárt hozzávehetjük: a Nyugat a mai helyzetben még annyira sem volna hajlandó egy vasfüggöny mögötti felkelést megsegíteni, mint azt a magyar forradalom esetében latolgatta. Az Egyesült Államok tizennégy határozata végrehajtatlan maradt; Kreml-koronával a fején és Sputnik-joggal a kezében Hruscsov ma még inkább semmibe vesz mindenféle erkölcsi megbélyegzést, mint nagyratörő és kíméletlen pályafutása során bármikor. Mi maradt hát Kelet-Európa szerencsétlen országainak? Mit várhat a magyar nép a jövőtől sorsa jobbra fordulása érdekében?

A világpolitika alakulásától függetlenül, emigrációnk furcsa ötleteket szült a megoldásra. Az egyik „iskola” azt tanítja, hogy Kossuthként kell viselkednünk és a legkisebb alkuba sem mehetünk bele: ha a nemzet a kiegyezést vállalja, akkor az új Deáknak otthon kell felállnia és a javaslatot megtennie. A maximalistáknak ez a csoportja változatlanul felszabadításban jelöli meg a feladatot, amihez persze nem hogy a maximális katonai segítséget, de a megértő diplomáciai konsziderációt sem tudják biztosítani. A Nyugat részéről szabatosan soha meg nem határozott *felszabadítás* (Liberation) külső beavatkozást igényel, oly akciót, ami megdönti a kommunizmust és visszaadja a magyar nép önrendelkezési jogát, hogy maga választhassa meg azt a rendszert, amelyben élni kíván. A nyugati nagyhatalmak számtalanszor kijelentették, legutóbb Eisenhower a párizsi NATO-értekezleten ismételte meg, hogy nincs támadó szándékuk, háborúba akkor mennek, ha arra szovjet támadás rákényszeríti őket. Felszabadítás ezek szerint nem lesz, a belső erőfeszítéssel elérhető *felszabadulás* viszont éppen a magyar forradalom tragikus elbukásával

vált illúzióvá. De elvethetjük azt a feltételezésünket, hogy a kommunizmus fellazulása, *liberalizálódása* hozza a megoldást. Tito nemzeti kommunizmusa sokszor merevebbnek bizonyult, mint Sztáliné, s volt olyan fejlődési szakasz a kommunizmus történetében, amikor a sztálinizmus groteszkül a titoizmusban teljesedett ki. A jugoszláv kommunista diktátor akkor követte el a nagy hibát, amikor rendszerének liberalizálódási törekvéseit elnyomta, ahelyett, hogy Gyilászékkal kiegyezve megeremeltették volna azt a szociálist, amely a keleteurópai fejlemények nagyhatású katalizátora, a Harmadik Erő ideológiai és Kelet-Nyugat járható hidja lehetett volna. Mao Tse-tung úgy látszik azért hirdette meg a „hadd nyíljék minden virág” elméletét, hogy a kinyílt virágokat lekasabolja. Gomulka egyedül aligha tud megállni, a tömegek bizalmát még bírja, az egyház türelmetlenül ugyan, de szintén állja még az egyezséget, belső átcsoportosulás nem is fenyegeti „kötéltáncos” politikáját: az igazi veszély a Kreml fokozódó türelmetlensége, ami egy napon véget vethet az egykor sok reményt nyújtó, biztató fejlődésnek.

Hallani olyan nyugati véleményt, hogy a Kreml a magyar forradalom miatt vonta vissza a népi demokráciák „saját utat járó” szocializmusának elismerését. Túlhaladt azon a ponton, ahol a Szovjet érdekei még megvédhetők lettek volna, s nehogy a liberalizálódás hosszú szárra eresztésével másutt is megismétlődjék a katasztrófa, intő példaként brutálisan eltiporták, a saját utat betiltották. Hruscsov az ifjabb Hearstnek 1957. november 22-én adott nyilatkozatában ezt a feltételezést megerősítette. A magyarországi „válság” a jugoszláv, vagy a lengyel példa alapján megoldható lett volna, mondotta, de a „fejlemények váratlan fordulatot vettek... (Most) a magyarországi események szolgáljanak intő példaként a reakciós erőknek, hogy egy orosz közmondással élve, „addig ne rohanjanak neki a víznek, amíg fel nem fedezték a gázlót...” Tagadhatatlanul egy liberalizált rendszerű Lengyelországgal és Magyarországgal, valamint a nemzeti kommunista Jugoszláviával, mint összefüggő tömbbel, ma más lenne Kelet-Európa. Az eredményes fellazulás azután más népi demokráciákra is kiterjedhetett volna, hogy fokozatosan ugyan, de végül is egy nap a rabnemzetek elnyerjék teljes szabadságukat és függetlenségüket.

A levert magyar forradalom negációiban több a fantázia, mint a felszabadás, vagy a „kossuthi maximum” üres frázisaiban. Noha kedvezőtlenül befolyásolta a népi demokráciák politikai fejlődését és meglasztotta, ha teljesen nem is szüntette meg a liberalizálódást, egy bizonyos együtműködés – megfontolásból, a túlélésért – a tömegek és a kommunista rendszerek között azért mindenütt megállapítható. Magyarország az egyetlen csatlós állam, ahol a kommunista párt annyira elszigetelt, hogy hatalma kizárólag az orosz fegyverektől és az újjászervezett politikai rendőrségtől függ. Tömegbázisa, népi támogatása nincs, a jelenlegi háromszázezer párttag csupa opportunist, akik állásukat, vagy biztonságukat féltik, s Marosán dühöngései, artikulálatlan ordítózásai ijedelmüket, nem pedig erejüket bizonyítják.

Ázsia egyik vezető államfőriától tudom, akivel alkalmam volt a magyar kérdésről hosszan és bizalmasan beszélgetni, hogy Hruscsovék büntudattal gondolnak a szabadságharc leverésére. (They have a guilty complex – legalább ötször megismételte.) Azt viszont Hruscsov közvetlen kijelentései árulják el, hogy a Magyarországon adódott kínos helyzetből valahogy tisztességgel szeretnének kikerülni. A korlátlan hatalmú első titkár többször ajánlotta, hogy Nyugat-Németországban állomásozó amerikai csapatok kivonása ellenében kivonná a szovjet erőket Magyarországról. Máskor szélesebb bázist ajánlott az egyezségre: Minden idegen csapat hagyja el Nyugat-Európát, akkor a szovjet haderő is kiüríti Kelet-Európát. Ennél az alkudozásnál a hangsúly nem annyira a feltételeken, mint magán a tényen – a *kivonuláson* van és a tét elsősorban Magyarország, amely súlyos különö a nyakukban.

A feltételek között a legfontosabb az a ki nem mondott szempont, hogy miként viselkednék a magyar nép, ha a szovjet csapatok elhagynák az országot? Moszkvában attól tartanak, hogy megismétlődnék az 1956-os felkelés talán még intenzívebben és fenyegetőbb kilendüléssel jobbra. Függetlenül attól, hogy ez a félelem jogos vagy sem, a biztosítékokat itt kellene okosan és meggyőzően felsorakoztatni. Az orosz agy különbözik a miénktől, az orosz gondolkodás, amely a nemzetközi kommunizmust és a szovjet imperializmust szülte, nem azonos a nyugati gondolkodással, s ha meg akarjuk érteni, megnyilatkozásai rendszerében kell megkísérelnünk. Kelet-Európa gyorsított bolsevizálásában a legfőbb szempont kétségtelenül *honvédelmi* volt; Sztálin fordított *cordon sanitaire*-t, aféle modern gyepűt tervezett meglepetésszerű nyugati támadások ellen. Az atomhadászat korában ez a megfontolás eszik, bár a szovjet hadvezetés nem ejtette el teljesen a konvencionális stratégiaét és ragaszkodik minden földrajzi pozícióhoz, amelynek katonai értéke van. Az engedményeket viszont két presztízs-szempont motiválja, az egyik politikai: a szabad választás azonnal kimutatná a kommunisták gyengeségeit, tehát ellenzik; a másik gazdasági: ragaszkodnak a szocialista termeléshez, strukturális változtatásokba nem mennek bele.

A magyar forradalom két feltételt teljesített. (1) Semlegesnek deklarálta az országot, amivel a „katonai ugródeszka” veszélyét megszüntette. (2) A gazdasági szocializmust meg akarta tartani, természetesen bizonyos korrekciókkal, mint például a szabad kezdeményezés kisebb üzemek és vállalatok alakítása: a szocialista nagyüzemeket munkástanácsok igazgatása alá kívánta helyezni. Ebben a programban a Kreml nem látott antiszovjet, antikommunista tendenciákat vagy presztízsvesztést, hiszen Lengyelországban és Jugoszláviában a kommunizmus karakteréhez tartozik mindkét engedmény. Felelős hazai körök, az egész úgynevezett harmadik utas Magyarország és az emigráció józan elemei, a forradalmi program következetes képviselői, mai is vállalják ezeket az elveket. A kompromisszum a szabadságjogok és parlamentáris demokrácia kérdésében a legnehezebb. Sem a magyarság otthon, sem mi idekint az emigrációban, nem adhatjuk fel a szabad élet legfontosabb biztosítékait, a demokratikus intézményeket és a parlamenti kormányzást. Lehet-e ebben a kérdésben egyezkednünk?

Véleményem szerint, igen! A magyar nép sokat tanult a forradalomból, főleg pedig a szabadságharc leveréséből. Megtanulta, hogy országa hol fekszik, mik az erőviszonyok körülötte és a nemzetközi politikában, és elsősorban azt, hogy a maximalista frázisok mit érnek. A maroknyi, megijedt kommunista párt és az ugyancsak maroknyi reakciós és múltbanező jobboldali csoportok között ma a „harmadik erő” a legfontosabb politikai tényező Magyarországon. Egy nap Moszkvának realizálnia kell, hogy okosabb lenne ezzel a tényleges erővel megegyezésre jutni, mint az opportunistákból álló kommunista párttal uralmuk biztosítására a meddő kísérletezést tovább folytatni, vagy az ellenforradalom ostoba meséjével a tényeket letagadni. A kompromisszum lényegében azt jelentené, hogy a hatalmat meg kell osztania a magyar nép és a kommunista rezsim között, aminek politikai kerete a felújított negyvenötös koalíció lehetne, a legalkalmasabb időben megtartott szabad választásokkal a tényleges és stabilabb képlet kialakítására; gazdaságilag az ipar érintetlen szocialista struktúráját kiegészítené az életrekeltséget kisipar és középvállalkozás, a parasztság maga döntene a termelési forma és az üzemegységek kérdésében, a bankrendszert pedig átszerveznék a jelentkező igények kielégítésére.

Egy ilyen megoldást diplomáciai úton kellene a Szovjetunióknak javasolni és megtárgyalni. Az Egyesült Nemzetek Szervezete a magyar kérdésben mindent megtett, ami az adott helyzetben lehetséges volt; a megváltozott viszonyok közepette egészen más módszerekre van szükség. Nagyon jó lenne, ha ezt éppen azok a nyugati barátaink értenék meg, akik a legtöbbet erőlködtek és segítettek ügyünkben. Nélkülük egy lépést sem tehe-

tünk, erős Nyugat nélkül harmadik út egyszerűen nincs, de most a legjobban azzal segíthetnek, ha kiemelik a magyar ügyet a hideg háború kelléktárából és zárt ajtók mögött kísérelik megoldani. Meggyőződésem, hogy az ilyen kísérlet az egész szabad világ helyesléseivel és morális támogatásával találkozna, beleértve az el nem kötelezett (uncommitted) ázsiai és afrikai nemzeteket is.

Persze, a megoldásig úgy kell viselkednünk, mintha semmi sem történnék: tovább kell folytatni a küzdelmet a kommunista terror-rezsim ellen! Harcoljunk szüntelenül népünk jogaiért és a bebörtönzöttek kiszabadításáért; egy pillanatra se feledkezzünk meg az üldözöttekről és a szenvedőkről, hiszen a háborúban sem hallgatnak el a fegyverek, amíg a fegyverszünetet meg nem kötötték.

Kovács Imre

Látóhatár, 1958. I. szám, 39–58.

A magyar kérdés a politikai süllyesztőben

A magyar forradalom beírta magát a világtörténelembe, ahonnan sem ellenség gonoszága, sem barát feledékenysége nem törölheti ki. De ami a pillanatnyi helyzetet illeti, a magyar kérdés bizony eltűnt a politikai süllyesztőben. Kelet és Nyugat persze ma sem állanak közelebb egymáshoz: a magyar forradalomról alkotott véleményükkel, mint másfél évvel ezelőtt. Mégis mindkét oldalon, úgy látszik, a politikai süllyesztőt találták a legjobb helynek a magyar kérdés számára. Az oroszok azért, hogy fátyolt borítsanak szégyenletes kudarcukra és brutális kegyetlenségükre. A nyugati hatalmak azért, hogy megszabaduljanak a tehetetlenség és lelkiismeret furdalás mardosó terhétől.

Az oroszok megalakították az új bábkormányt Magyarországon. Az egyetlen vigasztaló ebben a siralmas helyzetben, hogy az orosz megtorlás megtorpant a kegyetlenség akkora mértéke előtt, amelyet egyes nyugati borúlátók jósoltak 1956 őszén, amikor a balti népek sorsát helyezték kilátásba Magyarországnak. Viszont a szabad világ tiszavirág életű érdeklődése, sajnos, minden tekintetben a borúlátókat igazolta. Az antikommunista propaganda ugyan lenyúzta az összes lenyúzható bőrt a magyar forradalomról meg az orosz megtorlásról. A nyugati kormányok azonban se erőt, se kedvet nem éreztek ahhoz, hogy napirenden tartsák a magyar kérdést. Az Egyesült Államok „fáradt adminisztrációja” – ahogy az Eisenhower-kormányt bíráló nevezik – csak vonakodva foglalkozik az égető bel- és külpolitikai kérdésekkel, figyelmét újabban lekötik a gazdasági depresszió problémái, míg az országban egyre jobban lábrakapnak a hagyományos pacifista, neutralista, izolacionista vágyak és érzelmek. Angliában a MacMillan-kormány rúdja kifelé látszik állni, míg az algériai háború válságától paralizált Franciaországban megbukott a Gaillard-kormány. Ugyan miből meríthetne a szabad világ erőt, hogy az Egyesült Nemzetek határozatait a magyar kérdésben e jobb sorsra érdemes nemzetközi intézmény színe előtt napirenden tartsák? Bizony csoda számba menne, ha az a jószándékú sziámi herceg, akit az Egyesült Nemzeteknél a magyar ügy istápolására kineveztek, ilyen körülmények közt eredményeket jelenthetne.

Az oroszok a fennálló státusquo fenntartására törekszenek a meghódított európai területeken. A nyugati hatalmaknak viszont – amennyiben a statusquo revíziójára törekszenek – még jól átgondolt politikai stratégiájuk sincsen a csatlósországok szabadság törekvéseinek támogatására, csak pillanatnyi propagandájuk van, amivel zavarni igyekeznek szovjet ellenfelüket. S kérdés, hogy ennek a zaklatásnak van-e sok értelme, amikor a nyu-

gati politika úgyis arra a kishitű belátásra épül, hogy a fennálló hatalmi statusquo megváltoztatása Európában belátható időn belül úgysem lehetséges. A magyar forradalom felrúgta ugyan két hétre a statusquot, de másfél év alatt az oroszok jobb ügyhöz méltó sikerrel feledtették a világgal ezt a kellemetlen incidenst. Ebben a tekintetben az oroszok sikerét joggal irigyelhetik azok a magyar emigránsok (akinek nem ingje, ne vegye magára) akik nem tudták elérni vágyuknak látszó céljukat, hogy a forradalom előtti statusquo tespedtségében politizáljanak.

A magyar kérdés a politikai sülylesztőbe került. Vagy úgyis mondhatnánk, hogy nincsen gazdája. A magyar forradalom másfél év távlatából szinte úgy tűnik, mintha nem kívánatos módon megzavarta volna a világ folyását. A magyarok, úgy látszik, olyasmire merészkedtek, ami nem illett a világ sorsát irányító érdekek játékába. Ám szilárdan hiszszük, hogy a szabadság ügye mégsem olyan portéka, amivel kényre-kedvre játszhatnak a világ hatalmasai. Nem tudjuk hogyan, s nem tudhatjuk mikor, de nem szünhetünk meg hinni abban, hogy a világ fejlődése utól fogja érni a magyar forradalmat, s eljön az idő, amikor a magyar kérdés kikerül a politikai sülylesztőből – a többi szabadságra vágyó nép ügyével együtt.

Borsody István

Strófák a magyar jövőről

A Látóhatár november–decemberi számában cikkem jelent meg „UNO-döntés és azután” volt a címe. Igényes cikk volt. Mert azt fejtegettem benne, hogy a világ mai helyzetében Magyarország semmi egyebet nem várhat az UNO-tól, mint jóindulatú akadémikus jelentőségű állásfoglalást, de semmit, ami sorsában, ahogy az a forradalom után alakult, bármi változást idézzen elő. Az egyetlen lehetőség számunkra – mondtam –, hogy próbáljunk jelentkezni Moszkvánál, nem mint szuverén tárgyaló fél, ami sajnos nem vagyunk, hanem mint öntudatos kérelmezők, kik bíznak abban, hogy a szovjet kormány, ki olyan okos és méltányos megértést tanúsított Finnország és Ausztria ügyében, ma amikor igazán hatalmas teljében és tudatában van, nem zárkózik el érveink meghallgatása elől.

Írásomat nem szántam stilisztikai gyakorlatnak, – igenis, reméltem, hogy valami véletlen, egy szeszélyes szellő, ezt az én fantáziálásom levelét odasodorja, ahová megálmodtam s egy nap majd jön az üzenet, hogy ezeket meg ezeket az urakat várjuk Moszkvában barátságos meghallgatás végett. Úgy indítottam el ezt, mint ahogy a hajótörött küldi magányos sziklaszigetéről palack-üzenetét, – igazán nem több reménnyel – s ha nem ért el oda, ahová szánva volt – ezer lehetőség között egy –, az csak azt bizonyítja, hogy a magyar ügy nekem sokkal fontosabb mint a vak-sorsnak s nincs is mit szégyenkezmem azon, hogy palackomat a tenger hullámaira bízтам. Emellett mint hívó ember, hadd hitegetem magamat azzal, hogy ha ma nem, tán holnap, vagy holnapután; – ott, ahol olyan kitarót hangoztatják a békeszándékok (és meggyőződéssel, hogy merném ezt kétségbevonni) ott egy nap a magyar akták is asztra kerülnek. A Szovjetunióknak számos problémája van – ez nagyhatalmi pozícióval jár – s ezek között a magyar ügy tán a legkisebb jelentőségű. Oroszország nem is bizonyíthatná olcsóbban és meggyőzőbb őszinte békeszándékát, mint hogyha most, a kívánatos nagyhatalmi konferencia előtt, e szándék szimbólumául, első akkordként, mit az egész világnak meg kell hallania, visszaadja Magyarországnak szabadságát. Ahogy azt Genf előtt Ausztriával cselekedte.

Szóval palacküzenetem úszik a Csendes-óceánon, holnap már jön is a hír, hogy annak asztalára került, ahol a világ sorsát intéző döntéseket hozzák, – mért ne! a legendás gyű-

rút is így vitte egy egyszerű halász a tengerek ura elé! – de nem különös, hogy magyar körkben épp oly kevés visszhangja volt gondolatomnak, mint a végtelen orosz síkságon! Senki sem érdemesítette arra, hogy azt mondotta volna, helyes a bögsés oroszlán, vagy hogy nem muszáj mindent nyomdafestékre érdemesíteni, ami az embernek eszébe jut, – vagy hogy... de hát mindegy. Sem a newyorki magyar bizottság, sem a strassburgi, sem e kettőből nagynehezen összetákolt nemzeti egység, nem tartott külön ülést, hogy megvitassa e koncepció jelentőségét, sem az újonnan érkezett ifjúság, mely imponáló bátorsággal rendelkezik hazánk sorsáról s állítja össze a pontozatokat, melyekkel az otthoniakat megajándékozni készül, nem méltatta figyelemre elgondolásmat, a szocialisták lapja nem írt róla vezércikket... csüggedten jártam a Central Park kopasz fái alatt.

Úgy hogy igazán hálát érzek a négy ismeretlen úr iránt, kik cikkem alkalmából levéllel kerestek föl és nyíltan megmondták véleményüket róla, melyről – gondolom – úgy vélték, hogy nem teszem ablakomba. Ketten közülük Cambon marsall klasszikus rövidségével nyilatkoztak, amit itt, minthogy címüket nem közölték velem, hírlapilag nyugtáztok. A harmadik, derék amerikai magyar (bár istenments, hogy az előbbi kettő derékességét kétségbevonjam!) Woods-Hole szépnevű városkából tanít ki szíves hangon s igazán nem az ő hibája, hogy a tanítás már nem fog rajtam, – mindig is inkább szerettem tudni, mint tanulni. S végül a negyedik levél Párizsból jött névtelenül, azt a komoly vádat szögezi mellemnek, hogy tervemmel azért álltam elő, mert szabotálni kívántam egy igazán reális tervet, melyről otthon igazán sokat beszélnek és pedig nemcsak a nagyközönség körében. Ez a reális terv – ő tudja, nemrég jött el hazulról – hogy az otthoni viszonyok normalizálására csak az vezethet, ha az emigráció szélsőbaloldali tagjai, Nagy Ferenc, Kéthly Anna, Kovács Imre, haladéktalanul tárgyalásokat kezdenek a Kádár-kormánnyal (akkor még Kádár volt) és egy közös platformban megállapodva együttes erővel szolgálják a nemzet ügyét. Erről én – állítja levelezőm – bizonyonnan hiteles hírt kaptam s ezt akartam ilyen macchiavellisztikus módon elgáncsolni.

Nem tudom, kell-e nagyon bizonygatnom, hogy sem alapja, sem értelme ennek a vádnak nincs. Nincs semmi ellentét az én naiv gondolatom és az illető uraknak, vagy a magyar közvéleménynek, esetleg kormánynak tulajdonított terv között, ha ugyan egyáltalán van ilyen terv, amiben én kételkedek. Ha van ilyen terv, mennyiben befolyásolja az én szép álmomat, vagy a három úr, illetőleg az otthoniak elhatározását? A három kiünnö politikus nyilván nem teszi döntését sem az én cikkemtől, sem pedig véleményemtől függővé, amiben igazat adok nekik; ez igazán egyedül az ő hajlamuktól, megfontoltságuktól függ; hiba volna, ha az ilyen lépés megtételét, vagy elejtését harmadik személyek véleményétől tennék függővé. Aztán honnan tudja a párisi levelezőm, hogy nekem nem tetszik az ilyen kísérlet? Vagy honnan tudja, hogy a három politikusnak tetszik? Hogy kerül a csizma az asztalra?

Ez a probléma, még a párisi levelezőm által hajánál fogva előcibált is, a „Magyarország jövője” címszó alá tartozik, melyről a Látóhatár január-februári száma négy érdekes cikket hozott. Ezekre a cikkekre szeretnék röviden reflektálni, már csak azért is, hogy írók ne érezzék maguk körül azt a fagyos hangtalanságot, amit én olyan lemondóan vagyok kénytelen panaszolni.

Auer Pál cikke világos képet ír a múltról, a nyugati hatalmak sorozatos mulasztásairól, zavarban fogantatott és zavart okozó jelszavairól, melyek lelkiismereti furdalásukat árulják el inkább, mint egy előrelátó külpolitikát. (Kissé önkényes összefoglalása ez Auer Pál cikkének.) Pozitívum egy van benne: az a koncepció, amelyet az Európatanácsban is megismételt, hogy az amerikaiak ürítsék ki Bajorországot és ennek ellenében a szovjet

vonuljon ki Magyarországból. Egyszer Bécsben a Fledermaus kabaré egy kitűnő színészevel beszélgettem a kabaré bejárata előtt. Remek Cadillac-autó állt ott, Castiglione bankár tulajdona. Azt mondja színész-barátom: nézd ezt a szép kocsit, egy szón múltott, hogy nem lett az enyém. Hogyan, kérdeztem érdeklődéssel. Hát az úgy volt – válaszolta – hogy azt mondtam a bankárnak: Herr Castiglione, ajándékozza nekem ezt a kocsit! Mire ő ezt válaszolta: nem. Auer Pál egyességi tervére a német Bundestag egyik ismert szocialdemokrata tagja azt mondta: ezt már nem.

Van azonban Auer cikkében egy passzus, mire én rázom tagadóan fejem. Kifogásolja ugyanis, hogy Van Zeeland „utalt arra, hogy Szovjetorszozsország magatartása nem minden helyzetben és nem minden országgal szemben azonos. Hivatkozott Finnország és Ausztria példájára, de figyelmen kívül hagyta, hogy ezt a két országot a yaltai konferencia nem csatolta a szovjet orosz érdekszférához.” Nincs sok értelme, hogy nemzetközi jogi vitákba bocsátkozzunk, mert különben nem volna nehéz bizonyítani, hogy Auer tétele az orosz érdekszférába csatlósárról gyöngé bázison áll. De ez nem érdekes, nem jogi kérdéssröl van szó, hanem hatalmi kérdéssröl. Finnország és Ausztria szabadságát nem azért adta vissza a Szovjet, mert Sztálin jogtanácsosai nem találtak semmi olyan jogcímet, melyből az országok szolgálaga következett volna, hanem egyszerűen azért, mert úgy vélték helyesnek, külpolitikai koncepciójukba az illet bele, hogy visszaállítsák szabadságukat. Jog nincs ápriorisztikusan; a jogot a hatalom statuálja, a maga szájaíze szerint. És ha egyszer politikájuk szempontjából úgy látják majd, hogy Magyarország szabad legyen, akkor Teherán ide, Yalta oda, kivonulnak.

Fejtő Ferencet becsülöm. Művelt, gondolkozó koponya és jól ír. „Mi lesz veled kis Magyarország?” kedvelem azt a vallomását, hogy Magyarországra vonatkozó megállapításaiiban 1956 októbere óta következetesen tévedett. Ilyet publicisták, politikusok, államférfiak ritkán szoktak bevallani. Fejtő jogos önbizalmát bizonyítja, hogy nem restelli felsorolni tévedéseit. Kovács Gyula egyházjogász, kitűnő tanárom arra tanított, hogy az ember legyen óvatos profécia dolgában. Bátran jósolhat negyven-ötven év múlva bekövetkezendő eseményeket, de óvakodjon a közeljövő eseményinek megjósolásától, mert ezeknek egy-kettőre itt van a kontroljuk. Semmi különös nincs abban, hogy a logikusan gondolkozó és jó judiciumú Fejtő tévedett; nagy példák egész sorával tudnám menteni tévedéseit; ne restelkedjen miattuk. Viszont úgy látszik, e tévedések elgyávító hatása alatt, a magyar jövőről alig mer nyilatkozni, csak nagy óvatosan ad bizonyos kívánságoknak kifejezést. Például: hogy a nyugati hatalmak Kelet-Európát illetően ne éréjk be ünnepi üzenetekkel, hanem fogjanak diplomáciai akcióba. Meg hogy a kommunizmus elleni opposzícia a csatlós államokban ne lépje túl a rezsím kereteit, – ami Magyarországon – így látja Fejtő – a gomulkizmust jelenti.

Ebben nem értek egyet Fejtővel. Nem szeretem, hogy Kelet-Európáról beszél, amikor Magyarország jövőjéről van szó. Magyarországnak a Szovjetunió külpolitikájában más az elhelyezkedése, mint a többi csatlósországgé. Bulgáriát Oroszország már a cári időkben csatlósországnak tekintette; Románia sorsában döntő szerepe van a nyersolajgazdagságának és a Fekete-tengernek. Csehszlovákia testvérnemzet orosz érdekszférába s mégis csatlós lett, nem jogi, hanem orosz hatalmi alapon, – egyedül Magyarországon nincs semmi olyan momentum, mely logikusan orosz érdekszférába utalná, kivéve hogy ott van.

Churchill megírja följegyzéseiben, hogy Sztálin megkérdezte tőle: mit csináljunk Magyarországgal? Nem azt kérdezte, mi legyen Bulgáriával, Romániával, Csehszlovákiával, – ezek tekintetében Sztálinnak semmi kétsége nem volt, hanem hogy mi legyen Magyarországgal. Ami pedig a gomulkizmust illeti, ne hivatkozzunk Dullesre, aki az ilyen

utasításokat titoizmus, gomulkiizmus, csak arra használja, hogy fűgefalevélként eltakarja szégyenérzetét, hogy a kisujját sem mozdította meg Magyarország érdekében, sem a forradalom előtt, sem utána, sőt még jelentőségét sem ismerte föl.

Ha otthon, függetlenül Dulles példálózásától és a mi helybenhagyó fejbólintásunktól, úgy ítélik meg, hogy megint itt az ideje bizonyos enyhítések megkövetelésének, akkor ezt nekünk idekűnn meg kell értenünk és szívesen látnunk; nevezhetjük akár gomulkiizmusnak. De á priori ne helyezkedjünk egy álláspontra, melynek előidézéséhez sem erőnk, sem befolyásunk nincs. Ez vagy jön és akkor a mi atyai tanácsaink nélkül jön, vagy nem jön, akkor a legjobban megirt cikk sem viszi előre az így kitervelt koncepciót. Én még a kitűnő Raymond Aron által kitervelt gondolatot is, melyet Fejtő helyeslően idéz, lyukasmogyoró-bölcsességnek tartom, hogy „Nyugatnak és Keletnek egyformán érdeke, hogy a kommunizmus elleni oppozíció ne lépje túl a rezsim kereteit.” Bizonyos, a Keletnek érdeke, mert egyetlen nagyhatalom sem kedveli, ha szolgálóországaiban zavarok vannak. De a Nyugatnak? Annak is, mert a Nyugat beéri az erkölcsi elvek óvatos hirdetésével, de retteg attól, hogy ezek érvényesítésére valamit cselekednie kellene.

Kéthly Anna egy világképet vázol fel cikkében, melynél reménytelenebbet Schopenhauerben is nehezen találunk. „Vezetőket keres a világ és csak vezérek jelentkeznek,” állapítja meg Kéthly Anna. Az államférfiak tehetségtelenek; a tömegek nem tudják felfogni a mai lehetőségeket és az einsteini olyan távol áll tőlünk, mint egy elemista gyerektől. (Amin nagyon csodálkozok.) Akadnak ugyan világjavító tendenciák, de csaknem valamennyi egy már túlhaladott alapon kísérli meg az emberboldogítását. Ezen a pokoltornácón keresztül jut Kéthly Anna a magyar problémához. Lehet, hogy az orcagna-i fresko, melyet főlvázol, nincs is messze a valóságtól és Kéthly Anna esetjének annál nagyobb nagyobb elismeréssel kell adóznunk, mert marxista írta – s nyilván tudatosan, Marx ellen. Mert Marx koncepciója nem a XIX-dik századra volt szánva, hanem biztos megalapozása kívánt lenni örök időkre a világ fejlődésének: az emberi belátásra és okosságra van felépítve, mely végül is győzedelmeskedik az emberi korlátoltságon s rabszolgatartó gonoszszágon. S íme 100 évvel a „Töke” után Kéthly úgy látja, hogy „nincsen remény! nincsen remény!”

Hogy egy világban, mely szellemi és morális anarchia káoszában él, „beletartozik elválaszthatatlanul a magyar kérdés is” ebben igaza van Kéthlynek, de viszont fel kell vetnünk a kérdést, vajon ilyen világkörülmények mellett lehet-e számítani arra, hogy ez a kérdés tisztességesen megoldassék? Azt hisszük, hogy nem, legalábbis Kéthly Anna világképéből logikusan következik, hogy előbb jönni kell valamilyen Übermensch-nek, ki a világ élére áll; a tömegek szellemi fejlődését olyan fokra kell emelni, hogy az egyenrangú legyen a XX-dik század által hozott technikai haladással; kiemelni őket a XIX-dik század gondolatvilágából, a világjavító tendenciákat modernizálni kell s akkor a magyar kérdés is megoldódik, talán külső beavatkozás nélkül, a történelem logikájánál fogva.

A magyar kérdés tárgyalásánál is megmarad Kéthly Anna a dicséretes eszmei alapon: gyökeres reformját sürgeti a francia forradalom szabadságeszményének és pedig önként biztosított ellenőrzést, gazdasági megszorításokat és a közvélemény megrendszabályozását, hogy az csakis a közösség ügyével törődjön. Nem tagadom, én ettől a szabadságrevíziótól igen megdöbbenem; különösen az utóbbi szabálytól, mely a közvélemény megrendszabályozásáról szól. Ki az, ki rendszabályoz? milyen alapon? ki mondja meg, hogy mi a közösség ügye? Hiszem, hogy Kéthly Anna valami szép tervvel ezzel a követelményével, de viszont tételét bármelyik diktatúra a zászlajára írhatná. Írja is. Ha van értelme ennek a fogalomnak „szabadság”, akkor nem az államot, ezt a monstrumot kell megvédeni ellene, hanem az egyént az állam szabadságellenes kísérletei ellen. Mert az

állam, ahogy Kéthly Anna látja, egy csoport, egy párt, esetleg néhány vezető hatalmát jelentí, kik e hatalom megvédése céljából maguk szabják meg a tömegek ellenőrzésének szabályait, gazdasági megkötöttségekkel a maguk százezernyi bürokráciáját szabadítják az országra s cenzúrával, rendőrrel intézik el, hogy mi a közösségi érdek s mi lehet a közvélemény. Lehet, hogy a Kéthly Anna-féle koncepció más embereket állít a dolgok élére, de maguk az intézmények ép oly korrupáltak maradnak, mint bármely diktatúrában.

A magyar kérdés megoldásának lehetőségét a tárgyalásban látja, sőt „úgy tudja, hogy a tárgyalásokra való készség megvan.” S bár írásában nem tűnik ki, hogy ki kivel tárgyalna, mégis meglepetéssel állapítom meg, hogy olyasvalamire gondol, mint az én parisi levelezőm: „the big three”, Kéthly, Nagy Ferenc, Kovács Imre tárgyaljanak otthon, vagy kábelen keresztül és hozzanak létre valamilyen egységet, melyhez ha Moszkva hozzájárul, akkor reprise lesz 1945-nek. Ez a dátum a vízvázlatzója nála a régi és az új világnak: 1945-tel kezdődött minden, amiről szabad és gondolkodó magyar valaha is álmodni mert: Petőfi, Kossuth, Ady – igaz, hogy ma egyikük sem foglalhatna helyet az új nemzeti bizottmányban. Kéthly Anna 1945 előtt a Házban többnyire a kultusztaarca tárgyalásánál szólalt föl; kitűnően beszélt s bátran elmondotta véleményét Hóman Bálint kultúr-törekvéseiről. Szívesen és jóérzéssel hallgattam meg beszédeit. S jól emlékszek azokra a beszédekre is, miket 1945 után mondott; szinkronizálva voltak a hatalom szándékaival, eszméivel, bárki a Házban elmondhatta volna azokat. Nem furcsa, hogy a 45 utáni Kéthly Anna nem tűri meg maga mellett a 45 előtti Kéthlyt? Csak úgy megemlítem ezt, nincs nagy jelentősége; mire hazavezérel bennünket, aligha lesz ez gyakorlati kérdés.

Kovács Imre tollából két cikket hozott a Látóhatár. Az egyik útiemlék: „Báli a valóságban”; kitűnő írás, szívesen olvasnám folytatását, útjának egyéb emlékeiről. A másik cikk Magyarország jövőjéről szól s erre vonatkozólag pozitív tanácsokat ad, melynek lényege a gomulkizmus. Erről próbálja Moszkvát meggyőzni. Utalok arra, amit erről Fejtő cikkével kapcsolatban mondtam, minek ismétljem. Legfeljebb még azt teszem hozzá, hogy minden alkotmány, mely nélkülözi a szabad választásokon alapuló parlamentet és nem tűri meg a sajtó szabadságát, az totalitárius alkotmány, mindegy hogy a nyugatiak lelkiismerete, vagy Kovács Imre milyen vignettát akaszt rá. Hogy a tömegekben erős a szabadság utáni vágy – Kovács Imre ennek érdekes példáit sorolja föl – az világosan bizonyítja, hogy ezek a tömegek, Lengyelországban, Romániában s Magyarországon, nincsenek Kovács Imrével egy véleményen s nyilván nem is kedvelik, ha Amerikából ilyenre próbálják őket kapacitálni. Gomulka Lengyelországában Tito Jugoszláviájában ép úgy működik a terror, mint Oroszországban; nem tudom, hogy nem-e jobban, mert a tömegek fékentangtása nehezebb feladat a csatlósoknál, mint a Szovjetunióban. A hatalmat már 1945-ben próbálták megosztani a magyar nép és a kommunista rezsim között, úgy ahogy azt ma Kovács fölmelegíteni óhajtáná; a vége az lett (sőt mindjárt az eleje), hogy a Kovács által maroknyinak mondott kommunista párt lett ura az országnak. Úgy látszik nemcsak a Bourbonokra áll, hogy nem tanulnak és nem felejteneik.

Fenyő Miksa

Látóhatár, 1958. 2. szám, 57–63.

Írók és művészek tiltakozása

November 4-én, vasárnap reggel, amikor megindultak a szovjet tankok a győzedelmes forradalom letiprására és szovjet ágyúk dörögtek a magyar főváros utcáin, egy utolsó segélykiáltás hangzott el a budapesti rádióban. A magyar írók fordultak segítségért a világ íróihoz: Az idő pontosan 7 óra 57 perc volt. A Szabad Kossuth Rádió az egyre közelebb hangzó fegyverropogás közben még sugározni tudta ezt a felhívást. A Münchenben élő száműzött magyar írók hallották és szövegét azonnal táviratilag továbbították a legnevesebb nyugati írókhoz és tudósokhoz. A magyar írók felhívását táviratilag a következők kapták meg még aznap:

Albert Camus, Theodor Csokor, T. S. Eliot, Luigi Einaudi, Karl Jaspers, Juan Ramón Jiménez, Graham Greene, Bertrand Russell, Salvador de Madariaga, Halldór Laxness, Hermann Hesse, Ernest Hemingway, John Steinbeck, Ignazio Silone, André Malraux, Francois Mauriac, Alberto Moravia, Guido Piovene, Niko Kazantsakis, Per Lagerquist, J. B. Priestley.

A magyar írók felhívása így hangzott:

Itt a Magyar Írók Szövetsége!

*A világ minden írójához, tudósához, minden Írószövetségéhez, akadémiájához, tudományos egyesüléséhez, a szellemi élet vezetőihez fordulunk segítségért. Kevés az idő! A tényeket ismeritek, nem kell ismertetni. Segítetek Magyarországon! Segítetek a magyar népen! Segítetek a magyar írókon, tudósokon, munkásokon, paraszto-
kon, értelmiségi dolgozókon! Segítetek! Segítetek! Segítetek!*

Ez a felhívás volt a magyar irodalom utolsó szövege. Elhangzása után huszonnégy órán belül megmozdult a nyugati irodalmi és tudományos világ. Azóta sok huszonnégy óra múlt el, de nincs vége a felháborodásnak és tiltakozásnak. Valóságos szellemi hadjárat indult meg a magyarság ügyében. Írók, művészek és tudósok az irányítói. Teljes képet lehetetlen adni minden írói megnyilatkozásról; folyóiratunkban a kezünk ügyébe kerülő anyagot foglaljuk össze, illetve dokumentumként közöljük a legnagyobb visszhangot kiváltó tiltakozásokat.

Aligha volt még úgy Európában, a spanyol polgárháborút is beleértve, amely ilyen határozott és egységes hadjáratra serkentette volna az írókat, mint a magyar szabadságharc. Olaszországban Alberto Moravia és Guido Piovene vezetésével mozgalom indult, amely célul tűzte ki a magyar nép harcának erkölcsi és szellemi támogatását. Mintegy negyven pontba foglalták programjukat. Javasolják például, hogy az írók járjanak el a kormányoknál és a közigazgatás képviselőinél és hassanak oda, hogy minden városban, azt az utcát, ahol szovjet követség vagy konzulátus működik, nevezzék el a „Legyilkolt Magyarok Utcájá”-nak.

Külön közöljük teljes egészében Albert Camus nagyjelentőségű kezdeményezését és Salvador de Madariaga bátor cikkét. Az utóbbi számos cikket írt azóta is rólunk a világ legnagyobb liberális lapjaiban.

A nagytekintélyű humanista író, a görög Niko Kazantsakis, aki monarchia-ellenes magatartása miatt az önkéntes száműzetést választotta, francia nyelven a következő táviratot intézte Münchenbe, a száműzött magyar írókhoz:

„Mint a szabadság ciprusi vérbefojtása miatt szenvedő görög, kétszeresen megértem a magyar nép hősiességét.”

A tiltakozások áradata magával sodorta azokat az írókat és művészeket is, kik eddig rokonszenveztek a kommunizmussal vagy militáns tagjai voltak a pártnak. A párizsi France Observateur-ben jelent meg az a kiáltvány, amelyet többek között Jean Paul Sartre, Simone de Beauvoir, sőt maga Aragon is aláírt. A kiáltványban többek között ezeket olvashattuk:

„Alulírottak, akik sohasem tápláltunk barátságatlan érzelmeket a Szovjetunió és a szocializmus ügye iránt, most mégis úgy érezzük, hogy tiltakoznunk kell a szovjet kormánytól. Tiltakozunk az ellen, hogy ágyúkkal iparkodnak elfojtani a magyar nép felkelését és függetlenségi törekvéseit... Véleményünk szerint – és ezt nem változtatjuk meg – a szocializmust s a szabadságot nem lehet szuronyokkal megvalósítani.”

Ez a kiáltvány különösen nagy visszhangot keltett aláírójának eddigi politikai hitvallása miatt. Moszkvában sem hagyták szó nélkül, a Literaturnaja Gazeta november 22-i számában válaszolt rá „Az egész igazságot kell szem előtt tartani” címmel. A szovjet irodalmi lap megismételte a Pravda jólismert érveléseit az ellenforradalomról. Sartre-ék most már Aragon nélkül – ismét válaszoltak a France Observateur hasábjain. – „Véleményünk szerint – írták – a szovjet lapok és a kommunista sajtó el szeretnék hallgatni azt, hogy a magyar felkelésben nemcsak a néptömegek, de a kommunista párt nagyrésze is résztvett. Mintha csupán néhány elégedetlen munkás dőlt volna be a horthystáknak. A szovjet sajtó hallgat a munkás-, paraszt-, katona- és diák-tanácsokról. Hallgat arról, hogy Magyarország egyáltalán nem kívánja vissza a Horthy-rendszert, a magyar nép igazi szocializmust követel és az oroszok távozását.”

Sartre egyébként hosszan és érdekesen fejtette ki véleményét a l'Express című párizsi hetilapban. A forradalom eseményeit megfelelő tájékozódás hiányában vitatható módon ítéli meg, fontos szerepet tulajdonít állítólagos „fegyveres emigráns csoportok”-nak, a Horthy rendszer híveinek stb., sőt szerinte „először vagyunk tanúi annak, hogy egy politikai forradalom jobboldali irányba fejlődik”. Megállapítja azonban, hogy mindennek a sztálinizmussal az oka és a magyar események végső tanulsága: „Tévedéseket nem lehet ágyútűzzel kijavítani... A szocializmus, mint orosz behozatali áru, megbukott.” Sartre érdekes módon elemzi az orosz politika magyarországi hibáit is: „Tudniuk kellett volna, hogy mit akarnak és nem kellett volna hagyniuk, hogy az események túlrohanjanak rajtuk. Nem lett volna szabad azt tenniük, amit például Magyarországon: 1953-ban elővetették Nagy Imrét, megígérték a fogyasztási ipar fokozott fejlesztését, majd megijedtek és Rákosi kezébe adták vissza a kormánykereket, – miután előzőleg hagyták, hogy élesen bírálják őt –, majd ismét a nehézipar vezető szerepét bizonygatták. Rehabilitálták Rajkot, gyilkosait ugyanakkor pozíciókban hagyták, azután hirtelen mégis leváltották őket. Egy nagyon is középszerű Rákosit – Gerőt – bízták meg, míg végül amikor már késő volt, visszahívták Nagy Imrét. Ekkor már folyt a vér és az első naptól kezdve megfosztották őt attól a lehetőségtől, hogy visszanyerje a nép bizalmát.”

A magyar szabadságharcot elemezve Sartre végül is megállapítja:

„Teljesen és minden fenntartás nélkül elítélem a szovjet támadást. Anélkül, hogy a felelősséget ezért az orosz népre hárítanám, megismétlem: jelenlegi kormánya bűntettet követett el és a belső hatalmi harc következtében olyan csoport kerekedett

felül, amely ma túltesz a sztálinizmuson, miután azt megbélyegezte. A történelem minden gaztette feledésbe megy, azokat is elfeledtük, amelyeket mi követtünk el és azokat is, amelyeket más nemzetek. Jöhet idő, hogy a Szovjetunió gaztettei is feledésbe mennek, föltéve, ha kormányváltásra kerül sor és az utódok őszintén iparkodnak megvalósítani, az egyenjogúság alapján, a szocialista és nemszocialista átlamok közötti együttműködést. E pillanatban azonban nem tudok mást lenni, mint elítélően szólni. Sajnálattal, de eltökélten szakítok barátaimmal, az orosz írókkal, akik nem bélyegezték (vagy nem bélyegezhették) meg a magyarországi gyilkosságot. Ami a szovjetbürokrácia uralkodó frakcióját illeti, nem táplálhatunk többé barátságos érzelmeket irántuk: ott a rémület uralkodik!”

Sartre azzal fejezi be nyilatkozatát, hogy lámcsak, a francia párt vezetői igazolva látják magukat; igazuk volt – gondolják –, amikor „sakálnak” és „hiénának” nevezték. „De nekem tökéletesen mindegy” írja – „hogy ők mit mondanak rólam, ellentétben azzal az ítélettel, amelyet a budapesti események mondottak ki róluk.”

Sartre-hoz hasonlóan Picasso sem maradt néma. Kilenc más neves íróval és művésszel együtt – többségük kommunista – fölhívta a Francia Kommunista Párt központi vezetőségét, hogy azonnal hívják össze a párt rendkívüli kongresszusát és vitassanak meg azon bizonyos lelkiismereti problémákat. Picasso kezdeményezését nyilván az a levél váltotta ki, amelyet James Ford, a Franciaországban élő amerikai író intézett a Combat című párizsi napilapban a híres békegalamb-rajzolóhoz. James Ford többek között a következőket írta:

„Kedves Picasso, tudsz-e még ma is őszintén hinni abban, hogy a szabadság és az emberi méltóság ott található, ahol te tíz esztendőn keresztül keresni próbáltad? Ma a te elvtársaid keze, amelyet te megszorítottál, vérrel van beszennyezve. Elvtársaid keze egyszer és mindenkorra megírta tűzzel és vassal, hogy mi a kommunizmus. Tudsz-e hát nyugodtan maradni ecsetjeid között és lelkiismeretfurdalás nélkül alkotni műveidet? Te a világ előtt az élet hívének vallottad magadat. És most a világ megítéli a te életedet... Mérhetetlen a kötelességük a művészeknek, mert ők a letéteményesei az emberi művelődésnek. Fölszólítalak most, hogy teljesítsd kötelességedet. A pillanat nemcsak megfelelő, hanem egyenesen parancsoló. Elmúltak azok az idők, amikor méltóságodat valamelyest meg tudtad menteni a te rejtélyes mosolygásoddal, miközben kiállításaidon hallgattad a kommunista párt kiküldötteinek kétértelmű és ellentmondó beszédeit. Fölszólítalak ma, hogy tagadd meg politikai tévedéseidet és rokonszenveidet. Fölszólítalak, hogy ismét vállalj közösséget a szenvedőkkel és a névtelen tömegek reménységével. Fölszólítalak, hogy személyes nemességed azonos legyen azzal a nemességgel, amelyet képeid ábrázolnak. Szakíts meg minden politikai köteléket azokkal, akiktől megborzad az emberiség és akik meggyalázták a szabadság eszméjét. Gondold meg, hogy ez neked csak csekély kellemetlenséget okoz, de mások életükkel fizetnek ugyanezért.”

A Le Monde november 22-én közölte Picasso és kilenc társának, köztük Georges Basson író, Marcel Cornu egyetemi tanár, Helene Parmelin író, Eduard Pignon festőművész és Henry Wallon egyetemi tanár fölhívását. Kivonatossan így hangzik:

„Az elmúlt hetek eseményei a kommunistákat égő lelkiismereti kérdések elé állították, amelyeket sem a központi vezetőség, sem a L’Humanité nem tudtak megoldani.

A tájékoztatás hihetetlen hiányossága, a hallgatás fátyla és a többé-kevésbé tudatos kértelműség megzavarták a lelkeket és vagy a tanácstalanság állapotában hagyták azokat vagy védtelenül kiszolgáltatták az ellenfélnek... Mi, az értelem munkásai, azt tekintettük a feladatunknak, hogy műveinkben és munkáinkban a munkáság oldalán az igazságot keressük. Mint kommunisták, nem tudtunk közönyösek maradni, hogy mit mondtak és írtak e szónak a nevében, tehát ami minket illet, fölemeljük szavunkat, hogy késedelem nélkül hívják össze a párt rendkívüli kongresszusát, amelyen meg kell vitatni a mai napok megszámlálhatatlan problémáját a maguk valóságában és a teljes igazság fényében.”

De a tiltakozás áradata Kelet-Európába is átcsapott.

Az egyik legnagyobb lengyel költő, Wazyk Ádám verset írt Déry Tiborhoz és a magyar írókhoz. A lengyel irodalmi újság, a Nova Kultura december 2-i számában pedig első oldalon, piros keretben közli a lengyel írók nyilatkozatát. A nyilatkozatot mintegy ötven író jegyzi a nevével, de a szerkesztőség hozzáfűzte, hogy a posta állandóan hozza az újabb csatlakozásokat. A lengyel írók nyilatkozata így hangzik:

„A magyar nemzet tragédiáján megrendülve, a magyar írók szózatának elhangzása után nem tudunk tovább hallgatni. Mint írók, olyan ország polgárai, ahol ismerik a szabadság súlyát és értékét, kifejezésre juttatjuk mélységes fájdalunkat a vérontás miatt. Mindez egy kompromittált kormányzati rendszer és egy idegen katonai beavatkozás következménye.”

A magyar szabadságharcról ma már könyvek jelentek meg, folyóiratok adtak ki külön számokat. De aki arra vállalkozik, hogy összegyűjtse a magyar forradalom irodalmát, évek és kötetek munkája előtt áll. E részleges képpel mi csak hírt akartunk adni arról, hogy Európában új szellemi mozgalom indult meg, a magyar események fölrázták tétlenségéből a nyugati világot. Természetesen tudatában vagyunk annak, hogy írók és művészek sem tudják pillanatnyilag visszaadni a magyarságnak azt, ami az elmúlt napokban elveszett. Írók és művészek sem tudják visszaadni a szabadságot. Nem tudnák visszaadni akkor sem, ha Byronként vagy Petőfiként magyar földre mennének meghalni. Ám az írók szava mégsem pusztába kiáltó szó. Nem üres fenyegetés a bojkott, amire Camus szólította fel íróársait, nem szócséplés a folyóiratok külön száma, nem görögtűz a tiltakozások felcsapó lángja. A gondolat mindig győzedelmeskedik az erőszakon. Shakespeare és Goethe, Molière és Yeats – ahogy az Ír PEN Club tagjai írták – túléli a gépfegyverek és páncélosok tüzét. Az európai lelkiismeret – és annak kifejezője, az irodalom – megmozdult. És nem fog megnyugodni mindaddig, amíg szabadság nem lesz magyar földön.

Összeállította: Vámos Imre

Látóhatár, 1956. 336–339.

Követelésem az Egyesült Nemzetek Szervezetéhez

A mi társaink Magyarországon még bizonyára nem értesültek a fölháborodásnak arról a mérhetetlen áradatáról, amely minden francia író kivétel nélkül magával ragadott. De jogosan mondhatják, hogy most nem elégségesek a szavak és olcsó mutatóvány a megfeszített Magyarország ügyében csupán kiáltozni a vádakat. Az egész nemzetközi társaság egyszerre fölbuzdult a közép-keleti beavatkozásra, ám ezenközben némán tűrte, hogy Magyarország eltiporják. Hűsz esztendővel ezelőtt ugyanígy törtük, hogy megsemmisítsék a Spanyol Köztársaságot egy idegen zsarnokság csapatai és fegyverei. E bátor magatartás gyümölcsként született meg a második világháború. Az Egyesült Nemzetek gyöngesége és pörpatvarai egyre közelebb sodornak minket a harmadik világháborúhoz, amely már a küszöbön áll. Már kopogtat az ajtón és belép, ha a népek és az egyének védelmére az egész világon nem érvényesülnek a nemzetközi törvények. Ezért tartom hasznosabbnak, hogy ne szörnyű szégyenünknek, gyászunknak és fölháborodásunknak engedjünk szabad folyást, hanem lépjünk valamennyien határozottan közbe az Egyesült Nemzetek Szervezeténél. Íme a tőlem javasolt szöveg, amely meghatározza követeléseinket és egyben felelősségünket is:

„A európai írók kérik, hogy a közgyűlés haladéktalanul vizsgálja ki azt a népgyilkosságot, amelynek a magyar nemzet áldozatául esett.

Követelik, hogy rendelkezést el szavazást – és pedig minden nemzet felelősségét külön-külön feltüntetve – a szovjet csapatok azonnali kivonásáról és szavazást arról, hogy helyettük az Egyesült Nemzetek Szervezete nemzetközi rendőrcsapatokat küldjön. Szavazzanak a foglyok és elhurcoltak szabadon bocsátásáról és arról, hogy egy későbbi időpontban miként szervezik meg a magyar nép szabad vélemény-nyilvánítását. Egyes-egyedül ezekkel az intézkedésekkel lehet biztosítani az igazságos békét, amelyre minden nép vágyakozik, közéjük számítva az orosz népet is.

Abban az esetben, ha az Egyesült Nemzetek Szervezete visszariadna kötelességétől, az alulírottak kötelezik magukat nemcsak arra, hogy bojkottálják az Egyesült Nemzetek Szervezetét és kulturális intézményeit, hanem minden alkalmat megragadnak csődjének és tehetetlenségének kipellengérezésére.

Alulírottak kérik Főtitkár Urat, hogy biztosítsa nevükben az Egyesült Nemzetek képviselőit afelől, hogy követeléseiket nem zsarolási szándék sugalmazta, hanem felelősségük fájdalmas tudata és aggódo odaadásuk egy hős és szabad nép vértanúsága iránt. ”

Javaslom, hogy ezt a szöveget írja alá mindenki, akihez a magyar írók kiáltványukban fordultak. De minden európai író gyűjthet aláírásokat, bárhol is tartózkodik, lehetőleg minél többet az értelmiség köréből, és táviratilag elküldheti az Egyesült Nemzetek Szervezete titkárságának.

Ez minden – a mi nagy szégyenünkre – amit felelhetünk barátaink legyilkolására, ez minden, amit tehetünk, hogy a világ tudomására hozzuk az igazságban és szabadságban egyesült Európa létét, amely, noha a baloldali pártok ébersége és hagyományos eszméi tragikusan kudarcot vallottak, mégis szembe mer nézni a zsarnoksággal. A magyar szabadságharcosok ezrei meg ezrei ezért az Európáért áldozták életüket. Hogy áldozatuk ne legyen hasztalan, nekünk, akik ma még szabadon szólhatunk, kötelességünk minden nap bizonyosságot tennünk előttük hitünkéről és hűségünkről, a budapesti segélykiáltásnak a legnagyobb visszhangot biztosítva mindenütt.

Albert Camus

Szuezi és Magyarország

Lélegzetfójtó események tanúi lettünk e napokban. A három nyugati nagyhatalom közül kettő, egyik is, másik is vezető tagja az Egyesült Nemzeteknek, olyan vállalkozásba kezdett, amely a harmadik nagyhatalomnak, a nyugati szövetség leghatalmasabb tagjának legnagyobb rosszallását váltotta ki, kiváltván ezáltal az Egyesült Nemzetek úgyszólván egyhangú ítéletét is. Másrészt Kelet-Európa felszabadtítása, a jövőnek ez a merész álma, Magyarországon testet öltött; valósággá lett mindannyiunk meglepetésére – és a győzelem előestjén tiporták halálra a tüzet ontó szovjet páncélosok és a hideg amerikai szavak.

Nasszer ez év július 26-án rátette kezét a Szuezi Csatorna Társaságra. Ezt a felháborodás moraja követte, mert az egyiptomi diktátor eként birtokába vette a Csatornát, holott az már amúgyis hatalmában volt, amióta az angolok elhagyták a Szuezi Csatorna övezetét. E július 26 óta az angol és francia kormány nyilvánvalóan elhatározta már, hogy a Csatornát *erőszak alkalmazásával* is visszaszerzi. Szándékuknak több indítóoka volt, de mind a két fél esetében más és más értelmű. Mind a ketten arra törekedtek, hogy megszerezzék azokat a diplomáciai és gazdasági előnyöket, amelyeket a Szuezi Társaság tulajdona és a Csatorna fölött gyakorolt tényleges ellenőrzés biztosított nekik. Az angol kormány ezenkívül elhatározta, hogy megleckézteti Nasszert a hálátlan és udvariatlan viselkedésért, ahogyan Edennek a Csatorna-övezet kiürítése során tanúsított nagylelkű magatartására válaszolt. Ami a francia kormányt illeti, arra törekedett, hogy az algériai front legszélseő szárnyán kikapcsoljon egy veszélyes ellenfelet. Ezért határozta el az angol és francia kormány, hogy közösen és határozottan cselekedjék.

A világ közvéleménye azonban mind a két államot tárgyalásokra kényszerítette. Éppen abban a pillanatban, amikor úgy látszott, hogy a tárgyalások kedvező fordulatot vesznek, október 29-én, *Izrael* megtámadta Egyiptomot. A francia és angol haderő készenlétben állt. Párizs és London huszonnégy órán belül *ultimátumot* intézett mind a két félhez, amelyben követelték, hogy mind a két hadviselő fél vonuljon vissza egy meghatározott vonal mögé, amely, mindenestre véletlenül, több mint száz kilométer mélyen húzódott az egyik fél felségterületén. A további tizenkét órán belül oly hatásosan bombázták a megtámadott fél repülőtereit, hogy az első támadó minden különösebb megerőltetés nélkül nyomulhatott előre.

A francia–angol beavatkozás *elő volt készítve*, hogy megbüntessék Nasszert a Szuezi Társaság államosításáért és hogy biztosítsák Angliát a közel-keleti olajszállítmányok megszünetésének fenyegető veszélye ellen. Mindezt azonban inkább rendőri intézkedésnek szánták, melynek az volt a célja, hogy a két elkeseredett ellenfelet szétválassza; ugyanakkor meg akarták előzni orosz páncélosok és repülőgépek megjelenését a Közép-Keleten. Látott már a világ haderőt, amelynek ily sokféle feladata lett volna? Ennek az egész akciónak valódi és legfőbb indító oka végeredményben az angol és francia kormánynak az a kemény elhatározása volt, hogy a Csatornát kezükbe kaparintsák és Nasszert megbuktassák.

Ugyanebben az időben a magyar nép fölkeltszovjet elnyomója és kizsákmányolója ellen. A magyarok egész egyszerűen nem bírták már tovább. Az ország kincseinek szemérmetlen kirablása, a nép munkaerejének kiuzsorázása, a kommunista titkosrendőrség leírhatatlan kegyetlensége és embertelensége, mindaz a tömérdek nyomorúság, amely a szovjet uralom kíséretében volt, oly kétségbeesett bátorsággal töltötte el a magyar népet, amely nem ismert többé óvatosságot és határt. Olyan kormány alakult, amely az országot többé nem a Szovjet-Unió csatlósállamának, hanem szabad európai országnak tekintette. Ekkor szánta el magát a Szovjet-Unió a halálos csapásra. A szovjet páncélosok elsöpörték a Nagy-kormányt, egy árulót neveztek ki egy bábkormány miniszterelnökévé és arra kényszerítették, hogy segítségül hívja az orosz csapatokat. Magyarország ismét tarkóján érezte Sztálin csizmáját.

És ekkor sajtóságos fejlemények következtek. Az Egyesült Nemzetek Szervezete csupán a legmérsékeltebb módon háborodott fel. A magyar kérdés vitája egy százalmas gyászmagyar beszédével kezdődött, aki a magyar kormány megbízottjának mondotta magát. A közgyűlés ezt elismerte és hagyta őt beszélni. Vajon miért? És egyáltalán, kicsoda ez a *Kádár*? Hiszen a valóságban ma sincs magyar kormány. *Hammarckjöld* tulajdonképpen miért fordult Kádárhoz beutazási engedélyért Magyarországra? Miért nem fordult inkább a győri Nemzeti Bizottsághoz? Van-e olyan tekintélye Kádárnak, amivel Győr-vármegye ne rendelkezne? Az Egyesült Nemzetek főtiktára miért nem vizsgálta meg közelebről ezt a kérdést? Végülis rá kellett volna jönnie, hogy ma egyáltalán nincs magyar kormány és éppen ezért kérdés nélkül útra kelhetett volna a senki-földjére. Miért nem volt bátorsága szembe nézni a szovjet páncélosokkal, amelyek nyilván útjába állottak volna? Miért töltötte idejét Kairóban, ezen a csupán másodrangú nézőtéren? Nem bízhatta volna egyik munkatársára a szuezi ügyeket, hogy ő maga haladéktalanul a fő kérdést tarthassa szem előtt?

Kényes kérdések ezek. Feleletet talán Eisenhower elnök szavaiban és tetteiben találunk rájuk vagy jobban mondva az ilyen szavak és tettek hiányában. Aféle hírek keringtek, – rendszerint „jól tájékozott washingtoni körökből” – hogy Berlint és Ausztriát megvédenék. Ez egyenesen Moszkvának adresszált kacsintás volt, hogy Lengyelországot és Magyarországot az orosz birodalom tartozékának tekintik, *háborúra* okot csak a Vasfüggönyön túli támadás adna. Így aztán értesülhettünk az Eisenhower október 14-i sajtóértekezletéről szóló cikkek-ből, hogy az elnök kijelentése szerint a szabadság szellemének serkentésén és a népek reménységének ébrentartásán az amerikai politika sohasem lépett túl és ezekben az években soha senkit sem szólítottak fel arra, hogy „bármilyen fegyveres felkelést szervezzen, amely csak szerencsétlenséget hozna Amerika barátaira.” És az elnök még világosabban fejezte ki magát, amikor hozzáfűzte, hogy az Egyesült Államok sohasem pártfogolhatja „fegyvertelen tömegek nyílt lázadását egy olyan hatalommal szemben, amely meghaladja erőiket.”

Szegény Washington tábornok! Ő ugyanis éppen ezt cselekedte, amikor egy védtelen nép élére állott (Eisenhower elnök fegyvertelen tömegeknek mondotta volna). Milyen reménysége lehetett Washington tábornoknak abban az időben a győzelemre Anglia óriási túlerejével szemben? És mégis ő maradt a győztes – mindenesetre magára vonván a távoli jövődöböl Eisenhower rosszallását. És Magyarország is ugyanúgy fölülkerekedhetett volna, ha a *Nyugat időben cselekszik*. Magyarország minden valószínűség szerint ma már szabad lenne, a többi csatlósállam is függetlensége felé tartana, sőt magában Oroszországban is beláthatatlan események indultak volna meg, ha Eisenhower elnök a magyar fölkelés második vagy harmadik napján határozottan és a legszigorúbb titoktartással a szovjet vezetők tudomására hozza, hogy a szovjet csapatok beavatkozása Magyarországon a legsúlyosabb veszélyekkel jár.

Miért nem történt ilyesmi? A legnyilvánvalóbb ok Amerika félelme egy általános háborútól és a hidrogénbomba rémétől. De miért tekinti akkor Washington – hidrogénbomba ide vagy oda – Berlint vagy Ausztriát *casus belli*-nek? Ám csak kell lennie valaminek, amely megvilágítja Amerika magatartását a szuezi kérdésben és a magyar tragédia tekintetében és érthetővé teszi azt a torz perspektívát, amely szerint az amerikaiak nagyobb súlyt helyeztek a szuezi összetűzésre, mint a magyarországi fejleményekre. A magyarárat csakis abban lehetjük, hogy az Egyesült Államok, éppúgy mint Anglia és Franciaország, külpolitikái értelemben megrekedt a tizenkilencedik század gondolatvilágában; a hidrogénbomba korában még mindig a hatalmi politika elavult játékát űzi, amely ma már éppen annyira időszerűtlen, mint a hölgyeken a krinolin. Ezért óvakodnak attól, hogy a Szovjet-Unió ellen folytatott küzdelmet annak tekintsék, ami valójában: abszolút háborúnak, amelynek csak akkor lesz vége, ha Oroszországban kiütik a hatalmat a Kommunista

Párt kezéből. Vakságukban a nyugati hatalmak ezt a küzdelmet a régi iskola szerint inkább hatalmi vetélkedésnek tekintik az orosz impériummal. Ezért beszélnek újra meg újra koegzisztenciáról. A magyarországi felkelés második vagy harmadik napján a szabadságharcosok kerülő úton, az angol miniszterelnökön keresztül, segélykérést juttattak el az Egyesült Nemzetekhez. A francia és angol sajtó diplomáciai munkatársainak közlése szerint ezt a felhívást „hüvösen” fogadták Londonban; a segélykiáltást rosszalták illetékes helyen, mert nyilvánvalóan zavarta a koegzisztencia légkörét. A nyugati hatalmak úgy látszik még mindig *kompromisszumra* törekednek a *befolyási övezetek* alapján. Ez a szemléleti mód megmagyarázza a nyugati hatalmak heves ellenkezését, amikor Oroszországnak a közép-keleti kérdésekben való részvételéről volt szó s megmagyarázza passzivitásukat a Szovjet-Unió iránt, amikor nekilátott Magyarország megsemmisítésének.

Amikor a magyarok ledöntötték Sztálin óriás szobrát, amely szép fővárosukat rútitotta, összetört a vörös cár otromba fémteste; de a talapzaton ott maradt – megcsúfolva minden sztálintalanítást – a *zsarnok csizmája*. Ez a csizma most maga-magától ismét meg akar indulni. Ha nem pusztítjuk el mi, európaiak, minket taposnak el durva talpai. (Megtaláltam a *Neue Zürcher Zeitung* december 4-i számában.)

Salvador de Madariaga

Látóhatár, 1956. 341–343.

A szellemi Európa és a magyar forradalom

A „Die Kultur” című független német lap, amely a szellemi élet eseményeivel foglalkozik, novemberben a következő felhívást intézte a nyugati nemzetek költőihöz, íróihöz, művészeihez és tudósaihoz:

1. A szellemi Európa szolidaritást vállal a magyar ifjúságnak, diákságnak, munkáságnak és nem utolsósorban az íróknak, művészeknek és tudósoknak elnyomóik ellen folytatott szabadságharcával.
2. A szellemi Európa tiltakozik a szovjet katonai hatalom magyarországi brutális erőszaka ellen.
3. A szellemi Európa természetesen elítél minden erőszakos támadást, mint amelyet például az angolok és franciák hajtottak végre Egyiptomban, és elítéli az egyetemes terror mindenfajta alkalmazását.

A lap arra kérte Európa íróit, tudósait és művészeit, hogy csatlakozzanak ehhez a felhíváshoz. Több mint százan válaszoltak a felszólításra és fejtették ki véleményüket a magyarországi eseményekről. Az előkelő névsorban korunk szellemi életének számos kiválóságát találjuk. Nincs helyünk az összes vélemény ismertetésére, ezért csak arra szorítkozhatunk, hogy néhány hozzászólásból egyes jellemző és kifejező részletet bemutassunk.

Pablo Casals így ír:

„Végül sorban nem a kormányok, hanem a polgárok akarata dönti el az eseményeket... és nekünk tudnunk kell, ma sokkal jobban, mint bármikor a múltban, mit jelent és mit követel tőlünk a testvériesség.”

szenvédélyes hangon követeli, hogy segítsék meg a magyar nemzetet: „A nemzetközi szervezeteknek mindent meg kell tenniük, hogy egy népnek – amelyet a kétségbeesés és valószínűleg az éhség is fenyeget – a lehető leggyorsabban segítségére siessenek.” Salvador de Madariaga oxfordi egyetemi tanár kifejti, hogy a magyar ügyben egyetért a felhívás szövegével. Nem tudja azonban magáévá tenni a 3. pont szövegét, noha kezdettől fogva állást foglalt az egyiptomi beavatkozással szemben. Bertrand Russel, Nobel-díjas angol filozófus és Arthur Koestler, a magyar származású angol író közölte, hogy csatlakozik a tiltakozáshoz és egyetért a három pontban megfogalmazott állásfoglalással.

A Magyarországon is ismert svájci közgazdász, Wilhelm Röpke, – a „Harmadik út” szerzője –, válaszlevelében így ír: „...a magyar szabadsághősöknek a barbári elnyomás ellen indított harca – amelyhez hasonlót nem találunk a történelemben – miértünk és az egész szabad viláigért folyt. Nincs szó, mely elég kemény volna ahhoz, hogy ennek az elnyomásnak durvaságát és kegyetlenségét kellő módon elítélhessük.” A svájci tudományos élet egy másik kiválósága, C. G. Jung professzor, a jeles pszichológus, kijelentette, hogy az orosz hadsereg eljárása, amellyel a magyar nép szabadságtörökését vérbefojtotta, közönséges büntény, amelyet el kell ítélni. Mac Picard a luganoi tó partjáról a következőket írta a német lapnak: „Az oroszok magyarországi eljárása elleni tiltakozás nem méltó felelet azokra a szörnyűségekre, amelyeket elkövettek. E szörnyűségek elkövetője, amikor iszonyatos tettét elhatározta, a tiltakozásokkal már előre számolt. Tudja ugyanis, hogy a tiltakozás, még mielőtt elhangzott, értékét veszítette, még pedig azért, mert napjainkban állandóan tiltakozunk, szinte minden ellen, úgyhogy végül nem több, mint kényelmes kifejezése annak, hogy valami nem tetszik nekünk. A tiltakozás szavát meglehetősen elkoptattuk, az elkoptatott szavakban kifejezésre sem jut az együttérzésünk.”

Hermann Kesten német író közli, hogy korunk az önkényuralom és a száműzetés korszaka. „Minden évben ezer meg százezer tisztességes és békés ember menekül el a hazájából. Menekülnek, mert nem akarnak meghalni, nem akarnak koncentrációs táborokban vagy Szibériában eltűnni, nem akarják, hogy lelkiismeretük ellen kelljen cselekedniük és ezáltal önmagukat is megvetniük.” Kesten megrázó szavakkal eseteli azoknak a sorsát, akiket az önkényuralom menekülésre kényszerít. Teljesen egyetért azzal a tiltakozással, amelyet a „Die Kultur” a Szovjet fegyveres beavatkozás ellen megfogalmazott, de kijelenti, hogy az Egyiptom elleni angol–francia akció nem hasonlítható össze a Szovjetunió magyarországi beavatkozásával. Franz Theodor Csokor, osztrák drámaíró így vélekedik: „A magyar szabadságharc a nép háborújává vált. Az elnyomásra irányuló kísérletet, amelyet egy disszidens csoport egy idegen hatalom segítségével megindított, a leghatározottabban el kell ítélni.” A jeles osztrák író egyetért az egyiptomi angol–francia támadás elítélésével is.

Stephen Spender angol költő szóról-szóra magáévá teszi a tiltakozó szöveget és szolidaritást vállal a szabadságukért küzdő magyar ifjakkal, írókkal és munkásokkal.

A „Die Kultur” a hozzászólásokon és leveleken kívül két érdekes írást is közölt német nyelven. Az egyiket Jean-Paul Sartre-tól, a másikat Pablo Picassótól. Sartre végzetes hibának tartja, hogy a Szovjetunió a szomszédos országokra rákényszerítette a sztálini rendszer szolgálai lemásolását. Magyarországon szörnyűséges állapotok keletkeztek. A lakosságtól a kormányzat csak áldozatokat követelt, de a legelemibb igényeket sem elégitette ki. „Emberektől, akiknek meggyőződésük, hogy a szocializmus a legmegfelelőbb társadalmi forma, lehet áldozatokat követelni, – írja Sartre – de azoktól, akik szemben áll-

nak mind az idegen megszállással, mind pedig a szocializmussal – mint a magyar parasz-
tok többsége – lehetetlen valamit is kívánni.” Sartre vitába száll azokkal, akik Magyaror-
szágon arról szónokolnak, hogy „meg kell menteni a szocializmus alapjait”. Majd így
folytatja: „Ha a szocializmusnak Magyarországon alapjai lettek volna, a szocializmus, a
maga erejéből megmentette volna magát. A Vörös Hadsereg azért avatkozott be, hogy a
Szovjetunió szocializmusának alapjait védje meg Magyarországon, pontosabban, hogy
megmentse a katonai támaszpontokat és az uránium lelőhelyeket.”

A német lap összesen százöt író, művész és tudós nyilatkozatát nyomtatta ki. A szer-
kesztőség áttekintő képet iparkodott adni arról a felháborodásról, amellyel az európai
szellemi élet legértékesebb és legismertebb képviselői a magyar forradalomnak egy kül-
ső fegyveres erő által történt leverését fogadták. E férfiak úgy érezték, hogy nem hallgat-
hatnak, amikor Budapesten a nemzeti önállóságért vér folyik, amikor egy egész nemzet
összeforrva szabadságáért küzd. A tiltakozás nem támasztotta fel a holtakat, nem készítet-
te belátásra az idegen hódító hatalmat, nem tette szerényebbé a fegyverek árnyékában
hangoskodókat, de bizonyosságot szolgáltatott afelől, hogy Európában még nem némult el
a tiltakozó szó, ha valahol a jog, az igazság és az emberiség veszélybe kerül.

Összeállította: Borbándi Gyula

Látóhatár, 1956. 351–352.

A Nemzetközi PEN Club a magyar írókért

November 3-án a Magyar PEN Club a következő rádióüzenetet küldte a Nemzetközi
PEN Club londoni központjához:

*„A magyar írók segélykiáltással fordulnak a világ íróihoz. Kérik, szánjanak időt és fá-
radtságot arra, hogy megtalálják a leghathatósabb módot szabadságunk ügyének tá-
mogatására. Hívják fel a világ közvéleményét, hogy a győztes forradalommal kivívott
függetlenségünknek és országunk semlegességének megsértése súlyos katasztrófához
vezetne. Sorsunk nemcsak politikai kérdés, hanem élet és halál ügye. A magyar írók
teljes egységben arra kérik főtitkár urat, hogy mindezt közölje táviratilag a PEN cen-
trumokkal. Háls köszönettel a Magyar PEN Club elnöksége nevében: Képes Géza.”*

E rádióüzenetet, amely nyilvánvalóan annak tudatában íródott, hogy a PEN Club olyan
testület, amely politikával nem foglalkozik, Vámos Imre, a Látóhatár szerkesztője távira-
tilag továbbította Londonba. Tábori Pálhoz, aki mint a Száműzött Írók PEN Clubjának
elnöke, cselekvésre hivatott volt. Tábori november 4-én délután a távirat vételét közölte
velem. Javaslatomra elfogadta azt, hogy mivel az angol PEN Club vezetősége csak no-
vember 5-én este ül össze, a Száműzött Írók PEN Clubja adjon egy nyilatkozatot és azt a
lassú hivatalos út helyett a távirati ügynökségek útján tegye közzé.

Tábori a Száműzött Írók PEN Clubjának nevében olyan felhívást fogalmazott, amely
nemcsak a PEN Clubjaihoz, hanem a világ összes íróihoz és alkotó művészeihez for-
dul azért, idézek:

*„hogy a lehető legszélesebb nyilvánosságot adják Magyarország embertelen letip-
rásának abban a pillanatban, amikor ez a nép nemzeti szabadsága visszanyerésé-
nek küszöbén áll. Hogy tiltakozzanak szóban és tettekben a magyar szellemi élet ké-*

szülőföldben lévő totális lerombolása ellen, amelyet a szovjet erők ezen a reggelen megkezdték. Hogy fejezzék ki teljes együttérzésüket mindazokkal a magyar írókkal és értelmiségiekkel, akiket ebben a pillanatban az a veszély fenyeget, hogy a Szovjetunió katonái legyilkolják, megkínózzák vagy fogságra vetik. Hogy folyamodjanak egyénileg és együttesen, a nyilvánosság minden lehetőségét kihasználva népük és a világ lelkiismeretéhez acélból, hogy a most folyó orosz beavatkozás dühétől a magyar írókat és értelmiségieket megmenthessék.”

Ezt a felhívást november 4-én, délután 6 órakor a Száműzött Írók PEN Clubjának nevében Tábori Pál elnök és Colin titkár kiadta a londoni sajtóügynökségeknek. A felhívás teljes szövege másnap, november 5-én reggel egész terjedelmében megjelent a Manchester Quardian-ben és több más lap is megemlékezett róla. Az Angol PEN Club ugyanaznap este tervbevelt napirendjétől eltekintve, elsőnek Képes Géza üzenetével foglalkozott és a következő határozatot hozta:

„A Nemzetközi PEN Club Angol Szervezete meghallgatta Képes Géza költő rádióüzenetét, amelyet a Nemzetközi PEN Club londoni központjához intézett. Kifejezi mélységes együttérzését és csodálatát megpróbáltatásuk óráiban Magyarország írói iránt. Az Angol PEN Club minden fenntartás nélkül támogatja és osztja azt a felhívást, amelyet a Száműzött Írók PEN Clubja adott ki a sajtónak és amely megjelent ma, 1956 november 5-én, hétfőn a Manchester Quardian-ben.”

Az Angol PEN Club gyűlése elhatározta ezután, hogy a következő táviratot küldi a világ összes PEN clubjainak:

„A Szabad Európa Rádió közlése szerint a Magyar PEN Club rádióüzenetet küldött az írókhoz világszerte. Kérjük, hogy azonnal fejezzék ki teljes együttérzésüket a magyar írókkal és értelmiségiekkel rettentő megpróbáltatásuk e napjaiban.”

Ez a távirat a Nemzetközi PEN Club elnökének, André Chamson-nak és főtítkárának, David Carver-nek az aláírásával november 7-én reggel ment ki a világ összes PEN Clubjaihoz.

A táviratra a következő PEN Clubok válaszoltak: Jamaicai PEN Club, Hong-Kongi Kinai PEN Club, Északi PEN Club, Dán PEN Club, Svéd PEN Club, Német PEN Club, Skóti PEN Club, Svájci francia PEN Club, Dél-Afrikai PEN Club, Olasz PEN Club, Ausztráliai PEN Club, az Egyesült Államok PEN Clubja, Osztrák PEN Club, Lengyel PEN Club, Ír PEN Club, Argentínai PEN Club, New Yorki Jiddisch PEN Club, Holland PEN Club, Száműzött Írók Amerikai PEN tagozata, Török PEN Club, Brazil PEN Club, Indiai PEN Club, Chilei PEN Club.

E távirati válaszokból a leglényegesebbeket ismertetjük.

Az Ír PEN Club Dublinban a távirat vétele után rendkívüli ülést hívott össze. A következő határozatot hozták:

„A Magyar PEN Clubnak. Az Ír PEN Club mélységesen megbotránkozott azon a támadáson, amelyet Oroszország intézett az önk országára ellen. Mi irországi írók, együttérzésünkkel fejezzük ki Magyarországra iránt az önk szabadságharcának idején és kifejezzük együttérzésünket az önk szörnyű fizikai szenvedéseivel. PEN Clubunk minden egyes tagja helyzetéhez mérten meg fogja kísérelni azt, hogy enyhítsen ezeken a szenvedéseken. Ne veszítsék el a reményt. A gondolat szabadsága végső fokon

mindig győz s Shakespeare és Goethe Molière és Yeats mindig túléli a gépfegyvereket és atombombákat. Azokat, akik a rakéta lövedékeket és a tengeralattjárót fölta-lálták, el fogják felejteni. Eltemetődnek magosan a levegőben és mélyen a tenger alatt. Ismételjük: ne veszítsék el a reményt. A gondolkodók világa és azoknak a vilá-ga, akik éreznek, az önök országával tart. A Dublini PEN Club ugyanezt teszi.”

A lengyelországi Lengyel PEN Club a londoni felhívásra ebben a táviratban válaszolt:

„Válaszul a Nemzetközi PEN Club elnökségének felhívására a Lengyel PEN Club az egész lengyel nemzettel egyetértésben a legmélyebb részvétét fejezi ki a testvéri magyar nemzet iránt, amely az utóbbi napokban a legszörnyűbb tragédiát élte át. Ugyanakkor magyar íróiársainkkal együttérvezve kijelentjük, hogy erkölcsi támoga-tásunkban részesítünk minden olyan kezdeményt, amely a legutóbbi összeütközések következményeit enyhíti Magyarországon és mindent megteszünk azért, hogy a tra-gikus események áldozatainak segítségére legyünk. Jan Parandowski elnök, Maria Dabrowska alelnök, Michel Rusinek főtitkár, Kazimierz Kumanieczki és Jerzy Zawieyski az elnökség tagjai.” A lengyel írók ezt a táviratot franciául szövegezték.

A Svéd PEN Club ezt a táviratot küldte:

„Táviratukat megkaptuk, köszönjük. Huszonhat svéd író és PEN-tag november 5-én levélben fordult a Szovjet Írószövetséghez, kifejezván nekik, hogy a segélyért folya-modó magyar írókkal érzünk. A levél szövegét rádióban és sajtóban közzé adtuk. Ragnar Svanstrom.”

A Dán PEN Club táviratában azt jelentette, hogy az akciót már elkezdték. Az Olasz PEN Club nevében Ignazio Silone a következőket válaszolta:

„Az Olasz PEN Club a magyar forradalmárok ügyét egészében magáénak tartja.”

Antonio Aita, az Argentínai PEN Club elnöke, ezt táviratozta:

„Argentína írói csatlakoznak ahhoz az egyetemes tiltakozáshoz, amely a magyar nép szabadságát és méltóságát ért támadás ellen emeli fel a szavát.”

A Hong-Kongi PEN Club ezt táviratozta:

„A Kínai PEN Club legmélyebb hódolatát fejezi ki a magyar íróknak és értelmiségi-eknek szabadságért folytatott hősi harcukért. A kínai írók önök mellett állanak ab-ban a nagyszerű órában, amelyben egy nemzet ír halhatatlan eposzt. Szóljon a sza-badság harangja. J. Wong a Hong-Kongi Kínai PEN Club elnöke.”

A német PEN Clubok azt táviratozták, hogy „már nyilvánosan kifejezték együttérzésüket a magyar PEN Clubbal”. Az Amerikai PEN Club nevében James Putnam ezt sürgő-nyözte: „Azon vagyunk, hogy mindent megtegyünk, ami a magyar PEN Club tagjait nem veszélyeztetheti. Önök mit javasolnak?” Erre a táviratra az Angol PEN Club azonnal táv-iratilag válaszolt. Nyilvános nagygyűlést javasolt, határozattal, a lehető legnagyobb rá-dió- és sajtó-nyilvánosság előtt, New Yorkban.

A Finn PEN Club sürgőnye így hangzik:

„A FINN PEN Club teljes együttérzését fejezi ki a Magyar PEN Clubbal és a helyzet békés megoldását reméli. Soulahti Barck Hellemann.”

A zürichi PEN Club ezt táviratozta:

„Szilárdan állunk magyar íróársaink mellett, rettentő megpróbáltatásuk idején. Werner Weber elnök.”

A Külföldön élő Német Írók PEN Clubjának távirata így hangzik:

„A magyar népre zuhant tragédia nyomán kelt mélységes együttérzésünket kifejezendő, nyilvános gyűlést rendezünk, amelyen kifejezzük fenntartás nélküli együttérzésünket e bátor, szabadságszerető nép íróival. Köszönjük a Nemzetközi PEN Clubnak mindazt, amit azért tett, hogy segíthessünk. Mindent megteszünk a magunk részéről, hogy enyhítsunk azokon a súlyos csapásokon, amelyek magyar íróársainkat érték. Hans Flesch elnök, Wilhelm Unger titkár.”

A Bolgár PEN Club Szófiából ezt táviratozta francia nyelven Londonba:

„Köszönjük önöknek, hogy jelezték a Magyar PEN Club felhívását. Azonnal kapcsolatba lépünk a Magyar PEN Clubbal. Bolgár PEN Club, Boyan Bolgár titkár.”

A New-Yorki Jiddish PEN Club távirata:

„Kifejezzük rokonszenvünket a magyar nép íróinak és értelmiségi embereinek szabadságukért és függetlenségükért folytatott küzdelmükben. Dr. Shlomo Bickel elnök, Leon Feinberg titkár.”

A Holland PEN Club az Angol PEN Club távirata nyomán gyűlést hívott össze 1956 november 10-én és a következő határozati javaslatot hozta:

„A Nemzetközi PEN Club hollandiai központja kifejezi rokonszenvét ama távirattal kapcsolatban, amelyet a Nemzetközi PEN Club intézőbizottsága intézett a világ összes PEN Clubjaihoz. Azt, ami Magyarországon 1956 november 4-én történt, amikor a Szovjetunió nyers erőszakkal fordult a magyar nép újonnan kivívott szabadsága ellen, amelyet részben a magyar írók egy részének is köszönhattünk, elborzadva vettük tudomásul. Ezzel kapcsolatban a Holland PEN Club kifejezi fenntartás nélküli hűségét a Nemzetközi PEN Club alapokmánya iránt, ahogy az a hollandiai központ érvényes Alapszabályainak második és harmadik artikulusában, az 1–11-ig terjedő paragrafusokban megnyilatkozik. A Holland PEN Club az idézett Alapokmányban említett elveket minden tagjára kötelezőnek tekinti és fölhívja minden tagját arra, hogy újonnan vallja és vállalja ezeket az elveket, ahogy erre a becsület és lelkiismeret is kötelez. Következésképpen a Holland PEN Club elhatározza, hogy a PEN tagság el lesz zárva mindazok elől, akik a Szovjetunió magyarországi eljárását igazolják, helyeslik vagy mentegetik.”

A Száműzött Írók PEN Clubjának amerikai tagozata ezt sürgönyözte Londonba:

„E pillanatban nem lévén módunk arra, hogy közvetlen kapcsolatba lépjünk önökkel, a Száműzött Írók PEN Clubjának amerikai tagozata ezúton fejezi ki azt a mély felindulást, amely bennünket önökhöz fűz a szabadság és emberi jogok közös ügyének védelmében, az időben, amikor ezektől a jogoktól önöket oly kimélettenséggel fosztják meg. Közölni kívánjuk önökkel, hogy fáradhatatlanul munkálkodni fogunk azon, hogy az önök sorsára figyelmeztessük mindazokat, akik az önök szenvedésén fölhaborodva az önök ügyét elveszett ügynek nem tekintik. A Száműzött Írók PEN Clubjának amerikai tagozata.”

A Török PEN Club távirata így hangzik:

„A leghatározottabban elítélünk minden erőszakosságot és a legmélyebb rokonszenvünket fejezzük ki magyar írótársaink iránt ama szörnyű szenvedésekért, amelyek hazájukat az orosz csapatok támadása miatt sújtották.”

A Brazil PEN Club távirata:

„Táviratukat megkaptuk. A Brazil PEN Club mély együttérzését fejezi ki, amikor ilyen szörnyű csapás érte a magyar írókat és értelmiségieket. A sorsukért megnyilvánuló világszolidaritáshoz a Brazil PEN Club csatlakozik.”

Hasonló értelemben nyilatkozott a hindu és a chilei PEN Club is.

A világ összes PEN Clubjainak e mozgósításán kívül André Chamson nemzetközi elnök november 14-én táviratban szólította fel Nehrut, hogy az Új-Delhi-ben megkezdődött UNESCO konferencián szólaljon fel a magyarság ügyében. Chamson a világ szabad íróinak nevében azt követelte, hogy minden lehetséges lépés megtételéig – az Egyesült Nemzetekhez való folyamodást beleértve – a magyar írók megsegítésére. Chamson kiáltványt írt azonkívül a Nouvelle Litteraire című párizsi irodalmi újság november 22. számában. Ebben azt követeli, hogy az UNESCO és az Egyesült Nemzetek védnöksége alatt az írók egy nemzetközi bizottsága meheszen Magyarországra. Chamson javasolja egy „szellemi vöröskereszt” létesítését. A vöröskereszt – írja Chamson egy évszázad óta védi a betegeket és sebesülteket és az UNESCO tervbe vette azt is, hogy nyílt városokat és védett zónákat létesít, ahol minden nemzet biztonságba helyezheti a birtokában lévő remekműveket. „De miért nem történt meg – kérdi Chamson – ugyanez magukért a művészekért, akiknek a műremeket köszönhetjük? Chamson, a Francia Akadémia tagja, olyasfajta szervezet felállítását javasolja, amely az írókat, művészeket, egy ország szellemi elitjét megvédelmezi háború vagy forradalom idején.

A Nemzetközi PEN Club főtitkára Londonban, november végén megkapta azt a Budapesti feladott és a magyar PEN-vezetőségtől jegyzett táviratot, amely a PEN Clubok útján kifejeződött világszolidaritást megköszöni. Ugyanekkor értesítette a világ összes PEN Clubjait arról, hogy az írók feladata a világ minden országában annak a teljesen alaptalan vádnak a hatásos megcáfolása, hogy a magyar forradalomban ellenforradalmi törekvések is szerepet játszottak.

Összeállította: Szabó Zoltán

„Les Temps Modernes” és a magyar szabadságharc

Jean-Paul Sartre folyóirata – „Les Temps Modernes” – januári száma végtelenül érdekes irodalmi visszatekintést szentel a magyar felkelésnek.

Nem kell, hogy bemutassuk a „Látóhatár” olvasóinak Jean-Paul Sartre-t, ezt az eredeti szellemű, színestollú író, kinek neve tiz-tizenkét esztendővel ezelőtt még valóságos programot jelentett. A filozófiai és politikai „program” fénye az évek során kissé megkopott ugyan, de a kitűnő író jelentőségét ma is változatlanul becsüli a francia szellemi élet. Sartre filozófiai népszerűségének csökkenése tán annak tudható be, hogy a Szajna bal partjának lakossága időközben felfedezte a különbséget az ú.n. „existencializmus” s az igazi existencialista filozófia között: a nagy Arisztofanész még büntetlenül mondhatta Szókratészt szofistának, de a mai kis Kakisztofanészek máris rájöttek, hogy Jean-Paul Sartre nem „igazi” existencialista... Egykor eléggé széleskörű politikai befolyása. viszont, úgy hisszük, azért szorul mind szűkebb, mind zártabb körökre, mert nehéz a tömegektől – még az intellektuális tömegektől is – elvárni, hogy minden négy-öt évben kövessék Jean-Paul Sartre-t az eseményeknek és a céloknak szinte: derékszöget törően változó megítélésében.

Örömmel, hálával és elismeréssel kell azonban megállapítanunk, hogy Sartre e váratlan eszme fordulatainak legutóbbikát a magyar felkelés váltotta ki. A Szovjetunió iránti barátságának immár több év óta követett útját elhagyva, Jean-Paul Sartre 1956 novemberében impozáns ösztinteséggel és bátorsággal állott a szabadság ügye mellé. Ez annál is örvendetesebb, mert „Les Temps Modernes” olvasói között elég nagy a moszkvai propaganda sajnálatraméltó áldozatainak, az önmagukat végtelenül komolyan védő, a tudást a jelszavak ismeretével gyakran összetévesztő, de egyébként jóhiszemű és naiv ifjaknak a száma. A folyóirat e parádés magyar száma útján tehát oly hívő lelkekhez, oly szegény kis „társutasokhoz” jut el az igazság, vagy annak legalább is egy része, kik egyébiránt tán inkább meg is halnának, semhogy, szégyenszemre, „reakciós” – vagyis a Szovjetuniót rendszeres kritikával tárgyaló – írást vegyenek kezükbe.

Nem kívánunk most a vaskos. – majdnem ötszáz oldalas – füzet két hosszú, de nem szigorúan magyartárgyú, cikkével foglalkozni: az elsöben Jean-Paul Sartre, Sztálin kísértét idézve, száll vitába egyrészt a francia kommunista párt merev szellemtelenségével, másrészt az általa „imperialistáknak” mondott francia szocialista államférfiakkal. A második cikkben Marcel Péju elemzi, Hruscsov beszámolójától a magyar tragédia bekövetkeztéig, a kommunista eszmék válságát. Feladatunk a füzet második, nagyobbik, felét kitévő s egészében a magyar felkelés szellemi történetének szentelt irodalmi összeállítás ismertetése.

Valóságos történelmi anthológia ez: az 1949 és 1956 között eltelt évek hazai gondolatvilágát bemutató írások – versek, cikkek, irodalmi és politikai színvallások – gyűjteménye, gondos francia fordításban. Kincsesbánya ez a gyűjtemény, s egyben szemétdomb. S a legszomorúbb, hogy tiszta, bemocskolhatatlan kincsek és orrfacsaró szemét között oly gyakran akadunk a tudásnak, a tehetségnek borzalmas dogmák által helyrehozhatatlanul beszennyezett aranyára. Fel-feltűnik így, egyes írásokban a szépség, az igazság, de néhány mondattal odább, fájdalom, máris betemeti a szepet az igazat, mocskos leplébe a jelszavak szüntelenül hulló, hideg, ragacsos hamuzápora. E sorok írója kevésbé ismeri az utóbbi évek otthoni irodalmát, főképpen pedig soha sem kísérté figyelemmel az ú.n. párt-irodalmat. De a közölt írások hangnemének, belső értékének az olvasót mindvégig feszültségbe riasztó váltakozása minden bizonynal hűségese képe a hazai szellemi élet nyo-

morúságainak, reménységeinek, s a szürke hamuba fojtott – de végképpen soha el nem fojtott – lángok fel-fellobbanásának. Fejtő Ferenc, Gara László és Spitzer Gellért biztos kézzel, nagy tudással állították össze ezt a gyűjteményt.

Az anthológiát Fejtő Ferenc tanulmánya vezeti be. Lelkiismeretesen ír, gondja van a tárgyilagosságra – igaz, hogy itt-ott „Les Temps Modernes” olvasóközönségének sajátos szellemére is. De hát Fejtő, tudjuk, kitünő újságíró, az újságírói hivatás egyesek szerint, nem egy művelőjétől követeli meg néha a próteuszi képességek bizonyos fokát. Tudjuk azonban azt is, hogy Fejtő nagyműveltségű, élelméjű tudós, s ennek ezúttal igen érdekes bizonyosságát szolgáltatja tanulmányának abban a fejezetében, amelyben a szocialista államfejlődés szempontjából elemzi a magyar felkelés következményeit. Fejtő nyolc tételben foglalja össze konklúzióit. E tételek értelmében a magyar felkelés:

1. eloszlatta a „párt” és a „tömegek” azonos voltának mítoszát,
2. meghazudtolta az orosz kommunista párt testvéri segítőkészségéről szóló mesét,
3. szétzúzta a monolitikus, pártegység legendáját,
4. rációfolt az egypárt-rendszer politikai hatalmának és szükségének babonájára,
5. bebizonyította, hogy az állami monopóliumok trösztrendszere hátráltatja, sőt lehetetlenné teszi a gazdaságilag egészséges ipari termelést,
6. bebizonyította, hogy életképes mezőgazdasági termelőszövetkezeteket kényszerű parancsszóra nem lehet teremteni,
7. bebizonyította, hogy a gazdasági és szellemi termelés működésre képes rendje még a szocialista állam keretein belül is megköveteli a szabad emberek szabad szervezkedését, szabad munkavállalását,
8. megpecsételte az állami tervgazdaság rendszerének gyakorlati bukását.

Fejtő e nyolc tételével tökéletesen egyetértünk. De Fejtő e következmények levonása után is a jövő „szocialista” államának felépítéséről beszél. Nem egészen értjük, mi marad meg, e következmények levonása után, a jövő szabad, demokratikus államának „szocialista” jellegéből? Mi úgy tudjuk, hogy állami monopóliumok torz garázdálkodásának közbeiktatása nélkül, méltányos módon, minden önkényes jogfosztás elkerülésével mindaddig csak az amerikai New Deal, a népkapitalizmus rendszere, volt képes az ipari termelőeszközök valóban túlnyomó részét a „dolgozó tömegek” egyenes és kétségtelen tulajdonába juttatni. Ismeretes, hogy ez, az Egyesült Államokban, a tömegek életszínvonalának hatalmas emelkedésével s a jólét szinte hihetetlen gyarapodásával járt. Ilyen eredményeket a kifejezetten „szocialista” államok képtelenek elérni, mert felépítésük rendje elválaszthatatlan az önkény és a zsarnokság bizonyos fokától. E belső ellentmondást Fejtő tételei sem képesek eloszlatni.

Sajnálattal kell megrónunk Fejtő Ferenc érdekes tanulmányának egy kis szépséghibáját: magyar író, akár megszáradt már a tinta francia állampolgársági papírosán, akár nem, ne javasolja, francia folyóirat hasábjain – még vonal alatti jegyzetben sem – a francia munkásoknak s a francia szellemiségieknek, hogy fogjanak össze a francia kormány algériai politikája ellen. Fejtő e beavatkozását a francia belpolitika egyik legfájdalmasabb aktuális kérdésébe meglehetősen illetlennek véljük.

Maga az anthológia hat, időben elhatárolt fejezetre oszlik: külön tárgyalja a szellemi terror korát (1949–1953). Nagy Imre első demokratikus kísérletét. Rákosi rémuralmának helyreálltát, a huszadik kommunista kongresszus nyomán támadt visszhangok idejét, az igazsáért való küzdelem lefolyását 1956 nyarán és őszén, és végül magát a felkelés irodalmát.

Végtelenül érdekes az első részben egybevetni Horváth Márton és Révai József nagyképű, porszagú inkvizíciós cikkeit József Attila örökké emlékezetes, örökké szép és érvé-

nyes versével („Levegőt!”), valamint Szabó Lőrinc, Kassák Lajos költeményeivel, Németh László színdarabjelenetével. 1949 és 1953 között fedte el ugyanis a magyar szellem kincseit, az igaz emberek szavát, a dogmák szajkóinak bőséges szennyéből hulló s végül oly szemérmetlen módon elterpeszkedő szemétdomb. Vajon mit szőtt volna az ilyen „rendhez” az a József Attila, ki még a vitézi leventeoktatók szervezett hülyeségének árendjét sem tudta, elviselni? Hogy kapkodott, hogy kiáltozott volna „levegő” után, ha még elevenen zárhatták volna ebbe a fojtó ammóniáktól bűzlő szűk cellába, amelynek légköréhez képest még a Horthy-rendszer áporodott, dohos atmoszférája is ózondúsnak tűnik? Horthy idejében még szabad volt „levegőt” kérni, szabad volt néha tiltakoznunk a rendszer becstelensége ellen: Rákosi diktatúrájában még ezt sem engedte meg a „rend”...

Ha nem hinnénk az emberi nem természetadta egységében, bizony szinte arra kellene gondolnunk, hogy Jonathan Swift „yahoo” – szörnyetegei keltek életre Horváth Mártonékban, diadalmaskodva legjobbaink minden álmán, minden akaratán. Mert hát az a „szellemi” irány, amelyet a kommunista eszmevilág ismerői zsdanovizmusnak neveznek, nem más, mint Aldous Huxley „Ape and Essence” könyve Belial-papjainak tana: a tömegnek csak irányított kaszárnyaélet való, a tanítás, a gondolkodás joga viszont csak a heréltek privilégiuma.

Tardos Tibor, Déry Tibor, Hágy Gyula írásaiban leltük meg elsősorban azt, amit az ímént az igaz tudás, a tisztaság pártdogmák által beszennyezett aranyának nevezünk. Fájdalmas látni, mint vergődnek ezek a kiváló írók politikai eszményeik maguk választotta szűk ketrecében, prokruzstészi ágyában. Némelykor szinte szétrepeszti a ketrecet világos meglátásuk, akasztófahumoruk ellenállhatatlan ereje: ilyenkor értjük tán meg legjobban, hogy például Hágy Gyula „miért nem szereti Kucsera elvtársat”...

Az anthológia ötödik részének – az igazságért folyó küzdelem idején, jórészt 1956 nyarán és koraőszén megjelent írások gyűjteményének – összeállításában egészen különös sikerrel válogatták meg és juttatták szóhoz a szerkesztők a hazai szellem ma leghivatottabb képviselőit. Itt nem csak az ismert és elismert írók hosszú sorára célzunk, hanem a folyóiratok ismeretlen levélfőíróira is, a munkásokra, kiknek szava az ú.n. „dolgozók” sorsát tolmácsolja. De a munkások levelei sem nyújtanak más képet, mint a szellem elhivatott embereinek írásai: minden szó, minden betű sűrű, ködös világról, a dogmák, a parancsok, a sóatlan és íztelen, örömtelen testi és szellemi táplálékok világáról beszél, könyörögve vagy követelve egy kis napsugarat, egy kis igazságot, az élet néhány egyszerű fűszerét. Nehéz elképzelni, hogy Nyugaton járt, Nyugatot ismerő művelt emberek-hogyan is képesek csak egy percig is lélegezni ebben a fojtó légkörben: Tardos Tibor és Pálóczi-Horváth György e fuldoklók szószólói.

A válogatott írások sora Illyés Gyula ma már klasszikussá vált – s a „Látóhatár” legutóbbi számából is ismert – csodálatos erejű „Egy mondat a zsarnokságról” című versének jó (bár tán nem tökéletes) fordításával zárul. Hogyan is végződhetne másképpen a magyar tragédia emlékkönyve?

*„... mert ahol zsarnokság van,
minden hiában...”*

Hát igen. Ahol zsarnokság van, minden hiában. De Franciaország szabad földjén, úgy véljük, jó szolgálatot tett a szabadság ügyének „Les Temps Modernes” januári száma. Jó szolgálatot tett nemcsak azzal, hogy ismertette, hivatott tolmácsolásban, az utóbbi évek Magyarországnak szellemét, hanem azzal is hogy a moszkvai hírverésre oly fogékony olvasóközönségével megértette, hogy a magyar felkelés nem volt „ellenforradalom”,

hanem egy egész nemzet szabadságharca. És különösen jól szolgálta a szabadság ügyét a folyóirat e száma azzal, hogy oly éles világlátásban mutatta be a diktatúrából kiábrándult szocialista és kommunista magyar írók szerepét a felkelés előkészítésében és kirobbanásában, hiszen való igaz, hogy ezt a szabadságharcot is, akárcsak az 1848-ast, a szellem embereinek mozgalma indította útnak.

Nem tudhatjuk, mit hoz a jövő. Azt sem, hová kanyarog majd ebben a jövőben Jean-Paul Sartre és híveinek érdekes, de mindig kiszámíthatatlan útja. Ma érzük be azzal, hogy elismeréssel adózzunk „Les Temps Modernes”-nek, hogy ily derék módon szolgálta januári számával a magyar ügyet, az emberi szabadság ügyét.

Hallgató Balázs

Látóhatár, 1957. 73–76.

A forradalom és tanúi

Tibor Méray: Thirteen Days That Shook The Kremlin, Imre Nagy And The Hungarian Revolution, Frederick A. Praeger, Publishers, New York 1959, 290 oldal.

József Kővágó: You Are All Alone, Frederick A. Praeger, Publishers, New York 1959, 295 oldal.

Két könyv, két különböző nézőpont. Egyiket volt kommunista írta, a másikat egy kiszagdapárti, de egyiküknek sem sikerült az 56-os forradalom mély, nagy titkainak megfejtése. Megszámlálhatatlan külföldi munka és tagadhatatlanul jelentős magyar kísérletek után a Magyar Október még mindig történetrőjára vár.

1. Ez lett volna Nagy Imre?

Kétségtelenül tehetséges meseszövéssel viszi végig az olvasót Méray azon a tizenhárom napon, amely „megrázta a Kremlt”. (Nagyonis ismerős allúzió az amerikai John Reed nagysikerű munkájára a bolsevik forradalomról: Ten Days That Shook The World.) Riportázs stílusban összegezi azokat a közismert eseményeket, amelyeket ma már az is betéve tud az emigrációban, aki nem volt otthon és érdeklődése arra a gazdag irodalomra van utalva, amely néhány tucat nyelven tárgyalja a magyar forradalmat.

Méray liberálisan kezeli forrásait és szerényen elhallgatja a múltját. Kiadója csak annyit jegyez meg róla a borító lap hátsó, belső oldalán, hogy „szakított a párttal és a forradalom leverése után Párizsba menekült, ahol jelenleg is él”. Nem vagyunk boszorkányégetők és nem keresünk kísérteteket ott, ahol nincsenek, de azt mégis meg kell jegyeznünk, hogy Méray sokkal emberibb és rokonszenvesebb lenne mindnyájunknak, ha előljáróban elmondja, hogy tulajdonképpen kicsoda is ő. Ha őszintén bevallja, hogy egyik propagátora vagy éppen kitalálója volt a koreai baktérium-háború borzalmas meséjének. Annyi önbírálatot külföldön is gyakorolhatott volna, mint Rajk és társai újratemetésének napján, 1956 október 6-án, amikor azt írta az Irodalmi Újságban, hogy „együtt csaholtunk a csahosokkal” ... Illyés Gyula és Németh László vagy Déry Tibor és Lukács György nem csaholt együtt a csahosokkal!

Méray Tibor nézőpontja árulja el, hogy teljesen nem tudott szakítani azzal a bukott eszmével, amelyben a maga módján hitt és bízott. Ezt a feltételezést nem közömbösíti a magyar táj és évszakok patetikus leírása és az események kombinálása pontos időjárásjelentésekkel. Engem még külön bosszantott a parasztrómantika felelevenítése. Mindjárt könyve elején „élvezhetjük”, amint a magyar ősz érzékeltetésére –, amelyben Nagy Imre várta, hogy a nemzet szólítsa – mesterként elragadtatással ír a szüretéről. Legények, lányok jókedvűen, vihorászva szedik a szőlőt, dalolva táncolva meztőláb tapossák a fürtöket a kádban... Ejnye-ejnye, hát ennyire elmaradt volna a szőlőtermelés modernizálása a kommunizmusban? Én tizenkét évvel ezelőtt vettem részt utoljára szüreten Magyarországon, de már akkor is igen elterjedt volt a szőlő-daráló használata, vagy azokat is elvették az oroszok és visszatért a meztőlábás módszer, amely, hogy egészen pontosak legyünk, a csömszőlést követte?

Nagy Imre a szerző beállítása szerint a magyar nép szeretett atyja volt. Kossuth apánkhoz, de még inkább ahhoz a fogalomhoz hasonlóan, amelyet az amerikai „Grandpa image”-nek nevez és jelenleg Eisenhower elnök személyesít meg a politikában. Ez a

Nagy Imre mindig sokkal közelebb volt a magyar néphez, mint a kommunista párthoz és ha választani kellett, ha Moszkva és Rákosi döntés elé állította, mindig a magyarságot vállalta, az ő érdekeiért szállt síkra. Mi is ilyennek ismertük, vagy látjuk őt. A baj azonban ott kezdődik, hogy Méray (és Aczél Tamás és sokan mások) beszámolója szerint mintha Nagy Imre mégsem értette volna meg egészen, hogy a forradalom a magyar nép spontán felkelése a szovjet katonai megszállás és a kommunista uralom ellen. Legalábbis erre kell következtetni első reagenciáiból és az első napok alatti magatartásából.

Mint valamennyien jól tudjuk, 1956 október 23-án este Nagy Imre a Parlament egyik ablakából, ahová barátai és hívei tuskolták, beszédet intézett a tüntetőkhöz: „Kedves elvtársak...” – kezdte, de az izgatott tömeg erőlesen tiltakozott: „Nem vagyunk elvtársak, magyarok vagyunk! Hazafiak!” Nem tételezhető fel, hogy Nagy Imre lebecsülte az ösztönös tiltakozás jelentőségét, de akkor miért ment szózata befejeztével az Akadémia utcába, a következő napok alatt miért ült olyan hűségesen a pártközpontban és miért tette magáévá a levitézett Politikai Bizottság határozatait?

Méray nem tisztázza Nagy Imre „fogságának” rejtélyét, pedig a hiteles, történelmi portré megrajzolása lehetetlen az első három vagy négy nap alatti viselkedésének elfogulatlan kiértékelése nélkül. A könyv alapján noha egy utalásból erre következtethetünk – nem lehet pontosan megállapítani, hogy Nagy Imre is végig a pártközpontban lakott-e, mint a többi korifeus.

A 133. oldalon olvassuk, hogy Nagy Imre vasárnap, október 28-án éjszaka a „Központi Bizottság főhadiszállásán tartózkodott, fáradt volt”. Az értelmiségiek küldöttsége a Parlamentben kereste, s miután nem találta, ott töltötte az éjszakát, ahonnét reggel átment az Akadémia utcába. Nagy Imre éppen jött le a lépcsőn, rövid heves vitába keveredtek, majd az autóját előreküldve, a szép őszi napsütésben a Parlamenthez sétált. A járókelők „bizakodva tekintettek rá”, egyikükkel-másikkal kedélyesen elbeszélgetett, nyugodtnak, bizakodónak látszott. Már nem volt „fogoly”. De akkor miért lakott mégis a pártközpontban, amelyet szovjet tankok őriztek?

A könyvnek nem hibája, hogy ilyen intimításokat elárul, sőt éppen ez egyik legnagyobb érdeme és értéke. Még többet érne azonban, ha Méray úgy számolhatna be minden fontos eseményről, bizalmas tárgyalásról és nagy jelentőségű döntésről, ha maga is ott lett volna. Közvetlen értesülés vagy személyi tapasztalat híján mások adataira van utalva. Nagy Imrét leginkább feltételes módban halljuk beszélni. A szerző „körönkívülisége” Mikoján és Szuszlov tárgyalásaival kapcsolatban derül ki a legfeltűnőbbben. Méray azt hiszi, hogy a szovjet vezetők több napot, majdnem egy hetet töltöttek Budapesten, október 24-től 30-ig. Egyhelyütt ugyan helyesen írja, ellentmondásban önmagával, hogy másodszor október 30-án érkeztek az Akadémia utcába tárgyalni, valószínűleg magukkal hozva a szovjet kormány szempontjait és feltételeit a kiegyezésre.

A tehetséges és eszes Mikoján, Hruscsov első számú bizalmasa és munkatársa („Anasztázzal megbeszéltem és együtt döntöttünk” – szokta mondani) 1956 nyarán Rákosi megbuktatásában is segített, a forradalom idején meg kétszer volt Budapesten. A riasztó hírek hallatára október 24-én Szuszlovval együtt érkezett meg. Rövid tájékozódás után a szükségesnek vélt személyi és politikai változásokat végrehajtották és visszarepültek Moszkvába. A helyzet kiértékelése után újból Pestre mentek és így jelentek meg október 30-án az Akadémia utcában. Erről a hazai és a világsajtó egymásnak ellentmondó beszámolókat közölt. Feltehető, hogy ez a második útjuk győzte meg őket arról, hogy ki kell egyezni a forradalommal, mert az spontán akció, az egész nemzet ügye. Az Akadémia utcából többször felhívták a közvetlen vonalon Hruscsovot, vele hosszan tárgyaltak és így születhetett meg az októberi lengyel események belekalkulálásával az a nagyjelentőségű

szovjet kormánynyilatkozat, amely kilátásba helyezte a szovjet csapatok kivonását Lengyelországból, Magyarországról és Romániából s új alapokra kívánta helyezni a Szovjetunió és szövetségesei kapcsolatait.

Fontos dokumentum lenne a tárgyalások és a telefonbeszélgetések szövege: kár, hogy senki sem tud bizonyosat rólok, Mikoján és Hruscsov telefonbeszélgetését állítólag hangszalagra vették. E hangszalagot Nagy Imre magával vitte a jugoszláv követségre, ahonnan Belgrádba került. Ha így van, egy nap talán közreadják a történelmi értékű dokumentumot... Belgrád szintén érdekelt volt egy okos, korrekt kiegyezésben. A londoni „Observer” kitűnő szerkesztője, Richard Loewenthal a „Monat” című folyóirat 1958 októberi számában azt írta, hogy Hruscsov és Mikoján az 1956 november elseje és harmadika közötti időben meglátogatta Titót Brioniban, akivel feltehetően a magyar kérdés megoldásáról tárgyaltak.

A szovjet kormánynyilatkozat hatására – amelyet a moszkvai rádió október 30-án este ismertetett és a „Pravda” másnap közölt – a „magános” Nagy Imre egyszerre felszabadult: az ő elképzeléseit igazolta, politikáját támogatja Moszkva! Sokan hiszik is Nyugaton, hogy az október 31-i helyzettel kiegyezett volna a Kreml. Hruscsovék azonban a varsói egyezmény felmondását és a semlegességi nyilatkozatot, főleg pedig annak az Egyesült Nemzetektől és a nyugati nagyhatalmaktól kért garanciáját nem túrték, ezért döntöttek a beavatkozás mellett.

Mások azzal magyarázzák a november negyedik beavatkozást, hogy a Kremlben a szuezi válság kiszélesedésétől tartottak. A szovjet vezetők azt hitték, hogy nyakukban van a harmadik világháború és a csatlós övezet leszakadásának megakadályozására, elretentő példaként torolták meg oly borzalmasan a magyar nép elszánt, bátor megmozdulását.

Bárhogy is volt, október 30-a után száznolcvan fokot fordult Nagy Imre magatartása. Addig a kommunista pártközpont „foglya” volt és a forradalmat csitította; most a forradalmi tanácsok hatása alá került, követeléseiknek igyekezett eleget tenni, ahelyett, hogy az erdélyi fejedelmek okos ravaszságával és politikai öncélűségével Moszkvát hitegette volna az addigi eredmények megtartása és – ha lehet – továbbfejlesztése érdekében.

A „kettős hatalom” állapota következett be. Az alkataban és lényegében változó központi hatalom mellett, legtöbbször azonban ellene, ott voltak a forradalmi tanácsok, amelyek ténylegesen kormányoztak. Követeléseik Nagy Imrét eltérítették irányától és koncepciójától, a miniszterelnök messzebb ment, mint szabad vagy tanácsos lett volna. A forradalom vesztét végeredményben azok idézték fel, akik a legjobban hittek benne, a legtöbbet tettek érte.

Az a Nagy Imre, amilyenek a forradalom második felében rajzolja meg Méray, egy habozó, kapkodó, bizonytalan politikus, akit az események elsodortak. A kettős hatalom öröklődése mellett a régi fajta kommunista rend erői – a forradalom kimenetelére oly végzetes „harmadik” és sajnos, igazí hatalom – és a színpalak mögötti manőverezések még inkább porlasztják erejét, zavarják gondolkodását, keresztezik terveit.

A forradalom híreiből is sejthető volt, utána meg teljesen bizonyossá vált, hogy a megbújó, intakt karhatalmi és biztonsági tényezőknek, a sokrétű és szövvényes kommunista hierarchia és bürokrácia, a bonyolult totalitárius hatalmi szerkezet önmagukban is működő egységeinek stratégiai szerepük volt a demokratikus kibontakozás feltartóztatásában és a Kádár-rezsim létrehozásában, amelyet november 4-én hajnalban csak bejelentettek, de a felépítését legalább három-négy nappal korábban már elhatározták és el is kezdték az oroszok. Szabadságharcos csoportok – köztük a legfégyelmezetlenebb és éppen ezért a legveszélyesebb Dudás Józsefé volt, ebben teljesen egyetértek Mérayval – elszórtan és nem egyszer értelmetlenül és céltalanul küzdöttek; politikusok a Parlamentben érveltek és terveztek; forradalmi rádiók egész nap sugározták nem mindig politikus követeléseiket: közben a szovjet tankok által őrzött központokban, párhelyiségekben és

ÁVH-laktanyákban, sőt még a börtönökben is a „régii” rend, a forradalom előtti kommunista rendszer makacs, bigott, elszánt hívei és támasztékai mindenről tájékozódva és felkészülten várták az időt a cselekvésre.

A szolnoki garnitúrát fokozatosan szedték össze az oroszok. Horváth Imre külügyminisztert az ENSZ new yorki közgyűléséről jövet Pozsonyban utasították, hogy hová menjen. Kádár nyilvánvalóan kettős szerepet játszott. Elismerte és dicsőítette a forradalmat, közben Andropovval vagy éppenséggel Szerovval tárgyalta a puccsról. November harmadikán minden oroszokhoz húzó kommunista „leköszönt” kormánytagságáról, hogy idejében Szolnokon legyen a „forradalmi munkás-parasztkormány” megalakulásának proklamálásakor. Ezekről a manőverezésekről is többet szerettünk volna hallani Méraytól!

Tájékozatlansága vagy óvatossága tarthatta vissza a forradalom és a szovjet beavatkozás igaz, őszinte történetének megírásától. Általában Nagy Imre körére korlátozta a szerepek és a közszereplők ismertetését. Hogy a kommunista párt összeomlásával keletkezett politikai vákuumot miért töltötte fel oly gyorsan a magyarság intelligenciája, alkalmazkodó képessége és ösztönös igazodása, arról nincs mondanivalója, vagy amit mond, az bizony gyatra képzeletre és bizonyos jellegű elszigeteltségre vall. Bosszantó Kovács Béla, Tildy, Németh László, Bibó István vagy Farkas Ferenc félszeg jellemzése. A kívülálló beszél róluk, aki nem is olyan régen még egészen mást gondolt és írt a kommunizmust kezdettől ellenző vagy azaz szembe került politikusokról és írókról.

Méray még csak kísérletet sem tett arra, hogy azt a mély történelmi törekvést föltárja, amely évszázadokon át kereste a magyar megoldás feltételeit és mindig korszerűen fogalmazta meg a nép kívánságait, programját. Ennek az irányvonalnak az utolsó negyedszázadban a népiek voltak az irodalmi és politikai képviselői, akik a forradalomban újjáalakították a Parasztpártot Petőfi nevének hozzáadásával. Ha Méray megértette volna szerepüket és könyvében ezt ki is emelte volna, akkor egyszerre érthetővé vált volna, miért tűnt el a politikai élet homlokeréből hamarosan minden olyan pártíró és kommunista intellektüel, akiről a tájékozatlan megfigyelők azt hitték, hogy ők csinálták a forradalmat. Dehogyan is ők csinálták! Közvetlenül előtte kifejezést adtak elégedetlenségüknek és felháborodásuknak, de azt állítani például, hogy „Kucsera elvtárs” felfedezője a magyar forradalom viharadara lett volna – nagy tévedés és történelmi banalitás.

Méray adós maradt a magyar szellem szerepének ismertetésével és korán vette kezébe a tollat ahhoz is, hogy Nagy Imre életének legfontosabb tizenhárom napját megírja. Több anyag, gondosabb megfigyelés, alaposabb kutatás és rendszerezéssel párosult kritika kellett volna hozzá. Külföldi munkával szemben elnézőbbek lehetünk, mert az a fontos, hogy írnak rólunk, az ügyünkről. Magyar író legyen tapintatosabb és okosabb, akkor szóljon meg, ha újat, ha többet tud mondani.

Méray könyvét fogyatékoságai ellenére is örömmel üdvözljük. Különösen jó szolgálatot tett a világ kommunista és társutas intellektueljeinek meggyőzése érdekében, mert nekik csak egy volt kommunista adhatja elő hitelesen, hogy mi történt 1956. október 23-a és november 4-e között Magyarországon.

2. Tájékozódás és érvelés

Megrázó, emberi dokumentum Kővágó József könyve, amelyet szintén a new yorki Praeger cég adott ki, de mint mű nem hasonlítható össze Mérayéval, aki mégis csak író és az 1956-os őszi eseményeket némi szakszerű analízissel foglalta össze.

Kővágó a forradalom módszeres tanulmányozása helyett önéletrajzot írt, minden művészi igény nélkül. A többször átdolgozott munka a szerző letartóztatásával kezdődik (1950.

május 24) és az Egyesült Nemzetek ötösbizottsága előtti tanúvallomásával (1957. február 28) végződik. A börtönrészbe beleszötte háború alatti ellenállási és háború utáni politikai tevékenységét. A néhány oldalas epilógusban pedig kitért emigráns munkásságára is, így könyve felöleli mindazt, ami vele vagy körülötte történt az elmúlt másfél évtizedben.

Soha még nem éreztem fájóbban, mint Kővágó József élettörténetének nagyon figyelmes áttanulmányozásakor, hogy mennyire rabja önmagának bárki is, ha tollat vesz kezébe és alkotása lázában vagy varázslatában egyszerűen képtelen hazudni. Budapest volt polgármestere megható őszinteséggel, nem egyhelyt túlbuzgósággal meséli el börtönélményeit és alakoskodás nélkül vallja be, hogy a forradalom milyen lenyűgöző hatással volt rá.

Persze, az ő esetében is könyörtelenül jelentkezik az a tragikus dilemma, amely minden politikai fogolyra kettős rabság; a fizikai fogság borzalmaival sokkal megalázóbb tusakodás párosul: lélek és értelem sebzett viaskodása, hogy a koholt vádakat vállalhatják-e vagy sem? A kommunisták az összeesküvés percekben a vádlottakat olyan cselekmények beismerésére kényszerítik, amelyeket sohasem követtek el, de ha mégis véghez vittek volna, akkor a legnagyobb hősök lennének. Érthető tiltakozásukkal, utólagos magyarázkodásaikkal tulajdon illúzióikat semmisítik meg.

Kővágó hosszú és kegyetlen vallatása során végül is vállalkozott arra, hogy a bíróság tárgyaláson a fabrikált jegyzőkönyvet emlékezetből felmondja. Gondolt arra ugyan, hogy változtat a szövegen, de aztán mégis úgy döntött, hogy tartja magát a szószserinti előadáshoz. A tárgyaláson jelen volt és állandóan rászegezte tekintetét az a magas rangú ÁVO tiszt, aki az ő „vallomását” készítette és aki megígérte, hogy „nem akasztják fel, jobb börtönbe kerül, a felesége rendszeresen látogathatja, vele rendszeresen levelezhet”, ha „rendesen” viselkedik.

Ez idáig rendben is van, senki sem kifogásolhatja, legkevésbé az, aki nem ült kommunista börtönben, hogy a rettenetes nyomásnak, a szörnyű kínzásoknak, a borzalmas kényszernek engedett. Kár volt azonban egy szigorú erkölcsi és elvi principiumot kontrasztként behozni az amúgy is drámai képbe. A perben szerepelt Zsedényi Béla is, aki a bíróság előtt kijelentette, hogy „teljesen ártatlan, semmiben sem bűnös, a vallomást fenyegetések és ütlegetések hatása alatt írta alá”. Kővágó könnyedén megjegyzi, hogy „az öregúr makacssága impresszionálta” őket. És hasonló könnyedséggel veti oda, hogy a többi vádlott is – nevéket említ – példásan eljátszotta szerepét. Nem lett volna helyesebb rájuk hagyni, – kettő még életben van – hogy úgy adjanak számot viselkedésükről, ahogy azt jónak látják?

Kővágó József több mint hat évi embertelen szenvedés után 1956 szeptember 19-én szabadult a Gyűjtőfogházból. Három nap múlva feleségével vidékre utazott és csak október 21-én tért vissza a fővárosba. Október 23-án egy rokonuknál voltak látogatóban, akiknek elsőéves orvostanhallgató lányuk vacsora közben hozta a hírt, hogy mi is történt aznap Budapesten, de barátaival szkepticusan hallgatták a beszámólót és Gerő beszéde alatt dühösen lezárták a rádiót.

Szkepticizmusát a következő napokban fokozódó érdeklődés váltotta fel. Lejártak az utcára, elvegyültek a tömegbe, figyelték a fiatal szabadságharcosok akcióit, aztán megint visszamentek egy barátuk lakásába, ahol szállásuk volt és a nyugati rádiókat hallgatták. Október 26-án este Kővágó elkészítette a forradalom mérlegét: az „első hullám” az írók és intellektüelek támadása volt a kommunizmus ellen; a „második hullám” az ifjúság felsorakozásával és lelkes tüntetésével jött; a „harmadik hullám” a munkásság csatlakozását hozta, ami forradalmi- és munkástanácsok spontán alakításában nyilvánult meg.

Október 27-én újjáalakult a Nagy Imre-kormány, – Tildy és Kovács Béla csatlakozásával. Este, amikor Kővágó éppen arról elmélkedett, hogy „most már neki is kellene va-

lamit csinálni és mi is legyen az?” megszólalt a telefon és a Parlamentből Dobi István kérte. Az első napok reagensciáiból az tűnik ki, mintha Kővágó várta volna, hogy „hívják”, most mégis csodálkozással kérdezte, hogy „ki az a Dobi?” Akkor Tildyt jelentette a házi-asszony, aki erősködött, hogy őt biztosan ismeri. Kővágó átvette a kagylót és bizony alaposan odamondogott az egykori köztársasági elnöknek. „Fogalmatok sincs, hogy mit akar a nép... A forradalom elsőpör benneteket” és mint a forradalom vátesze erőlyesen követelte, hogy „az elesetteket nyilvánítsák mártírnak és azonnal mondják fel a varsói egyezményt”. Tildy csillapította, hogy mindent megbeszélnek személyesen, miért nem megy be hozzá másnap reggel a Parlamentbe, amiben végül is megállapodtak.

Ugyanabban az órában, amikor Kővágó a kormány elsőprésével fenyegette Tildyt, az ország hangulatát oly hüen tükrözö miskolci rádió is felsorolta a kifogásokat, de hozzátette, hogy „népünk bízik Nagy Imrében” és amikor a szerző október 28-án reggel a Parlament felé gyalogolt, már utcán volt a Szabad Nép híres vezércikke: „Híven az igazsághoz”. „Egész népünket átfogó és egygyéforrasztó, nagy demokratikus mozgalom fejlődött ki hazánkban. A népi mozgalom legnagyobb erejét és halált vállaló szenvedélyességét a hazaszeretet adta meg”.

A Parlamentben, ahol a kormány székel, először Dobit kereste fel, akivel rövid, szarkasztikus szópárbajt vívott, de Tildyvel szemben sokkal előzékenyebb volt, mint előző este, bár magában arra gondolt, hogy „milyen népszerűten is ez az ember”. A találkozásnál jelen volt a Szürke Eminenciás, egy közismert kisgazdapárti újságíró, aki politikai közvetítéssel foglalkozott és mindjárt a kiszabadulása után Kővágót is felkereste, majd október 22-én este újból meglátogatta, hogy valamiféle kombinációba bevonja. Tildy megkérdezte, nem gondolt-e arra, hogy csatlakozik a kormányhoz, de Kővágó az invitálást elhárította. Sokkal fontosabb, mondotta, hogy Kovács Béla feljöjjön Budapestre, amit erősen szorgalmazott.

Október 29-én megint a Parlamentben van, újból követeli a varsói szövetségéből való kilépést, sürgeti a politikai jogok biztosítását pártok alapítására és a szabad választásokat. Harmincadikán, most már rendszeressé vált parlamenti látogatásai során Maléterrel találkozott, aki a katonai helyzetről beszélgetett egy kisebb csoporttal. Nem hisz az oroszokban, jelentette ki Maléter, és úgy rendelkezzet, hogy tankok őrizzék a Budapestre vezető főbb útvonalakat. Kővágó azt javasolta, hogy ha „az oroszok valóban visszavonulnak, akkor Maléter is vonja vissza tankosztagait az utcáról, nehogy a lakosság összetéve az oroszokéval (hát nem volt rájuk mázolja a Kossuth-címer?...) és különben is a főváros már megelégette a tankdübörgést”. Miután Maléter nem értette Kővágó jelenlétét, – „nem voltam a kabinet tagja és nem volt hivatalos rangom” – Tildy megmagyarázta, hogy kicsoda, majd félrevonta Kővágót és megkérdezte, miért nem megy el a kisgazdapártiak gyűlésére.

A gyűlés egy magánházban volt, amelynek öt vagy hat szobájában „száz-kétszázötven lehetett a résztvevők száma”. Hosszú évek után itt tartotta első nyilvános beszédét Kővágó, amelyben kijelentette, hogy Kovács Bélát tekinti a Kisgazdapárt vezetőjének és sürgette, hogy „kezdjék el az újjászervezést, vegyék fel a kapcsolatot az ifjúsággal, a forradalmi szervezetekkel és a többi pártokkal”. Az ideiglenes pártvezetőségbe egyhangúan beválasztották.

Október 31-én nagy tömeget talált Tildy hivatalában. A melegen gratuláló tömeghez ő is csatlakozott, hozzátéve, hogy a kormány még mindig adós a varsói egyezmény felmondásával. Ekkor hirtelen megszólalt a telefon, a szovjet követségről Tildyt kérték: Mikoján akar vele beszélni. Tildy a Parlamentet javasolta a tárgyalás színhelyéül. A szovjet államférfi ezt elutasította, így valahol félúton, valószínűleg az Akadémia utcában találkoztak.

Kövágó a távozó Tildy lelkére kötötte, hogy ne felejtse el a varsói egyezményt és közölje Mikojánnal, hogy „a kommunista párt zsrnokai uralmának vége, ezentúl többpártrendszer lesz és szabad választásra készülünk”. Amíg Tildy oda volt, a Szürke Eminenciással beszélgetett és éppen menni készült, amikor Tildy visszaérkezett. „Mi történt?” – kérdezte, Tildy diadalmasan felelte: „Mikoján mindenbe beleegyezett...”

November 1-én korán reggel telefonon értesítették, hogy Kovács Béla elindult Budapestre. A Parlamentben komor volt a hangulat, mert a Mikoján-egyezmény ellenére a szovjet egységek beözönlése tovább tartott, Tildy deprimáltan jegyezte meg, hogy „a szovjet veszély igen nagy és Nagy Imre dühös, elszánt lépésre készül”. Kövágó: „Minél elszántabb, annál jobb!”

Nagy Imre átvette a külügyek vezetését és a mindenfelőli nyomásnak engedve nyilvánította Magyarországot semlegességet. Felmondotta a varsói egyezményt, az Egyesült Nemzetektől és a nyugati nagyhatalmaktól a semlegesség garantálását kérte. „Budapest vidám volt” – állítja Kövágó, aki változatlanul szkeptikus és aggódó feleségét azzal nyugtatta meg otthon, hogy „szabadok és semlegesek vagyunk... van kormányunk és este Kovács Béla is megérkezik”.

Találkozásukkor megölelték egymást. Kovács Béla „teljesen megváltozott. Robosztus egészségét elvesztette, tekintete hideg lett, arcvonásai megkeményedtek. Ritkán mosolygott, a hosszú fogság tartózkodó, komor emberré formálta”. Kövágó unszolta, hogy „ismerje fel a helyzetet, ne hezitáljon tovább, mert úgyis majdnem későn érkezett, Kovács Béla ingerülten felelte, hogy ne erőszakolják kormánytagságát, ő „magános ember”, aki senkiben sem tud bízni, de benne, mármint Kövágóban természetesen bízik.

Egy idő után Kovács Béla mégis csak felengedett és hosszú, baráti beszélgetésben kifejtette, hogy a magyar nép teljesen szabad akar lenni, „a kommunizmus semmiféle változatát nem kívánja”. Jól ismeri az oroszokat, fél, hogy cselofogásról van szó, a Szovjetunió sohasem fogja megengedni, hogy egy leigázott nép a szabadságát visszanyerje, mert azzal az egész kommunista tábor felbomlása kezdődne el. A kormány nem merte vállalni a forradalom programját, miért csatlakozzék akkor? Kétkedik a jövőben. Ha belépne, akkor sem tudná a kormányban a nép igazi érdekeit képviselni. Sok a kommunista az országban, bárhogy is érezzenek pillanatnyilag, egy nyugati jellegű demokráciát elleneznének, a 45–47-es évek relatív szabadsága is a múlté. Gazdasági betagozódásunk a szovjet rendszerbe teljesebb és komplikáltabb, mint gondoljuk, reális kell keresni a megoldást. A nép szabad akar lenni, de ki hiszi, hogy a szovjet hatalom árnyékában egy nyugati típusú demokráciára berendezkedhetünk? A Nyugat, hogy rajtunk segítsen, nem kockázathatja meg a háborút ...

Kövágó azzal érvelt, hogy „a semlegesség a Nyugatnak jó ürügy a beavatkozásra (Sic!), míg a Szovjetunióknak biztosítja tekintélye megóvásával a kivonulást (Sic!)”. Amikor kibeszélgették magukat, átmentek a Parlamentbe, ahol Tildy a legelőzékenyebben fogadta őket, de Kovács Béla „hideg volt, mint a jég” és elhárította a felajánlott tájékoztatást. A Szürke Eminenciás aziránt érdeklődött, elkészítheti-e a sajtó-kommunikét kormánytagsága megerősítéséről, de Kovács Béla előbb Nagy Imrével akart beszélni.

Míg Kovács Béla Nagy Imrénél volt, a Szürke Eminenciás Kövágót faggatta, hogy mi szeretne lenni. Ő személyesen azt hiszi, hogy legeredményesebben az Egyesült Nemzeteknél képviselhetné Magyarországot, de ezt Nagy Imre magának tartotta fenn, ezért – a Szürke Eminenciás azt javasolta: neki, hogy lépjen be a kormányba, amire viszont Nagy Imre, akivel egész idő alatt egyetlen egyszer sem találkozott, sohasem kérte. Maradt a polgármesterség, amit Kövágó csak „választással és nem kormánykinevezéssel” lett volna hajlandó elfogadni.

Amikor a szerző november 2-án bement a Kisgazdapárt központjába, mindenki rohant hozzá gratulálni. „Meg voltam lepődve és nem értettem az egészet, megmutatják az újságot, az első oldalon az állt, hogy Kővágó József újból Budapest polgármestere”.

A Parlamentben azt követelte Tildytől, hogy a kormányt a pártok szavazati arányában szervezzék át. A Kisgazdapártnak az 1945-ös 57 százalékos választási eredménnyel arányos többséget kell biztosítani. (Úgy látszik, az 1947-es választásról megfélekedezett és a forradalomban alakult pártokról sem vett tudomást.) Tildy azt felelte, hogy velük -szemben Moszkva „kritikus”, a Szovjetunió sokkal nagyobb valószínűséggel ismerne el egy olyan kormányt, amelyben a szocialisták vannak többségben. Kovács Béla igyekezett Kővágót rábeszélni, hogy engedjen és fogadja el Tildy nézeteit. „Komor hangulatban váltunk el.”

Későn este újból bement a Parlamentbe, ahol Tildy és néhány miniszter várta. Tildy kérte, hogy vállaljon tagságot abban a politikai bizottságban, amelyet a kormány Losonczy Géza vezetésével küldött ki, hogy az oroszokkal „Magyarország új nemzetközi politikai státusát” megtárgyalja. A bizottság kinevezését a Kossuth Rádió este hat óra húsz perckor jelentette.

November 3-án délben rövid időre bement a városházára, ahol a titkárság örömmel üdvözölte, de a szobájában Bechtler alpolgármestert találta, aki ideiglenesen intézte a város ügyeit. Röviden elbeszélgettek a szükséges változtatásokról és reformokról. Kővágó megígérte, hogy ötödikén, hétfőn átveszi hivatalát. Este Kovács Béla lakásán a Kisgazdapárt vezetősége ülést tartott és Kővágót „titkos szavazással” megválasztotta főtitkárnak. Későn ment haza, hajnalban ágyúszóra ébredt, az orosz támadás megkezdődött...

Zavaros órák következtek. Először arra gondolt, hogy bemegy a Parlamentbe, – ahonét korábban Tildy már telefonált érte, de „a háziasszony nem keltette fel” – és Budapestet nyílt városnak – nyilvánítja, ami – írja – „az én kötelességem lenne”... Többször lerohant az utcára, templomban is volt, majd úgy döntött, hogy felesége a háziasszony társágában kórházba megy, ott próbálnak megbújni. Ő gondosan megborotválkozott és a legjobb ruhájába öltözött, mintha egy „nagy eseményre készülne”. Azt tervezte, hogy lerohan az utcára és elkéri az első szabadságharcos fegyverét „néhány percre.” De ezt sem tette. A telefon szüntelenül csengett, eleinte nem vette fel a kagylót, majd válaszolt a hívásokra: a barátai könyörögtek, hogy meneküljön! November 23-án még részt vett a Kisgazdapárt utolsó vezetőségi ülésén, aztán elbúcsúzott Kovács Bélától és Tildytől. 30-án a családjával Ausztriába menekült.

Abban a pillanatban, amikor átlépte a határt, Kővágó József is emigráns lett, akinek hatalmából a hazai események alakítása kiesett. Mivel a kormány tagja nem volt, az a politikai bizottság, amelybe kinevezték, meg sem alakult, nemhogy az oroszokkal tárgyalhatott volna és polgármesteri hivatalát sem foglalhatta el, a forradalom mechanizmusáról és a dolgok belső menetéről közvetlenül nem tud beszámolni. Amit tud, azt csak hallomásból tudja. Könyvét elolvastva csak arra következtethetünk, hogy Kővágó fanatikusan hitt a forradalom teljes kifizetésének lehetőségében és azt remélte, hogy a forradalmi helyzet a legszélsőségesebb követelések alapján konszolidálódik. Különböző bizonyára ő is azzal az önfegyelemmel párosult bölcsességgel értékelte volna ki a rendkívül kényes és bonyolult viszonyokat, a nagy feszültségű eseményeket és a külpolitikai lehetőségeket, mint Nagy Imre, Tildy, Kovács Béla, Farkas Ferenc és Bibó István, akik egy pillanatra sem függetlenítték magukat és terveiket a kegyetlen, kényszerítő realitásoktól. Kővágó a forradalomban tájékozódott és vitakozott, amiről tisztességesen, bátran és tehetsége szerint őszintén beszámolt.

Kovács Imre

Miért bukott el a forradalom?

Leslie B. Bain: *The Reluctant Satellites. An eyewitness report on East Europe and the Hungarian Revolution. The Mac Millan Company, New York, 1960. 223 oldal.*

Arra a fájó kérdésre, hogy miért bukott el az 56-os forradalom, a legegyszerűbb felelet az orosz beavatkozás. Ez rendben is van, de ahogy távolodunk a tragikus dátumtól, mind gyakrabban és kinzóbban merül fel bennünk a kétség, hogy ennyivel megelégedhetünk-e? Nem, semmiesetre sem és egyszer már komolyan meg kellene vizsgálni azokat a tárgyi és személyi okokat, amelyek az oroszokat magatartásuk kétszeri megváltoztatására és a november negyedikre akcióra kényszerítették. Leslie B. Bain megkísérelte, hogy bizonyos jelenségek, tévedések, félreértések és emberi fogyatékoságok alapján az okokra következtessen.

Ez a könyv, írójának éles, érdekes megfigyeléseivel, az események helyes kiértékelésével, az összefüggések pontos megállapításával és a tragikus bukás tanulságainak okos, bátor levonásával – messze kiemelkedik a magyar forradalomról szóló munkák tömegéből. Leslie B. Bain alias Balog Bain László ír–magyar vegyes házasságból az amerikai West Virginia államban született, de iskoláit Budapesten, Kolozsvárott és Bécsben végezte. A két háború között a fontosabb nemzetközi értekezletekről (Locarno, Stresa, Genf) európai és amerikai lapokat tudósított. A második világháborúban haditudósító volt egy ideig az USA haditengerészetének kötelékében, majd jelentős hetilapoknak (*The Reporter, Look*) dolgozott és két könyvet is írt: *The War of Confusion* és *Chaos or Peace*. Balog Bain neve ismert az Egyesült Államokban, kitűnő riporternek tartják, aki az amerikai zsurnalizmus legjobb hagyományait követi; külön erénye az anyag lelkiismeretes ellenőrzése és gondos osztályozása, a világos és könnyed fogalmazás.

1956 nyarán Magyarországon járt. Nyelvtudása, valamint kelet-európai ismeretei révén mélyebben beletekinthetett abba a folyamatba, amely erjedés vagy olvadás néven került a köztudatba és a forradalom idején ama kevesek közé tartozott, akik tudták és értették, hogy miről van szó. Megismerkedett a legjelentősebb írókkal és intellektüelkkel, a nevesebb elégedetlenkedő kommunistákkal, akik lehetővé tették, hogy olyan megfigyeléseket is végezhesen, amelyekről a külföldi újságírókat rendszerint elűtötték. Részt vett a Petőfi Kör június 27-i drámai ülésén, amikor Rajk Lászlóné szenvedélyesen tetemre hívta férje igazságtalan kivégzéséért az egész rothadt, korrupt, züllött zsarnoki rendszert és felelősségre vonta a jelenlévőket is, hogy hol voltak és mit csináltak, amikor Rákosiék a borzalmakat elkövezték. A tiszapalkonyai erőmű építkezésénél a helyszínen győződhetett meg a gigantomániás tervgazdálkodás csődjéről és a munkásság semmibevevéséről, könyörtelen és teljes kiszípolózásáról. Egy éjszakai razzian rendőrautóból figyelhetette, amint a Városliget bokrai közül kifésültek vagy százötven fiatalkorú prostituáltat, köztük tizenhárom-tizenégy éves leányokat. A nyomorult teremtesek lisztet használtak púderként, téglaporral pirosították az arcukat és cipőkrémmel festették alá a szempilláikat. Striciceiken és azok barátaikon kívül esténként mindegyikük még legalább egy tucat férfit szolgált ki, a Sztalin szobor árnyékában néhány óra alatt többet keresve a sötétben, mint a munkásleányok egy hét alatt a gyárakban. Az erkölcsrendészeti osztály udvarán tűzoltó fecskendőkkel fégyelmezték őket, és kihallgatásuk után legtöbbjüket elbocsátották, mert nem tudtak mit kezdeni velük.

Balog Bain leír egy üzemi gyűlést, ahol a párttitkár felolvasta a Szabad Nép vezércikkét és az egyórás halandzsa után az elnök megkérdezte, hogy kinek van mondanivalója, észrevétele? Mély hallgatás volt a válasz, savanyú ábrázattal erőltette az elnök: „Senkinek sincs

észrevétele egy ilyen fontos ügygel kapcsolatban?” Hallgatás. Az elnök dühösen jegyezte meg, hogy nem vall különösebb szocialista öntudatra a párttitkár előadásának ilyenfokú negligálása... Hosszú, néma szünet után áttértek a napirend második pontjára: kifogások, javaslatok. Még mélyebb hallgatás. Szemrehányóan kérdezte az elnök: „Senkinek sincs panasza, bejelenteni valója?” Ellenséges csend. Az elnök üvölt: „Most nyissátok ki a randa pofátokat és ne akkor pofázzatok, amikor elhagytátok az üléstermet.” Csend... Kint Balog Bain kísérője azzal mentette a nagy hallgatást, hogy nem érdemes beszélni, mert abból csak baja származik az illetőnek, és különben sem veszik tudomásul, ha valamit kifogásolnak a munkások.

A kiábrándult kommunisták „kereszteshadjáratot” vezettek a leleplezett rendszer ellen, melynek a felépítésében oly vakon segédkeztek. Balog Bain vasárnaponként meghívta Balatonföldvárra új barátait és alaposan megvitatta velük az égető kérdéseket. Ott figyelmeztette „László, a regényíró” – egy-két kivételtől eltekintve mindenkit álnéven mutat be, – hogy ne hagyja félrevezettetni magát: „Mi kommunisták vagyunk és azok is maradunk. Ami itt történik, az nem ideáljaink, hanem azok helytelen alkalmazása elleni lázadás.” Balog Bain szerint – akinek pedig alaptétele, hogy a kommunizmus magában hordja pusztulása csíráit és ezt a nézetét én is osztom – a „keresztesek” a nagy bajok és kirívó hibák ellenére nem adták fel ideáljaikat. Valójában csak nagytakarításra, új kezdetre, egy olyan politikai és társadalmi rendre gondoltak, amelyben a kommunizmus vagy szocializmus eszményi programját megvalósíthatják.

Egy beszélgetés Kodály Zoltánnal mintha a „keresztesek” tételét igazolná. A nagy magyar zeneszerző, aki kellő mértéket használ a kommunizmus alkotásainak megítélésére, megindultan mondotta: „Önök, mármint a Nyugat, fegyverrel akarják megsemmisíteni, ami a kommunizmusban kifogásolható, de ez nem fog sikerülni. A fiatalok sokkal hatásosabb eszközzel harcolnak ellene: eszmékkel, erkölccsel, bátorsággal és mély emberi hittel. Ha lesz egy jobb világ, az ő győzelmük és nem az önöké révén lesz. A mi derék fiataljaink közül sokan még a megrázkódtatás állapotában vannak. Félek tőlük, de ugyanakkor áldom is őket...”

Rövid párizsi tartózkodás után Balog Bain október 19-én érkezett vissza Magyarországra és jó szimattal 21-én Szegeden van, ahol az első tüntetés zajlott le. Az egyetemi ifjúság függetleníteni akarta magát a DISZ-től és mértékletes követeléseit leglényegesebb pontjában a szellem és a gondolat szabadságát hirdette, hogy az ország lerázhassa a sztalinizációs béklyókat. 22-én magával vitte Budapestre a szegedi fiatalok küldöttségét és belepottyant a diáktanács Szerb utcai lázas tanácskozásába, ahol Magyar Október programja formálódott és mindenki magától értetődőnek tartotta, hogy Nagy Imre lesz a „magyar Gomułka”.

Balog Bain nem hitte, hogy Nagy Imre kész és érett a szerepre, bár körülötte lelkes, felkészült gárda gyülekezett. Kételyei megnyugtatóására az Írószövetségbe ment. Ott nagyobb volt az izgalom Hágy Gyula „Varró Gáspár igazsága” című színdarabjának október 25-ére tervezett, közeledő bemutatója, mint a készülődő viharos események miatt. Arra a kérdésre, hogy nem csúszik-e ki a kezükből a forradalom, – mert akkor már elkezdődött... – megnyugtatták, hogy szó sem lehet róla. Hágy Gyula ugyan komor volt, Déry Tibor azonban még annak a gondolata ellen is erélyesen tiltakozott, hogy mozgalmuk őszinteségét és tisztességét, főleg pedig szocialista hazafiságát kétségbe vonják. Hágy Gyulától kapott két jegyet a bemutatóra...

Még október 23-án sem gondoltak forradalomra. A Bem-szoborhoz az Írószövetség székháza elől tervezték a felvonulást, de a tengerré dagadt áradásban a „viharmadarak” elvesztették befolyásukat és Nagy Imre is félreértette a helyzetet, hiszen a Parlament előt-

ti tömegnek csak az új szakasz folytatását ígérte... Balog Bain az autójában ült és este nyolckor bekapcsolta a rádiót, hogy meghallgassa Gerő beszédét. Két rendőr az autóhoz húzódtott, az egyik megvetően kommentálta a fejét vesztett kommunista vezér provokációját: „Mindn szava hazugság!” A másik bólogatott. Onnét a Rádióhoz hajtott és a Múzeum mögött a vaskerítésre kapaszkodva figyelte a harcot. Arra is volt ideje, hogy a Sztalin szobor lerángatását megnézzze, aztán az Írószövetségbe sietett, hogy akcióra ösztönözze barátait. Egyetértettek, hogy gyorsan kell cselekedni; a diákok követeléseit be kell olvasni, Gerő mondjon le és Nagy Imrét nevezzék ki miniszterelnöknek. Az írók háromtagú delegációt küldtek az Akadémia utcába.

Hajnali háromkor Balog Bain is eljutott a Központi Vezetőség székházába. Tankgyűrűn és géppuska-állásokon küzdötte át magát, a legbelső körön Varsányi ÁVH-ezredes volt a segítségére, akivel a külügyben ismerkedett meg. Érdeemes szösz szerint idézni, amit a pártközpontban látott: „A második emeleten Nagy Imrével találkoztam. Magas támlájú karosszékben ült, két ÁVH tiszt fogta közre, senki sem közeledhetett hozzá. Amikor meghallotta, hogy engedélyt kérek a vele való beszélgetésre, felém fordult és a fejével tagadólag intett. A veje, János jött fel a lépcsőkön és egy sarokba húzott. Azt mondta, hogy Nagy Imre nincsen őrizetben, de senkivel sem beszélhet. Zárt ajtók mögött kétszer már tárgyalt a Politbüro tagjaival. Azt is közölte velem, hogy csapatok közelednek és Nagy Imre hallani sem akar róla, hogy ilyen körülmények között vegye át a hatalmat.” A Szabad Nép székházának felgyújtását jelentették és az egymást érő, segítséget kérő, karhatalmat követelő küldöttségeket azzal intették le, hogy reggelre minden rendben lesz...

Balog Bain 24-én hajnali félnégykor hagyta el a pártközpontot és háromnegyed négykor a Molotov térnél találkozott az első orosz tankoszloppal; az alsó Dunaparton északnak vonultak. A valószínű intézkedések bürokratikus útjából az orosz katonai táborok elhelyezéséből és a tankok sebességéből tisztára logikus következtetéssel – visszafelé számolva – jutott arra a meggyőződésre, hogy a behívásukra kedd este hat és hét óra között kerülhetett sor, amikor még a Gerő–Hegedüs klikk kezében volt a hatalom. Balog Bain a leghatározottabban tagadja, hogy Nagy Imrének bármi köze is volt a kétségbeesett akcióhoz. Erősen hangsúlyozza, hogy a forradalom kimenetelére végzetes hatással volt a külföldi rádióknak az a felelőtlen hírverése, miszerint Nagy Imre kérte volna a beavatkozást. Az alattomos és gonosz vád megingatta a bizalmat Nagy Imrében, ezért nem tudta a forradalmat idejében konszolidálni. Amikorra tisztázódott, hogy nem igaz, az események túlfutottak azon a ponton, ahol még józan és tisztességes kiegyezésre lehetőség volt. Különben Nagy Imrével 24-én este hatkor mégis sikerült beszélnie, aki elkeseredetten mondotta: „Hogyan vállalhatnám a felelősséget tényleges hatalom nélkül?” Még mindig a Politbüro foglya volt, az Akadémia utcában még mindig remélték, hogy végülis úrrá lesznek a helyzeten, de a harcok fokozódása miatt engedni kényszerültek és kilenc órakor, feltételekkel, átadták neki a hatalmat.

Az oroszok egész nap kapcsolatban voltak Moszkvával és este a csapatok szigorú parancsot kaptak a tüzelés beszüntetésére; akkor löjjenek, ha megtámadják őket. Másnap, 25-én délelőtt tizenegykor Mikoján és Szuszlov Budapestre érkezett. A repülőtérről Gerő kísérte őket az Akadémia utcába, a köztük lefolyt beszélgetést Balog Bain egy olyan informátorától tudja, aki a társaságukban volt és egy ideig a pártközpontban is hallgatta a tárgyalásukat. Útközben értesültek a Parlament-előtti vérengzésről és Szuszlov ridegen mondotta: Gerő elvtárs, a jelenlegi pozíciója lehetetlenné teszi a békés kibontakozást, azt javaslom, hogy mondjon le! Gerő elsápadt és könyörgött, hogy ne dobják ki, hiszen a moszkvai és a belgrádi megbeszéléseken elismerték, hogy a magyarországi kommunista pártnak az ő irányítására szüksége van, különben szétesik. „Köszönet a maga elképesztő

butaságának, a párt már szétesett”, vágott vissza Mikoján, aztán alaposan megmosta Gerő fejét, amiért „belehajszolta” őket a végzetes kalandba. A jelenlevők valamennyien érezték, hogy rendkívül kellemetlen a helyzet és Mikojánék gyorsan beleegyeztek az orosz csapatok kivonásába Budapestről. Utasították Kiss Károlyt, hogy terjesszen határozati javaslatot a Központi Vezetőség elé Gerő leváltására. Kádár kinevezésére és a szükséges intézkedések foganatosítására.

Ugyanabban az órában az események alakulása váratlanul kritikusra fordult és ami addig az ÁVH elleni küzdelemnek látszott, most orosz-magyar háborúvá fejlődött. Dél előtt a szállodájában telefonon hívták Balog Baint, hogy tüstént menjen az Astoriához, ha valami különöset akar látni. Amikor odaért, az orosz katonák barátkozása a magyarokkal elérte tetőfokát a tömeg lelkesen kiabálta: „Az oroszok velünk vannak!” Felvirágozták a tankokat, a parancsnokok mentegetődzött, hogy megtévesztették őket: „német fasiszták” ellen küldték harcba, magyarokra nem hajlandók löni. Civilek ugráltak fel a tankokra és rávették a legénységet, hogy a magyar–orosz barátkozás demonstrálására vonuljanak a Parlament elé. Ahogy befordultak a Kossuth Lajos térre, a Földművelésügyi Minisztérium tetejéről és felső ablakaiból az ÁVH tüzet nyitott a tankokra, Balog Bain szerint nyilván azért, mert azt hitte, hogy a felkelők birtokukba vették azokat. Az oroszok visszalöttek, a többi közismert. A tömeg hangulata nyomban megváltozott; azzal vádolták az oroszokat, hogy törbeccsálták őket és minden dühükkel ellenük fordultak.

Délután kettőkor Gerő lemondott, de a béke ára igen magasra szökött fel. Október 27-én délelőtt Nagy Imre is azzal fenyegetődzött, hogy lemond, ha a feltételeit nem fogadják el: 1. A kommunista párt vezetését öttagú bizottság vegye át; 2. a forradalmat nemzeti felkelésnek kell minősíteni és a résztvevőknek büntetlenséget kell biztosítani; 3. az oroszok azonnal vonuljanak ki Budapestről és a varsói egyezmény alapján kezdjék meg a tárgyalásokat az országból való kivonulásra is; 4. a pártalapítás, a sajtó és gyülekezés szabadságának kimondása, hogy elkezdhesse a tárgyalásokat a 45-ös pártvezetőkkel a kibontakozás érdekében. Az orosz csapatok kimerültek, vagy ötven tankot a felkelők megsemmisítettek: Moszkva megbízottai kertelés nélkül elfogadták a feltételeket. Kovács Béla nagy elismeréssel nyilatkozott: „Nagy Imréről a legmaradandóbb emlékem az lesz, ahogy egy kényelmes, vidám, szorgalmas professzorból lángoló forradalmárrá alakult át.”

Balog Bain a forradalom egyes, jól elhatárolható fázisaiban a gyorsan változó tényezőknem tulajdonítja a kezdeti sikereket és a végső kudarcot. Szerinte az „első hadsereg” majdnem kivétel nélkül azokból az elemekből állott, akiket a rezsim a legjobban elkényeztetett: írók, újságírók, mérnökök, hivatásos sportolók, diákok és művészek (a felsorolás az övé). Az október 23-i tüntetők kilencven százalékának iskoláztatásáról az állam gondoskodott, a lázongó diákokat nagy gonddal válogatták ki munkás-, paraszt- és pártfunkcionárius családokból. Követeléseiknek morális jellege volt: az igazság, tisztesség és emberség fogalmainak helyreállítása Magyarországon. Az önkényuralomnak legyen vége, a bűnösök lakoljanak! Az esti harcok alatt diákok uralták az utcát és kapcsolatban voltak a vezetőikkel, akiknek engedelmeskedtek. Gyanús elemek megkísérelték a zavarosban halászni, de a diákok leleplezték és ártalmatlanná tették őket. A késő esti órákban gyéren munkásfiatalok is csatlakoztak a forradalomhoz.

A következő nap, 24-én, verődött össze a „második hadsereg,” amelynek még mindig diákok képeztek a törzsét, de a munkásifjak tömeges felzárkózása megkezdődött. A V é r e s C s ü t ö r t ö k mozgósítja az egész társadalmat: minden rendű, rangú, korú, műveltségű és foglalkozású tagjából órák alatt megalakul a „harmadik hadsereg”. Balog Bain a bátorság olyan eseteivel találkozott, amelyekre nem tud példát felhozni: fegyvertelen vagy alig felfegyverzett szabadságharcosok kimért lépésekkel, halált megvetően támad-

ják az orosz tank-kolosszusokat. Ez a tábor türelmetlenül (és nagyonis érthetően) követe, az orosz csapatok azonnali kivonását Magyarországról, amire az október 30-i szovjet kormánynyilatkozat, a varsói egyezmény átfogalmazásával, határozott ígéretet tett.

Egy héttel a forradalom kitörése után a diákok és az ifjúmunkások eltűntek az utcákról és helyüket „géppisztolyt lóbáló fiatalok” foglalták el, akiknek már egészen más elképzelésük volt a kibontakozásról, miközben ÁVH-tisztekre vadásztak. „Két napig figyeltem aktivitásukat, írja Balog Bain, beleértve ÁVH-tisztek kivégzését, és hiábavalónak bizonyult minden igyekezetem, hogy a főhadiszállásukat vagy a parancsnokukat megtaláljam. Csak annyit árultak el magukról, hogy a Maléter emberek.” Balog Bain szerint Maléter könnyen megrendszabályozhatta volna a garázdálkodó bandákat, ha akarja. A forradalom győzött és konszolidálódott, többé nem kellett volna túrni az egyéni aliciákat és a felelőtlen randalírozásokat. A szerző azzal gyanúsítja Malétert – teljesen alaptalanul –, hogy valamiféle jobboldali rendszer restaurálásának reményében túrta a „negyedik hadsereg” rémuralmát, a segítségükkel akarta a hatalmat magához ragadni. Ez a könyv legotrombább tévedése. Maléternek nem volt ideje, sem kedve konspirációra: a Kilián (Mária-Terézia) laktanya hősi védelme után hűségesen szolgálta a Nagy-kormányt. Az sem valószínű, amit Balog Bain elég indulatosan állít, hogy a külföldi rádióadásokban előforduló túlzások, a forradalom teljes kifizetésének esztelen propagálása a maléteri politika vonalába esett.

Balog Bain dühödten támadja a fasisztákat és ez alá a fogalom alá bizony elég széles kört von be, amivel ugyancsak nem érthetünk egyet. Azt állítani, hogy a két háború között mindenki fasiszta volt, aki a Horthy-rezsim megalapításában részt vett, a szolgálatában állott vagy az intézkedéseit helyeselte, kezdve a különítményeseken, végig az állami tisztviselőkn, bankárokon, iparosokon, földbirtokosokon a papságig, beleértve természetesen a politikusokat, az újságírókat és a propagandistákat is, megetetve a díszes társaságot nyilasokkal és mint felkiáltójellel a felsorolás végén, Szálasival – erős túlzás. Tárgyilagosan el kell ismerni, hogy voltak tisztességes emberek, és pedig igen nagy számban, akik mindent elkövettek, hogy Magyarország utolért a XX. századot és őszintén, bátran küzdöttek a demokratikus reformokért. A fasisztákat és a nyilasokat senki sem menti, de aki nem volt az, annak a védelmére éppen nekünk kell sietnünk egy olyan könyv olvasása közben, amely néhány túlzásától eltekintve igen komoly alkotás.

Azt maga Balog Bain sem írja, hogy a „fasiszták” átvehették volna a hatalmat a forradalom váltakozó kurzusában, csupán a lehetőségére mutatott rá, amikor kissé jobban megnyomta a tollát a gombamódra elszaporodó, a jelentéktelen jobboldali pártok és mozgalmak jellemzésekor. Kovács Bélát idézi, hogy a „fehér terror” átmeneti jelenség lett volna, ha sor kerül rá, mert az ország túlnyomó többsége a demokratikus berendezkedés mellett foglalt állást és a forradalom beletorkollott volna a parlamentáris demokráciába. Nem volt fasiszta veszély, ezt az oroszok is jól tudták, akik ötven ávós és pártkorifeus meglincseléséért aligha vállalkoznak az újabb beavatkozásra. A „negyedik hadsereg” ténykedései alibiként szolgáltak ahhoz a döntéshez, amelyet Balog Bain feltételezése szerint a Szovjet Hadsereg hozott presztízse érdekében, s a Kremlben egyszerűen kapituláltak előtte.

A november negyedik-i elsőprő erejű támadás „legvalószínűbb” magyarázata csak az lehet, írja Balog Bain, hogy a hagyományaira és teljesítményeire rendkívül büszke szovjet hadsereget sorozatos inzultusok érték, amelyeket nem hagyhatott megtorlás nélkül. A katonai temetők megszentégtelenítése, a behajózó hozzátartozók leköpködése és a háborús emlékművek elpusztítása sok volt a túlzottan érzékeny szovjet hadseregnek, amihéz még a Parlament előtti csata rájuk fogott kiprovokálásának szégyenézete is járult. Balog Bain azt hiszi, hogy feltételezését a november harmadiki tárgyalásokon előterjesztett

szovjet feltételek megerősítik: teljes katonai tiszteletadás a kivonuló szovjet hadseregnek, a lerombolt háborús-emlékműveket helyre kell állítani és a magyar kormány garantálja, hogy a katonai temetőket „örökre” tiszteletben tartják. A második beavatkozáshoz Kádár azzal járulhatott hozzá, hogy a rend helyreállítva Nagy Imre programját mérsékeltebb formában megvalósíthatja, ezért is nevezte kormányát „forradalminak”. A döntés azonban Moszkvában történt és abban a magyaroknak semmiféle részük nem volt.

Az „ötödik hadsereg” november negyedikén sorakozott fel és abban megint képviselve volt a nemzet minden rétege, fia és leánya. A „büszke” szovjet hadsereg ágyúval lött minden épületre, amelyből valaki kidugta a fejét, a tankok elgázolták a kenyérért sorbanálló asszonyokat és géppuskatűzet nyitottak magános szabadságharcosokra. Rengeteg volt a halott és a sebesült, Budapest újra átélte a 44–45-ös ostromot. Balog Bain a városban maradt, hosszan beszélt Kovács Bélával és Mindszenty hercegprímással. A fegyverek elhallgatása után a plakátok és a rölapok feleselését figyelte. A Kádár-rezsim első rölapja elismeri a forradalom jogosultságát. Miért harcoltok, kérdi a diákokat és a fiatal munkásokat: „Független, szabad Magyarországért, a Rákosi–Gerő klikk visszatérésének a megakadályozásáért, a gazdasági hibák megismétlésének elkerüléséért, a nép szabadságáért és jólétéért?... Ezt akarjuk mi is!” Az oroszok is magukévá tették a forradalom követeléseit – a plakátjaikon... Ők csak az ellenforradalmat akarták megakadályozni, ezért törtek az országra és a fővárosra. Aztán megváltozott a plakátok hangja, Grebennyik tábornok már nyersebben beszél: „Megparancsolom, elrendelem... könyörtelen megtorlás, ostromállapot”, stb. November 10-én Balog Bain orosz papírokkal felszerelten és Turcsányi Egonnal a kocsijában elindul Bécsbe. Egy sorompónál ávósok feltartóztatják. Mindszenty Szerencsétlen titkárát kiráncigálják az autóból, őt magát oroszok tartóztatják le egy éjszakára. Külföldi újságíró kollégáinak szolidaritása szabadítja ki másnap reggel a katonai börtönből: 11-én szerencsésen Bécsbe érkezik.

Színes, eleven, alapos írásában a parasztokat igazságtalanul elmarasztalja, amiért nem voltak aktívabbak a forradalomban. A falvak nem mozdultak meg, ez igaz, de a kollektívizálás megkezdésétől forradalomig a paraszton verte el a kommunista rezsim még azt is, amit másoknak szánt. Többször járt Lengyelországban és Jugoszláviában, de erről a két országról különösebbet nem tud mondani. Bécsben nem szűnt meg az érdeklődése a magyar ügy iránt; szenvedélyesen ostromozta a táborokbeli állapotokat és felhívta a figyelmet azokra az üzemekre, amelyekkel a menekülteket megtévesztették. Különösen a leánykereskedők és a dzsungelkapitalisták ellen hadakozott. Százával vitték a fiatal leányokat a közép- és távol-keleti bordélyokba egy bizonyos Kovács tábornok meg Trujilló diktatúrájának toborozta az olcsó munkaerőt.

Balog Bain magyar vére akkor pezsdült meg igazán, amikor a külföldi hibák feltárásához fogott. Szigorúsága és elfogultsága érthető, de tárgyilagos ítéletre igazán csak akkor kerülhet sor, ha majd egyszer a teljes levéltári anyag birtokában egy avatott történetíró összegezi az 56-os forradalom körülményeit és eseményeit.

Kovács Imre

Látóhatár, 1960. 252–257.

A magyar forradalom irodalma

A magyar forradalom és annak leverése óta eltelt 25 évben rengeteg kiadvány jelent meg e témakörben, több száz könyv és több ezer cikk, a legkülönbözőbb nyelveken. Ennek a cikknek nem az a célja, hogy az irodalom teljes bibliográfiájával szolgáljon, amit csak a téma szakértői foghatnak haszonnal, hanem a forradalmat különféle szempontból vizsgáló érdekesebb és értékebb írásokhoz kíván útmutatót nyújtani. Elsősorban azt szeretnénk elérni, hogy a magyarországi olvasók fogalmat alkothassanak a Magyarországon kívül megjelent irodalom méreteiről, jellegéről és értékéről.

Történeti háttér

A legjobb és legolvasmányosabb bevezetés a kelet-európai kommunista államok második világháború utáni politikai fejlődésébe kétségtelenül François Fejtő: *Histoire des Démocraties Populaires* (A népi demokráciák története) (Párizs, Seuil) I: L'Ere de Staline (A sztálini korszak) 1952, II: Après Staline (Sztálin után) 1969. A második kötet angolul is megjelent: *A History of the People's Democracies – Eastern Europe since Staline* címmel (London, Penguin, 1974). Chris Harman: *Bureaucracy and Revolution in Eastern Europe* (Bürokrácia és forradalom Kelet-Európában) (London, Pluto, 1974) c. műve szintén összehasonlító elemzés, amely elsősorban a kelet-európai diktatúrák ellen támadt különféle mozgalmakat tárgyalja, némiképp trockista álláspontból.

Nem hagyhatjuk figyelmen kívül a hivatalos magyar kiadványokat sem, mivel értékes és érdekes információkat tartalmazhatnak, pl. *A szocializmus útján – a felszabadulást követő negyedszázad kronológiája* (Budapest, Akadémiai Kiadó, 1970), sok hasznos adatot és a vezető szervek (a kormány, párt és egyéb szervezetek) felépítésére vonatkozó részletet közöl az 1945 és 1970 közötti időszakból. *A mi negyedszázadunk* (Budapest, Kossuth, 1970) pedig ugyanezen évek fő politikai eseményeinek különösen értékes fotódokumentációját nyújtja. Felhívjuk a figyelmet arra, hogy a forradalmat megelőző időszak dokumentumai közül jó néhány hozzáférhető budapesti könyvtárakban, pl. a Petőfi-kör kulcsfontosságú vitái közül a filozófus-vita megjelent a *Filozófiai Értesítő*-ben (1956. 4. sz.), a történészeké a *Századok*-ban (1956. 3. sz.). Továbbá a XX. kongresszus tanulságairól egyéb intézményekben folytatott viták közül az irodalmat tárgyaló vita az *Irodalomtörténeti Közlemények*-ben (1956. 3. sz.), a közgazdászok kongresszusának vitaanyaga pedig a *Közgazdasági Szemlé*-ben (1956. 7–8. sz.) látott napvilágot.

Politikai emlékiratok

A téma megismerésének egyik legélvezetesebb módja olyan kiemelkedő, politikailag aktív, általában baloldali meggyőződésű értelmiségiek visszaemlékezéseinek olvasása, akik az 50-es évek elején összeütközésbe kerültek a sztálini rendszerrel, majd szerepet játszottak a Sztálin 1953-ban bekövetkezett halálát követő «szellemi fellazulásban», valamilyen formában részt vettek a forradalmi eseményekben és végül többnyire Nyugatra menekültek a magyar október leverése után. A legélvezetesebb az ilyen olvasmányok között Paul Ignotus: *Political Prisoner* (Politikai fogoly) (London, Routledge, 1959); George Pálóczi-Horváth: *The Undefeated* (A legyőzetlenek) (London, Secker & Warburg, 1959) és George Faludy: *My Happy Days in Hell* (Vidám napjaim a pokolban) (London, Andre Deutsch, 1962). Mind

közül valószínűleg a legérdekesebb a volt kommunista Szász Béla beszámolója, aki a Rajk-per első letartóztatottja volt. Könyve először magyarul látott napvilágot 1963-ban, Vincent Savarius álnéven a brüsszeli Nagy Imre Intézet kiadásában: *Minden kényszer nélkül – egy műper körtörténete* (nemrégiben újra kiadta Újváry, Griff, München 1979), majd később franciául, németül és angolul is megjelent (Önként az akasztófára címmel).

Ugyancsak személyes, de igen eltérő politikai szempontból íródott beszámoló gróf Széchényi Györgyé, a kimondottan jobboldali beállítottságú volt magyar arisztokratáé, akit a sztálini rezsim erőszakkal «deklasszált», először munkatáborba vitték, később segédmunkásként dolgozott: *Ungarn zwischen Rot und Rot – Ein Bericht aus den Jahren 1944–1956* (Magyarország két vörös között – tudósítás az 1944–1956-os évekből) (München, Biederstein, 1963). Börtönirodalomról szólva nem feledkezhetünk meg Edith Bone immár klasszikus és rendkívül izgalmas: *Seven Years solitary* (Hét év magánzárka) (London, Hamish Hamilton, 1957) c. könyvéről, mely egy magyar származású brit kommunista visszaemlékezése, aki 1949-től 1956-ig magyar börtönökben ült.

Az eddig említett emlékiratok olyan személyektől származnak, akik az ötvenes évek elején börtönbe kerültek, és 1956-ban, a forradalom leverése után elmenekültek Magyarországról. Más, 1956-ban aktív irodalmi és politikai személyiségek Magyarországon maradtak, és szabadulásuk után, jó néhány évvel később távoztak Nyugatra. Az egyik leghíresebb ilyen személy Háy Gyula író, a Magyar Kommunista Párt 1919-es alapító tagja, majd «Kucsera» alakjának megteremtője 1956-ban. A forradalom évében letartóztatták és elítélték; 1960-ban szabadult, és később emigrált. Memoárja: *Geboren 1900* (Születtem 1900-ban) (Hamburg, Wagner, 1971), később angolul is megjelent.

A leglátványosabb Kopácsi Sándor pályája, aki 1956-ban budapesti rendőrfőkapitány volt, a forradalmárok oldalára állt, alapító tagja volt a forradalom során Kádár János vezetésével megalakult MSZMP-nek, majd pedig a Nagy Imre-per vádlottja lett. A halálbüntetést épphogy elkerülve életfogytiglani börtönbüntetést kapott – 1963-ban szabadult, majd 1975-ben engedélyezték, hogy Kanadába emigráljon. Emlékirata, mely először franciául: *Au nom de la classe ouvrière* (A munkásosztály nevében) (Párizs, Laffont, 1979), majd németül és angolul is megjelent, annak ellenére, hogy számos regényes elemet tartalmaz, mindeddig az egyik legfontosabb tanúvallomás egy olyan ember tollából, aki az események középpontjában volt. Időközben megjelent Kopácsi egy rövidebb írása magyarul: *Az 1956-os magyar forradalom és a Nagy Imre-per* (Magyar Öregdiák Szövetség – Bessenyei György Kör, New Brunswick, USA, 1979).

Azok közül, akik Magyarországon maradtak, mindeddig csak olyanok jelentettek meg emlékiratokat, akik vagy kezdetől együttműködtek a rendszerrel, vagy később olvadtak bele. Ezek az írások kevés lényeges újdonságot tartalmaznak 1956-ról. Mégis szolgálhat némi tanulsággal a politikai események 1956 végéig tartó alakulását illetően Nógrádi Sándor: *Történelmi lecke* (Budapest, Kossuth, 1970), valamint Sík Endre: *Bem rakparti évek* (Budapest, Kossuth, 1970) c. könyve. Ezenkívül a Magyarországon maradt írók művei közül ide kívánczik Déry Tibor: *Ítélet nincs* (Budapest, Szépirodalmi Kiadó, 1969). Végül ne maradjon említés nélkül Mindszenty József: *Emlékirataim* (Toronto, Vörösváry, 1974), mely természetesen a primás emigrálása után jelent meg Nyugaton, a magyar mellett számos külföldi nyelven is.

Az írók lázadása

A forradalmat közvetlenül megelőző évek «értelmiségi lázadásának» legjobb és legteljesebb összefoglalását két résztvevő szemtanú, Aczél Tamás és Méray Tibor: *The Revolt of*

the Mind (Az értelem lázadása) (New York, Praeger, 1959) című könyvében találjuk, amelynek magyar eredetije *Tisztító vihar* címmel 1961-ben jelent meg, majd Újváry «Griff» újra kiadta 1978-ban. E mozgalom elemzőbb leírását nyújtja István Mészáros: *La rivolta degli intellettuali in Ungheria* (Az értelmiség lázadása Magyarországon) (Torino, Einaudi, 1958).

A «lázas irodalmának» egyik legteljesebb gyűjteménye a *Les Temps Modernes*-ben jelent meg Párizsban, az 1956. november – 1957. januári különszámában *La Révolte de la Hongrie* (Magyarország lázadása) címmel. További írások találhatóak az Edmund Stillman (szerk.): *Bitter Harvest – the intellectual revolt behind the iron curtain* (Keserű aratás – értelmiségi lázadás a vastűggöny mögött) (New York, Praeger, 1959), és William Juhász (szerk.): *Hungarian Social Science Reader: 1945–1963* (Magyar társadalomtudományi szöveggyűjtemény: 1945–1963) (New York, Aurora, 1965) című kötetekben. Megjelent egy válogatás az *Irodalmi Újság* anyagából, amely tartalmazza az 1956. november 2-i forradalmi szám teljes szövegét, George Pálóczi-Horváth szerkesztésében: *One Sentence on Tyranny – Hungarian Literary Gazette Anthology* (Egy mondat a zsarnokságról; magyar *Irodalmi Újság-antológia*) (London, Waverley Press, 1957); egy hasonló gyűjtemény, amely azonban nem korlátozódik az *Irodalmi Újság* anyagára, a forradalom huszadik évfordulóján, 1976 októberében látott napvilágot a jelenleg Párizsban megjelenő *Irodalmi Újság* különszámaként.

A forradalom – az első beszámolók

A forradalomról magáról kiadott első könyvek egyike François Fejtő: *La tragédie hongroise – ou une révolution socialiste antisoviétique* (A magyar tragédia – egy szovjetellenes szocialista forradalom) (Párizs, Horay, 1956), Jean-Paul Sartre előszavával; később, lényegesen érzékibb címmel, angolul is megjelent: *Behind the Rape of Hungary* (Magyarország megerősokolásáról) (New York, McKay, 1957). Egy másik, magyar emigráns tollából származó híradás, amely azonban túlságosan hajlamos a legreakciósabb értelmezések elfogadására, Georges Mikes, *The Hungarian Revolution* (A magyar forradalom) (London, Andre Deutsch, 1957).

Ezenkívül az első nyomtatásban megjelent beszámolók általában olyan újságíróktól származnak, akik jelen voltak az események színhelyén, s így a szemtanúk hitelességével közvetíthették megdöbbentő jelentéseiket a magyar október drámai napjairól. Még 1956-ban legalább négy ilyen írás jelent meg: Peter Fryer: *Hungarian Tragedy* (A magyar tragédia) (London, Dobson); François de Geoffre: *Hongrie Terre Déchirée* (Magyarország – a szétszaggatott föld) (Párizs, Fleuve Noir); Alain de Sedouy: *Indomptable Hongrie* (Legyőzhetetlen Magyarország) (Párizs, Fils Aymon); és Wiktor Woroszylski: *Dziennik Węgierski* (Magyarországi napló) a varsói *Nowa Kulturá*-ban.

Ezek közül különös figyelmet érdemel Peter Fryer könyve, mivel a szerzőt a Brit Kommunista Párt lapja, a *Daily Worker* hivatalos tudósítóként küldte Budapestre, de mikor hű és pontos beszámolókat igyekezett küldeni arról, amit látott és tapasztalt, tudósításait nem közölték, őt magát pedig kizárták a pártból. Könyve kétségtelenül az egyik legjobb újságírói beszámoló. Wiktor Woroszylski írása, amely szintén nagyon élő és találó összefoglalása a szerző élményeinek, egyike a nagyon ritka, a szocialista tábor országainak újságíróitól származó jelentéseknek. Megjelent angolul és franciául *Egy lázadás naplója* címmel; az eredeti lengyel szöveget pedig nemrégiben újra megjelentette az *Aneks* (London, 1977. 13–14. sz.).

1956 elején további beszámolók jelentek meg olyan újságíróktól, akik ott voltak az események színhelyén.

A forradalom szocialista jellegét hangsúlyozó, baloldali írások közül a legjelentősebb Basil Davidsoné: *What Really Happened in Hungary?* (Mi történt valójában Magyarországon?) (London, Union of Democratic Control); és Luigi Fossatié (az olasz szocialista *Avanti* tudósítója): *Qui Budapest* (Itt Budapest) (Torino, Einaudi), Pietro Nenni előszavával. A jobboldalról az események legkommunista-ellenesebb verzióját nyújtja némileg szenzációhajász stílusban Andor Heller: *No More Comrades* (Többé nem elvtársak) (Chicago, Regnery); és Noel Barber: *A Handful of Ashes* (Egy marék hamu) (London, Wingate).

Az eseményeket ellenforradalmiként értékelő és a felkelés szovjet elnyomását jogosnak beállító szemtanú-beszámoló kevés van és azok is korlátozott értékűek; de talán érdemes megemlíteni a következőket – Charlie Couits: *Eye-Witness in Hungary* (Egy szemtanú Magyarországon) (London, Daily Worker); és André Stil (a Francia Kommunista Párt lapja, az *Humanité* főszerkesztője): *Je reviens de Budapest* (Budapestről jöttem) (Párizs, Maison des Métallurgistes.) Egy másik, bár némileg kétes hitelű beszámoló James A. Michner-től, a világhírű írótló származik, aki nem volt ugyan Magyarországon, de állítása szerint sok, a forradalom leverése után külföldre menekült magyarral készített interjút: *The Bridge at Andau* (Az Andau-i híd) (New York, Random House, 1957).

Három, illetve négy évvel az események után látott napvilágot két további, első kézből származó tudósítás, amelyek éppen ezáltal kevésbé elfogultak és így talán a legmegbízhatóbbak a műfajban – Dora Scarlett: *Window into Hungary* (Ablak Magyarországra) (Bradford, Broadacre, 1959); és Leslie B. Bain: *The Reluctant Satellites – An eyewitness report on East Europe and the Hungarian Revolution* (Kelletlen csatlósok – egy szemtanú beszámolója Kelet-Európáról és a magyar forradalomról) (New York, Macmillan, 1960).

Ezeknek a rendkívül eleven és színes szemtanú-beszámolóknak a többsége már régen elfogyott a könyvesboltokból, és rendkívül nehezen hozzáférhető, de a legértékesebbek közül néhány (így Fryer, Scarlett, Woroszylski, Couits írása nemrég újra megjelent egy kötetben Bill Lomax (szerk.): *Eye-Witness in Hungary The Soviet Invasion of 1956* (Magyarországi szemtanúk – az 1956-os szovjet megszállás) (Nottingham, Spokesman, 1980).

Végül, Melvin J. Lasky (szerk.): *The Hungarian revolution – A White Book* (A magyar forradalom – egy fehér könyv) (London, Secker & Warburg, 1957), és Peter Gosztonyi (szerk.): *Die Ungarische Volksaufstand in Augenzeugenberichten* (A magyar népfelkelés a szemtanúk szemével) (Düsseldorf, Karl Rauch, 1966) széles körű válogatást közöl újságcikkekből, újságírók és más szemtanúk beszámolóiból, valamint egyéb tudósításokból és dokumentumokból. A Lasky-féle kötet F. Bondy társszerkesztésével és bő kiegészítésekkel franciául is megjelent «La Révolution Hongroise» címmel, Raymond Aron bevezetésével (Párizs, Plon, 1958). Ma is érdekes forrásmunka.

Nagy Imre szerepe és eszméi

A helyszíni jelentések kezdeti időszaka után a következő kiadványok Nagy Imrének, a forradalom vezéralakjának és később, perét és kivégzését követően, 1958-tól, legnevezebb mártírjának szerepével és eszméivel foglalkoznak.

Egy sikeres akció külföldre juttatta Nagy Imrének az 1953–55 közötti időszakról, tehát a saját miniszterelnöksége idejéről szóló, a maga akkori tevékenységének védelmében írott «memorandumát», mely először magyarul jelent meg – Nagy Imre: *A magyar nép védelmében*, Forradalmi Tanács, 1957; majd franciául: *Un communisme qui n'oublie pas l'homme* (Egy kommunizmus, amely nem feledkezik meg az emberről) (Párizs, Plon,

1957); angolul: *Imre Nagy on Communism – In Defence of the New Course* (Nagy Imre a kommunizmusról – az új szakasz védelmében) (London, Thames & Hudson, 1957), majd több más nyelven is.

1959-ben jelent meg Molnár Miklós és Nagy László: *Két világ között – Nagy Imre útja*, Brüsszel, Nagy Imre Intézet, amely *Imre Nagy – Réformateur ou Révolutionnaire?* (Nagy Imre – reformer vagy forradalmár?) (Genf, Publications de l'Institut Universitaire de Hautes Etudes Internationales) címmel franciául is napvilágot látott. Ez a könyv páratlan a maga nemében, mivel egyszerre elemzi és tárgyalja Nagy Imre ideológiai és elméleti álláspontját, valamint a Nagy Imre és követői által választott stratégiát eszméik érvényesítésére és a kommunista rendszer megváltoztatására. Ugyanebben az évben hagyta el a sajtót a forradalomról szóló egyik legelső és mindmáig az egyik legteljesebb beszámoló, amely szintén erősen Nagy Imre személyére koncentrál – Tibor Méray: *Thirteen Days that shook the Kremlin* (Tizenhárom nap, amely megrengette a Kreml-t) (New York, Praeger, 1949). Miután franciául *Imre Nagy l'homme trahi* (Nagy Imre – az elárult ember) címmel, majd németül is kiadták, végül, csaknem húsz évvel később megjelent azon a nyelven is, amelyen íródott, javított és bővített kiadásban: *Nagy Imre élete és halála* (München, «Griff», 1978).

Nagy Imréről jó néhány különlegesen érdekes cikk jelent meg, közülük a legkiemelkedőbbek a következők:

György Heltai: «*Imre Nagy au Parlement*» (Nagy Imre a Parlamentben), a Gosztonyi Péter szerkesztette *Histoire du Soulèvement Hongrois*-ban (A magyar felkelés története), (ld. lejjebb); Paul E. Zinner: «Hungary's Imre Nagy – Revolutionist at the End» (A magyar Nagy Imre – egy forradalmár az út végén) a *Columbia University Forum*-ban, New York, 1958. őszi II. kötet, 3. sz.; és Miklós Molnár: «The Heritage of Imre Nagy» (Nagy Imre öröksége) az Aczél Tamás szerkesztette *Ten Years After*-ben (Tíz év múltán), (ld. alább).

Nagy Imre és legközelebbi munkatársai elítélése és kivégzése után 1958-ban az «ellenforradalmi eseményekről» szóló «Fehér Könyvek» sorozat ötödik köteteként a magyar rezsim a következő kiadványt jelentette meg: *Nagy Imre és bűntársai ellenforradalmi összeesküvése* (Budapest, a Magyar Népköztársaság Minisztertanácsa Tájékoztatási Hivatala, 1958). A könyv közli a perben elhangzott vádakát és ítéleteket és részlegesen ismerteti a vád álláspontját. Ezt hamarosan követte egy nyugati kiadvány: *Az igazság a Nagy Imre ügyben* (Brüsszel, Európai Petőfi Kör, 1959), mely egyidejűleg német, angol és francia fordításban is megjelent. A vádirat fő pontjainak részletes elemzése és cáfolata mellett a könyv számos információt tartalmaz a forradalom előtti és utáni ellenzék tevékenységéről, valamint összegyűjti a kivégzések nemzetközi sajtóvisszhangját.

A Nagy Imre-perről számos új részletet közöl – valójában eddig az első, a perben részt vett személyektől származó beszámoló, Kopácsi Sándor: *Au nom de la classe ouvrière* című, már említett könyve. A kivégzések tizedik évfordulóján, az 1968. június 1–15-i számban az *Irodalmi Újság* közli Hágy Gyula rövid írását Nagy Imrével való utolsó találkozásáról a börtönben, kevéssel Nagy Imre halála előtt, valamint Nagy Imre utolsó szavait a halálos ítélet kihirdetése után. Az 1978. nov.–dec.-i számban az *Irodalmi Újság* hosszan ismerteti Donáth Ferencnek, a per egy másik túlélő vádlottjának levelét, amely tisztázza a per néhány részletét és kimutatja a hamisításokat a magyar «Fehér Könyvben».

Az 1956 utáni megtorlások

A második szovjet beavatkozást és a Kádár-rezsim beiktatását követő megtorlások részleteiről nagyon kevés megbízható és pontos híradás áll rendelkezésre. Mérsékelt nyugati

körökben a kivégzések általánosan elfogadott száma mintegy 2-3000, a bebörtönzöttek és internáltaké pedig több tízezer. A meglehetősen ritka, idevágó nyilvánosságra hozott források egyike az American Friends of Captive Nations: *Hungary under Soviet Rule* (Rab nemzetek amerikai barátai: *Magyarország szovjet elnyomás alatt*) (New York, 1957), amely tartalmazza a rögtönítélő bíraskodásról, valamint a közbiztonsági őrizetről (vagyis internálásról) szóló törvényerejű rendeleteket, beleértve olyan «bűnök» részletezését, amelyekre halálbüntetés szabható ki, és végül az 1956 novembere és 1957 augusztusa között kivégzett, letartóztatott és bebörtönzött személyek részleges listáját. A rendeletek magyar szövege megtalálható a *Magyar Közlöny* 1956 dec. 100, 101, 102: 1957 jan. 2, 5. számában.

A forradalom – további tanulmányok

Az első politológiai és szociológiai tanulmányok az 1960-as évek elején tűntek fel, bár ezek eleinte csaknem kizárólag kelet-európai emigránsok munkái voltak, még pedig többnyire 1956 előtt emigráltaké.

Ezek sorában a legkorábbi Ferenc A. Vali: *Rift and Revolt in Hungary – Nationalism versus Communism* (Szakadás és felkelés Magyarországon – nacionalizmus vagy kommunizmus?) (New York, Harvard University Press, 1961). Ezt követte Paul Kecskemeti: *The Unexpected Revolution – Social Forces in the Hungarian Uprising* (A váratlan forradalom – társadalmi erők a magyar felkelésben) (Stanford, California, Stanford University Press, 1961), mely az első és jó ideig egyetlen olyan könyv, amely felvetette a forradalom társadalmi jellegének kérdését és a különféle társadalmi csoportoknak és osztályoknak a forradalomban játszott szerepét. A következő évben jelent meg Paul E. Zinner: *Revolution in Hungary* (Forradalom Magyarországon) (New York, Columbia University Press, 1962). Zinner volt az irányítója a *Columbia University Research Project on Hungary* (a Columbia Egyetem Magyarországi Kutatási Programja – amelyre még kitérünk) keretében felvett interjúknak, amelyek információ-anyagát nagymértékben felhasználta tanulmányában, bár az 1956-hoz vezető ellenzéki mozgalom vizsgálatában sokkal inkább politikai és szellemi áramlatokra összpontosított, mint magának a forradalomnak a társadalmi valóságára.

Az egyik legérdekesebb, politikailag elkötelezett mű Andy Anderson: *Hungary '56* (Magyarország '56) című könyve, melyet először a *Solidarity* adott ki Londonban 1964-ben, majd a Black & Red, Detroit, 1976-ban, és több nyelvre is lefordították. Ez az anarcho-kommunista alapon álló mű nagy súlyt fektet a munkások önálló tevékenységére, és nyomon követi a munkástanácsok megalakulásától szétzúzásukig tartó folyamatot.

Az 1956-os forradalom tizedik évfordulójára számos tanulmány jelent meg, de ezek nemigen hoztak újdonságot. A leginkább említésre érdemes François Fejtő:

Budapest 1956 (Budapest 1956) (Párizs, Julliard), amely rövid, olvasmányos beszámoló, jórészt az ENSZ jelentésén (ld. alább) alapul; és Tibor Méray: *Budapest 23 Octobre 1956* (Budapest, 1956. október 23) (Párizs, Laffont), később angolul is megjelent: *That Day in Budapest* (Az a nap Budapesten) címmel (New York, Funk & Wagnalls, 1969).

Az 1966-os publikációkból az értékesebbek közé tartoznak azok a tanulmánykötetek és cikkgyűjtemények, amelyek 1956 valamely oldaláról új, gyakran eredeti értesülésekkel szolgálnak. Különösen hasznos Borbándi Gyula és Molnár József (szerk.): *Tanulmányok a magyar forradalomról* (München, Aurora) című könyve. Tartalmazza az *Új Látóhatár* című emigráns folyóirat legértékesebb cikkeit, közzöttük a Magyar Néphadseregnek

és az ÁVH-nak a forradalomban játszott szerepéről szóló tanulmányokat, beszámolókat, két vidéki városban lezajlott eseményekről, és tanulmányokat a forradalom legfőbb vezető személyiségeiről. Hasonló válogatás jelent meg franciául is, az *Új Látóhatár*, a *Szemle* (ld. lejjebb) és egyéb források anyagából, többek között a diákságról, az írókról, a munkástanácsokról, a fegyveres erőkről és a vidéki eseményekről szóló tanulmányokkal – Peter Gosztonyi (szerk.): *Histoire du Soulèvement Hongrois 1956* (A magyar 1956-os felkelés története) (Párizs, Horvath). Egy másik angol nyelvű gyűjtemény az Aczél Tamás szerkesztette *Ten Years After* (Tíz év múltán) (London, Mac Gibbon & Kee), amelynek legértékesebb része valószínűleg a Stephen Barlay által összeállított bibliográfia és kronológia.

A hatvanas évek második felére az «elsődleges tanulmánynak» minősíthető munkák már jobbra megjelentek, így megnyílt az út további, a tíz év alatt külön-külön nyilvánosságra került értesüléseket felhasználó, az utólagos elemzés előnyeit hasznosító tanulmányok előtt. Az első ilyen munka valószínűleg Miklós Molnár: *Victoire d'une Défaite* (Egy vereség győzelme) (Párizs, Fayard, 1968), később angolul: *Budapest 1956* (Budapest 1956) (London, Allen & Unwin, 1971), amely (hasonlóan a szerző Nagy Imréről szóló tanulmányához) egyike azon kevés, az ellenzék 1956 előtti tevékenységét vizsgáló írásnak, amely igyekszik a forradalmat mind történelmi, mind nemzetközi politikai összefüggésekben elhelyezni. A huszadik évfordulóra jelent meg a társadalmi realitásokat elemző egyik első, nem magyar szerző által írt mű e sorok írójának tollából – Bill Lomax:

Hungary 1956 (Magyarország 1956) (London, Allison & Busby, 1976). Ez a könyv újra felveti a forradalom társadalmi jellegének kérdését, és hangsúlyozza a munkásosztály és a munkástanácsok szerepét.

A huszadik évforduló alkalmából jelent meg két kötetnyi, a forradalmat és annak hosszú távú elméleti és politikai hatását elemző «retrospektív tanulmány». Az egyik Király Béla és Paul Jónás (szerk.): *The Hungarian Revolution of 1956 in Retrospect* (Visszatekintés az 1956-os magyar forradalomra) (New York, Columbia University Press, 1977), a forradalom különféle hazai vonatkozásairól, valamint Kelet- és Nyugat-Európára gyakorolt hatását tárgyalja. A második, Pierre Kende és Krysztof Pomian (szerk.): *1956 Varsovie – Budapest; La Deuxième Révolution d'Octobre* (1956 Varsó–Budapest; A második októberi forradalom) (Párizs, Seuil, 1978), egy 1976 szeptemberében Párizsban tartott, 1956-ról szóló konferencia anyagát tartalmazza, mely az 1956-os magyar és lengyel eseményekkel és azoknak a kelet-európai kommunista társadalmak jövőjére gyakorolt hatásával kapcsolatos elméleti kérdéseket vizsgálja.

Végül a 25. évfordulóra készült művek közül említünk kettőt – Gosztonyi Péter: *Az 1956-os magyar forradalom története* (München, Újváry «Griff», 1981) és Csonka Emil: *A forradalom oknyomozó története, 1945–1956* (München, Veritas, 1981).

Társadalmi erők a forradalomban: az ifjúság, katonák, munkások

Az események menetében három társadalmi csoport játszott különösen fontos szerepet: az ifjúság (a diákság), a katonák és a munkások, s mindhárom csoport méltó arányban szerepel az irodalomban.

Nicolas Baudy: *Jeunesse d'Octobre* (Októberi Ifjúság) (Párizs, La Table Ronde, 1957) több Franciaországba menekült magyar fiatal élményeit írja le. Henry Gleitman: *Youth in Revolt* (A felkelt ifjúság) (New York, Free Europe Press, 1957), 72 fiatal politikai menekülttel folytatott beszélgetés alapján rávilágít a kommunista rendszernek az ifjúság meg-

nyerésére tett erőfeszítéseinek kudarcára. Thomas Szabó: *Colère à Budapest* (Budapesti felindulás) (Párizs, Fayard, 1957), később angolul: *Boy on the Rooftop* (Fiú a háztetőn) (London, Heinemann, 1958), egy 15 éves felkelő története; míg László Beke, *A Student's Diary* (Egy diák naplója) (London, Hutchinson, 1957, állítólag egy fiatal budapesti egyetemista október 16. és november 1. közötti élményeiről szól. A diákmozgalomhoz további adalékokkal szolgál a «Les étudiants pendant le soulèvement» (Diákok a felkelésben) című fejezet Gosztynyi (szerk.) *Histoire*-jában.

Béla Nagy, *Journal d'un Insurgé Hongrois* (Egy magyar felkelő naplója) (Párizs, Pensée Moderne, 1956), egy harmincas éveiben járó fiatalember élményeinek színes leírása.

A fegyveres erőkné a forradalomban játszott szerepét illetően Király Béla két cikke érdemel figyelmet: *Hungary's Army* (A magyar hadsereg) *East Europe*, New York, 1958. március és június, valamint Gosztynyi Péter cikksorozata az ÁVH-ról, a magyar, illetve a szovjet hadseregről, mely Borbándi és Molnár fentebb idézett *Tanulmányok a magyar forradalomról* című kötetében és Gosztynyi *Histoire*-jában jelent meg. Ezen felül Gosztynyi *Histoire*-ja közöl egy másik Király Béla cikket a nemzetőrség megalakulásáról a forradalom alatt. Rendkívül érdekes beszámoló olvasható a Kilián-laktanyáról Gosztynyi Péter tollából: «Napló a Kilián-kaktanya harcairól» a *Szemle* (Brüsszel, 1960. október 6. számában), és egy rövid, de tanulságos visszaemlékezés Király Bélától: «From Death to Revolution» (Halálból a forradalomba) a *Dissent* (New York) 1966. nov.–dec.-i számában.

Ami a munkásosztály szerepét illeti, szinte egyáltalán nincs első kézből való, munkástól származó beszámoló. Két tanulmány mégis sikeresen kísérli meg felvázolni a munkásélet hátterét és légkörét az 1956 előtti és alatti Magyarországon – Sztáray Zoltán: «A magyar munkás útja a forradalomig: 1945–56» (*Szemle*, Brüsszel, 1961. III. évf. 2. sz.), és Vida István: «A magyar munkásvilág 1956-ban» (*Új Látóhatár*, München, 1976. 4. sz.).

A munkástanácsok forradalom alatti és utáni tevékenységének elemzése először Király Ernő könyvében kap helyet: *Die Arbeiterselbsverwaltung in Ungarn – Aufstieg und Niedergang: 1956–1958* (Munkásönigazgatás Magyarországon – tündöklés és elbukás: 1956–1958) (München, Oldenburg, 1961). Néhány eredeti dokumentum olvasható a *Szemle* 1960. április 4.-i számában és 1961. III. évf. 3. számában. A *Szemle* a Budapesti Központi Munkástanács két tagjának visszaemlékezéseit is közölte 1961. III. évf. 3. számában: Tanúságtétel Sebestyén Miklós – Töke Ferenc: «A Nagybudapesti Központi Munkástanácsról»; angolul pedig a *The Review* 1960. januári, 3. számában és 1961. III. évf. 2. számában jelentek meg. Ezek a folyóiratok a brüsszeli Nagy Imre Intézettel együtt megszűntek 1964-ben.

A Központi Munkástanácsról szóló legteljesebb beszámoló Balázs Nagy: «La formation du conseil central de Budapest en 1956» (A Központi Munkástanács megalakulása Budapesten 1956-ban) a Nagy Imre Intézet kiadásában (bár nehezen hozzáférhető) (Brüsszel, 1961), míg Krassó Miklós, az a fiatal értelmiségi, aki elsőként tette meg a sorsdöntő javaslatot a központi tanács megalakítására, a *Red Weekly* című angol trockista folyóirat 1976-os, a 20. évfordulón megjelent számában kiadott «Interjú»-jában újabb adalékokkal szolgál ehhez a kérdéshez. E két utóbbi írás e sorok írójának *Eye-Witness* című gyűjteményében is megtalálható.

A munkástanácsokról a legteljesebb forrásgyűjtemény csak franciául olvasható – Jean-Jacques Marie és Balázs Nagy (szerk.): *Pologne-Hongrie 1956* (Lengyelország–Magyarország 1956) (Párizs, Etudes et Documentations Internationales, 1966). A kötet Töke és Sebestyén cikkeinek teljesebb változatát is tartalmazza. Végül a jószemű olvasó nem kevés értékes információt találhat Molnár János könyvében: *A Nagybudapesti Központi Munkástanács* (Budapest, Akadémiai Kiadó, 1969).

A legfontosabb kormány- és pártnyilatkozatok, határozatok, napilapok vezércikkei, politikai vezetők beszéde, stb. megtalálhatók – Paul E. Zinner (szerk.): *National Communism and Popular Revolt in Eastern Europe* (Nemzeti kommunizmus és népfelkelés Kelet-Európában) (New York, Columbia University Press, 1956). Felbecsülhetetlen értékű forrás a hivatalos és szabad (azaz kalóz-) rádiók magyarországi adásainak anyaga is, amelyet a SZER rögzített és adott közre: *A magyar forradalom és szabadságharc a hazai rádióadások tükrében: 1956. október 23–november 9.* (New York, Free Europe Press, é. n.). Bár ez a gyűjtemény szinte hozzáférhetetlen, rövidített változata: *The Revolt in Hungary* (A magyarországi felkelés) címmel angolul, franciául, németül és egyéb nyelveken is megjelent. A rádióadások szövegének másik forrása a *Summary of World Broadcasts* (A világ rádióadásainak összefoglalója) a BBC Monitoring Service (BBC műsorfigyelő szolgálat) kiadásában jelenik meg.

Kiemelkedő értékű dokumentum az Egyesült Nemzetek Szervezete *Különbizottságának jelentése a magyar kérdéstről 1957.* VI. 12., amely mintegy ezeregyszáz szemtanúval készített interjún alapul. A 25. évfordulóra ezt a fontos dokumentumot magyarul is megjelentette a müncheni *Nemzetőr*, sajnos olyan címen («A forradalom tanúi, 1956»), amelyből az olvasó nem sejtetheti, mit is tartalmaz ez a kötet. (L. fentebb a 8–33. oldalon közölt szöveget.) Egy másik, Nyugaton készült jelentés a Szabad Szakszervezetek Nemzetközi Szövetségéé, amely először németül jelent meg: *Vier Tage Freiheit* (Négy nap szabadság) (Brüsszel, 1957), majd, változatlan címmel, angolul és magyarul is.

Ide tartozik az 1956 utáni fontosabb emigráns-szervezetek munkája és publikációs tevékenysége. Az egyik első ezek közül a *Magyar Bizottságé*, amely New Yorkban alakult, Kovács Imre, a Nemzeti Parasztpárt volt vezetője körül, azzal a kifejezett céllal, hogy «összefogja a háború utáni időszak demokratikus magyar politikai személyiségeit és az 1956-os forradalmárok és szabadságharcosok képviselőit». 1958-ban a *Magyar Bizottság* adott ki hasznos cikkgyűjteményt a magyar történelemről és az 1956-os forradalomról – Imre Kovács (szerk.): *Facts about Hungary – The Fight for Freedom* (Tények Magyarországról – harc a szabadságért) (New York, 1958). Ugyanennek új, javított kiadása, amely több, az első kiadásban nem szereplő fontos cikket tartalmaz, a tizedik évfordulóra, 1966-ban jelent meg.

Míg a *Magyar Bizottság* az emigrációnak idősebb és jobbra hajló ágát képviselte, az inkább szocialista orientációjú balszárny az 1959-ben Brüsszelben alapított *Nagy Imre Politikai és Társadalomtudományi Intézet*-ben tömörült. Az Intézet igazgatója, Heltai György, Nagy Imre utolsó kormányának külügyminiszter-helyettese volt, negyedévi folyóirata pedig a *Szemle*, amely angolul (*The Review* címmel) és franciául (*Etudes*) is megjelent. A *Nagy Imre Intézet* céljával tüzte ki a forradalomról szóló dokumentumok és egyéb anyagok gyűjtését és kiadását, és kapcsolatot létesített a nem-kommunista baloldallal, számos európai országgal.

A *Szemle*, amely első hat számát (tkp. az I. és II. évf.) 1959 júniusa és 1960 szeptembere között bocsátotta ki, 1961 és 1963 között negyedévenként jelent meg (III., IV. és V. évf.), és haladó baloldali folyóirattá fejlődött, amely már nem csak magyar vonatkozású kérdésekkel foglalkozott.

1959 októberében, a harmadik évfordulóra az Intézet konferenciát szervezett, amelyen különféle európai szocialista irányzatok képviselői vettek részt. A konferencia anyaga franciául jelent meg: *Contribution de la Révolution Hongroise a la Pensée Socialiste* (A magyar forradalom tanulságai a szocialista elmélet számára). Az Intézet jó néhány könyv-

vet és brosúrát publikált magyarul és idegen nyelven, közöttük Molnár Miklós és Nagy László, Szász Béla, Nagy Balázs már említett könyvét, valamint a *Hungaricus* röpirat első részének angol és francia fordítását. A *Hungaricus* röpirat az 1956-os eseményeket és a történekből levonható tanulságokat elemzi, Magyarországon íródott és titokban terjedt 1956-ban.

Az egyéb emigráns szervezetek és folyóiratok közül valószínűleg a legjelentősebb az *Irodalmi Újság*, amely Párizsban jelenik meg Méray Tibor szerkesztésében, a kéthavonkénti *Új Látóhatár* Münchenben (főszerkesztője Borbándi Gyula), és a jobboldali *Nemzetőr*, ugyancsak Münchenben. Különösen érdekes e folyóiratoknak a forradalom évfordulójára, legfőképpen a 10. és 20. évfordulóra megjelent száma. A hatvanas évek elején, a Nagy Imre Intézet megszűnése után, egy rövid életű szélsőbaloldali, magát *Magyar Forradalmi Szocialisták Szövetségének* nevező trockista csoport tűnt fel, mely egy *Szocialista Forradalomért* című folyóiratot adott ki, és megjelentette saját elemzését *Az 1956-os magyar forradalomról* címmel (Bázel, 1964).

Az egyetemi kutatási programok közül a legnagyobb és legfontosabb a *Columbia University Research Project on Hungary* (Columbia Egyetem Magyarországi Kutatási Programja), amelyet 1956 őszén, New Yorkban hoztak létre Hugh Roberts elnöklétével. A kutatásvezető Alexander Dallin, az interjú-csoport vezetője Paul E. Zinner volt. Mintegy 250 mélyinterjú készült magyar menekültekkel Európa és Amerika különböző országaiban, 1956-ban és 1957-ben. A nagyon kevésbé megszerkesztett és szándékosan «nyitva hagyott» interjúk, annak ellenére, hogy túlnyomórészt városi középosztálybeli értelmiségiekkel készültek, a hétköznapi tapasztalatok és a forradalommal kapcsolatos attitűdök és érzelmek teljesen egyedülálló forrásanyagát képezik. Az interjúk angol nyelvű átirása (magyar nyelvű nincs) a Columbia Egyetem könyvtárában található.

Azok az interjúalanyok, akik a forradalom valamilyen aspektusáról különösen alapos ismeretekkel rendelkeztek, részletes beszámolót írtak a Program számára. A legfontosabbak a következők – György Heltai: *Hungary 1953–1956* (Magyarország, 1953–1956), mely felvázolja a forradalom politikai hátterét és az ellenzék fejlődését a sztálini rendszerben; István Mészáros: *Cultural Life in Hungary since 1948* (Kulturális élet Magyarországon 1948 óta) – nagyon világos összefoglalás a Lukács- és Déry-vitáról; Balázs Nagy: *The Petőfi Circle* (A Petőfi Kör) – a szervezet megalakulásának és működésének legteljesebb összefoglalása egyik volt titkára tollából; valamint Péter Kende: *The History of Szabad Nép* (A Szabad Nép története), és Miklós Molnár: *The History of Irodalmi Újság* (Az Irodalmi Újság története).

A Columbia Egyetem programja befejeződött anélkül, hogy összefoglaló tanulmány készült volna, de az interjúkat és egyéb anyagokat könyvük írásakor Ferenc A. Vali, Paul E. Zinner és Bill Lomax felhasználta.

Hivatalos magyar közlemények

Minden kommentár nélkül említjük a szovjet és magyar kormány hivatalos ideológiai álláspontjának rövid kifejtését, amely az 1956-os eseményeket az imperialisták-szította ellenforradalomnak minősíti; ld.: V. Leonov, *The Events in Hungary* (A magyarországi események) (Moszkva, Foreign Languages Publishing House, 1957); és Kállai Gyula: *A magyarországi ellenforradalom a marxizmus-leninizmus fényében* (Budapest, Kossuth, 1957).

Az események hivatalos interpretációjának részletesebb változatát a «Fehér Könyvek» sorozat: *Ellenforradalmi erők a magyar októberi eseményekben* (Budapest, Magyar Népköztársaság Minisztertanácsa Tájékoztatási Hivatala, 4. kötet, 1957) című kötete tar-

talmazza, melyet több nyelven adtak ki. Az ötödik kötet: *Nagy Imre és bűntársai ellenforradalmi összeesküvése* 1958-ban jelent meg. Létezik egy «kis fehér könyvek» sorozat is az «ellenforradalmi eseményekről» a különféle magyar országrészekben és városokban; ezek felsorolása megtalálható Molnár János: *Ellenforradalom Magyarországon 1956-ban* c. alább idézett könyvének bibliográfiájában. E sorozat Magyarországon kívüli legteljesebb gyűjteménye valószínűleg a berni *Schweizerische Osteuropa Bibliothek*-ben található.

Kádár János 1956 jellegéről szóló főbb beszédei, legalábbis azok, amelyeket a forradalom után mondott, a *Szilárd népi hatalom – független Magyarország* című kötetben (Budapest, Kossuth, 1958) jelentek meg.

Magyarországon jelentős dokumentum-anyagot gyűjtött és kutatásokat végzett az MSZMP Központi Bizottsága Párttörténeti Intézete, és 1958-ban közrebocsátotta egy gyűjtemény első kötetét: *Ellenforradalom Magyarországon 1956 – Tanulmányok* 1. kötet (Budapest, Kossuth, 1958). A többi kötet még várat magára. Az a helyzet, hogy a Magyarországon készült legérdekesebb tanulmányok nehezen hozzáférhetők. Például Lovas Márton: *Mi történt Budapesten október 23-tól november 4-ig* (Budapest, Kossuth, 1957) című könyvecskéje, melyet 1957 tavaszán adtak ki, és rögtön megjelenése után bevontak. Már elkészült tanulmányokat is kizárólag zártkörű terjesztésre szántak. tömegfogyasztásra alkalmatlannak ítélve őket – ilyen például a magyar párton belüli revizionista nézetek fejlődéséről szóló tanulmány: *A jobboldali nézetektől az osztályárulásig – Adalék Nagy Imrének és csoportjának elméleti és gyakorlati tevékenységéhez, 1947–1956* (Budapest, 1957), és Vass Henrik: *A magyarországi 1956 októberi ellenforradalom történetének néhány kérdése* (Budapest, Kossuth, 1958).

A mindenki számára hozzáférhető anyagokra visszatérve, az érdekesebbek közé tartozik Súlyom József és Zele Ferenc: *Harcban az ellenforradalommal* (Budapest, Móra Könyvkiadó, 1957), amely az «ellenforradalom áldozataival» készített interjúkon alapul, többek között megszólaltat két fiatal ávos sorkatonát, akik súlyosan megsebesültek, de csodával határos módon élve megúszták a budapesti pártház ostromát október 30-án. Hasonló írásokat találhatunk a *Szabadság, te szülj nekem rendet* (Budapest, Kossuth, 1970) c. kötetben is.

Az 1956-os eseményeknek mint belső reakciós és ellenforradalmi erők szította megmozdulásnak részletesebb leírását kísérli meg az 1956 utáni Belügyminisztérium Vizsgáló Osztályának volt vezetője, Hollós Ervin: *Kik voltak, mit akartak?* (Budapest, Kossuth, 1967) (újabb, harmadik kiadása 1976-ban). Az «ellenforradalmárok» pereinek bírósági anyagára támaszkodva Hollós bemutatja több fegyveres csoport, munkástanács, forradalmi bizottság és jobboldali párt forradalom alatti működését Budapesten és vidéken – a rendőrség szemszögéből. Tudományosabb igényű munka Molnár János: *Ellenforradalom Magyarországon 1956-ban* (Budapest, Akadémiai Kiadó, 1967), amely a forradalomról Nyugaton megjelent beszámolók és tanulmányok elemzését és kritikáját tűzi ki célul – végső soron azzal a szándékkal, hogy a rendszernek az eseményekről szóló hivatalos verzióját törvényesítse. Gondosan olvasva talán még ez a legjobb bevezető a magyar forradalom Magyarországon hozzáférhető irodalmába.

Mind Molnár, mind Hollós írt a forradalom valamely speciális eleméről. Molnár János könyvalakban megjelent disszertációja: *A Nagybudapesti Központi Munkástanács* (Budapest, Akadémiai, 1969), amelyben megint csak gondosan olvasva sok értékes, mind Magyarországon, mind Nyugaton nehezen vagy alig hozzáférhető információ fedezhető fel. Hollós Ervin, Lajtai Verával részletes leírást tett közzé az október 30.-i Köztársaság téri vérontásról: *Köztársaság tér 1956* (Budapest, Kossuth, 1974).

Nem feledkezhetünk meg egy, a nyugati emigránsok között rossz tapasztalatokat szerzett s a rendszer kebelébe visszatért «forradalmárról», akinek könyve végső soron a rendszer propagandáját szolgálja – Szabó Miklós: *Foglalkozásuk – emigráns* (Budapest, Kossuth, 1959), mely számos nyugati nyelven is megjelent. Befejezésül még egy munkát említünk, amely az «ellenforradalom» előkészítésében és kirobbantásában erősen hangsúlyozni igyekszik a nyugati imperialista erők befolyását – Berecz János: *Ellenforradalom tollal és fegyverrel, 1956* (Budapest, Kossuth, 1969). Ideológiai torzsa ga ellenére ez a könyv sem haszontalan, pl. elismeri, hogy léteznek börtönben keletkezett Nagy Imre-írások, Berecz a következőképpen hivatkozik rá: *Gondolatok – Emlékezések* (Snagov, Románia, 1956–7). E Nagy Imre-mű kiadása, úgy látszik, még várat magára.

A szovjet beavatkozást helyeslő, Magyarországon kívül megjelent írás kevés van, és ezek is korlátozott értékűek. Gyakran csak politikai célból íródtak, a magyarországi helyzet igen gyatra ismeretében. Azok közül, amelyek némiképp használhatók, Charlie Couths és André Stil munkáját már említettük. Legyen elég még egy ilyen mű. Herbert Aptheker: *The Truth about Hungary* (Mi az igazság Magyarországgal kapcsolatban?) (New York, Mainstream, 1957), tipikus és szomorú példa arra, amikor egy rosszul tájékozott író tájékoztatni igyekszik a tájékozatlan olvasót. Talán valamivel hasznosabb *La Révolution Hongroise vue par les Partis Communistes de l'Europe de l'Est* (A magyar forradalom a kelet-európai kommunista pártok szemével) (Párizs, 1957), amely részleteket közöl a kelet-európai kommunista pártok hivatalos lapjaiból, valamint a szovjet, magyar és jugoszláv kormány- és pártvezetők 1956 őszen tett nyilatkozataiból.

Kommentárok

Köztudott, hogy a magyar forradalom drámai, mélyre ható befolyást gyakorolt egy egész nemzedék baloldali értelmiségére Nyugaton, s noha e jelenség irodalma nem áll épp e jelen tanulmány középpontjában, feltétlenül érdemes megemlíteni néhány olyan írást, amely megkísérelte a magyar forradalomnak a politikai elmélet és a szocialista gondolkodás fejlődésére gyakorolt hatását megfogalmazni.

A legtöbbet emlegetett tanulmányok közül joggal emelkedik ki Jean-Paul Sartre: «Le Fantome de Staline» (Sztálin kísértete), mely először a *Les Temps Modernes* 1956. nov.–1957. jan.-i számában jelent meg, majd újranyomták a *Situations VII*-ben (Párizs, Gallimard, 1968), s később angolul is megjelent: *The Spectre of Stalin* (Ua.) (London, Hamish Hamilton, 1969). Hasonló hírnévre tett szert, bár egészen más politikai beállítottságú Hannah Arendt: «Reflections on the Hungarian Revolution» (Elmélkedések a magyar forradalomról) c. cikke (*Journal of Politics*, Florida, 1958. 20. sz.), melyet újra kiadtak a szerző *The Origins of Totalitarianism* (A totalitáriánizmus eredete) (London, Allen & Unwin, 1958) című könyve utószavaként.

Azok közül, akiket a magyar forradalom legmélyebben érintett, és akik legvilágosabban felismerték fontosságát a szocialista elmélet és gyakorlat további fejlődése szempontjából, kiemelkedik a volt trockisták egy csoportja, amely az 1949-ben Párizsban alapított *Socialisme ou Barbarie* (Szocializmus vagy barbárság) című folyóirat és a Detroitban kiadott *Correspondence* (Levelezés) című folyóirat körül gyülekezett. A *Socialisme ou Barbarie* huszadik számában (1956. dec.–1957. február) két cikk jelent meg a magyar forradalomról – Claude Lefort: «L'insurrection hongroise» (A magyar felkelés) és Pierre Chaulieu (Cornelius Castoriadis írói neve): «La révolution prolétarienne contre la bureaucratie» (Proletárforradalom a bürokrácia ellen). Mindkettő úgy fogja fel a magyar

forradalmat, mint a munkások felkelését a bürokratikus állam ellen. Egyidejűleg C. L. R. James író, az amerikai csoport tagja, szintén felismerte a munkásfelkelés jelentőségét «The Hungarian Workers' Councils» (A magyar munkástanácsok) című tanulmányában, amely először a *Facing Reality* (Szembenézni a tényekkel) című könyvében jelent meg, majd nemrégiben új cikkgyűjteményében újra kiadták: *The Future in the Present* (A jövő a jelenben) (London, Allison & Busby, 1977).

Húsz évvel később mind Castoriadis, mind Lefort újra foglalkozott a magyar forradalom jelentőségével az amerikai újbaloldali *Telos*-ban, 1956 huszadik évfordulóján – Cornelius Castoriadis: «The Hungarian Source» (A magyar forrás) és Claude Lefort: «The Age of Novelty» (Az újdonság kora), mindkettő *Telos*, New York, 1976 ősz, 29. számában. E tanulmányok 1977-ben franciául is megjelentek: a *Libre* c. sorozatban (Párizs, Petite Bibliothèque Payot, 315). Lefort egy rövidebb fejtegetése a jelen kötetben olvasható (75–83. o.).

A magyar forradalom hatása természetesen Kelet-Európában is érződött. Az 1968-as Prágai Tavasz egyik figyelemre méltó apró eseménye volt az a cikk, amely Nagy Imre kivégzésének tizedik évfordulójáról emlékezett meg, és Nagy Imrét «a demokratikus és nemzeti jellegű szocializmus reprezentatív úttörőjének» nevezte a Cseh Írószövetség folyóiratában (Osvald Machatka, «Szintén egy évforduló», *Literární Listy*, Prága, 1968. június 13). Lásd fentebb ugyancsak a jelen kötetben.

A magyar forradalom jelentőségét elismerni vonakodók közé tartozik, paradox módon, a mai magyar ellenzék egy része, akik számára 56 «csak egy minél hamarabb elfelejtendő fiaskót» jelent, illetve akiknek – koruknál fogva – «56 már történelem». (Lásd: Gabriel Becker: «The Left in Hungary» (A magyar baloldal) *Critique*, Glasgow, 1978. 9 sz.). Hasonló álláspontot képvisel egy másik magyar ellenzéki: «az 1968-as csehszlovákiai események ... fontosabbak voltak számunkra, mint 56. Mihály Vajda: «Das Ende des Reformgedankes») (A reformgondolkodás alkonya) (Info., Sozialistisches Osteuropakomitee, Berlin, 1978. 30 sz.).

Újabban azonban «56 örökségének» egyre tudatosabb elismerése figyelhető meg. Gyakori az a felismerés, hogy eme örökség vállalása nélkül – mint azt végül Vajda is elismeri – «nem képzelhető el valódi ellenzéki magatartás, de még a rendszer bírálata sem».

Meg nem jelent művek

Ahogy az lenni szokott, azok a művek, amelyeket leginkább szeretnénk belevenni bibliográfiánkba, vagy még nem jelentek meg, vagy éppenséggel meg sem íródtak.

A magyar forradalommal kapcsolatban óhatatlanul felmerül egy csomó könyv, amely még nem jelent meg, talán soha nem is fog, de amelyre igen nagy szükség lenne.

Még mindig él jó néhány olyan politikus, aki a Rákosi-korszakban volt aktív, s aki a forradalomhoz vezető eseményekről való tudásunkat nagymértékben gyarapíthatná. Még él az 1956. november 1-jén alapított MSZMP szervezőbizottságának több tagja, akik a forradalom döntő napjairól sok belső értesüléssel rendelkeznek. Még mindig felkutatható a Nagy Imre-per néhány túlélője.

Néhányan az említettek közül talán már megírták visszaemlékezésüket. Néhányan talán már hozzájárultak emlékirataik majdani kiadásához. Reméljük, hogy a késlekedők is tollat ragadnak, akik pedig már megtették, nem aszalják kéziratukat a fiókban az örökkévalóságig. Még sok minden nem hangzott el. Még sok minden tisztázandó. 1981, a magyar október huszonötödik évfordulója éppen alkalmas kezdet lenne.

Függelék: más bibliográfiák

Mivel a jelen tanulmány egy percig sem állítja, hogy teljes bibliográfiát kínál, helyénvaló az olvasót néhány korábbi, részleges és teljesebb irodalomjegyzékkel megismertetni.

Az egyik elsőként megjelent bibliográfia Sztáray Zoltán: *Books on the Hungarian Revolution – A Bibliography* (Könyvek a magyar forradalomról – bibliográfia) (Brüsszel, Nagy Imre Intézet, 1960). Ezt hamarosan követte Vissi György bibliografikus tanulmánya: «A magyar forradalom irodalmának mérlege» (*Szemle*, 1961. október, III. évf. 4. sz.), Gosztonyi Péter rövid bibliográfiája: «Die Ungarische Revolution von 1956» (Az 1956-os magyar forradalom) a *Jahresbibliographie – Bibliothek für Zeitgeschichte*-ben jelent meg (Stuttgart, 1963. 35. évf.).

A legteljesebb, mintegy húsz nyelvből összeállított irodalomjegyzék – I. L. Halasz de Beky: *A Bibliography of the Hungarian Revolution 1956* (Az 1956-os magyar forradalom bibliográfiája) (Toronto, University of Toronto Press, 1963) (későbbi kiegészítésekkel). Emellett rövid, de meglehetősen átfogó, nagyon hasznos bibliográfia található az Aczél Tamás szerkesztette *Ten Years After* című kötetben Stephen Barlay összeállításában. Az újabb irodalomról Molnár János (1967), Molnár Miklós (1968 és 1971) és Bill Lomax (1976) könyve tartalmaz jól használható rövid irodalomjegyzéket.

Végül, az általánosabb magyarországi történelem kérdéseit tekintve megemlíthetjük Kabdedó Tamás hosszú bevezetővel ellátott átfogó, annotált bibliográfiáját: *Hungary* (Oxford, Clío, 1980).

Magyar Füzetek 9–10. szám, 1981. 217–241.

Összeállította: Bill Lomax

A hűség könyvei

A nyugati magyar irodalom a magyar forradalomról

Volumes of Loyalty

The Western Hungarian Literature about
the Hungarian Revolution

General overview of the imprint, which was left by the revolution of 56 in the western Hungarian literature, ought to be summarized. The celebration, the 50th anniversary is suitable to present at least some fragments of this picture. The mirror of the western Hungarian literature is for the nation to have a look at and recognize its own face which is not formed by economic structures and party policy maneuvers but by historical justice. Descendants of the 56 generation can be proud of that too.

„A magyar írók – hajtott fejet Cs. Szabó László néhány hónappal az 1956-os magyar forradalom leverése után a népfelkeléshez csatlakozott budapesti írók előtt – 1953-ban olykor szinte népmesei bátorsággal ismét elindultak sárkányt ölni a hatalom fellegrárában, s magukra vállaltak minden országos feladatot, cserébe azért a megható, naiv és vérmes bizalomért, amellyel a türehtetlen nyomorúság és elnyomás idején az ország aprajana-gyja feléjük fordult. 1956 októberében az 1848-as hagyomány szerint cselekedtek s túlméretezett szerepük csak angol szemlélőnek meglepő, magyar ember szemében csu-pán a dolgukat tették meg.

Midőn londoni műhelyében, a maga (hogyan angolosan szóljak) „splendid isolation”-helyzetében történelmi mérleget készítő magyar író ezeket a szavakat leírta, vagyis 1957 nyarán, Magyarországon már minden néma volt. Nagy Imre miniszterelnök és politikai elvbarátai egy börtönnek berendezett, eldugott romániai üdülőtelepen várták sorsuk alakulását, Déry Tibor és Háty Gyula, valamint még jó néhány budapesti író a Fő utcai vizsgálati fogházban küzdött vallatóival, ezek kerültek letartóztatásba és sokan akasztó fára, az ország bénultan figyelte az éjszaka feldübörgő rendőrségi autók zaját, amint a már biztonságban berendezkedő kádárista hatalom elhurcolja mindazokat, akik közel egy eszten-deje hangos szóval, öntudatos cselekvéssel vagy éppen fegyverrel adták szavazatukat a szabadságra.

A magyar irodalom is néma volt, akik nevében akkor szólani mertek, azokat megvetet-te és kiközösítette a nemzet hűségében élő írók tábora, és ebben az országos némaságban kétszeres felelősség és feladat hárult a nyugati világ magyar íróira. Egyrészt nekik kellett beszámolniuk, ha lehetett, a nagyvilág nyilvánossága előtt, mindarról, ami Magyaror-szágon történt 1956 októberében és novemberében, majd a megtorlások gyötrelmes hó-napjaiban és éveiben, másrészt nekik kellett őrizniük és fenntartaniuk, ha lehetett, a nagy-világ számára felmutatniuk, a magyar forradalom politikai, szellemi és erkölcsi öröksé-gét.

Ez a kettős feladat korábban is megszabta a mindenkori irodalmi emigráció küldetését – 1711-et követően, a II. Rákóczi Ferenchez fűződő függetlenségi háború veresége után ugyanúgy, mint 1849 után, a szabadságharc leverése után. Akkor azonban jóval erőlenebb volt a „menekült irodalom” hangereje, hiszen a fejedelem francia és latin nyelvű emlékiratainak vagy Mikes Kelemen hosszú ideig rejtőző leveleinek nem lehetett esélye arra, hogy befolyásolja a hazai vagy külföldi közvéleményt, és 1849 után is inkább államférfiak, politikusok és katonák: Kossuth Lajos, Szemere Bertalan, Teleki László, Klapka György őrizték az emigrációban a szabadságharc szellemét, az írók: Arany János, Jókai Mór, Kemény Zsigmond és Vajda János idehaza képviselték, ha kellett, csendben, ha lehetett, fennszóval ezernyolcszáznyolcvennyolc eszméit.

Az ötvenhatos magyar forradalom leverése után viszont – az Illyés Gyula által „ötágú sípnak” nevezett magyar irodalomnak úgyszólván egy hatodik ága és sípja szólalt meg a nyugati világban. Részből azoknak az íróknak a hangján, akik már korábban elmenekültek a zsarnokság elől, természetesen Márai Sándorra, Cs. Szabó Lászlóra, Zilahy Lajosra, Kovács Imrere, Szabó Zoltánra, Borbándi Gyulára és másokra gondolok, részben azok révén, akik a forradalom leverése után kerestek maguknak új otthon Nyugat-Európában és a tengerentúlon. Ezek még számosabban voltak: Faludy György, Ignóty Pál, Méray Tibor, Aczél Tamás, Határ Győző és egy egész, ifjú írónemzedék: Bakucz József, Vitéz György, Ferdinandy György, Thinsz Géza, Sulyok Vince, Máté Imre, Karátson Endre, Nagy Pál, Papp Tibor, Bujdosó Alpár és még sokan.

Az emigráció és 1956

A számtalan ötvenhatos megemlékezés: a történelem váratlan csodáját ünneplő, majd a leveretés fájalmát megszólaltató igen sok irodalmi és publicisztikai közlemény közül (ezek ugyanis 1956 és 1957 fordulóján szinte elárasztották a nyugati magyar lapokat és folyóiratokat) a *Látóhatár* című müncheni folyóirat (1957. január végén megjelent) 1956. november–decemberi számát kerestem elő, mintegy dokumentálendő, hogy a nyugati magyar irodalmi élet és közélet miképpen értelmezte és kommentálta a magyarországi eseményeket. A folyóiratszám piros-fehér-zöld szalaggal került az olvasó kezébe – arra figyelmeztetve a nyugati világban élő magyarokat, hogy ami a szülőhazában végbe ment, az csak az 1848–1849-es forradalom és szabadságharc eseményeivel hasonlítható össze, és akárcsak ezek a több mint száz esztendővel korábban lezajlott események, ötvenhat októbere is újra konstituálta a nemzeti identitást, a nemzeti szellemet.

A folyóiratszám, mint szerkesztői írták, már nyomdakészen állott október második felében, amidőn Münchenbe megérkezett az október 23-i egyetemista tüntetés, majd a forradalom kitörésének híre. Ekkor sietősen a forradalom emlékszámaként alakították át a közlésre szánt anyagot, ami végül is egyszerre lett a hatalmas történelmi megmozdulás köszöntője és a levert forradalom fölött érzett gyász dokumentuma. A lapszám a szerkesztő, Vámos Imre *Október huszonharmadika* című vezércikkével indult, ebben olvashatók a következők: „Történettudósaink azt tartják, hogy a magyar történelem legdicsebb napjai azok voltak, amikor összekapcsolódott a belső, társadalmi felszabadulásért vívott harc a külső, idegen elnyomók elleni küzdelemmel. Ezt tekintve, a mai október méltón illeszkedik nagy szabadságharcaink sorába. Ami az elmúlt hetekben otthon, a hazában történt, forradalom és szabadságharc volt. Forradalom a szociális jogokért, a reformokért és az igazságért – egyúttal pedig szabadságharc, függetlenségi küzdelem a megszálló orosz birodalom ellen.”

A szerkesztő már a szabadságharc leverése után vetett számot a történelmi eseményekkel, de még akkor, midőn javában zajlottak a forradalom utóvédharcai – a Nagybudapesti Mun-

kástanács sztrájkmozgalma, az ifjúsági szervezetek (például a MEFESZ) demonstrációi idején. „A magyar munkásság – jegyezte fel – egyenlőtlen küzdelme az idegen elnyomókkal még ma is tart; erőszakkal és nyomorral próbálják megtörni gerincét; dinamikus ereje azonban naponta szüli újjá maga-magát. Ez a munkásság vitte végbe – miként arra Ignazio Silone oly találóan rámutatott – a munkásmozgalom történetében azt az egyedülálló teljesítményt, hogy egy levert forradalom után még országos sztrájkot tudott szervezni. Vérrel, éhezéssel és szenvedéssel váltotta meg a jogot arra, hogy ez az ország egyszer olyan legyen, amilyenek ő akarja.” Ez az idézet ma arra figyelmeztet bennünket, hogy a magyar forradalom a maga történeti és eszmetörténeti jelentősége és jellege értelmében erendően „baloldali” értékeket hordozott, pontosabban, mint a társadalmi egyenlőség és igazságosság meghirdetője „baloldali” és mint a nemzeti függetlenség és identitás követelményeinek érvényesítője „jobboldali” értékeket. Ezt azért kell hangsúlyozni, mert az utóbbi évtizedben éppen ötvenhat „baloldali” karaktere elsikkadni látszik a napi politikai célzatú magyarázatoknak a tükrében. Ezt a „baloldali” irányultságot rögzítette különben Borbándi Gyula kitűnő, *Forradalom vagy ellenforradalom* című tanulmánya is, amely az ötvenhatos követelések és programok felidézése révén vontta meg a magyar 1956 végső politika- és eszmetörténeti mérlegét, megállapítván azt, hogy a „nagy népi és nemzeti küzdelem” eszmei stratégiáját „a szabad, független, semleges, közéletében demokratikus, gazdasági és társadalmi felépítésében pedig szocialista Magyarország végleges megteremtése” – illetve az erre irányuló szándék szabta meg.

A magyar forradalomnak ez a jellegzetesen „harmadik utas” jellemzése, pontosabban a forradalom politikai és eszmei törekvéseinek, illetve hozadékának (Németh László által is meghirdetett) „harmadik utas” elhelyezése mellett a magyar ötvenhat jelentőségét, a *Látóhatár* tanulmányíróinak meggyőződése szerint, ennek világtörténelmi jelentősége szabta meg. Borsody István, a kiváló történész és politológus *A magyar forradalom és a nagyhatalmak politikája* című tanulmányában erről készített felmérést. „Az 1956-os októberi forradalommal – olvassuk – a magyar nép valószínűleg maradandóbban írta be nevét a világtörténelembe, mint bármely cselekedetével modern történelme során.” Ezt a világtörténelmi jelentőséget emelik ki az olyan dokumentumok, mint például Albert Camus *Követeléseim az Egyesült Nemzetek Szervezetéhez* vagy Salvador de Madariaga *Szuez és Magyarország* című írása, az első a nemzetek közösségét szólítja fel (mint tudjuk, eredmény nélkül) a szovjet agresszió áldozatává vált magyar nép védelmére, a második annak a különben megalapozott gyanújának ad hangot, hogy az angol és francia haderő éppen azt a belső szovjet birodalmi válságot használta ki Egyiptom megtámadására, amelyet a magyar forradalom okozott. Ugyancsak a magyar forradalom világtörténelmi jelentőségét húzzák alá azok a dokumentumok, amelyek a Nemzetközi PEN Club tagszervezeteinek, illetve kiváló nyugati íróknak a tiltakozását ismertetik.

A *Látóhatár* ötvenhatos száma ma is érdekes és tanulságos olvasnivalókat kínál és ugyancsak izgalmas az az anyag is, amelyet a *Látóhatár*, az *Új Látóhatár* és az *Irodalmi Újság* ad közre a magyar forradalom nemzetközi (idegen nyelvű) irodalmának ismertetése során. Olyan német és angol munkákra gondolok, mint a Werner Frauendienst szerkesztésében megjelent *Ungarn zehn Jahre danach 1956–1966*, Paul E. Zinner *Revolution in Hungary*, George Urban *The nineteen days*, Leslie B. Bain *The Reluctant Satellites*, Hannah Arendt *Die Ungarische Revolution und der totalitäre Imperialismus* és más művek, közöttük természetesen magyar szerzők (Aczél Tamás, Méray Tibor, Borbándi Gyula, Molnár József, Kővágó József, Molnár Miklós, Szilassy Sándor) magyar, illetve idegen nyelven megjelent művei. Az 1956-os forradalommal foglalkozó tudományos vagy publicisztikai irodalom legtöbbet szereplő szerzői között Borbándi Gyula, Borsody István, Garamvölgyi Zoltán, Gosztonyi Péter, Molnár József és Vámos Imre nevét kell megemlítenünk. Mindenesetre nagyon hasznos lett volna, ha mind az idegen nyelvű

könyvek, mind a magyar szerzők elemzései (a *Látóhatár* 1956-os számával együtt!) a forradalom ötvenedik évfordulója alkalmával eljuthattak volna az 1956 történetében bizony ma is lényegében tájékozatlan magyarországi olvasóhoz.

A forradalom a nyugati magyar irodalomban

A forradalom leverése után a hazai magyar irodalomnak hallgatnia kellett a valóságos történelmi eseményekről: szinte „belső emigrációba” kellett vonulnia. A hosszú időre utolsó dokumentum, amely a forradalom igazsága mellett érvelt, a Magyar Írók Szövetségének 1956. december 28-i közgyűlésén került nyilvánosságra, a Tamási Áron szövegében elfogadott *Gond és hitvallás* című állásfoglalásra gondolok. Ezt a nyilatkozatot nagy többséggel fogadta el a közgyűlés, majd néhány nappal később a kádárista hatóság betiltotta az írószövetség működését, és Tamási Áron memoranduma is csak gépiratban, illetve a nyugati magyar rádióadások jóvoltából kerülhetett a nyilvánosság elé. Máskülönbön hosszú évekig tartott a magyar forradalom „ellenforradalomként”, sőt „fasiszta” hatalomátvételi kísérletként történő rágalmozása, ebben a gyalázatoságban írók is szerepet vállaltak, például Bölöni György (Ady egykori barátja), Berkesi András, Dobozy Imre (az írószövetség későbbi elnöke), Erdős László és Mesterházi Lajos (nem érdemlik meg, hogy elhallgassuk a nevüket). Könyveiket már akkor sem fogadta rokonszenvvel a magyar olvasó (ámbar Berkesi gyenge politikai ponyvái valamikor a népszerűségi listákon foglaltak helyet!), és elutasította őket az értelmiségi közvélemény.

Az ötvenhatos ősz eseményeinek hiteles ábrázolása ezért az emigráció irodalmára maradt. Természetes volt, hogy ez az irodalom egyik legfontosabb feladatának tartotta a magyar forradalom és szabadságharc emlékének és örökségének fenntartását és szolgálatát, egyszerűen a magyarországi kiadványokban tapasztalt ferdítések és hazugságok folyamatos cáfolatát. Ennek következtében figyelemreméltó személyes tanúvallomások adtak hangot az írói érzelmeknek a nyugati magyar költészetben és elbeszélő irodalomban egyaránt. Lássuk először a költészetet. Még a lázas történelmi napokban születtek a Németországban élő Csiki Ágnes Mária, az amerikai Kannás Lajos és a vereség után elmenekült Máté Imre költeményei. Csiki Ágnes Mária *De odahaza ég a város* című verse október 25-én keletkezett, midőn csak a kilátástalan harcokról és a karhatalom, valamint a bevonuló szovjet katonaság kegyetlenségéről érkeztek hírek: „odahaza ég a város, / – a kabátomra csepp terül – / gránát síkolt, halál kering fönt, / – a tejes köszönt messzirül – / a Múzeum kert, ahol játsztam, / lángok világában remeg, / – az utca szélén rikkancs ordít, / sietnek ernyős emberek.”

Kannás Lajos *Kormos kövek* című ötrészes költeménye úgyszintén a véres napok keltette gyászról beszél: „A hóban apró lábnyomok szaladtak, / s mint szállodosz szalagnak / lágy villanása, minden lépés fénylett. / De túl a térnek / kiégett sarkán megtorpant a nyom. / A golyóverte falon / megalvadt vér sötétlett. / Csak ennyi volt egy élet. / S a hóban nem szaladt tovább a nyom.”

A nemrég még Budapesten a barikádokon harcoló egyetemista, Máté Imre *Meneküléskor* című verse pedig a menekülés fájdmáról és a személyes döntés tragikus indítékairól tesz vallomást: „Szívem Istenének ajánlak hazám! / A szibériai bányák önszínű napalaitól félek, / és félek a szibériai éj szivárvány színeitől is / most mögöttem óriás szentjánosbogarak, a főlgyújtott városok égnek.”

A későbbiek során is igen sok emlékező és gyászoló költemény született a nyugati magyar írók tolla nyomán, a többi között András Sándor, Fáy Ferenc, Gömöri György, Határ Győző, Horváth Elemér, Kabdebó Tamás, Kemenes Géfin László, Kibédi Varga Áron, Kocsis Gábor, Makkai Ádám versei. A teljes költői korpusz áttekintése egy terjedelmes monográfi-

át vagy antológiát kívánna (annak idején, még 1991-ben magam is adtam közre *Ezerkilencszázötvenhat, te csillag* címmel egy ilyen szöveggyűjteményt). Most csupán három nagyszerű versre hívom fel az olvasó figyelmét: Márai Sándor, Faludy György és Siklós István költeményeire – valamennyi az ötvenhatos forradalomnak állít maradandó emlékjelet.

Márai Sándor elsősorban regényeivel és emigrációs naplójegyzeteivel került a hazai sikerlisták élére (ma is a legnépszerűbb írók közé tartozik), holott költőként ugyancsak nagyszerű értékeket hozott létre, így hozzá fűződik az 1948 és 1956 közötti magyar líra egyik legszebb és legfájdalmasabb emléke, a Nápoly mellett született és a száműzetés emberi tragédiájáról számot adó hatalmas költemény: a *Halotti beszéd*. Az 1956-os esztendő karácsonyán is született egy klasszikus magasztalba emelkedő lírai vallomás: a *Mennyből az angyal*, amely először a levert forradalom és a szabadságától ismét megfosztott magyar nép tragédiáját mutatja fel a nagyvilág előtt, majd az áldozathozatalból fakadó történelmi reménységet szólaltatja meg:

*Angyal, te beszélj a csodáról.
Mondd el, mert ez világ csodája:
Egy szegény nép karácsonyfája
A Csendes Éjben égni kezdett –
És sokan vetnek most keresztet.
Földrészek népe nézi, nézi,
Egyik érti, másik nem érti.
Fejük csóválják, sok ez, soknak.
Imádkoznak vagy iszonyodnak,
Mert más lóg a fán, nem cukorkák:
Népek Krisztusa, Magyarország.*

*Mert Ő sem szól már, nem is vádol,
Néz, mint Krisztus a keresztfáról.
Különös ez a karácsonyfa,
Órdög hozta, vagy Angyal hozta –
Kik köntösére kockát vetnek,
Nem tudják, mit cselekesznek,
Csak orrontják, nylnak, gyanítják
Ennek az éjszakának titkát,
Mert ez nagyon furcsa karácsony:
A magyar nép lóg most a fákon.*

*Angyal, vidd meg a hírt az égből,
Mindig új élet lesz a vérből.
Találkoztak ők már néhányszor
– a gyermek, a számár, a pásztor –
Az alomban, a jászol mellett,
Ha az Élet elevent ellett,
A Csodát most is ők vigyázzák,
Leheletükkel állnak strázsát,
Mert Csillag ég, hasad a hajnal,
Mondd meg nekik –
mennyből az angyal.*

A másik nagyszerű ötvenhatos költemény a forradalom harmincadik évfordulóján: 1986 októberében született, Faludy György *Ezerkilencszázötvenhat, te csillag* című (különben 1848-as Petőfi-emlékeket idéző) verséről van szó, amely a Rákosi-korszakban a recski kényszermunkatáborban sínylődő, majd a forradalom leverése után az Újvilágba menekülő költő személyes elkötelezettségéről és hűségéről tesz vallomást, hűségről a szabadságharc eszményei, eseményei és vértanúi iránt:

*Ezerkilencszázötvenhat, sem emlék,
sem múltam nem vagy, sem történelem,
de lényem egy kioperálhatatlan
darabja, testrészt, ki jöttél velem
az irgalmatlan mindenségbe, hol a
Semmi vize zubog a hid alatt,
melynek nincs korlátja: – életemnek
te adtál értelmet, vad álmokat
éjjelre és kedvet a szenvedéshez
meg örömet; mindig te fogtál kézen
ha botladoztam, magasra emeltél
s nem engedted, hogy kifulladás vénen,
ezerkilencszázötvenhat, te csillag,
a nehéz út oly könnyű volt veled!
Oly réges régen sütsz fehér hajamra,
ragyogj sokáig még sirom felett.*

Végül a harmadik idézendő költő és költemény: Siklós Istvánnak, a fiatalon Angliába került, később a londoni magyar rádióadás szerkesztőjeként tevékenykedő – és költői tehetségét az emigrációban kibontakoztató költőnek *Csönderdeje előtt* című terjedelmesebb költői műve, amely a magyar történelem tragikus eseményeinek jóformán szürrealisztikus költőiséggel történő felidézésébe szinte dokumentarista szövegszerűséggel helyezi el Nagy Imre miniszterelnök szavait:

*„a magyar nemzeti kormány a magyar nép
És a történelem előtti mély
felelősségérzettel áthatva, a magyar
nép millióinak osztatlan akaratát
kifejezve kinyilvánítja a magyar
népköztársaság semlegességét.
a magyar nép évszázados álma
valósul meg ezzel, a forradalmi
harc, melyet a magyar múlt és
jelen hősei vívtak, végre
győzelemre vitte a szabadság,
a függetlenség ügyét.”*

Az emigrációban élő magyar irodalom elbeszélői is arra törekedtek, hogy – szemben a hazai „hivatalos” irodalom torzításaival és hazugságaival – az ötvenhatos események valódi történetét örökítették meg. Ez az elbeszélő irodalom alkalmanként ugyancsak dokumentarista hűséggel, mondhatni, a történetírók tárgyilagosságával mutatta be az esemé-

nyeket, egyszersmind hangot adott az elbeszélő személyességének: érzelmeinek, indulatainak, nosztalgiáinak. Néhány valóban kitűnő könyvre gondolok, amelyek máig ható érvényességgel idézték fel a magyar forradalom és szabadságharc eseményeinek történetét és azoknak a fiataloknak, munkásoknak, értelmiségieknek a sorsát, akik részt vettek a forradalom eseményeiben. Olyan regényekre, személyes dokumentumokra gondolok, mint Kabdebó Tamás *Minden idők*, Domahidy Miklós *Tizenhat zár* vagy Dénes Tibor *Budapest nincs többé Budapesten*, illetve olyan elbeszélésekre, mint Aczél Tamás *Egy villa története*, Sárközi Máttyás *Menekülők*, Ladányi László *Novemberi misztérium*, Szász Béla (Vincent Savarins) *Az első halott* és Ferdinandy György *Mágneses erővonalak* című ötvenhatos történetei.

A magyar forradalomról képet adó: az események történetét és következményeit egyaránt bemutató szépirodalom egyik legnagyobb vállalkozása az Angliába menekült, majd Itáliában és a dél-amerikai trópusokon könyvtároskodó, végül Írországban letelepedett Kabdebó Tamás *Danubius*, *Danubia* című regénytrilógiája. Ez a kitűnő nagyepikai alkotás az író alteregójának kalandos sorsát beszéli el, és a történet középpontjában természetesen az ötvenhatos forradalom eseményei helyezkednek el: először mint személyesen átélt történelmi események, később mint olyan emlékek, amelyek a főhős világképét, gondolkodását, egész személyiségfejlődését meghatározták. A regény az emlékezés és a nosztalgia könyve, mindkettő az érzelmek holdudvarával veszi körül az ábrázolt valóságot, ezért stilizálja, átalakítja, „megszépíti” azt. Az epikai tükörben megörökített eseményeknek mindazonáltal sokatmondó emberi és történelmi realitása van, két vonatkozásban is. Egyrészt az ifjúság bizonyára legnagyobb emberi élményének, történelmi tapasztalatának: az ötvenhatos magyar forradalom és szabadságharc eseményeinek felidézésében, másrészt a forradalom leverése után világgá bujdosó magyar fiatalok sorsának, szellemi tájékozódásának, lelki közérzetének ábrázolásában. Kabdebó Tamás regénye a forradalom történelmi és erkölcsi nagyszerűségéhez méltó módon idézi fel a huszadik századi magyar történelemnek ezt a bizonyára legnagyobb: fájdalmas vereségében is mindig igaz és érvényes közösségi és erkölcsi példát adó eseményét.

A tudományos irodalom tükrében

A magyar forradalomnak igen nagy (és igen értékes) tudományos, illetve publicisztikai irodalma született a nyugati világban, egész könyvtárra való történettudományi, politológiai művek sora. Ennek a közel száz munkának köszönhető, hogy az 1956-os magyar forradalom története már az 1989-es hazai rendszerváltás megelőzően sem tartozott az „ismeretlen korszakok” közé. E könyvek közül egész sor (egy kisebb könyvtárra való) idehaza is megjelent a rendszerváltás után. Mindenesetre ezeknek a könyveknek nem pusztán apologikus szerep jutott, nem csak annyi, hogy megcáfolják a magyarországi hivatalos pártpropaganda által nagy példányszámban (például Berecz János és Molnár János, vagy éppen a politikai rendőrség egyik vezetője: egy Hollós Ervin nevű áltörténelész műveiben) terjesztett rágalmatokat. A nyugati magyar szakirodalom és az idehaza készült propagandakiadványok (a Kádár-rendszer öngizazolási kísérletei) összehasonlítása azzal a tanulsággal jár, hogy a torzításokkal és rágalmakkal szemben milyen eredendően meggyőző hatása van a valóság bemutatásának. Vagyis annak a hitelességnek, ami minden történetírással foglalkozó, minden a múltbeli események értelmezésére vállalkozó tevékenységnek az elengedhetetlen feltétele.

A történelem hiteles ábrázolásának első impozáns eredménye a Borbándi Gyula és Molnár József szerkesztésében 1966-ban (a magyar forradalom tízéves évfordulója al-

kalmából) megjelent *Tanulmányok a magyar forradalomról* című gyűjtemény. A kötet szerkesztői előszavukban a következőképpen rögzítik munkájuk célját: „A kiadó olyan tanulmányokból, esszékből, cikkekből válogatott, amelyek megítélése szerint a forradalmi események egy-egy részletéről vagy vetületéről hű és pontos elemzést adnak. Teljeségre nem lehetett törekedni. Ez meghaladta volna a kiadó erejét. A gyűjtemény nemcsak azért nem teljes, mert nem tartalmazhat minden, megőrkítésre érdemes munkát, hanem azért sem, mert nem érint a magyar forradalommal kapcsolatos minden témát. A tanulmányok és cikkek egy része a forradalmat követő években született. Több írás azonban új, és nyomtatásban most jelenik meg először.” A kötet összesen tizennyolc tanulmányt tartalmaz, ezek között Gosztonyi Péter az Államvédelmi Hatóság és a Magyar Néphadsereg ötvenhatos szerepéről, Kende Péter a Szabad Nép szerkesztőségében zajló vitákról, Borbándi Gyula Nagy Imre forradalmi szerepvállalásáról, Szabó Zoltán Bibó Istvánról, Juhász Vilmos a forradalom követeléseiről, Borsody István a nagyhatalmak ötvenhatos politikájáról, Cs. Szabó László az írók forradalmi tevékenységéről, végül Kovács Imre a forradalom leverését követő évtized alakulásáról adott képet. Kétségtelen, hogy ez a terjedelmes tanulmánykötet az egyik leginkább átfogó és hiteles munka 1956 eseményeiről és törekvéseiről.

A nyugati magyar emigráció talán leginkább népszerű ötvenhatos munkája Méray Tibor életrajza Nagy Imréről és Aczél Tamás és Méray Tibor beszámolója a forradalomhoz vezető folyamat eseményeiről. A *Nagy Imre élete és halála* című munkát szerzője még 1957 nyarán kezdte írni, akkor, midőn a nem sokkal ezután mártirhalált halt miniszterelnök még életben volt, kissé még reménykedve abban, hogy a végzet elkerülhető. A végül is bekövetkezett (bírói pulpitusról vezényelt) politikai gyilkosság tette valójában történetírói teljesítménnyé a könyvet, olyan munkává, amelynek az igazságot kell keresnie és felmutatnia. „Könyvem – írja Méray az előszóban – dokumentumnak szántam. Nem a színességre, – az igazságra törekedtem. Minden lényeges megállapításnál a rendelkezésre álló tényanyagra támaszkodtam s csak végső esetben éltem – akkor is nagyon óvatosan – logikai vagy lélektani eszközökkel. A munkát s egyáltalán e korszak történetére vonatkozó mindenféle történeti kutatást végtelenül megnehezíti az, hogy a legfontosabb tények egy része teljesen ismeretlen: moszkvai párt-jegyzőkönyvek, budapesti politikai bizottsági ülések feljegyzései, Hruscsov, Rákosi, Kádár és mások személyes tanúságtétele kellene ahhoz, hogy a hiteles képet ki lehessen alakítani. Talán jól jön egy szerencsésebb időszak, amikor mindaz, ami ma a » szigorúan titkos « bélyeget viseli magán, egy boldogabb és szabadabb emberiség közkincsévé – tanulássá és elrettentővé – válik.” Ez az időszak természetesen eljött, és ma Rainer M. János tollából egy minden korábbinál alaposabb és részletesebb Nagy Imre-biográfiával rendelkezünk. Mindez azonban egyáltalán nem érinti Méray művének eredetiségét, hitelességét és igazságát.

A másik, mondhatom így, „alapkönyv” Aczél Tamás és Méray Tibor *Tisztító vihar* című beszámolója, amely a kommunista párton, az irodalmi életen és az újságszerkesztőségeken belül lezajlott ellenzéki, majd forradalmi folyamatokat mutatja, egyszerre tárgy-szerű dokumentumok és személyes emlékek felelevenítésével. Valójában a forradalom kitérőinek előtörténetét, tehát a Szabad Nép munkatársainak „lázasását”, az írószövettség belső vitáinak történetét, az úgynevezett Memorandum-ügyet, amelynek során a korábbi kommunista és párhú írók, újságírók és művészek (Déry Tibortól Sarkadi Imréig és Gábor Miklóstól Fábri Zoltán filmrendezőig) egyforma akarattal fordultak szembe a Rákosi-féle pártvezetéssel. Aczél Tamás és Méray Tibor beszámolója az események közvetlen közeléből, a személyes tapasztalatok hitelességével mutatja be az október 23-ához vezető történelmi utat.

Igen sok érdekes és érdemes könyvet kellene még ismertetni vagy megemlíteni a nyugati magyar tudományosság műhelyeinek eredményei közül. Nincs arra kellő terem, hogy akár csak a legfontosabb történettudományi munkákat, konferencia-anyagokat sorra vegyem. Mindazonáltal négy könyvről még szólni szeretnék. Először is Gosztonyi Péter *1956 – a magyar forradalom története* című munkájáról, ez mindenekelőtt az ötvenhatos események katonai történetével foglalkozik, hasonlóan a szerző más hadtörténeti munkáihoz. Gosztonyi Déry Tiborra hivatkozik, aki az ötvenhatos magyar ifjúság történelmi szerepvállalására hívta fel a figyelmet, összevetve ennek az ifjúságnak a bátorságát a negyvennyolcas ifjúság történelemalakító hősiességével. „Ők, a magyar ifjúság – olvasom – amelyet jórészt az 1945 utáni rendszer nevelt, alkotta a forradalom derékhadát, miután átvette a szabadság stafétabotját az események szellemi előkészítőitől, az íróktól, a költőktől és publicistáktól. A harcban melléjük sorakozott a szervezett munkásság, az új népi értelmiség, civilben és egyenruhában, míg a parasztság a felkelők iránti szolidaritásának megannyi bizonyosságát adta. Az ő küzdelmükről, az egész magyar nép küzdelméről szól ez a könyv: a forradalom és szabadságharc hőseiről, pártállásra, világnézeti különbségre való tekintet nélkül.”

A második könyv a zürichi Svájci Magyar Irodalmi és Képzőművészeti Kör (SMIKK) kiadásában megjelent *1956 – a befejezetlen forradalom* című gyűjtemény, amely az 1981-ben Luganóban rendezett tudományos konferencia előadásait foglalja kötetbe. Az igen érdekes előadások (vagyis tanulmányok) közül két munkára hívnám fel a figyelmet, először Révész László *A magyar október központi helye a kelet-európai forradalmi mozgalmakban* címűre, amely sorra véve a térség kelet-közép-európai antitotalitáriánus mozgalmait, így az 1953. júniusi kelet-berlini, az 1956. júniusi poznani, az 1956. októberi magyarországi, az 1968. márciusi és őszi lengyel egyetemista- és végül az 1968-as csehszlovákiai munkás-, illetve értelmiségi megmozdulásokat, a magyar forradalom és szabadságharc világtörténeti jelentőségére hívja fel a figyelmet.

A Párizsban a hetvenes-nyolcvanas években Kende Péter szerkesztésében közre adott Magyar Füzetek 9–10. számaként jegyzett *1956* című kiadvány 1981-ben, a forradalom huszonötödik évfordulóján jelent meg. A kiadvány tanulmányai elsősorban a valóságnak megfelelő megvilágításba kívánták helyezni a forradalmi napok eseményeit, már csak amiatt is, hogy korrigálják azokat a rágalmazásra és történelemhamisításra épülő magyarázatokat, amelyekkel a hivatalos budapesti propaganda (valljuk meg, nem is mindig hatástalanul) kívánta rácoroszakolni nézeteit a közvéleményre, például a tanulóifjúságra. „Hogy 1956 – hangoztatták a kiadvány szerkesztői – a jelenkori magyarság legnagyobb politikai tette volt, azt persze a hatalmon lévők is tudják: ezért ingadoznak huszonöt éve a ferdítés, az agyonhallgatás és a kisajátítás között. Főként azt szeretnék eltitkolni – mit eltitkolni: meg nem történté tenni! –, hogy a mai Magyarország, úgy, ahogy van, pártostul, államostul és népestül, 1956 törvénytelen leszármazottja. Ezért tilalmas róla az egyenes beszéd. Nem a felelősség miatt: 25 év után jogilag is, emberileg is, a számonkérés elévült. Hanem azért, mert az egyenes beszéd a törvényes kontinuitás kérdését vetné fel.” Ennek a szándéknak a jegyében születtek Méray Tibor Nagy Imréről, Király Béla a magyar és a szovjet hadsereg „háborújáról”, Molnár Miklós a szovjet intervenció mögöttes eseményeiről, Donáth Ferenc 1945 és 1956 összevetéséről, Fejtő Ferenc a forradalom kitörésének „váratlanságáról”, „szükségyszerűségéről” értekező tanulmányai. A kis kötetben neves külföldi szerzők, így G. H. N. Seton-Watson, Raymond Aran, Claude Lefort, Hannah Arendt, Bill Lomax, Paul Goma is véleményt mond a magyar október eseményeiről. Igen hasznos és gazdag az a bibliográfiai összeállítás, amelyet ugyancsak Bill Lomax tesz közzé a magyar forradalom nemzetközi irodalmáról.

Végül a korszaknak talán leginkább reprezentatív kiadványa Az Európai Protestáns Magyar Szabadegyetemhez fűződik, amely 1986-ban – a magyar forradalom harmincadik évfordulója alkalmából adta közre – *Harminc év – 1956–1986* című terjedelmes tanulmánykötetét. Ez Molnár Miklós, Kende Péter, Kemény István, Kovács K. Zoltán, Harmat Pál, Balla Bálint, Hanák Tibor, Gosztonyi Péter, Kerényi Magda, Gergely János, András Imre, Bárczay Gyula, András Károly, Illyés Elemér, Juhász László, Kovács Andor, Szöllősy Árpád, Békés Gellért, Szász Judit és K. Lengyel Zsolt tanulmányait közölte, többnyire a forradalom utótörténetéről, a magyar társadalom, a magyar kultúra és a kisebbségben élő magyarság 1956 utáni történetéről, helyzetéről és törekvéseiről. A kötet előszavában Bárczay Gyula (bázeli református lelkész) felidézi 1956. október 23-ának lélekindító élményeit, majd a következőket mondja a nagyszerű történelmi eseményeket követő három évtizedről: „Mi maradt ebből harminc év elmúltával? Erre a kérdésre nincs válasz. De feltételezhető, hogy 1986. október 23-án a föld különböző égtájain élő magyarok között, legalább az emlékezésben és legalább néhány órára felelevenedik a nemzeti egyetértés élménye. Nem mindenki fog a forradalomról megemlékezni. Aki azonban ezen a napon 30 év távlatából visszanéz, az a többiek helyett is felidézi a nemzeti egyetértés emlékét. Azok helyett, akik Magyarországon annyira hozzáidomultak a jelen adottságaihoz, hogy már elfelejtették a múlt álmait, vagy akik már csak kizárólag egyéni szerencséjüket kovácsolják; akik a szomszédos államokban belefáradtak a kisebbségi sorsba vagy megtörték terhe alatt; akik Nyugaton tudatosan lemondtak magyarságukról, vagy akiknek nemzeti érzése már elkallódott, eltompult vagy elmosódott, mert nem bírták elviselni az idegen környezet súlyát vagy káprázatát.”

Arról a képről, amelyet ötvenhatos forradalmunk a nyugati magyar irodalomban és tudományosságban, publicisztikában és emlékiratokban hagyott, valójában tudományos összegzést vagy talán még inkább nagyszabású szöveggyűjteményt kellene készíteni. Az ünnep arra mindenképpen alkalmas, hogy legalább felvillantsuk ennek a képnek néhány mozzanatát: a magyar forradalom és szabadságharc nyugati magyar tükre mindenképpen arra való, hogy a nemzet egyszer végre beletekintsen, és felismerje benne a maga igazabb arcát – azt, amelyet nem a gazdasági konjunktúrák és a pártpolitikai csatározások alakítanak, hanem maga a történelmi igazság. Amelyre büszkéek lehetnek az ötvenhatos nemzedékek utódai is.

Dobos Balázs

A magyarországi nemzeti és etnikai kisebbségek autonómiája

The National and Ethnic Minorities' Autonomy in Hungary

In the course of the Hungarian regime change process the need to establish a minority autonomy policy - which could serve as a model for the neighbouring countries - arouse. But - as it has been stated with self-criticism in the low-modification of 2005 - the detailed description of duties and action spheres which were necessary for autonomy did not take place.

Jelen írásunkban a kisebbségi autonómia és az azzal kapcsolatos legfontosabb fogalmak behatárolását követően térünk rá tanulmányunk tényleges tárgyára, a magyarországi nemzeti és etnikai kisebbségek autonómiájának és az ezzel összefüggő legalapvetőbb kérdéskörök bemutatására és elemzésére. A rendszerváltás utáni kisebbségi jogi fejlemények tárgyalása előtt azonban szükségesnek tartjuk az előzményeknek, mindenekelőtt a kisebbségek második világháború utáni helyzetének főbb vonalakban való felvázolását. Álláspontunk szerint ugyanis a rendszerváltás utáni magyarországi kisebbségpolitika és a kialakított autonómia számos vonatkozásban a múlt eseményeire, elkövetett hibáira és mulasztásaira reflektál. Az életre hívott személyi alapú kulturális autonómia, a kisebbségi önkormányzati rendszer megértése szempontjából nem érdektelen továbbá a törvény-előkészítés főbb összefüggéseinek bemutatása sem, amelyek jelentős kihatással voltak a működés és a törvény utólagos módosításainak folyamataira.

A kisebbségi jogok és a kisebbségpolitika

A kisebbségpolitikával és kisebbségi jogokkal foglalkozó szakirodalomnak többnyire egyik elméleti sarokköve, hogy a kisebbségi helyzet az adott nemzeti-etnikai csoporthoz tartozó egyén és közösség számára jórészt objektíve hátrányos, egyenlőtlen társadalmi állapotot jelent. Amellett ugyanis, hogy nemigen léteznek nemzeti-etnikai szempontból homogén nemzetállamok, nincsenek etnikailag, kulturálisan semleges, azaz egyetlen csoportot sem politikailag és jogilag preferáló államalakulatok sem.¹ A jelentős részben a többségtől eltérő nyelvi-kulturális szocializációs tartalmakkal és mechanizmusokkal bíró kisebbségi egyéneknek és közösségeknek ezért ilyen állami keretekben kell a többség nyelvével, kultúrájával és hagyományaival együtt élniük és konkurálniuk. Csupán a csekélyebb létszám következtében korlátozott az elsősorban a közösség reprodukciójára, az egyéni és közösségi identitások megőrzésére és lehetséges továbbfejlesztésére irányuló érdek- és jogérvényesítő képességük. Radikális politikai vagy demográfiai változások hiányában nemigen feltételezhető, hogy a csoportot érintő ügyek, a csoport körében artikulá-

¹ Kymlicka, Will: Államok, nemzetek és kultúrák. *Korunk*, 1998/7. sz. 73–77. p.

lódó igények kezelésére és megoldására különböző személyeket tudnának a politikai döntéshozó pozíciójába juttatni – legyen szó akár diktatúráról vagy éppen a demokráciák szigorúan többségi logikáját követő államberendezkedésekről.

Nem feledkezvén meg azokról az eszmékről és érdekekről, amelyekből a kisebbségi egyének és közösségek támogatását le lehet vezetni (egyenlőség, igazságosság, szabadság, humanizmus és stabilitás), a kisebbségi kérdés megfelelő kezelését jelen esetben pusztán politológiai érvekkel kívánjuk alátámasztani. A demokratikus-jogállami viszonyok között élő kisebbségek esetében, ahol egyfelől alapvető jogaik és kötelezettségeik tekintetében egyenlők a nemzeti-etnikai többséggel és másfelől nyitottak a vélemény- és akaratnyilvánítás csatornáira, ott az identitások megőrzésére, ápolására és továbbfejlesztésére irányuló kisebbségi célkitűzések nagy valószínűséggel egyből politikai ügyek lesznek. Hiszen a kisebbségi követelések a modern társadalmi élet legalapvetőbb dimenzióit érintik, egész pontosan az adott államkeretben őket összefűzni hivatott közös nyelvet és kultúrát. A 20. század második felére kifejlődő, a közösségi lét egyre több szférájára tevékenységét és szabályozását kiterjesztő, modern szolgáltató-közpolitikai államban a társadalmilag relevánssá vált nemzeti-etnikai problematikát elsőként politikai eszközökkel kell kezelni, amelynek során meghatározásra kerülnek a megoldási elvek és a gyakorlatok, és amelyek birtokában már valóban jogi kérdéssé szűkíthető.² Egyetérthetünk tehát a neves erdélyi magyar jogász Mikó Imre megállapításával, aki szerint „... *nincs a jogalkotásnak még egy olyan fejezete, amely annyira át volna itatva a politikummal, mint a nemzetiségi jog, s ezért nem tárgyalható a közjognak ez a része a nemzetiségi politikától függetlenül.*”³

A demokratikus-jogállami politikai berendezkedésben a kisebbségekhez tartozók, az őket érintő életviszonyok szabályozása, a kisebbségi egyének és közösségek jogokkal és köteleességekkel való felruházása, valamint a többség és kisebbség viszonyának rendezése különböző jogi normaformákban történnek meg, amelyek együttesen egy adott ország kisebbségi joganyagát képezik. A fogalommal kapcsolatban, a továbbiakban mérvadónak Fábíán Gyula és Ötvös Patricia behatárolását tekintjük, akik szerint „... *a kisebbségi jog az a jogág, amely magába foglalja az összes belföldi és nemzetközi jogszabályokat, amelyek egy bizonyos országban a többségi és kisebbségi népcsoport viszonyát tekintik szabályozási tárgyuknak, és amelyeknek a célja az, hogy a kisebbség megőrizze nyelvét, vallását, kultúráját, szokásait, egyszóval másságát mind kollektív, mind egyéni szinten.*”⁴ A kisebbségi jogok és a kisebbségi autonómia tárgyalását ugyanakkor nem kívánjuk elválasztani a kisebbségpolitika alapvetően szakpolitikai értelemben felfogott fogalmának leg-

² Samu Mihály: Plurális demokrácia – kisebbségi politika. *Valóság*, 1992/4. sz. 54. p.

³ Mikó Imre: *Nemzetiségi jog és nemzetiségi politika. Tanulmány a magyar közjog és politikai történet köréből.* Kolozsvár, Minerva, 1944. 3. p.

⁴ Fábíán Gyula – Ötvös Patricia: *Kisebbségi jog.* Kolozsvár, KOMP-PRESS – Korunk Baráti Társaság, 2003. I. kötet. 27. p. Főbb vonalaiban (többség–kisebbség egymáshoz való viszonya, egyenlőtlen társadalmi helyzet kiküszöbölése) hasonló megállapításra jutott a magyar nyelvű szakirodalomban Tóth Mihály is: „... *a kisebbségek jogainak lényegére vonatkozik, ami azon jogi mechanizmusok létrehozásában nyilvánul meg, amelyek a domináns és a kisebbségi embercsoportok közötti viszonyban felmerülő természetes, objektív módon létező egyenlőtlenség kiegyenlítésére irányulnak a társadalmi lét különböző szféráiban.*” Tóth Mihály: *Nemzeti kisebbségek nemzetközi és ukrajnai jogvédelme.* Ungvár – Budapest, Intermix Kiadó, 2005. 13. p.

alább hozzátvetőleges keretekben való meghatározásától, amelyre többnyire nemigen válik a külföldi és a hazai szakirodalom, és – a kisebbség fogalmához hasonlóan – nem is igen létezik széles körben elfogadott és használt értelmezése. A fogalmat gyakorta használják szinonimaként, helyettesítik a nemzetiségpolitika, etnopolitika kifejezésekkel, illetve előfordul, hogy konkrét kisebbségre irányuló politika leírására alkalmazzák (pl.: cigány- vagy romapolitika, magyarság⁵ vagy nemzetpolitika⁶ stb.). Egyetérthetünk Bíró Gáspárral, aki a politika és az etnicitás érintkezése közti határterületként értelmezte az etnopolitikát, de rögtön hozzátette, hogy „olyan viszonyfogalom, amelynek nincs egységesen elfogadott meghatározása.”⁷ Leginkább elterjedt értelmezése Rogers Brubakernek a nemzeti-etnikai konfliktus szereplőinek bemutatására és elemzésére kidolgozott, ún. triadikus modelljével összefüggésben nyert teret: ez az ún. kisebbségpolitikai háromszög-modell, amely szerint a kisebbségpolitika az adott ország, a kisebbség és az ún. anyaország egymáshoz való, különböző síkokon mozgó viszonyainak komplex kezelését jelenti.⁸ Bár rögtön hozzá kell tenni, hogy a modell az anyaország nélküli, ún. transznacionális⁹ vagy etnikai kisebbségekre – például a cigányságra – ezért csak korlátozott érvénnyel alkalmazható. Nem elhanyagolható továbbá a háromszöget körülvevő nemzetközi környezet és a nemzetközi politikai aktorok (napjainkban főleg az Egyesült Nemzetek Szervezete, az Európai Unió, az Európa Tanács és az Európai Biztonsági és Együttműködési Szervezet) szerepe sem a kisebbségvédelem terén. A háromszög állam–kisebbség oldalán, az álláspontunk szerint a szűkebb értelemben vett kisebbségpolitikán azt a sokszereplős, elméleti és gyakorlati megfontolásokat, stratégiákat, eszközöket és erőforrásokat megmozgató szakpolitikát értjük, amely kifejezetten a kisebbségekre mint egyénekre, azok csoportjaira és jogi személyekre irányul azok nemzeti, etnikai kisebbségi minőségé-

⁵ L. Bárdi Nándor: *Tény és való. A budapesti kormányzatok és a határon túli magyarság kapcsolattörténete*. Pozsony, Kalligram, 2004.

⁶ L. Kántor Zoltán: *Nemzetpolitika*, 2005. In: Sándor Péter – Vass László – Tolnai Ágnes (szerk.): *Magyarország politikai évkönyve 2005-ről*. Budapest, Demokrácia Kutatók Magyar Központja Közhasznú Alapítvány, 2006. 598–607. p.

⁷ Bíró Gáspár: *Etnikai pártok, állampolgárság, lojalitás, etnopolitika. Reflexiók Gombár Csaba „Társadalomszemléletünk etnicizálódása” című tanulmányára. Politikatudományi Szemle, 1995/1. sz. 97. p.* Meg kell továbbá jegyezni, hogy a kisebbség- és a nemzetiségpolitikával szemben, az etnopolitikának van olyan magyarzata is, amely az adott államkeretek közötti, többségi nemzet, etnikai csoport által képviselt nacionalizmusban, nemzeti, etnikai kizárólagosságra, homogenizációra törekvésben írja le a fogalmat. L. A. Gergely András: „Megapolitika”, mikropolitika és virtuális kisebbségiség (Hozzászólás Gombár Csaba tanulmányához). *Politikatudományi Szemle, 1995/2. sz. 89. p.*

⁸ Brubaker, Rogers: *Nationalism Reframed: Nationhood and the National Question in the New Europe*. Cambridge, Cambridge University Press, 1999². 55–76. p. A kisebbségpolitika fogalmát ilyen értelmezésben használja továbbá: Ágh Attila: *The Politics of Central Europe*. London–Thousand Oaks–New Delhi, Sage, 1998. 78. p. Szesztay Ádám: *Nemzetiségi kérdés a Kárpát-medencében 1956–1962. Az ötvenhatos forradalom hatása a kelet-közép-európai kisebbségpolitikára*. Budapest, MTA Kisebbségkutató Intézet – Gondolat Kiadói Kör, 2003. 10–11. p.

⁹ Szarka László: *A közép-európai kisebbségek típusairól – adalékok a tipológiai besorolhatóság kérdéséhez*. In: Kántor Zoltán – Majtényi Balázs (szerk.): *Szöveggyűjtemény a nemzeti kisebbségekről*. Budapest, Rejtjel, 2005. 163. p.

ben, beleértve a közpolitikai döntéshozatali folyamat minden lépését az ügy napirendre kerülésétől egészen a döntés kihatásának értékeléséig. Egyaránt meghatározza a kisebbség jogait, megtehető cselekvéseit, kötelezettségeit, valamint a többség (jobbára a többséget is képviselő államhatalmi szervek) jogait és kötelezettségeit.

A társadalom nemzeti-etnikai törésvonala mentén kialakuló kisebbségi egyének és közösségek jog- és esélyegyenlőségének megteremtése, a hátrányos társadalmi helyzet kiegyensúlyozása érdekében kell különböző, sajátos hierarchiába szervezhető jogi lépéseket tenni. Ezen kisebbségi jogok kialakításakor azonban – bár a kisebbség fogalmának nincs egységesen elfogadott nemzetközi definíciója – állami szinten majdnem elengedhetetlen, hogy elsősorban az alkalmazhatóság szempontjából a potenciális jogalanyoknak valamiféle behatárolásával (meghatározás, felsorolás) ne dolgozzon a jogalkotó. Mindezek alapján a kisebbségvédelem jogszabályai napjainkra alapvetően két, egymással szorosan összefüggő és egymással nem helyettesíthető elembe szerveződnek: egyrészt az általános emberi jogokba, leginkább az egyenlő bánásmód érvényesítésére szolgáló antidiszkriminációs szabályokba és mechanizmusokba, másfelől pedig az esélyegyenlőtlenséget kiküszöbölő egyéni és kollektív jogosítványokba.¹⁰ Ez utóbbi, az esélyegyenlőséget szolgáló, a kisebbségi identitások megőrzését és továbbfejlesztését megcélzó kompenzációs vagy kiegyenlítési jogosítványok – a kialakuló nemzetközi standardok¹¹ nyomán – leginkább a nyelvhasználatához, az oktatáshoz, a nemzeti szimbólumokhoz, a kulturális tevékenységekhez, a saját szervezetekhez, az állami és társadalmi szolgálatból való arányos részesedéshez, az akadálytalan bel- és külföldi kapcsolattartáshoz, az információhoz és tájékoztatáshoz, valamint a közéleti részvételhez és politikai képviselethez való, meglehetősen szerteágazó jogokat jelentik.

A nemzeti-etnikai kisebbségi kérdés rendezésének egyik lehetséges politikai-jogi eszköze a kisebbségi autonómia kialakítása, amely a kisebbségi jogi hierarchia és egyúttal a kiegyenlítési/kompenzációs kisebbségi jogok legmagasabb szintjét jelenti, amit egy kisebbség az adott állami keretekben elérhet.¹² Az autonómia a biztosított kisebbségi jogok

¹⁰ Claude, Inis: *National minorities an international problem*. Cambridge, Harvard University Press, 1955. 5. p. Fábán – Ötvös: i. m. Palásti Sándor: A diszkrimináció természete. A kisebbségek jogainak védelme a magyar jogrendszerben. *Társadalmi Szemle*, 1998/5. sz. 68. p. Sigler, Jay A.: *Minority rights. A comparative analysis*. Westport – London, Greenwood, 1983. 199–200. p. Tausz Katalin: Egyenlőtlenségek és különleges bánásmód. *Fundamentum*, 1998/1–2. sz. 99. p.

¹¹ A kisebbségi jogok nemzetközi standardjairól összefoglalóan I. Dalton, Richard: The role of the CSCE. In: Miall, Hugh (ed.): *Minority Rights in Europe: The Scope for a Transnational Regime*. London, Royal Institute of International Affairs, 1994. 100–102. p. Fábán – Ötvös: i. m. Majtényi Balázs – Vizi Balázs: *A kisebbségi jogok nemzetközi okmányai. Dokumentumgyűjtemény*. Budapest, Gondolat Kiadó – MTA Jogtudományi Intézet – MTA Kisebbségkutató Intézet, 2003. Packer, John: On the content of minority rights. In: Rääkkä, Juha (ed.): *Do we need minority rights? Conceptual issues*. The Hague – Boston – London, Martinus Nijhoff Publishers, 1996. 121–178. p. Tóth Mihály: i. m. Varennes, Fernand de: *A guide to the rights of minorities and language*. Budapest, Constitutional and Legal Policy Institute, 2001.

¹² Brunner, Georg – Küpper, Herbert: European Options of Autonomy: A Typology of Autonomy Models of Minority Self-Governance. In: Gál Kinga (ed.): *Minority governance in Europe*. Budapest, Local Government and Public Service Reform Initiative – Open Society Institute, 2002. 20. p.

bizonyos mértéke esetében jön létre, egyrésztől garantálja a kisebbségi képviselők intézményes pozícióját a döntéshozatali folyamatokban, valamint lehetőséget teremt egyes, a közösséget alapjaiban érintő politikai, társadalmi, gazdasági, kulturális döntések kisebbség általi meghozatalára. Lényeges összetevője tehát a centrum és az autonómia szervei közötti hatalommegosztás, amelynek struktúrája alapján négy típusát lehet elkülöníteni: a köz-hatalmi döntések jórészt a központi hatóságokhoz, az autonómia szerveihez vannak utalva, vagy párhuzamos hatalomgyakorlás zajlik, illetve közös döntési mechanizmusok is kialakíthatók.¹³ Az autonómiáknak több ideáltípusa ismert: a szakirodalomban a különböző tipológiák és elnevezések ellenére a legelterjedtebbek a területi, a személyi elvű, valamint a funkcionális kisebbségi öngazgatások megkülönböztetése.¹⁴ Az első forma, a területi autonómia egy, a kisebbséghez tartozók által többségben lakott területi egység speciális státusát jelöli: a területi igazgatási-szolgáltató szervek az általános hatósági reszortokon kívül az adott népcsoport fennmaradását is megcélzó feladat- és hatáskörökkel rendelkeznek. A személyi vagy kulturális autonómia esetében a kisebbség tagjainak lakóhelyétől, térbeli elhelyezkedésétől és lokális számarányaitól függetlenül, egy vagy több, bizonyos kisebbségi jogokat gyakorló szervezet, intézmény kívánja összefogni és megszervezni a kisebbséghez tartozókat. E típus kapcsán lényeges eldöntendő kérdések a csoporttagság meghatározása és esetleges nyilvántartása, illetve a kettős és többes identitások megélésének tisztázása. A kisebbségi autonómiát megjelenítő szervezetek egyaránt állhatnak közjogi vagy egyesületi jogi alapokon, bár ez utóbbi esetben inkább már funkcionális autonómiáról, azaz civil szerveződéseknek egyes állami és közjogi feladatokkal és jogosítványokkal való felruházásáról beszélhetünk. Elterjedt továbbá a helyi autonómia, a kisebbség által többségben lakott helység öngazgatásának szakirodalmi elkülönítése is.¹⁵

Az előzmények: a magyarországi nemzeti és etnikai kisebbségek helyzete 1945–1989 között

A magyarországi politika- és jogtörténetben korántsem homogén 1945–1989 közötti periódus kisebbségpolitikájával előljáróban a következő megjegyzéseket kell tennünk. Mivel a korszak döntő részében diktatórikus rendszer volt hatalmon, amely nem tulajdonított különösebb jelentőséget a nemzeti-etnikai kérdésnek, ezért nem is igen lehet meglepő, hogy a vonatkozó időszakban nem volt a jogalkotás és -alkalmazás szempontjából politikailag és jogilag tisztázva a hivatalosan és általánosan használt nemzetiség fogalma. A definíció helyett a döntéshozók leginkább a felsorolással éltek a kisebbségi jog-

¹³ Lapidoth, Ruth: *Autonomy. Flexible solutions to ethnic conflicts*. Washington, D. C., United States Institute of Peace Press, 1996. 34. p. A hatalommegosztás a kulcseleme Kovács Péter meghatározásának is. L. Kovács Péter: *Nemzetközi jog és kisebbségvédelem*. Budapest, Osiris, 1996. 183–184. p.

¹⁴ Fábán – Ötvös: i. m. 172–179. p. Samu: i. m. 58. p.

¹⁵ Györi Szabó Róbert: *Nemzet és kisebbség, autonómia és regionalizmus Európában*. Budapest, Zsigmond Király Főiskola, 2004. 36. p. Kaltenbach Jenő: Kisebbségi jog az európai államokban. *Kisebbségi Értésítő*, 1994/3. sz. 9. p. Komlóssy József: A kisebbségek kulturális autonómiájáról. In: Halász Péter (szerk.): *A nemzetiségi kulturális autonómiáról. A Balatonalmádiban, 1994. április 14–16-án rendezett tanácskozás előadásai*. Budapest, Magyar Művelődési Intézet, 1997. 70. p. Pan, Christoph – Pfeil, Beate Sibylle: *Die Volksgruppen in Europa. Ein Handbuch*. Wien, Braumüller, 2000. 193. p.

alanyok és potenciális csoportok behatárolásánál.¹⁶ További fontos megállapítás, hogy a vesztes háború utáni fegyverszüneti státusból és egyes anyaországok állam- és nemzetközi politikai síkon érvényesülő ellenérdekeltségéből kifolyólag, kiegészülve a magyar politikai elit némileg megkésétt reagálásával a kezdeti években, majd a problémát jórészt negligáló diktatúra évtizedeiben nem kerülhetett sor a kisebbségi kérdés koncepcionális alapjainak kidolgozására, és átfogó jogi normában való szabályozására.

Mindezekkel összefüggésben a koalíciós évek kisebbségpolitikája a differenciált jellel írható le, azaz „az egységes elvi szabályozás és annak gyakorlati megvalósítása helyett az egyes nemzetiségeknek különböző megítélésben volt részük. Mind jogi, de még inkább gyakorlati lehetőségeikben nagy eltérések mutatkoztak.”¹⁷ A kisebbségpolitika által, a nemzeti kisebbségek körében alkalmazott diszkriminatív megkülönböztetés leginkább a korabeli nemzetközi politikai realitásokkal és a belpolitikai erőviszonyokkal volt összefüggésben, ti. a győztes anyaországok kisebbségei (elsősorban a déli szlávok, szlovákok) számára tág tér nyílt a szervezkedésre, az érdekeik becsatornázására és jogszabályokban való érvényesítésére, addig a vesztes országok kisebbségei (leginkább a németek) korántsem rendelkeztek a jogok és lehetőségek ekkora terjedelmével.¹⁸ Az utóbbi kisebbség vonatkozásában a múltbéli politikai-katonai szerepvállalás (Volksbund, SS) és a névváltoztatás vizsgálata helyett egyre inkább a kollektív felelősségre vonás gondolata és gyakorlata nyert teret, amelynek keretében 1948 nyaráig a különböző statisztikák szerint mintegy 170–230 ezer németet telepítettek ki Magyarországról.¹⁹ A német kisebbs-

¹⁶ Az 1980-as évek közepén született, a szakirodalomban gyakorta idézett felsorolás „... a németeket, szlovákokat, délszlávokat (szerbeket, horvátokat, szlovénokat) és románokat tekinti nemzetiségeknek. A mai Magyarországon a cigányok etnikai csoportnak minősülnek; a zsidóságot mint önálló csoportot elsősorban vallási közösség értelemben határozzák meg.” Jóó Rudolf: *Nemzeti és nemzetiségi önrendelkezés, önkormányzat, egyenjogúság*. Budapest, Kossuth, 1984. 161. p. Megjegyzendő viszont, hogy a déli szlávokat évtizedeken át nem tekintették külön entitásoknak (l. például Kassai Géza: *Magyar történelmi sorsfordulók és a nemzetiségi kérdés*. Budapest, Kossuth, 1959. 151. p.), csak idővel lehetett kijelenteni, hogy „csak szükségből nevezzük őket összefoglaló néven, mely több nemzetiséget, sajátos népcsoportot takar” (Kösa László: *Nemzetiségek a mai Magyarországon. Valóság*, 1969/4. sz. 13. p.), illetve „délszlávok gyűjtőnéven foglaljuk össze a horvátokat, szerbeket, szlovénokat.” Áts Erika (összeáll.): *Több nyelven – egy akarral. Nemzetiségek a Magyar Népköztársaságban*. Budapest, Népművelési Propaganda Iroda, 1976. 6. p. További megjegyzés, hogy a cigányság etnikumként való elismerése is csak később, az 1970-es évek végétől történhetett meg a korszakban.

¹⁷ Tóth Ágnes: *Telepítések Magyarországon 1945–1948 között. A németek kitelepítése, a belső népmozgások és a szlovák–magyar lakosságcsere összefüggései*. Kecskemét, Bács-Kiskun Megyei Önkormányzat Levéltára, 1993. 19. p.

¹⁸ Betlen Oszkár: *A nemzetiségek Magyarországon. Társadalmi Szemle*, 1946/2. sz. 112. p.

¹⁹ Fehér István: *A magyarországi németek kitelepítése 1945–1950*. Budapest, Akadémiai Kiadó, 1988. 163. p. A legújabb kutatási eredmények körülbelül 173 ezer kitelepítettéről vagy önként kitelepültéről szólnak. L. Czibulka Zoltán: *A kitelepítési névjegyzékek adatai*. In: Czibulka Zoltán – Heinz Ervin – Lakatos Miklós (összeáll.): *A magyarországi németek kitelepítése és az 1941. évi népszámlálás*. Budapest, Magyar Statisztikai Társaság Statisztikatörténeti Szakosztálya – Központi Statisztikai Hivatal Levéltár, 2004. 245. p.

ség meginduló, egyéni és kollektív jogkorlátozásával párhuzamosan, a nemzetiségileg öntudatos és bizonyos részben baloldali, kommunista érzelmű déli szláv és szlovák aktivisták az 1945. február 18-án Battonyán megalakult Magyarországi Szlávok Antifasiszta Frontja keretében szerveződhettek.²⁰ A Front a továbbiakban komoly erőfeszítéseket tett és sikereket is ért el a szláv – és bizonyos vonatkozásban a román – kisebbségek nyelvhasználati, oktatási, információs és képviseleti jogai biztosítása terén. Az érdekkifejezés és -érvényesítés mellett jelentős mértékű nemzetiségi aktivitásról is tanúbizonyságot tett, hiszen hetilap (Sloboda) kiadásával, a kisebbségi településeken előadások és nyelvtanfolyamok megszervezésével igyekezett a kisebbségi identitásokat ébren tartani és fejleszteni. Amíg azonban a déli szlávok következetesen síkra szálltak a kisebbségi jogok biztosításáért és végrehajtásáért, a szlovák vezetők és aktivisták energiáit jórészt a mintegy 73 ezer magyarországi szlovák távozását eredményező magyar–szlovák lakosságcsere népszerűsítése és lebonyolítása emésztette fel. A gyökeresen eltérő kisebbségpolitikai jövőképek – ti. az országon belüli boldogulás és az ország elhagyásának szándékai – idővel szervezeti elkülönüléshez vezettek: 1947 októberében létrejött a Magyarországi Délszlávok Demokratikus Szövetsége²¹ és a szlovákok képviseletére a Magyarországi Szlávok Szövetsége.²² A román szövetség megalakítására némileg később, 1948 tavaszán kerülhetett sor, amely folyamatban meghatározónak már a kommunista párt szerepe bizonyult.²³ Akárcsak a Magyarországi Szlovákok Demokratikus Szövetsége esetében is, amelyet a lakosságcsere következtében a magyar állami és pártszervek előtt kompromittálódott szláv szövetség helyébe hoztak létre 1948 végén.

Messzemenő következményekkel járt a kisebbségek helyzetére a hatalomra kerülő diktatórikus rezsim intézményesülése, amely egyfelől nem engedte a külön társadalmi rétegérdekek megfogalmazását és képviselését. A nemzetiségi lakosságot helyi szervezetei útján, élénk kulturális-hagyományörző, valamint érdekképviseleti tevékenységével megszervező szövetségek helyi apparátusait 1950–1952-re teljesen felszámolták. Egyedül így a tagsági bázisuktól megfosztott, politikailag könnyen kézben tartott és szigorúan ellenőrzött, csekély létszámú központok maradtak meg.²⁴ Tevékenységük középpontjába

²⁰ Fehér István: *Az utolsó percben. Magyarország nemzetiségei 1945–1990*. Budapest, Kossuth, 1993. 71. p. Lásztity S. Lyubomir: *A Magyarországi Délszlávok Demokratikus Szövetségének története a felszabadulástól a fordulat évéig (1945–1948)*. Rövid áttekintés. In: *Iz naše prošlosti. Múltunkból 2*. Budapest, Tankönyvkiadó, 1980. 195. p. L. továbbá Bobák, Ján: *Antifašistick? Front Slovanov v Maďarsku (1945–1947)*. *Slováci v zahraničí 10*. Martin, Matica Slovenska, 1984. 5–27. p.

²¹ L. Rob Antun: *A Magyarországi Délszlávok Demokratikus Szövetségének munkája és feladatai*. *Déli Csillag*, 1948/2–3. sz. 70–72. p.

²² Bobák: *Antifašistick? Front Slovanov v Maďarsku*, i. m. 21. p. Uő: *Zväz Slovákov v Maďarsku (1947–1948) a vznik Demokratického zväzu Slovákov*. *Slováci v zahraničí 12*. Martin, Matica Slovenska, 1987. 31–33. p.

²³ Csobai Lászlóné – Tarján G. Gábor: *A Magyarországi Románok Kultúrsvettségének rövid története*. In: Tarján G. Gábor (szerk.): *Hozzájárulás (Tanulmányok a magyarországi románokról)*. Budapest, Állami Gorkij Könyvtár, 1988. 125–127. p. Fehér: *Az utolsó percben*, i. m. 136–137. p.

²⁴ A korábban meglehetősen sikeres délszláv szövetség elsorvasztására a Kommunista Tájékoztató Iroda Jugoszláviát elítélő határozata, a megromlott szovjet–jugoszláv és magyar–jugoszláv államközi kapcsolatok, majd a hazai déli szlávok diszkriminálása te-

az aktuálpolitikai érdekek kiszolgálását helyezték: a kisebbségi igények képviselője helyett a pártállam politikáját közvetítették a nemzetiségi lakosság felé. Másfelől szintén súlyosbította a helyzetet, hogy – egy rövid átmeneti periódust leszámítva – nagyjából az 1970-es évek elejéig az ún. automatizmus szemlélete érvényesült a kisebbségpolitikában. Azt vallotta, hogy a szocializmus építésének, a társadalmi törésvonalak felszámolásának folyamatában a kisebbségi kérdés is úgymond magától, automatikusan meg fog oldódni, mégpedig az etnikai határvonalak elmosódásával, a kisebbségi közösségek beolvadásával a többségi társadalomba. A partikuláris identitásokat tehát nem megőrzendő értékeknek, hanem elhalásra ítélt formációknak tartotta, és csak a legszükségesebb – oktatási, művelődési – igények kielégítését tette lehetővé – miközben folyamatosan fenntartotta az előzékeny nemzetiségpolitika látszatát, a teljes egyenjogúság permanens deklarálását.²⁵

A kultúra és hagyományápolás a szövetségek feladata lett, amely a kezdeti időszakban a nemzetiségi lap és éves kalendáriumok kiadásában, valamint az ún. kultúrkörutakban öltött testet. A lakossággal rendkívül meglazult kapcsolatokat a központilag kinevezett kultúrfelelősök voltak hivatottak ellensúlyozni, akiknek a helyi művészeti csoportok támogatásában, felkészítésében lett szerepe. A sikerebb együttesek részvételével lebonyolított, évi átlagban hat-hét, egyenként tíz-húsz napos ún. kultúrkörutak csekély hatékonyságúak voltak, és hivatalosan inkább aktuálpolitikai célokat (békeharc, mezőgazdaság átszervezése stb.) szolgáltak. 1951 nyarán például a szarvasi szlovák együttes Pilisszántón lépett fel, ahol „*érkezésünk napján kezdtek el az aratást. A helyi úttörők közül két pajtás-kislány kezükben már az idei kalászból font koszorúval aratási verset szavaltak nagy sikerrel, utána pedig a kórus »Sztálini aratást« énekelte. Az előadásnak ezt a bevezető formáját nagy lelkesedéssel fogadta Szántó dolgozó népe. Az előadás nagy sikerrel végződött és említést érdemel az a tény, hogy Szántó lakossága a záróbeszéd végén lelkesen ünnepelt a békéért vívott harcot.*”²⁶

Szintén kevés odafigyelés övezte a második világháború után új alapokra helyezett és utóbb teljességgel állami kézbe vett nemzetiségi oktatást, amelyet súlyos tanuló- és pedagógushányok, belső ellentmondások és egyensúlytalanságok jellemeztek. A korszak egyik legnagyobb kisebbségi sérelme a nemzetiségi tannyelvű iskolák kétnyelvűvé alakítása volt az 1960/1961-es tanévtől, amelynek hatására az 1960-as évtized végére drasztikusan lecsökkent mind a kétnyelvű és nyelvoktató iskolák, mind pedig a bennük tanulók száma.

A kisebbségi kérdés iránt világszerte megnőtt érdeklődés, a határon túli magyar közösségek ügyének a politikai és tudományos életben való bizonyos fokú tényreése, a nemzetiségi oktatás mélypontra jutása, illetve az automatizmus nyilvánvaló kudarca az 1960-as évek végén, az 1970-es évek elején egy kisebbségpolitikai reformot indítottak el Magyarországon. A kisebbségekkel szembeni kölcsönös előzékeny magatartás előtérbe kerülő koncepciói, az ún. lenini nemzetiségpolitika és az engelsi híd szerep jelentős módosulást

remtett alkalmat. Jellemző továbbá, hogy az 1955. október 1-jén létrejött Magyarországi Német Dolgozók Kulturális Szövetsége megalakításakor csupán hat fő (!) volt jelen – a helyi szervezetek életre hívására ez esetben már nem is volt lehetőség. L. Poprády Judit: A Magyarországi Németek Szövetségének története. *Fons*, 1995/2. sz. 225–228. p.

²⁵ Fehér: *Az utolsó percben*, i. m. 13–14. 139. p. Tóth Ágnes (összeáll.): *Pártállam és nemzetiségek (1950–1973)*. Kecskemét, Bács-Kiskun Megyei Önkormányzat Levéltára, 2003. 6–7. p.

²⁶ Magyar Országos Levéltár XIX-I-3-a. 47. d. 1066-41-1-16. Babják Jenő: Jelentés a Szarvas-Csabai úti DÉFOSZ kultúr-csoport Nyíregyházi bokrok majd Pest és Komárom megyei kultúrkörútjáról (Budapest, 1951. július 12.).

eredményeztek. Az új megközelítés jegyében, az addigiakban a beolvadást célzó magyar nemzetiségpolitika immár nagyobb figyelmet tanúsított a kisebbségi szempontok iránt, illetve a hangsúlyt a kisebbségi oktatási és művelődési igények felkeltésére és kielégítésére helyezte, hogy az érintett kisebbségek vitális közösségekként játszhassanak szerepet Magyarország államközi kapcsolataiban.²⁷ Ezeket az igényeket a kitelepítés, a lakosságcsere, a diszkrimináció és az automatizmus által elbizonytalanított, a közösségek léte számára kedvezőtlen társadalmi-gazdasági változások által érintett, nyelvcserre és identitásváltás előtti álló kisebbségeknekél aligha sikerült tömeges méretekben éleltre hívni, és így ez a koncepció is hosszú távon a kifulladásra volt ítélve. Továbbá ez a koncepcionális váltás is már eleve magában hordozott egy korlátozó tényezőt, nevezetesen azt, hogy a kisebbségi kérdés kezelését a továbbiakban is csupán a művelődés és az oktatás területeire szorította, amelyek terén kívánt elsősorban eredményeket elérni.

Az oktatás vonatkozásában már az 1960-as évek végétől kedvező intézkedések láttak napvilágot (anyanyelvi óraszámok felemelése, nemzetiségi bérpótlék folyósítása stb.), amelyek eredményeként egy évtizeden belül ismét emelkedésnek indult a tanulók létszáma. Lépések történtek az irányba is, hogy a nemzetiségi szövetségek szélesebb társadalmi alapokon, az érintett lakossággal intenzívebb kapcsolatot tartva, valódi kisebbségi kulturális központokká alakulhassanak. Ezt egyrészt a belső strukturális átszervezések – rendszeres munkaértekezletek (1969-től kongresszusok), kihelyezett ülések tartása, irodalmi, ifjúsági, honismereti, néprajzi stb. szekciók alakítása – révén kívánták elérni. Másfelől viszont sorra léptek kapcsolatba és együttműködésre a korszakban folyamatosan létrejövő, a kisebbségi kérdéssel foglalkozó államigazgatási, tanácsai, művelődési, tudományos bizottságokkal, társaságokkal, tanszékekkel és szekciókkal. Egyes döntéshozó szervezetben a szövetségek vezetői részvételi jogosítványokat kaptak, bár szerepük a kisebbségeket érintő ügyekben továbbra is inkább javaslattevő, konzultatív jellegű volt, tevékenységük körében csak másodsorban szerepelt az érdekképviselet. A megélnékült kisebbségi kulturális életet elsősorban a hagyományörző népi együttesek, kórusok, zenekarok, helytörténeti és néprajzi gyűjtőtáborok és az inkább városokban működő nyelvvelő klubok, irodalmi színpadok, táncházak stb. jellemezték, amelyeket a nemzetiségi múzeum- és könyvtárügy fejlesztése kívánt teljessé tenni az 1970-es évektől.²⁸ A korszak további jelentős fejleménye, hogy az 1961-es párhátározatban lefektetett asszimilációs politikával szemben az 1970-es évek végétől legalább „*etnikai csoportként*” megvalósulhatott a cigánység nyelvi-kulturális sajátosságainak korlátozott szintű elismerése, cigány szervezetek létrehozása, amely viszont nem jelentette a többi kisebbséggel azonos, „nemzetiség” státusz biztosítását.²⁹

²⁷ Tilkovszky Loránt: *Nemzetiségi politika Magyarországon a 20. században*. Debrecen, Csokonai, 1998. 162. 166. p. Heuberger, Valeria: Die ungarische Nationalitätenpolitik von 1968–1991. In: Seewann, Gerhard (hrsg.): *Minderheitenfragen in Südosteuropa*. München, R. Oldenbourg Verlag, 1992. 205. p.

²⁸ Arday Lajos – Joó Rudolf – Székely András Bertalan: Nemzetiségi kultúra és nemzetiségi politika Magyarországon. *Magyar Tudomány*, 1985/11. sz. 817–823. p. Arday Lajos – Joó Rudolf: A nemzetiségi politika és a nemzetiségi jogok rendszerének néhány fontosabb vonása Magyarországon. In: Arday Lajos – Joó Rudolf – Tarján G. Gábor (szerk.): *Magyarok és szlovének. Együttélésük és együttműködésük a jugoszláv–magyar határ mentén*. II. kötet. Szlovének a Rába-vidéken (Magyarország). Budapest, Állami Gorkij Könyvtár, 1987. 433–446. p.

²⁹ Majtényi Balázs – Majtényi György: Állami romapolitikák. *Pro Minoritate*, 2005/ Nyár. 76–77. p.

Az 1980-as évek végére a megváltozott bel- és külpolitikai környezetben, a meginduló politikai, gazdasági és társadalmi átmenetek komplex folyamatai közepette egyre nyilvánvalóbbá vált a követett kisebbségpolitikai irányvonal tarthatatlansága és átfogó felülvizsgálatának szükségessége. A demokratikus és jogállami struktúrák kialakításával, illetve az alapvető emberi és politikai jogok biztosításával párhuzamosan nyílt tér a kisebbségpolitika bírálataira, a hiányosságokra és mulasztásokra való rámutatásra, valamint a szükséges teendők, elméleti és gyakorlati megoldási javaslatok megfogalmazására és képviselésére. 1988 folyamán vált világossá, hogy a kivezető utat egy korszerű, a kisebbségek fennmaradását lehetővé tevő, a magyarországi sajátosságokhoz illeszkedő, az identitások megőrzését, ápolását és továbbfejlesztését lehetővé tevő és támogató kisebbségi törvény jelentheti.³⁰ Nem elhanyagolható szempontként fogalmazódott meg a továbbiakban az is, hogy egy, nemzetközi viszonylatban is modellértékű jogszabály és intézményi struktúra lenne képes alátámasztani a nemzetközi kisebbségvédelem továbbfejlesztésének és a határon túli magyar kisebbségek érdekében való anyaországi fellépés szándékait.³¹ Az 1988 nyarától napvilágot látó tervezetek közös vonása, hogy korban hatályos jogoknál szélesebb egyéni és kollektív jogosítványokat tartalmaztak, illetve a leendő kisebbségi autonómia szervezeti-intézményi következményeként még elsősorban a társadalmi egyesületekre, a nemzetiségi szövetségekre építettek, amelyek 1988 végétől jelentős átalakuláson mentek keresztül. Személyi hatályuk a nemzetiségi származású és magukat annak valló magyar állampolgárokra (német szövetség),³² a nemzetiségi településeken élőkre (Nemzetiségi Önálló Osztály),³³ vagy – ha nem is feltétlenül véglegesen – a már hivatalosan elismert nemzeti kisebbségekre (Samu Mihály)³⁴ terjedt volna ki.

A kisebbségi törvény előkészítése 1989–1993 között

Jelen keretek között eltekintünk a kisebbségi törvény előkészítése részletes politika- és jogtörténeti eseményeinek és összefüggéseinek tárgyalásától,³⁵ hanem csupán a későbbi kisebbségi autonómia szempontjából meghatározó kérdéskörök (személyi hatály, szer-

³⁰ L. A Magyar Szocialista Munkáspárt Központi Bizottságának állásfoglalása a nemzetiségi politika továbbfejlesztéséről és a nemzetiségi törvény irányelveiről (1988. november 22.). In: Balogh Sándor (főszerk.) – Sipos Levente (szerk.): *A magyar állam és a nemzetiségek. A magyarországi nemzetiségi kérdés történetének jogforrásai 1848–1993.* Budapest, Napvilág, 2002. 735–740. p.

³¹ Ez a többes célrendszer jelenik meg például a szomszédos országokban élő magyar nemzeti kisebbségek helyzetéről szóló 46/1990. (V. 24.) Országgyűlési határozatban.

³² Hambuch Géza: *Javaslatok nemzetiségi törvény megalkotásához.* Tervezet (Budapest, 1988. június 8.). Teleki László Intézet Könyvtára.

³³ Stark Ferenc: *Javaslatok a nemzetiségi törvény elveire* (Budapest, 1988. június 15.). Teleki László Intézet Könyvtára.

³⁴ Samu Mihály: *Előterjesztés a nemzetiségi törvény koncepciójáról* (Budapest, 1988. június 15.). Teleki László Intézet Könyvtára.

³⁵ L. többek között Bodáné Pálok Judit: *A magyar kisebbségi törvény megszületésének körülményei.* *Acta Humana. Emberi jogi közlemények*, 1993/12–13. sz. 26–45. p. Györi Szabó Róbert: *Kisebbségpolitikai rendszerváltás Magyarországon a Nemzeti és Etnikai Kisebbségi Kollégium és Titkárság történetének tükrében (1989–1990).* Budapest, Osiris, 1998. 99–151. p.

vezeti formák, kisebbségi önkormányzati jogosítványok, finanszírozás) bemutatására és elemzésére összpontosítunk. A törvény rendelkezéseinek kidolgozása kétségtől rendkívül elhúzódozó folyamat volt, amely egyúttal nem nélkülözte a különböző szabályozási koncepciók és gyakorlati megoldási javaslatok összeütközése kapcsán kialakuló konfliktusokat és kompromisszumokat. Rendkívül fontos jellemzője a törvény-előkészítésnek, hogy az ügy legfontosabb szereplői (a kormány, a Belügy-, az Igazságügy-, a Pénzügyminisztérium, a Nemzetiségi Kollégium és Nemzetiségi Titkárság, utóbb a Nemzeti és Etnikai Kisebbségi Hivatal, a kisebbségi szervezetek, az 1991 elején létrejött Magyarországi Nemzeti és Etnikai Kisebbségek Kerekasztala, valamint a közreműködő szakértők) mind igyekeztek saját partikuláris érdekeiket, elvi-koncepcionális és gyakorlati elképzeléseiket, szempontjaikat érvényesíteni, amelyek hatása végül az elfogadott normaszövegben is tükröződött. A szakirodalomban gyakorta idézett, Bíró Gáspár nevéhez köthető megkülönböztetés szerint a kidolgozás folyamatában két alapvetően különböző elgondolás vetélkedett egymással: a Nemzetiségi Kollégium és Titkárság, utóbb a Kisebbségi Hivatal és a kisebbségi szervezetek körül tetten érhető „autonomisták” a kollektív jogok hangsúlyozásával, a közjogi alapon szerveződő hatékony kulturális autonómia hívei voltak. Ezzel szemben, az elsősorban az igazságügyi tárca által megjelenített „liberális” koncepció a jogrendszer kisebbségbarát működésében, az egyéni jogosítványok biztosításában és az egyesületi alapú öngazgatásban látta a kisebbségek fennmaradásának zálogát.³⁶ Szükséges azonban előrebocsátani, hogy annak ellenére, hogy végül a közjogi alapon szerveződő kisebbségi önkormányzatok mint szervezeti formák kerültek rögzítésre, ez nem jelentette azt, hogy az „autonomista” koncepció egyértelműen, minden szempontból „győzedelmeskedett” volna a normaszöveg megalkotásakor.

Az autonomista koncepció előremutató és a későbbiekre nézve is meghatározó alkotásai voltak a még a Németh-kormány időszakában, a minisztertanács Nemzetiségi Titkársága keretében elkészített tervezet és önkormányzati státútum-modell. Az 1989. novemberi és az 1990. februári változatok a szabad identitásválasztás talaján állva (azaz valamely kisebbséghez tartozás vállalása és kinyilvánítása az egyén kizárólagos és elidegeníthetetlen joga), a leendő törvény személyi körének meghatározását ezzel összhangban nem a „nemzeti, etnikai és nyelvi” kisebbségek, hanem a védelemben részesítendő kisebbségi nyelvek és nyelvjárárok felsorolásában tartották elképzelhetőnek. Szervezeti-intézményi következményük a személyi elvű „szociális és kulturális” kisebbségi önkormányzatok lettek, amelyek tagjait az önkormányzat szervei tartották volna nyilván. A helyi és országos önkormányzatok közhatalmi jogkörrel rendelkező, választott vezető tiszteletét megillette volna a rendeletalkotás joga különböző művelődési, gazdasági kérdésekben és bizonyos kisebbségi jogok vonatkozásában. Határozatait csak az Alkotmánybíróság helyezhette volna hatályon kívül, és felosztatásához az Országgyűlés minősített többségére lett volna szükség. A kisebbségi igények nyomán kedvezményes mandátumszerzési mechanizmust alakított ki a települési önkormányzatban való képviselőbiztosítására is.³⁷ Az autonómia anyagi forrásait a központi költségvetés, az 1990 tava-

³⁶ Bíró Gáspár: *Az identitásválasztás szabadsága*. Budapest, Osiris – Századvég, 1995. 36. p.

³⁷ Bár nem a Titkárság megoldási javaslatát képviselte, de a helyi önkormányzati képviselők és polgármesterek választásáról szóló 1990. évi LXIV. törvény is lehetőségeket teremtett a helyi kisebbségi érdekek intézményes megjelenítésére azzal, hogy rendelkezett a kisebbségi jelöltek és listák kedvezményes helyi mandátumhoz jutásáról. Kisebb-

szán megalapított Magyarországi Nemzeti és Etnikai Kisebbségekért Alapítvány³⁸ pályázatait, valamint a Titkárság költségvetése jelentették volna.³⁹

Bár a Titkárság tervezete számos kérdést nem rendezett megnyugtatóan, az identitásválasztás szabadsága, valamint a személyi elvű, önkormányzatokban kifejeződő kulturális autonómia gondolata tartós maradt a közpolitikai közosság törvényalkotó tevékenységében. Ezt támasztja alá, hogy az 1990. május végén hivatalba lépett, Antall József vezette koalíciós kormány programja (Nemzeti megújulás programja) is magában foglalta az önkormányzatokban megnyilvánuló kulturális autonómia célkitűzését. A demokratikusan megválasztott új parlamenti többség 1990. augusztus elején pedig beiktatta az Alkotmányba a nemzeti és etnikai kisebbségek helyi és országos kisebbségi önkormányzatokhoz való jogát.⁴⁰ A kormány új, szakosított intézményének, a Nemzeti és Etnikai Kisebbségi Hivatalnak (NEKH) a megalakulását követően azonban a kezdeményezést az Igazságügy-minisztérium (IM) vette át – tervezete viszont a Titkársághoz képest ellentétes elgondolásokat tartalmazott. A kisebbségi jogokkal meglehetősen szűkmarkúan bánó koncepció szerint az Országgyűlés határozatban döntött volna arról, hogy „a népszámlálási adatok alapján” mely kisebbségek „minősülnek” nemzeti, illetve etnikai kisebbségeknek. Az IM az egyesületi alapon szerveződő helyi és országos önkormányzatoknak lényegében csupán a kisebbségi törvényben későbbiekben is rögzített, javaslattevő–kezdeményező–véleményező jogosítványokat biztosított volna, egyetértési jogok csak a történelmi települések és építészeti emlékek megőrzésével és ápolásával kapcsolatban lett volna. Az anyagi támogatás egyetlen csatornáját pedig a már említett alapítvány jelentette volna.⁴¹

Az IM utóbbi kormányjavaslatként elfogadott tervezetével szemben az autonomista álláspont felé való közelítésként értékelhető Samu Mihálynak, a NEKH számára 1991 májusában elkészített koncepciója. A személyi hatály pontos megállapítását az IM logikája alapján ez esetben is országgyűlési határozat tartalmazta volna – a parlament azonban nem a népszámlálási adatok, hanem a szubjektívabb „*eddiggi önkifejeződések alapján*” döntött volna a nemzeti és etnikai kisebbségekről. Az egyesületi alap mellett egy másik

sejteljként mandátumhoz lehetett jutni, ha a jelölt elérte a legkevesebb szavazattal mandátumhoz jutó képviselő-jelöltre leadott érvényes szavazatok kétharmadát. Hasonló mechanizmust állapítottak meg a kétszavazatos rendszerben is, a kisebbségi lista esetében. A kedvezményes mandátumhoz jutás e küszöbét a jogszabályt módosító kisebbségi törvény leszállította az érvényes szavazatok felére. A későbbiek során visszaéléseket lehetővé tevő szisztémát a kisebbségi törvény és a kapcsolódó jogszabályok 2005-ös módosításával hatályon kívül helyezték, de a helyébe állított rendszert az Alkotmánybíróság alkotmányellenesnek nyilvánította. Bár a kedvezményes önkormányzati mandátum rendezésére komoly kisebbségi igény mutatkozik, elfogadott és hatályos jogi norma még nem született.

³⁸ L. 1068/ 1990. (IV. 12.) MT határozat kisebbségpolitikai célokat szolgáló alapítványok létesítéséről.

³⁹ Bíró Gáspár: A nemzeti és etnikai kisebbségi törvény tervezetének alapelvei. Minisztertanács Nemzeti és Etnikai Kisebbségi Titkársága, 1989. Uő: A nemzeti és etnikai kisebbségi törvénykönyv tervezete (1989). Uő: A nemzeti, etnikai és nyelvi kisebbségi törvénytervezet alapelvei (Budapest, 1990. február 1.). Teleki László Intézet Könyvtára.

⁴⁰ 1990. évi LXIII. törvény a Magyar Köztársaság Alkotmányának módosításáról. 5. §.

⁴¹ Törvényjavaslat a nemzeti és etnikai kisebbségek jogairól (Igazságügyminisztérium, 1990. december 22.). Teleki László Intézet Könyvtára.

változatban már lehetségesnek tartotta a tagság nyilvántartásával, a közjogi alapú kisebbségi önkormányzatok életre hívását. A helyi kisebbségi önkormányzatok az alapszabályaikban ennek nyilvánított társadalmi szervezetek lettek volna, és az országos tanácsot ők hozhatták volna létre delegálás útján. Az országos szinten minden helyi szerv képviseltette volna magát, de a szavazati jogot a helyi tagságok létszámával arányosan osztották volna ki. A tervezet a kisebbségi önkormányzatok feladat- és hatásköreinek megállapításánál azonban nemigen ment túl az IM-koncepcióban foglaltakon. Releváns elmozdulás egyfelől a jogérvényesítés garanciáinak (kisebbségi ombudsmanhoz fordulás) rögzítésében, másfelől az anyagi támogatás és gazdálkodás részletesebb szabályozásában mutatható ki. A kisebbségi önkormányzatokat a központi és önkormányzati költségvetések, illetve a kisebbségi alapítvány részesítették volna támogatásban, ingatlanjaikkal és ingóságaiikkal önállóan gazdálkodhattak volna, és saját oktatási, kulturális és szociális intézményeket tarthattak volna fenn.⁴²

Valódi autonomista elgondolást jelenített meg a Kisebbségi Kerekasztal 1991. júniusi tervezete. A szövegjavaslat első ízben tett kísérletet a jogalanyok körének behatárolásánál a kisebbség fogalmának meghatározására, de az identitásválasztás szabadságának következetes érvényesítése miatt nem tartalmazott felsorolást. Személyi hatálya nem csupán a magyar állampolgárokra, hanem a legalább öt éve állandó jelleggel, életvitelszerűen az országban tartózkodó és állandó tartózkodási engedéllyel rendelkező külföldiekre is kiterjedt volna. A helyi kisebbségi önkormányzatok létrehozása kapcsán visszatért a Titkárság anyagában szereplő, legitim köztisztületeket eredményező választási elképzeléshez. Régi kisebbségi igény volt, hogy még a következő, 1994-es helyhatósági választások előtt létrehozassanak kisebbségi önkormányzatokat, ezért lehetővé tette az ilyen tárgyú kezdeményezést. A némileg homályos elképzelés szerint a kisebbségi önkormányzati választáson ez esetben azok szavazhattak volna, akiket a választás „érint”. A települési önkormányzati választásokkal együtt rendezett szavazásokon pedig a szavazópolgárok külön kérésre kapták volna meg a kisebbségi szavazólapot. Ugyanezen mechanizmus útján hívták volna életre a több településre kiterjedő kisebbségi önkormányzatokat, míg az országos testületet a helyi testületek és az országos kisebbségi szervezetek delegáltjai alkották volna. A kisebbségi szervek a települési önkormányzatokkal párhuzamosan működő valódi hatalmi központok lettek volna, hatékony véleményezői, egyetértési és részvételi jogokkal, kiegészítve a jogérvényesítés és az anyagi bázis megteremtésének garanciáival. A rendeletalkotási jogkörrel rendelkező országos kisebbségi önkormányzat döntött volna a kisebbség kulturális, oktatási és gazdasági kérdéseiben. A kisebbségek egyenként jogosultak lettek volna önálló intézményrendszer kiépítésére és fenntartására, és ehhez állami források igénybevételeire – a kulturális autonómia magában foglalta a teljes körű képzést az óvodától az egyetemig, kulturális és tudományos intézetet, országos sajtót, kiadót és hírszolgálatot, kisebbségi nyelvű rádió- és televízió-műsört, központi és regionális könyvtárhálózatot és archívumot, országos gyűjtőkörrel rendelkező múzeumi kiállítóhelyet, valamint jogvédő- és jogsegélyszolgálatot.⁴³

A NEKH és a Kerekasztal tárgyalásain 1991. augusztus végére megszülető konszenzusos szövegváltozatban a kisebbségi érdekképviselőt érvényesíteni tudta az elképzelései-

⁴² Kisebbségi törvény tervezete (Nemzeti és Etnikai Kisebbségi Hivatal, Budapest, 1991. május 15.). Teleki László Intézet Könyvtára.

⁴³ Törvénytervezet a nemzeti és etnikai kisebbségek jogairól (Kisebbségi Kerekasztal, 1991. június 6.). Teleki László Intézet Könyvtára.

nek többségét. A tervezet a jogalanyok meghatározásába a kisebbség definícióján és a magyar állampolgárokon túlmenően, immár – némileg szűkítően – azokat az életvitelszerűen az országban élő, állandó tartózkodási engedéllyel rendelkező nem magyar állampolgárokat vonta be, akiknek közösségei legalább harminc éve állandó jelleggel élnek Magyarországon. Jóval kidolgozottabb lett a helyi kisebbségi önkormányzati választás kezdeményezése, amely szavazás általánosan, minden választópolgár által történt volna, és a testület mandátuma a következő helyhatósági választásokig szólt volna. Ezt követően, a helyi kisebbségi önkormányzatokat a településekkel együtt választották volna – külön törvényben foglaltak szerint. A több közigazgatási egységre kiterjedő kisebbségi önkormányzatot ezentúl a területi jelzővel illették, választása és jogállása tulajdonképpen megegyezett a helyi szintjével. Szintén jóval kimunkáltabbá vált az országos kisebbségi önkormányzat létrehozása: négy évre történő megalakítását kisebbségi önkormányzatok, vagy azok hiányában kellő számú egyesületi tag is kezdeményezhette. Az országos szerv közgyűlésébe az egyesületi tagsággal, valamint a kisebbségi önkormányzatra leadott szavazatokkal arányosan delegálhattak volna tagokat a civil és az önkormányzati formációk. Összességében a kisebbségi önkormányzati rendszer a települési önkormányzati struktúrától független, önálló, hatékony struktúra lett volna, a kulturális autonómia érdekében szükséges döntési, véleményezési, egyetértési, delegálási és intézményalapítói, -fenntartói jogokkal. A tervezet tartalmazta továbbá a jogorvoslati és az anyagi források biztosításának mechanizmusait is.⁴⁴

Ez az 1991. őszi változat azonban a maga teljességében nem került elfogadásra, a későbbiekben, a szövegben bekövetkezett „*változások eredményeképpen a kisebbségi törvény – a nemzetközi jogból kölcsönvett kifejezéssel élve – soft law-vá alakult, vagyis ténylegesen kikényszeríthető jogok helyett inkább csak általános követelményeket, kívánalmakat fogalmazott meg.*”⁴⁵

Az államigazgatási egyeztetések, a különféle tárcaérdekek érvényesítése és megszülető kompromisszumok következtében a kisebbségi törvénytervezet számos vonatkozásban alapvető változáson ment keresztül a továbbiakban. Személyi hatálya csupán a magyar állampolgárookra terjedt ki, a kisebbség-definíciót kiegészítették a százéves (háromgenerációs) honosság követelményével, valamint a finanszírozás szempontjából szükséges, nyitott taxáció, azaz a nemzeti és etnikai kisebbségek felsorolásának alkalmazásával. A listából kikerülő zsidóság igénye nyomán megegyezés született a kör bővítésének eljárásról, azaz ezer választópolgár népi kezdeményezésének előfeltételéről. A Belügyminisztérium (BM) sikerrel vitte keresztül elképzelését, amikor a helyi kisebbségi önkormányzati rendszert szinte teljes egészében a települési önkormányzati szisztémába integrálta, felszámolva ezzel a párhuzamos lokális hatalmi központokat. E szerint a helyi önkormányzati képviselők és polgármesterek választásán, amennyiben a települési önkormányzati képviselők több mint felét kisebbségi jelöltként választották meg, akkor kisebbségi települési önkormányzatot, ha egyharmadát, akkor ún. kisebbségi önkormányzati csoportot (későbbi elnevezéssel közvetett kisebbségi önkormányzatot) alakíthattak. Az akkori ellenzéki pártok egyébként aggályosnak tartották a települési kisebbségi önkor-

⁴⁴ Törvénytervezet a nemzeti és etnikai kisebbségek jogairól (1991. augusztus 30.). Teleki László Intézet Könyvtára.

⁴⁵ Kaltenbach Jenő előadása. In: Tamás Kincső – Tóth Ágnes – Vékás János (szerk.): *Tíz éves a kisebbségi törvény*. Szakmai konferencia, Néprajzi Múzeum Budapest, 2003. október 7–9. Budapest, Nemzeti és Etnikai Kisebbségi Hivatal, 2004. 20. p.

mányzati formát, amihez viszont a kormányoldal ragaszkodott, „mert ez testesíti meg a területi igazgatási autonómiát.”⁴⁶ A BM eredeti koncepciója kiiktatta volna a településrészi (utóbb közvetlen) kisebbségi önkormányzati választást, amely azonban az Országgyűlés elé kerülő törvényjavaslatban már ismét benne szerepelt. Nem teljesült viszont a kisebbségi szervezetek azon igénye, hogy még az 1994-es helyhatósági választások előtt közvetlenül létrehozassanak kisebbségi önkormányzatokat. Szintén nem kaphattak szerepet a kisebbségi szervezetek az országos önkormányzat korábban elgondolt, delegálásos úton való létrehozásában, amelyet a törvényjavaslat tárgyalásának parlamenti szakaszában a pártok képviselői egy közvetett, elektorok útján történő választással váltottak fel. A kisebbségi önkormányzatok jogosítványai, feladat- és hatáskörei a korábbiakhoz képest felpuhultak, döntési, egyetértési, véleményezési és delegálási jogaik, intézményalapítási és -fenntartási lehetőségeik beszűkültek, és a kulturális autonómiával kapcsolatban pedig a feltételes, nem kötelező erejű és nem kikényszeríthető, valamint a más jogszabályok körébe utaló rendelkezések nyertek teret.

A magyarországi kisebbségi autonómia főbb kérdései

A közel öt éves előkészítés után, az Országgyűlés 1993. július 7-én, 96,5%-os többséggel fogadta el a nemzeti és etnikai kisebbségek jogairól szóló 1993. évi LXXVII. törvényt, amely koncepciójában, a kisebbségi önkormányzatokban kifejeződő személyi elvű kulturális autonómiát hivatott megjeleníteni. A modellválasztással a döntéshozók a sajátos magyarországi nemzeti-etnikai viszonyokhoz, nevezetesen a kisebbségek relatíve csekély létszámához, szétszórott településszerkezetéhez és szórvány-jellegéhez kívántak igazodni. A rendszer fő feladata az előrehaladott asszimilációs folyamatoknak, a kisebbségi nyelvek térvesztésének, a kisebbségi kötıdésnek meglazulásának a lassítása, megállítása és esetleges visszafordítása lett. E téren a mérleg inkább pozitívnak látszik, hiszen a legutóbbi, 2001-es magyarországi népszámláláson – a románokat kivéve – emelkedett a magukat valamely nem magyar nemzetiséghez sorolók száma, bár az anyanyelvi mutatók mind ezeknél csekélyebb értékeket hoztak ki.⁴⁷ A nemzetiségi identifikáció megerősödésében kétségkívül meghatározó szerepe lehet – többek között – a megváltozott kisebbségpolitikai szemléletnek, a megalkotott jogszabályi rendelkezéseknek, valamint a létrejött kisebbségi önkormányzati rendszernek. A megválasztott kisebbségi önkormányzatok száma ciklusról ciklusra növekszik: 1994-ben és az 1995-ös pótválasztásokon összesen 817,

⁴⁶ L. Józsa Fábrián (Magyar Demokrata Fórum). Jegyzőkönyv az Országgyűlés emberi jogi, kisebbségi és vallásügyi bizottságának 1993. február 4-én, csütörtökön, a Parlament főemeleti termében megtartott üléséről. 41. p. Érdekeség, hogy a törvényjavaslat-hoz utóbb érkezett olyan, a magyarországi kisebbségi sajátosságokat figyelmen kívül hagyó módosító javaslatok is, amelyek szerint a legalább 400 ezer főt meghaladó létszámú, az országban egy összefüggő területen többséget alkotó kisebbségek igényt tarthatnak a nemzeti önrendelkezés, vagy 200 ezer fő és összefüggő tömbterület esetén a területi közgazgatási autonómia jogára. L. a 9379. és 10650. sz. módosító javaslatokat.

⁴⁷ Kozma István: A magyarországi mikrokisebbségekről. In: Kovács Nóra – Szarka László (szerk.): *Tér és terep. Tanulmányok az etnicitás és az identitás kérdésköréből II.* Budapest, Akadémiai Kiadó, 2003. 345. p. Szarka László: A 2001. évi magyarországi népszámlálás nemzetiségi adatairól. In: Kovács – Szarka: i. m. 414. p.

1998-ban 1364, 2002-ben pedig 1842 jött létre helyi szinten.⁴⁸ A kisebbségi önkormányzatok számának impozáns mértékű növekedése mellett azonban a törvény alkalmazásának, a tényleges működés folyamataiban számos probléma került idővel a felszínre, amelyek politikai és jogi megoldásokra szorultak. Ezek hatására már 1997-ben kezdetét vette a kisebbségi törvény átfogó módosításának előkészítése – akkoriban a munkálatok még csupán a jogszabályi rendelkezések továbbfejlesztésére irányultak. Az 1998–1999-es, majd a 2002–2003-as helyi, fővárosi és országos kisebbségi önkormányzati választások kedvezőtlen tapasztalatai ráirányították a szereplők figyelmét, hogy bizony a választójog területe is korrekcióra szorul.⁴⁹ Az 1998–2002-es kormányzati ciklusban a munkák középpontjában az Országgyűlés illetékes, Emberi jogi, kisebbségi és vallásügyi bizottsága keretében létrehozott ad hoc bizottság állt, amelyet Hargitai János (Fidesz–Magyar Polgári Párt) vezetett. A törvénymódosítás előkészületei a továbbiakban csak a 2003-as fővárosi és országos kisebbségi önkormányzati választások után gyorsulhattak fel, amelyek eredményeképpen egy évvel később, 2004 márciusában került a törvényjavaslat az Országgyűlés elé. Ekkor már nem csupán a kisebbségi joganyag továbbfejlesztésének, a visszaélések kiküszöbölésének szándéka indította a döntéshozókat a módosítás felé, hanem az ország uniós csatlakozásával előállt alkotmányos kényszer is, mivel 2004. május elsejétől nem volt pontosan rögzítve, hogy a kisebbségi önkormányzati választásokon kik gyakorolhatják az aktív és passzív választójogot.⁵⁰ A törvényjavaslat parlamenti szakasza az egykori kisebbségi törvényéhez hasonlóan, a normaszövegben alapvető változásokat eredményezett és ugyancsak elhúzódtott, mert az elfogadott, kihirdetett és hatályba lépett jogszabály csak 2005 őszére születhetett meg.⁵¹ A továbbiakban a kulturális autonómia legfőbb kulcskérdéseit tekintjük át a kisebbségi törvény és a későbbi módosításainak fényében.

1. A személyi hatály

Miként azt az előzőekben láthattuk, az ügy szereplőinek az egyik legkomolyabb nehézséget az érintett személyi kör, a kisebbségi népesség behatárolása jelentette a kisebbségi törvény előkészítése során. A kisebbségi törekvések ellenére a törvény jogalanyai csupán a magyar állampolgárok lettek, és ez a későbbiekben sem változott. Bár a 2004-es törvényjavaslat kiterjesztette volna a személyi hatályt az Európai Unió más tagországainak

⁴⁸ Mayer Éva (szerk.): *Kisebbségek Magyarországon 2004–2005*. Budapest, Nemzeti és Etnikai Kisebbségi Hivatal, 2005. 14. 179. p. Vö. Demeter Zayzon Mária (szerk.): *Kisebbségek Magyarországon 1999*. Budapest, Nemzeti és Etnikai Kisebbségi Hivatal, 2000. 44–45. p. Mayer Éva (szerk.): *Kisebbségek Magyarországon 2002–2003*. Budapest, Nemzeti és Etnikai Kisebbségi Hivatal, 2004. 32–33. p.

⁴⁹ Mayer Éva: Országgyűlés előtt a Kisebbségi Törvény és a nemzetiségi választások módosítása. Interjú Heizer Antallal, a Nemzeti és Etnikai Kisebbségi Hivatal elnökével. *Barátság*, 2004. április 15. 4202. p. A kormány 1998 elején még számolt is a kisebbségi törvény megfelelő módosításával. L. MEH közlemény a Kormány 1998. évi I. félévi jogalkotási tervéről. *Magyar Közlöny*, 1998/8. sz. 1998. február. 11.

⁵⁰ L. 2002. évi LXI. törvény a Magyar Köztársaság Alkotmányáról szóló 1949. évi XX. törvény módosításáról. 7. §.

⁵¹ 2005. évi CXIV. törvény a kisebbségi önkormányzati képviselők választásáról, valamint a nemzeti és etnikai kisebbségekre vonatkozó egyes törvények módosításáról.

állampolgáira, valamint a menekültként, bevándoroltként vagy letelepedettként elismert személyekre, de a parlamenti pártok politikai kompromisszuma mindezt felülírta 2005 tavaszán, és a jogalkotó visszatért a magyar állampolgárok személyi köréhez. Hott a népszámlálás és a kutatások rávilágítottak arra, hogy a kisebbségek körében igen jelentősek a migrációs folyamatok, körükben az országos átlagot meghaladó a külföldön születettek és a nem (csak) magyar állampolgárok aránya.⁵² Így viszont a törvény nemigen alkalmazkodik a megváltozott társadalmi realitásokhoz, az uniós csatlakozással várhatóan erősödő migrációs folyamatok hatásához.

A negatív történelmi tapasztalatok nyomán a kisebbségi képviselők elutasítottak a személyi elvű autonómiához kapcsolódó minden jellegű nyilvántartásba vételt, így viszont a törvény személyi köre az alkalmazott egyéb megoldásokkal – a kisebbségek definíciójával,⁵³ a kisebbségek⁵⁴ és a kisebbségi nyelvek⁵⁵ felsorolásával – sem igen lett legalább nagyságrendileg megfogható. Nem lehetett továbbá érvényesíteni az Alkotmány azon rendelkezését sem, amely szerint a kisebbségek joga a helyi és országos önkormányzatok létrehozása – más megoldás nem lévén, a jogalkotó így kénytelen volt az identitásválasztás szabadságát és az általános választójogot elsőbbségben részesíteni 1994–2004 között.⁵⁶ A választásokon idővel megmutatókozó visszaélések, az etnobiznisz kiküszöbölését a döntéshozók az aktív és passzív választójog együttes korlátozásával látták utóbb kivitelezhetőnek – komoly politikai és szakmai vitát generálva. A nyilvántartásba vétel azonban csak a választójog gyakorlását érinti – összeállítását és kezelését kezdetben a kisebbségek megnyugtatására, az országos önkormányzat által megválasztott bizottságokra bízták volna. Az országos önkormányzat azonban nyilvánvalóan a saját újraválasztásában érdekelt, ezért e megoldás a rendkívül érdektagolt kisebbségek esetében

⁵² A külföldön születettek aránya 2001-ben a ruszinoknál elérte a népcsoport 55%-át, a románoknál és az ukránoknál közel 50%-át, a bolgároknál és a lengyeleknél 42%-át, a szerbeknél 38%-át, az örményeknél 31%-át, míg a görögöknél a kisebbség 19,5%-át. Jóval kisebb arányban, de az ezer főt meghaladó számban képviseltek magukat a horvátok, a németek és a szlovákok körében. L. Tóth Ágnes – Vékás János: Mit hoz a jövő? *Kisebbségkutatás*, 2004/4. sz. 543. p. Továbbá a kisebbségi nemzetiséget és/vagy anyanyelvet bevallók körében a nem magyar állampolgárok aránya a tizenhárom elismert kisebbség többsége esetében meghaladja a 20%-ot. L. Mayer: *Kisebbségek Magyarországon 2004–2005*, i. m. 177. p.

⁵³ „1. § (2) E törvény értelmében nemzeti és etnikai kisebbség (...) minden olyan, a Magyar Köztársaság területén legalább egy évszázada honos népcsoport, amely az állam lakossága körében számszerű kisebbségben van, tagjai magyar állampolgárok és a lakosság többi részétől saját nyelve és kultúrája, hagyományai különböztetik meg, egyben olyan összetartozás-tudatról tesz bizonyosságot, amely mindezek megőrzésére, történelmileg kialakult közösségeik érdekeinek kifejezésére és védelmére irányul.”

⁵⁴ „61. § (1) E törvény értelmében Magyarországon honos népcsoportnak minősülnek: a bolgár, a cigány, a görög, a horvát, a lengyel, a német, a román, a ruszin, a szerb, a szlovák, a szlovén és az ukrán.”

⁵⁵ „42. § E törvény értelmében kisebbségek által használt nyelveknek számít a bolgár, a cigány (romani, illetve beás), a görög, a horvát, a lengyel, a német, az örmény, a román, a ruszin, a szerb, a szlovák, a szlovén és az ukrán nyelv.”

⁵⁶ 1994. évi LXI. törvény a Magyar Köztársaság Alkotmányáról szóló 1949. évi XX. törvény módosításáról. 2. §.

komplett érdekcsoportok kiszorításának veszélyét idézte fel. A pártok kompromisszuma e téren utóbb visszatért ahhoz a kisebbségi törvény 1991. őszi tárcaegyeztetése során felbukkanó elképzeléshez, amely szerint a kisebbségi választói névjegyzéket a helyi jegyző, jelen esetben a helyi választási iroda vezetője (többnyire tehát a jegyző) fogja kezelni – de a kisebbségi kötődés megítélésében döntési jogosítvány nélkül.

A személyi hatály kérdéskörénél az egyik legvitathatóbb elem a kisebbség-definíció és ezen belül is a megkövetelt százéves honosság szükségessége. A honos népcsoportok taxációjának tükrében ugyanis esetlegesnek tűnik az időtartam megválasztása.⁵⁷ További kérdéseket vet fel a nyelvi felsorolás és nyelvhasználat, amely a kisebbségi nyelvet nem ismerő, magukat magyar anyanyelvűnek, de nemzetiségükben, kulturális szokásaikban kisebbségi kötődésűnek valló állampolgárookra így nem lehet érvényes. Problémás a cigány nyelv kategóriája is, illetve nem történik utalás a cigányságnak többségében magyar anyanyelvűre sem.⁵⁸ A kisebbségi törvény 2005-ös módosítása nem változtatott sem a definíción, sem a kisebbségi és nyelvi felsoroláson.

2. A kisebbségi önkormányzatok keletkezése

Az alaptörvénynek a kisebbségeket államalkotó tényezőnek nyilvánító deklarációjának, illetve a kisebbségi törvény preambulumban megfogalmazott célkitűzésnek, a személyi elven alapuló kulturális autonómiának lett intézményes-államszervezeti következménye a kisebbségi önkormányzati rendszer. Az Alkotmány 68. § (4) bekezdése a kisebbségi önkormányzati rendszer két, helyi és országos szintjéről beszél. Az előbbi szint vonatkozásában a kisebbségi törvény három típust különített el: kisebbségi települési, közvetett és közvetlen módon létrejövő helyi kisebbségi önkormányzatokat. Az előbbi kettő a települési önkormányzathoz kötődő forma, de amíg a kisebbségi települési önkormányzat a kisebbségek által relatív vagy abszolút többségben lakott településeken bevett típusnak bizonyult, addig a közvetett struktúra inkább kihasználatlan maradt. Mindazonáltal a 2005-ös módosítás mindkét formát megszűntette – holott az eredeti, 2004-es törvényjavaslat még számolt a helyi autonómiát lehetővé tevő típus megtartásával. A harmadik és legelterjedtebb, közvetlen típus választópolgári kezdeményezésre, településméretre (és nem a nehezen megállapítható helyi kisebbségi számarányokhoz) igazodóan differenciált létszámban és érvényességi küszöbvel, a települé-

⁵⁷ A törvény-előkészítés során született, 1992. májusi megállapodásban rögzített tizenhárom nemzeti és etnikai kisebbség körének bővítését már akkoriban is el kívánták érni (olaszok, vendek, bunyevácok) – sikertelenül. A törvény hatálybalépése után, a 2001 tavaszán hitelesített macedón kezdeményezés (1/2001. [V. 7.] OVB határozat) nem tudott a parlamenti, döntési szakaszba jutni, míg a rendkívül vitatható hun kisebbségi próbálkozást az Országgyűlés 2005. április végén leszavazta. 2005 őszétől több, az Országos Választási Bizottság által hitelesített, de egyelőre bizonytalan kimenetelű kezdeményezés is megindult a hivatalos nemzeti-etnikai kisebbségi státusz elnyeréséért: a zsidók (38/2005. [X. 20.] OVB határozat), az oroszok (84/2006. [III. 9.] OVB határozat) és a horvátokhoz sorolt bunyevácok (221/2006. [IV. 18.] OVB határozat) részéről. A zsidó kisebbségi kezdeményezés élénk közéleti vitát is kiváltott a Magyarországon domináns és jelen lévő zsidó identitásformákról. Az esetlegesen új hivatalos kisebbséggé válás döntésének szakmaiságát erősítendő, a kisebbségi törvény 2005-ös módosítása előírta, hogy az eljárás során szükséges kikérni a Magyar Tudományos Akadémia elnökének állásfoglalását.

⁵⁸ Majtényi Balázs: A magyarországi kisebbségi önkormányzati rendszer elvei és működése. *Fundamentum*, 2001/3. sz. 35–36. p.

si önkormányzati választás alkalmával, általánosan, minden választópolgár részvételével hozhattak létre. A kisebbségi jelöltek és elképzeléseket többnyire nem ismerő választópolgárok nagyarányú szimpátiaszavazatai jelentős befolyást gyakoroltak a kisebbségi közösségek belső viszonyaira, amelyeket csak súlyosbított az ábécé-preferencia torzító hatása. A kisebbségi önkormányzati szavazólapon ábécé-sorrendben szereplő jelöltek közül ugyanis kedvezőbb pozícióból indulhattak az elöl állók.⁵⁹ A kisebbségi törvény korlátozta a szavazók választási lehetőségét is, mivel kimondta, hogy a közvetlen úton létrejövő, helyi kisebbségi önkormányzat csak akkor jöhet létre, ha a települési önkormányzat képviselő-testületéből nem alakult közvetett típus. A keletkezés részletes szabályaival szemben nem tartalmazott vizsont utalást a közvetlen kisebbségi önkormányzatok megszűnésének módjaira.⁶⁰ Közismert és súlyos probléma volt a második önkormányzati ciklusban megjelenő etnobiznisz, a joggal való visszaélés jelensége, amelyre a megoldást a döntéshozók a választójog korlátozásában, a már említett kisebbségi választói névjegyzék kialakításában találták meg, de ezzel a kisebbségi közösségek többsége nem értett egyet.⁶¹ A választói névjegyzéket elutasítók javaslatai inkább csak a választhatóságot, a passzív választójog gyakorlását szigorították volna, amelyet a 2005-ös módosítás a jelöltek nyilatkozattételi kötelezettségével szintén megvalósított. Alkotmányossági aggályokat vet viszont fel, hogy a soron következő választásokon jelöltek kizárólag szervezetek állíthatnak, és nem indulhatnak független jelöltek. Kétséges továbbá, hogy a bevezetett választói regisztráció el fogja-e érni a célját, képes lesz gátat szabni a vélhetően nem kisebbségekhez tartozók térnyerésének.

A kisebbségi törvény eredetileg nem rendelkezett a kisebbségi önkormányzati közép-szint létrehozásáról, holott a kisebbségek körében komoly törekvés mutatkozott ez irányban. Bár a törvény az országos önkormányzat feladatául szabta a megyei szintű érdekvépviselet ellátását, ez viszont a nem megfelelő jogszabályi háttér következtében nem igazán valósulhatott meg. A kapcsolódás leginkább a helyi kisebbségi önkormányzatokból összeállt egyesületek révén alakulhatott ki. A kisebbségi érdekek területi szinten való megjelenítésén túl, érvként volt felhozható, hogy a kisebbségi önkormányzatoknak nemigen lehetett befolyása a megyei fenntartásban működő közművelődési és (főleg közép-fokú) oktatási intézményekre. A középszint hiányát időközben egyetlen egy helyen pótolták, mégpedig a fővárosban, ahol komoly igény volt az amúgy is budapesti és nem kerületi keretekben szerveződő kisebbségek részéről, hogy beleszólhassanak a fővárosi szintű döntésekbe. Egy 1994-es módosítás szerint a fővárosi kisebbségi testületeket az országoshoz hasonlóan, electorok útján hozták létre.⁶² Régi kisebbségi igény teljesült te-

⁵⁹ Rátkai Árpád: A kisebbségi önkormányzatok legitimációhiánya. *Regio*, 2000/3. sz. 118–121. p.

⁶⁰ A kisebbségi képviselő-testület feloszlása, feloszlása vagy létszámának megkí-vánt alá csökkenése esetén egy 1999-es módosítás (1999. évi LXV. törvény) lehetőséget teremtett az időközi kisebbségi önkormányzati választás megtartására.

⁶¹ Eiler Ferenc: Törekvések a kisebbségi önkormányzati választások reformjára 1998–2004. In: Kovács Nóra – Osvát Anna – Szarka László (szerk.): *Tér és terep. Tanulmányok az etnicitás és az identitás kérdésköréből III.* Budapest, Akadémiai Kiadó, 2004. 219–220. p.

⁶² 1994. évi LXII. törvény a helyi önkormányzati képviselők és polgármesterek vá-lasztásáról szóló 1990. évi LXIV. törvény módosításáról. 47. §. L. továbbá Bársony Já-nos: A kisebbségi önkormányzatok létrehozásának lehetőségei Budapesten. In: Egyed Albert – Tokaji Nagy Erzsébet (szerk.): *Kisebbségek és önkormányzat.* Budapest, Minoritás Alapítvány, 1994. 113. p.

hát a területi (megyei és fővárosi) kisebbségi önkormányzat intézményének 2005-ös rögzítésével, amelyet közvetett módon, elektorok útján, arányos-listás rendszerben fognak életre hívni először 2007 márciusában.

Nem volt minden problémától mentes az országos kisebbségi önkormányzatok megválasztása sem az elmúlt évek során. A testületet szintén közvetett módon, elektorok útján hozták létre: az elektorok gyűlése eredetileg akkor volt határozatképes, ha a megválasztott elektoroknak legalább háromnegyede és legalább tizennégy fő részt vett rajta. A határozatképesség rendkívül magasan való megállapítása nem tette viszont lehetővé az etno-biznisz által tömegesen elsőként érintett kisebbség, a románység országos önkormányzatának megalakítását 1999-ben. A már idézett törvénymódosítás (1999. évi LXV. törvény) ezért leszállította a küszöböt a megválasztott elektorok felére, és lehetőséget biztosított a gyűlés újbóli megtartására.⁶³ Az Országos Cigány Önkormányzat megválasztásának 2003. eleji, első kísérlete azonban rávilágított arra a sajátos körülményre, hogy nem tisztázott a határozatképesség biztosításának időpillanata, azaz a gyűlés mely időpontjában kell meglennie a megkívánt létszámnak. További problematikus elemnek bizonyult az országos kisebbségi önkormányzat létrehozása kapcsán a többségi és nem arányos, a helyi szinten is alkalmazott kislistas választási rendszer, mivel alkalmas volt több, megosztott kisebbség esetében a versengő civil szervezetek egymással szembeni kiszorítására és marginalizálására. Ez utóbbi helyébe a 2005-ös módosítás arányos-listás szisztémát vezetett be, amely remélhetőleg lehetővé teszi a kisebbségeken belüli különböző nézetek és érdekek intézményes megjelenítését és megvitatását.

3. A kisebbségi önkormányzatok feladat- és hatásköre

A célul kitűzött, kisebbségi kulturális autonómia megvalósulása szempontjából nem csekély tényező, hogy az autonómia letéteményeseiként funkcionáló különböző szintű kisebbségi önkormányzatoknak milyen jogosítványok, milyen feladat- és hatáskörök állnak rendelkezésükre, amelyeket a megválasztott kisebbségi képviselők az adott közösség szolgálatába tudnak állítani. A kisebbségi törvény és a kapcsolódó jogszabályok formálisan önkormányzatokról szólnak, de kérdéses, hogy a valódi önkormányzás a tartalmi kérdések szabályozásában, illetve a tényleges működés során érvényesül-e. Érdemes felidézni a helyi önkormányzatokról szóló 1990. évi LXV. törvény általános szabályait, amelyek szerint az önkormányzatok a feladat- és hatáskörükbe tartozó, helyi közügyekben önállóan járnak el. A jogszabályi keretek között önállóan szabályozhatják, és egyedi ügyekben igazgathatják a helyi közügyeket: döntéseiket az Alkotmánybíróság és a bíróság kizárólag jogszabálysértés esetén bírálhatja felül. Alapvető fontosságú, hogy az önkormányzat önként vállalhatja minden olyan közügy megoldását, kezelését, amelyet jogszabály nem utal más szerv hatáskörébe, ez esetben az önkormányzat mindent megtehet, ami nem sért valamely jogi normát. Mindezen önkormányzati jellemzők a kisebbségi önkormányzatok esetében nem, vagy csak korlátozott mértékben állnak fenn: a kialakított szabályozás több vonása az önkormányzati modellt követi, de tartalmi értelemben, a kisebbségi önkormányzatok feladat- és eszközrendszerének tekintetében nem beszélhe-

⁶³ A történekről I. Demeter: i. m. 144–145. p. Petrusán György – Martyn Emília – Kozma Mihály: *A magyarországi románok*. Budapest, Útmutató, 1999. 115–116. p. Riba István: *Minority self-governments in Hungary. The Hungarian Quarterly*, 155. sz. (1999. ősz). 83–84. p.

tünk valódi önkormányzatokról.⁶⁴ A kisebbségi szervezeteknek a kisebbségi önkormányzatok jogállására, feladat- és hatáskörére vonatkozó, eredeti, erős közjogi autonómiákról vallott elképzelései kétségkívül áldozatul estek a törvény-előkészítés érdekküzdelseinek és kompromisszumainak. Ezen a helyzeten a kisebbségi törvény 2005-ös módosítása kívánt változtatni. A kisebbségi önkormányzatok számára ugyanis addig nem voltak megállapítva minimálisan ellátandó, kötelező feladatok, illetve újabb feladat- és hatásköröket sem vállalhattak, hanem csupán átruházás révén részesülhettek újabb reszortokban. A helyi és országos kisebbségi önkormányzatok jogosítványainak többsége meglehetősen gyenge, amelyek tekintélyes részéhez nem is feltétlenül szükséges az önkormányzati forma. A helyi kisebbségi önkormányzatok kétségkívül legerősebb jogosítványai lényegében negatív jogok: a helyi közoktatás, a média, a hagyományápolás és a kultúra, a kollektív nyelvhasználat (2005-től a sajtó, a hagyományápolás, kultúra, nyelvhasználat), valamint a „történelmi települések” építészeti emlékei megőrzésének és ápolásának kérdésköreit érintő, települési önkormányzati rendelethez, illetve a kisebbségi intézmény vezetőinek kinevezéséhez, a kisebbséghez tartozók képzésére is kiterjedő önkormányzati döntéshez a kisebbségi önkormányzat harminc napon belül közölt egyetértése szükséges, azaz ezen időszakban vétőjogot gyakorolhat. Az egyetértési jogával viszont a jogszabály értelmében nem élhet a kisebbségi önkormányzat, ha az adott önkormányzati döntést nem rendeleti formában hozták meg. Ráadásul az egyetértési jog konkrét tartalma is tisztázatlan volt egy ideig. A helyi kisebbségi önkormányzati jogok többsége a települési önkormányzattal való viszonyrendszerben nyert megfogalmazást, így a kisebbségi önkormányzat lehetőségei, érdekvéonyesítő képessége, és a kisebbségi kulturális autonómia jövőbeli sorsa nagymértékben függ a települési önkormányzat hozzáállásától, együttműködési készségétől és annak lehetőségeitől. A kulturális autonómia megerteremtését szolgálja az a rendelkezés, amely szerint a helyi kisebbségi önkormányzat saját hatáskörében – a megfelelő források keretei között – intézményt vehetett át, alapíthatott és tarthatott fenn, különösen a helyi közoktatás, írott és elektronikus média, hagyományápolás és közművelődés területein, de a részletszabályok megalkotására még évekig várni kellett. Intézményeket az országos önkormányzat is létrehozhat és meghatározhatja ezek szervezeti és működési szabályait. Ezek a jogok leginkább a különböző kulturális-oktatási intézmények (színház, múzeumi kiállítóhely, országos gyűjtőkörrel rendelkező közgyűjtemény, könyvtár, művészeti, tudományos intézet, kiadó, országos hatáskörű közép- és felsőfokú oktatási intézmények) alapítására és fenntartására vonatkoznak. A helyi kisebbségi önkormányzatokhoz hasonlóan – a rögzített véleményezési és részvételi jogosítványok mellett –, a legerősebb jogosítványa az egyetértési jog gyakorlása, amellyel az alsók- és középfokú oktatás törzsanyagának kialakításakor, valamint az adott kisebbség történelmi településeinek és építészeti emlékeinek megőrzésével és ápolásával kapcsolatos jogszabályalkotás esetén (utóbb a közoktatási törvény végrehajtási rendelete esetében is) élhetett – anélkül azonban, hogy tisztázva lenne a „történelmi település” kategóriája, vagy esetleg tételes felsorolás lenne ezen települések köréről.

További észrevételt tesz szükségessé a legnépesebb kisebbség, a cigányságnak a többi nemzeti és etnikai kisebbségtől jelentős részben eltérő helyzete. Az országos átlaghoz ké-

⁶⁴ Pálné Kovács Ilona: A kisebbségi önkormányzatok jogállása. In: Csefkó Ferenc – Pálné Kovács Ilona (szerk.): *Kisebbségi önkormányzatok Magyarországon*. Budapest, Osiris – MTA Kisebbségkutató Műhely – MTA Regionális Kutatások Központja, 1999. 41. p. Walter Tibor: Német kisebbségi önkormányzatok Baranya megyében. *Magyar Közigazgatás*, 2001/12. sz. 744. p.

pest rer.dkívül kedvezőtlen társadalmi-gazdasági mutatók felvetik azt a kérdést, hogy a leginkább a hátrányos pozícióban lévő, sok esetben alapvető emberi jogainak érvényesítése terén is akadályokba ütköző, azaz hátrányos megkülönböztetést elszenvedő cigányság domináns igényei, szükségletei mennyire harmonizálnak a kisebbségi törvényben megfogalmazott kulturális autonómia célkitűzésével. Kérdés tehát, hogy a zömében a társadalmi-gazdasági integrációban, az életkörülményeik és szociális mutatóik jelentős mértékű javításában, a marginalizálódás felszámolásában érdekelt kisebbség törekvéseit mennyire szolgálhatják a biztosított egyéni és kollektív kisebbségi jogok, valamint a kialakított kisebbségi önkormányzati rendszer. A kutatások rávilágítottak arra, hogy a cigány kisebbségi önkormányzatok többsége a lakosság kedvezőtlen társadalmi-gazdasági helyzetéből adódóan szociális kérdésekkel, az életkörülmények javításával, a szociális gondok enyhítésével kénytelen foglalkozni, illetve így releváns politikai törekvéssé válik körükben a szociális ügyekben való döntéshozatali autonómia kialakítása, amely viszont már kívül esik a kisebbségi törvény és a kapcsolódó joganyag céljain.⁶⁵

A kisebbségi kulturális autonómia bizonyos mértékű jogi feltételei – a kisebbségi törvény fenti rendelkezései mellett – a rendszerváltás óta adottak Magyarországon, azaz az állami oktatási monopólium megszüntetésével szabadon lehet magánoktatási formákat szervezni, kulturális-tudományos intézményeket létrehozni, illetve sajtótermékeket kiadni. A kulturális autonómiához elengedhetetlen intézmények létrehozásával és működtetésével azonban a kisebbségi civil szervezetek és a későbbiekben a kisebbségi önkormányzatok csak elenyésző számban tudtak élni (pl.: pécsi Horvát Intézet, Horvát Színház, békéscsabai Magyarországi Szlovákok Kutatóintézete). Az oktatási intézmények vonatkozásában, 2002–2003-ban változott a helyzet, ugyanis a közoktatási törvény – és utóbbi esetben a kisebbségi törvény – módosításai (2002. évi XXI. és 2003. évi LXI. törvények) igyekeztek javítani az intézményalapítás, -fenntartás és -átvétel feltételeit, szabályait leginkább az országos kisebbségi önkormányzatok számára, kitérve a finanszírozás és a dolgozók státuszának kérdéseire is.⁶⁶ A kisebbségi kulturális intézmények létesítésének, fenntartásának és átvételeinek feltételeit pedig a kisebbségi törvény 2005-ös módosítása tartalmazta – a kisebbségi önkormányzatok feladatainak és működésének körültekintőbb rögzítése mellett. Nem elhanyagolható szempont, hogy az idézett jogszabályváltozások következtében némileg javult a kisebbségi önkormányzatok működésének anyagi és infrastrukturális háttere is. Megemlítendő, hogy az egyéb finanszírozási csatornák mellett a költségvetés 2003-tól támogatja a kisebbségi intézmények átvételét és fenntartását.

⁶⁵ L. Kállai Ernő: *Helyi cigány kisebbségi önkormányzatok Magyarországon*. Budapest, Gondolat – MTA Etnikai-nemzeti Kisebbségkutató Intézet, 2005. 124–125. p. Molnár Emília – Schaffl, Kai A.: A helyi roma/cigány kisebbségi önkormányzatok tevékenysége és céljai Magyarországon 2000–2001-ben. *Szociológiai Szemle*, 2003/1. sz. 95–96. p.

⁶⁶ A tapasztalatok azt mutatják, hogy a törvényt módosítások ténylegesen is javították az intézmény-átvétel feltételein. A Magyarországi Németek Országos Önkormányzata 2004 nyarán vette át a pécsi Koch Valéria Óvoda, Általános Iskola és Gimnázium, illetve a pilisvörösvári Német Nemzetiségi Gimnázium fenntartását. Az Országos Szlovák Önkormányzat szintén 2004-ben köthette meg az átadási megállapodást a szarvasi Szlovák Általános Iskola, Óvoda és Diákotthon átvételéről. Az országos horvát érdekképviselet már évek óta működteti a hercegszántói általános iskolát. L. Úton a kulturális autonómia felé. Intézmények – országos önkormányzatok fenntartásában. *Barátság*, 2004. november 15. 4386–4388. p.

Összefoglalás

Magyarországon a rendszerváltás folyamatában, a kisebbségi identitások megőrzése és fejlesztése érdekében, részben a múlt hibáit és mulasztásait orvosolandó, szükséges volt egy, a nemzetközi szereplők és a szomszédos országok számára is modellértékkel bíró kisebbségi autonómia kialakítása. De – miként a 2005-ös módosítás indoklása önkritikusan megállapítja –, a kisebbségi önkormányzati forma létrehozása akkoriban előbbre való volt, mint a tényleges működés, az autonómiához szükséges feladat- és hatáskörök részletes rögzítése. Bár a kisebbségi törvény utolsó módosítása számos további kérdést felvet – mindenekelőtt a választások terén –, és hatásainak kimutatásához, a tapasztalatok értékeléséhez még időre van szükség, de más jogszabályváltozásokkal együtt kétségtelenül komoly lépést tett a hatékony kulturális autonómia megteremtése felé.

KISEBBSÉGI KUTATÁS
SZEMLE

KISEBBSÉGKUTATÁS SZEMLE

Európa határai

Bressy, Bernard de: *Des frontières de l'Europe. – Défense nationale*, 2006. 3. sz. 5–12. p.

(A szerző, Bernard de Bressy de Guast, dandártábornok, az Athena nevű Európa-védelmi tanulmányi csoport elnöke.)

Az Európai Közösségek hamarosan 27 tagállamból fog állni, ami zavart okoz Európa határai és a Közösségek határainak áttekintésekor. Franciaország számára nemcsak Törökország tagsága, de a Kelet-Európával való közösségek is sok kérdést vetnek fel. Talán a kontinens keleti határai attól függenek, hogy ki nézi őket? A tanulmány igyekszik a lehetséges földrajzi, gazdasági, kulturális, politikai, geostratégiai és nyelvészeti meghatározásokat megadni, ami egyúttal a kontinens különböző arculatait mutatja.

Földrajzi határ

De Gaulle egy az Atlanti-óceántól Urálig terjedő Európát gondolt el. Tudjuk azonban, hogy Oroszország közepén húzódik az Urál hegység. Viszont XIV. Lajos kora óta mintegy 30 millió orosz nemzetiségű ember él orosz Távol-Keleten. Őket az illegális kínai bevándorlók fenyegetik. Megállapítható, hogy Európa olyan folytonos földrajzi térség, melyet többségében kaukázusi fehér emberek lakják Bresttől Vlagyivosztokig, az Atlantitól a Csendes-óceánig. Euráziától északon világosan elválasztják a magas hegyek, a monszuntól és a rendkívüli népességű országoktól (Kína, India stb.). Hangsúlyos a *folytonosság* kérdése. Más kérdés, hogy nehéz elképzelni egy Kínával több ezer kilométeren határos Európát. Annál is inkább, mert az oroszok ugyancsak demográfiai mélyponton vannak, és féltő, hogy hovatovább elnéptelenedik Szibéria.

Gazdasági határ

A mai Európai Közösségek szabad kereskedelmet folytatnak egymással, míg Keletebbre, az államok más szempontok szerint adtak különböző kedvezményeket a szomszédos országoknak. A Közösségek egy része azt szeretné, hogy a csatlakozni kívánó Törökország tartsa meg például a Közél-Kelet vagy a Maghreb irányában kiépített gazdasági kedvezményeit. Nem szabad figyelmen kívül hagyni azonban a politikai következményeit sem Törökország fölvetelének a Közösségekbe. Az Egyesült Államok ugyanis határozottan támogatja a török tagságot, nyilvánvalóan azért, mert Törökország az egyetlen iszlám-ország, amelyik jó viszonyban áll Izraellel. Tiszta sor tehát, hogy a törökök fölvetelére hamarosan magával vonná – a most egyesek által csak az 51. amerikai tagállamnak titulált – Izrael fölvetelét is az Európai Közösségekbe. Az arab világ számára azonban ez az angolszász irányítottágú Európa-hatalom kifejezetten politikai kihívást jelentene.

Kulturális és vallási határok

Az előzőekben kifejtett meghatározást tovább lehet bővíteni: Európa olyan folytonos földrajzi térség, ahol többségében kaukázusi típusú fehér emberek laknak, akik a görög-római civilizációhoz, a zsidó-keresztény valláshoz kötődnek, és elfogadják, tiszteletben tartják a demokrácia alapelveit és az emberi jogokat. Ez a kibővített meghatározás megint csak kizárja a többségében muzulmán Törökországot, illetve Albániát is, utóbbit más

okokból és más körülmények miatt. Meg kellene gondolni európai jelenlétét egy olyan országnak, amelyik nemcsak hogy többségében muzulmán, de ráadásul a legnépesebb ország a Közösségeken belül.

A mostani Európa is a XI. század óta vallásilag megosztott katolikus–protestáns, illetve keleti ortodox részre. Ez utóbbi államvallásnak számít az adott országban a Baltikumtól az Adriáig. Mindenütt autokefálnak tartják magukat az egyes egyházak, akiket, láttuk, hogy Alexis, moszkvai pátriárka igyekezett összehangolni az orosz államcsíny idején. A Szolzenszycin írásából ismert kulturális bizalmatlanság mindenképpen ma is érezhető az ortodox országokban minden Nyugatról jött dologgal szemben. Ehhez járul még a cirill írásmód Keleten, ami bizonyos elzártságot biztosít a keletiek számára a latin betűs Nyugat ellenében.

Geostratégiai határ

A múlt században két ízben is az Egyesült Államoknak kellett közbelépnie, hogy véget vessen a véres, pusztító európai testvérháborúknak. Ebből következően az atlanti szövetség, a NATO tűnik képesnek valamely új konfliktus feloldására. Noha ma senki sem tudja, mi lesz húsz-harminc év múlva, bolondság lenne felszámolni az amerikai szövetséget. Oroszország csatlakozásával most egy Vancouver-től Vlagyivosztokig terjedő stratégiai térségről lehet beszélni, ahogy azt James Baker fogalmazta meg 1991-ben. A XXI. század elején tehát három nagy egység teljesen új stratégiai egységét kell értelmezni: Észak-Amerikáét, Nyugat-Európáét és az ázsiai-európai oroszokét.

Nyelvi határ

Viszonylag ritkán kerül szóba, hogy nyelvi szempontból Európa kisebb Babel-tornyaként viselkedik. A multinacionális cégek már megtették, hogy közvetítő nyelvnek elfogadták az angolt, de egy angol számára még mindig határátlépést jelent, ha a La Manche-on átkel, mint ahogy egy belga is azt gondolja, hogy határ húzódik az országa közepén.

Thatcher asszony, volt miniszterelnök emlékirataiban úgy fogalmazott, hogy a sokemzetiségű országok állandó nyelvi, kulturális vitában állnak magukkal, mint Kanada vagy Belgium esete bizonyítja. Az Egyesült Államok az angol nyelv mindenki számára közös használatával kivételt jelent. A nyelvek különbözősége alapvető nehézséget jelent egy esetleges Európai Egyesült Államok létrehozásában.

Történelmi határok

Nem elhanyagolhatók a történelmi határok. Egy spanyol számára a *reconquista* kifejezés a Gibraltári-szoros határát idézi föl. Míg egy osztrák számára az a bizonyos határ a Boszporusz, különösen, ha Bécs török elfoglalásának rémét fölidézi. Ráadásul mindkét említett esetben muzulmán hatalommal kellett szembeszállni, melynek máig ható következményei vannak. Ebben a megközelítésben írta Jean-Christophe Victor, hogy „... a Közösségek a háborúból születtek... Európa a temetőnek valóságos geográfiaját nyújtja. A Közösségek építése állandóan a saját történelem ellenére történik.”

A határok fogalma nagyot változott. A Westfáliai béke (1648.) idején változó körvonalú, kis államok mozaikja jelentette a Német-római Birodalmat. I. Napóleon tettei nagyban hozzájárultak az európai nemzetállamok és nagyjából mai körvonalai kialakulásához. De valójában Franciaország határai ma nem is a Rajnánál kezdődnek, hanem az Orly vagy a Roissy repülőtéren.

Komolyan fölvetődik a kérdés, hogy szüksége van-e Európának fix keleti határokra? Az alárendeltségi viszonyokat minden téren kezdi fölvaltani a hálózat, lásd Internet. Olybá tűnik, hogy a jelen században Európa koncentrikus körökbe rendeződik. Az első kör a francia–német kettős körül formálódik, a második valahol Kelet-Európában, ott, ahol nem szeretnének (így!) az első körbe bejutni, és végül létezik a harmadik, a társult országok köre, ahová például Törökország tartozna. Pillanatnyilag csak az első kör alkalmas arra, hogy politikai hatalom legyen és ne csak gazdasági térség.

Európai Egyesült Államokat csinálni Amerika példájára bukásra ítélt utópia. A sajátos történelmi, földrajzi, kulturális jellemzők helytelen ismeretét jelentené, a körülményekének, melyek során egyébként éppen az Egyesült Államok létrejöhetett.

Az európai fölépítmény teljesen példa nélkül való amennyiben egy sor hajdani/mai szuperhatalom (spanyol, francia, angol stb.) elhatározza, hogy közös jövőt épít a továbbiakban. Egy fél százada ezek az államok szuverének és függetlenek maradtak, a pénz kérdésében föderatívák lettek (Euro), más elemek államközi szinten működnek.

Ilyen körülmények között a Közösségek határait rögzíteni szükségtelen. Pláne úgy, hogy pl. Norvégia és Izland, melyek nem tagállamok, mégis részesei a schengeni térségnek.

Az európai építmény mozgásban van. Nem egy évhez, hanem egy generációhoz köthető a „referencia korszaka”. Európát az európaiak csinálják, és maguknak csinálják (ahogyan például a XIX. században Itália kiformalta magát).

Kakasy Judit

Délkelet-Európa gazdasági átalakítása a végbement kelet-közép-európai folyamatok viszonylatában

*Kušić, Siniša: Kann Südeuropa von den erfolgreichen Transformationsländern lernen?
Südeuropa, 54. Jg. 2006. 1. H. 107–113. p.*

A majna-frankfurti Goethe-egyetem kutatója zágrábi konferencia-előadásában a kelet-közép-európai gazdasági átalakulás pozitív és negatív tapasztalatai tükrében mérlegeli a „Nyugat-Balkán” transzformációs távlatait. A nem egy helyen még kezdeteinél tartó vagy egy helyben topogó átalakítás további esélyeit növelhetné, ha az előbbre tartó rendszerváltó országok – még tapasztalatok híján elkövetett hibáit – azok ismeretében elkerülné. Az eredeti transzformációs kihívás az 1990-es évek kezdetén nemhogy a közvetlenül érintett országokat, de a felzárkóztatásban érdekelt világkörnyezetet is váratlanul és felkészületlenül érte. Az eladdig „példa nélküli” helyzetben nem álltak rendelkezésre elméleti és módszertani alapok, még kevésbé gyakorlati modellek, melyekre a különböző elszántsággal és más-más koncepció jegyében elindított reformok valamelyes biztonsággal épülhettek volna. A szakértők és az illetékesek innen-onnan összeválogatott részlemből többféle, egymással ellentétes terápia-javaslatokat gyűrtak össze, mint: „sokkterápia” vagy a fokozatosság stratégiája, hol ezt, hol azt ki is próbálták, vegyes eredménnyel. Végképp elmaradt az, hogy tudatosan felmérjék az örökölt központosító struktúrák egyedenként eltérő elemeit, illetve az ezek tudatában alkalmazandó intézkedéseket és lépéseket. A különböző javallatokat pedig doktriner formában erőltették, például „tisztá” piacgazdaságot – megszorító tulajdonságok, „kísérletező elemek” nélkül. Menet közben azután mégis csak előkerült a szociális piacgazdaság eszménye és kényszere. Az alaptévedé-

sek sorába tartozott mindezekén túl, hogy mindenki a makrogazdaság stabilitásából indult ki, ami végül téves előfeltevésnek bizonyult.

A sikeresebbnek minősülő átalakítás jellemzői: az ellentétes előjelű stratégiák – sokterápia és a fokozatosság – kombinált alkalmazása, a programok haladéktalan elindítása és kiszámított, ütemes lépéssorrendje, valamint az intézkedés-sor következetes végigvitele. Az intézkedések egy részében, mint például az árak, a külkereskedelem liberalizálása, a külső kényszerek legtöbbször ugyan nem nagy játékerter hagytak a választásnak. Annál önállóbb felelősséget rótt a folyamat az elitekre a tulajdonformák átalakítása, az állami vállalati szektor privatizálása: választhattak a valamely (rendre külföldi, nemzetközi) „stratégiai” befektetőnek történő közvetlen eladás vagy a kollektívára, illetve hazai vállalkozókra való átruházás valamilyen formája között. A revitalizálásra és fejlesztésre általában csak a nagybefektető bizonyult képesnek (ami előrelátható is volt, sok helyütt – különböző politikai megfontolásokból – mégsem ennek nyitottak nagyobb teret), így a privatizálás ott zajlott sikeresebben, ahol ezt a formát helyezték előtérbe, és az elindításával sem késlekedtek. Így járt el *Magyarország* és *Észtország*: mindjárt a rendszerváltás másnapján ebbe az irányba léptek, ennek köszönhetően a keleti átalakítási folyamat élére kerültek. Főként *Magyarország*, amely a '90-es évek közepéig kitűnt azzal, hogy egymaga tudta lekötni a Kelet-Európát érintő összes nyugati tőkebefektetés több mint felét. Ez az eredmény viszonylag hamar kamatozott a magyar gazdaság nemzetközi integrációjában. Erre jellemző adat: a '90-es évek végére a külföldi tőkével működő vállalatok termeltek meg a magyarországi export 80%-át, ami a gazdaság versenyképességét eklatánsan bizonyította. *Magyarországgal* ellentétben például a cseh (kezdetben cseh–szlovák) egyoldalú társadalmi privatizációs gyakorlat (részjegy-, kárpótlásijegy-konstrukció) megfelleklett, s a csehek csak akkor váltottak át a tőkeinjekciós magánosításra.

A gazdasági átalakítás országokénti menetét persze szubjektív és objektív tényezők egész sora befolyásolta és befolyásolja. A különféle tényezőket most csak délkelet-európai vonatkozásaikban tekintetbe véve, elég utalni Albánia, illetve az exjugoszláv déli régiók eredendő strukturális elmaradottságára, a rendszerváltás anarchiába, sőt háborús káoszba és katasztrófákba fűlt menetére, illetőleg visszaesésére vagy stagnálására (ami magát Szerbiát egészében is érintette, az északi régiókig hatóan). A programszerű gazdasági transzformáció késedelmes (akár évtizedet is mulasztás) beindítása, töredezett dinamikája máig alig támaszkodott az élenjáró vagy akár csak átlagos kelet-közép-európai tapasztalatokra. Hátrányos helyzetében egyebekben még azokat a támogatásokat sem vagy alig élvezhette, amiket a többiek az EU-csatlakozási folyamat keretében megkaptak és megkapnak. A pillanatnyi állapotokat még most is több ponton súlyosbítja a status quo bizonytalansága (Koszovó, Bosznia-Hercegovina), ám az utóbbi néhány év során tisztázódott és normalizálódott annyira a helyzet, hogy az átalakítást tudatosabb, megtervezettebb és következetesebb formában folytassák. Ebben az EU-perspektíva ma már és a továbbiakban hasonlóan közelebb vihet a célokhoz, mint a lezajlott és folyamatban lévő keleti bővítés övezetei esetében. Jóllehet az EU-források szűkülőben, a stabilizációs és csatlakozási folyamat lassulóban van, és kétségtelen az említett államok átalakítási szakaszaihoz mérten jóval nagyobb feszültség a rövid távú intézkedések alacsony hatásfoka és a távlati célok meghatározta igények között.

Délkelet-Európában fokozott formában jelentkeznek az átalakítás belső, társadalmi feszültségei is: a konszenzus megteremtésének különös nehézségei a végtelen elnyomorodás, a kiugróan magas arányú munkanélküliség, az alig fékezhető bűnözés és korrupció viszonyai között, vagy akár az átalakító elitek gyengébb kapacitása: széttagoltsága és felémás készenléte okán is. Mindez a vontatottan és visszaesésekkel haladó politikai-intéz-

ményi átalakítás, a jogbiztonság (nem utolsósorban a gazdasági jogbiztonság) és tudatformálás függvénye is. A tudatformálás alapja az elitek és a széles tömegek közötti kommunikáció megvalósulása, aminek pozitív és negatív tapasztalatai ugyancsak átsajátíthatók a folyamatokban előrehaladt rendszerváltó övezetektől. A hiányosságok, nehézségek és a némileg változott körülmények ellenére a gazdaság átalakításának Délkelet-Európa régióiban akármilyen ütemben is folytatódnia kell tovább. A további átalakítási programok és lépések meghatározása során még mindig nagyon sok elemet lehet és érdemes hasznosítani Kelet-Közép-Európa tapasztalataiból.

Komáromi Sándor

A Nyugat-Balkán az EU-bővítés kérdőjeleivel – különös tekintettel Macedóniára

Axt, Heinz-Jürgen – Milošoski, Antonio – Schwarz, Oliver:

Das Europäische Parlament geht auf Distanz zur EU-Erweiterung. Reaktionen beim Beitrittskandidat Mazedonien. – Südosteuropa Mitteilungen, 46. Jg. 2006. 2. H. 15–27. p.

Az Európai Parlament 2006 márciusában fogadta el a bővítési bizottság aktuális bővítési stratégiai ajánlását, melyet Elmar Brok, a külügyi bizottság elnöke terjesztett elő. Az irat tartalmazza az „európai gazdasági tér plusz” fordulatot, amely már ismert, hasonlókkal, mint „különleges partnerség”, „kibővített társult tagság” vagy éppen „gyenge integráció”, kellő bizonytalanságot keltenek az EU-bővítés további menetét illetően. A Brok-tervezet javasolja is, hogy az Unió mihamarabb egyértelmű állásfoglalást alakítson ki a további bővítést illető „kapacitásáról”, és esetleg tisztázza a földrajzi lehetőségeket. Más úton is kétségeket ébresztett már, hogy az Európai Tanács thessaloniki nyilatkozatához (2003) képest a bizottság 2005. végi ajánlásai a Nyugat-Balkán, illetve Törökország csatlakozási távlatait illetően, a két régiót némiképp egy kalap alá vonva, a meghatározatlan időtávra, a szorosabb feltételhez kötöttségre, a lakosságot illető „intenzívebb” kommunikációra helyezte a hangsúlyokat. Jól érzékelhető tehát a stratégiaváltás előszele. Emögött általában a végbement keleti bővítéssel vállalt pénzügyi terhek, az EU-háztartás amúgy is tisztázatlan kérdései, az alkotmány ratifikációs válsága állnak.

A Brok-tervezet persze nem kérdőjelezi meg a bolgár és román csatlakozás elfogadott menetrendjét, üdvözli Macedónia tagjelöltségét és a Horvátországgal újra felvett tárgyalásokat. Ám erős szkepszissel és bírálattal szól Törökországról, a Nyugat-Balkánra vonatkozólag pedig kötelezettség nélküli általánossággal Európa „újraegyesítésének” lehetséges „következő fázisáról”, egyben az illető országokra háruló kiemelt felelősségről beszél (szabadság, demokrácia, jogállamiság értékei iránti maradéktalan elköteleződés, sokoldalú kapcsolatok kiszélesítése, szorossá tétele). Ez majdnem úgy hangzik, mintha a régiót illetően már nem is EU-csatlakozásról, hanem csak valamilyen illeszkedésről, felértékelt szomszédságról lenne szó. Harmadik út – tagság és szomszédság között? A mondanivaló nem világos, nem vállalja a nyílt beszédet. A további EU-bővítési program támogatottsága minden szinten visszaesett, kérdéssé vált az EU bővítési „képessége”, és mind jobban erősödik az a vélekedés is, ami szerint eleve a 2004-es bővítés is elhamarkodott, átgondolatlan volt: a keleti bővítési kör államai a csatlakozási feltételeknek szorosabb értelemben tulajdonképp nem feleltek meg, a régi tagállamok semmit nem nyertek velük stb. A további bővítéssel kapcsolatban a nyugati EU-mag egyes politikai körei tartanak a még erősebb strukturális felhígulástól, a gazdasági kezelhetetlenségtől, kibővítve lakossági aggályokkal a munkaerőpiac és a szociális ellátmány jövőjét illetően.

Ha elfogadjuk, hogy a 2004-es bővítés esetleg „átgondolatlan”, „elhamarkodott” volt, úgy ez nem vagy nem csak a csatlakozott államok vitatható felkészültségi foka, hanem legalább annyira az EU intézményi reformjának elmaradása oldaláról is igaz. 25 tagállam viszonyainak és érdekeinek összehangolása kétségkívül más, differenciáltabb struktúrárt igényel, mint tízegyhányé, így nem lehet csodálkozni azon, hogy az EU az utolsó, nagyarányú bővítés következményeit az eddigiekben képtelennek látszik „feldolgozni”. Itt főként a döntési mechanizmusokról, a támogatások hatékonyabb rendszeréről, valamint az érdekegyeztetések normáinak elfogadásáról van szó. Bizonyosan nem normaértékű a régi tagok agrárkedvezményezettségének fenntartása az új tagok rovására a 2007–2013 közötti költségvetési időszakban; a szakágazonkénti támogatások merev rendszere akadályozza a hatékony felhasználást stb. Az ilyen és hasonló egyenetlenségek nagy részét igyekezett volna kiküszöbölni az alkotmányszerződés, amelynek ratifikációs folyamata a francia és holland népszavazás eredménytelensége miatt megakadt, és így az EU emiatt továbbra is a nizzai szerződés kezdetlegesebb talaján áll. Nem vált valóra a közösség egyidejű bővítése és „mélyítése”, mint azt a fő korifeusok elképzelték. Kérdés, hogy hol van a baj – a lakosságnál vagy a politikánál? Az utóbbi a valószínű, és a csatlakozásra készülő elitektől „eredményesebb kommunikációt” elváró centrum maga is rosszul vizsgál – kommunikációból-e vagy talán politikai koncepcióból? Ez esetben is gyanítható, hogy inkább az utóbbi igaz: az EU-alkotmányozás válsága nem kommunikációs „hibából” fakad, sokkal inkább politikai elégtelenség tükröződik benne. S ez tükröződik magában az alkotmányszövegben is, ezért nem „megy át” a kommunikációban.

Az EU alapvető konstrukciós gyengesége a politikai struktúra meghatározatlanságában áll. A fokozatos építkezés lépésenkénti logikája a bővítés befejező szakaszának – a nagyjában-egészében teljes kontinentális kiterjesztés – programba vételéhez már végképp nem elegendő. Pontos cél-tételezésre van szükség: végül is gondolunk-e szorosabbra vont föderációra, vagy végcélként is csak piaci közösséget tartunk szem előtt? A kettő között hatalmas a különbség a kölcsönös elvárások, a szerveződési stratégiák és az érdekegyeztetés tekintetében. Döntésre kellene vinni a „geostratégiák” és az „integracionisták” felszín alatti vitáját. A két elképzelés ma lobbiszerűen működik, az erőfölény szabja meg, hogy melyik kerekedik felül. Törökország beemelését a csatlakozási folyamatba például a geostratégiai oldal érte el az euroatlanti kapcsolattal érvelve, és a döntésnek számos vitatható pontja marad. Az integracionisták pedig azzal állítottak csapadt az EU-stratégia számára, hogy Európa homályos tartalmú „újraegyesítéséről” beszélnek. Ez belenyúl a kontinens földrajzi határainak a kérdésébe, és az EU részéről látatlanban kellene kötelezettséget vállalnia a „kontinensért”, amelyről nem tudni, hogy a történelemben egyáltalán mikor állt össze maradéktalan egységgé.

Úgy tűnik, Törökország jelölése kiütötte a biztosítékot a bővítési folyamat más reménybeli résztvevők – éppen a Nyugat-Balkán – kezelése szempontjából. Macedóniával, elsőként az övezet szuverenitásai közül, 2001-ben jött létre stabilizációs és csatlakozási egyezmény. A lakosság 97%-os arányban támogatja a kilátásba helyezett csatlakozást, ami a macedón politika részéről is abszolút prioritást élvez. A bővítési stratégia kifáradásának szövívői tartózkodnak is attól, hogy eleve elvegyék Macedóniától ezt a kilátást. De a térséget egészében érintő székesziszük mégis árnyékba vonja a reményeket a kapcsolati status quo lebegtetésével vagy a feltételek szigorításával. A macedón vezetés és közvélemény nem vésletlenül kapta fel a fejét a Brok-tervezetre. A sajtó és a társadalom felbolydult, a politika sietve kereste az egyeztetés lehetőségét, és állnia kellett a hazai ellenzék ütéseit. Politikai deficit gyanánt tartani lehet a belső euroszeptizmus és a nemzeti emóciók felerősödésétől, a reformok elbizonytalanodásától. Alternatív tájékozódás gyanánt

előtérbe kerülhet az USA-val szorosabbra fűzhető kapcsolat. (A meglévő stratégiai kapcsolat – jelképes szintű afganisztáni misszió –, valamint az első külpolitikai siker vonzások körében: az USA elismerte az Európában vitatott „Macedón Köztársaság” elnevezés használatát.) A macedón politika nem hagyta szó nélkül, hogy az EU kettős mércével mér Kelet-Közép-, illetve Délkelet-Európa között. Csatlakozási várakozása mellett a többi között csekély nagyságrendjével is érvelt (kétmillió ország), amivel nem terhelheti túl az EU befogadóképességét stb.

A bővítési stratégiát illető hivatalos megnyilatkozások és nemhivatalos vélekedések általában és Macedónia példáján konkrétan nem tűnnek „átvonuló” felhőnek az EU-bővítési politika egén: a csatlakozási folyamat minden bizonnyal tartósan megnehezül, eddigi automatizmusának vége, szigorúbban kötött feltételek valós teljesítése mentén fog haladni. De vigyázni kell, hogy a folyamat, ha lassul is, egy pillanatra se törjön meg, a kisebb lépések folyamatosságával – tekintettel a balkáni konszolidáció törekénységére is – meg kell őrizni a csatlakozási távlat biztonságát. Ez az EU szavahihetősége szempontjából sem érdektelen.

Komáromi Sándor

Romák Európa szívében

Liégeois, Jean-Pierre: Les Roms au coeur de l'Europe. - Le Courrier des pays de l'Est, 1052. no. 2005. nov. dec. 19-29. p.

(A szerző oktató, kutató az Univ. Paris V-en. Kéziratát 2005 októberében zárta le.) Számszerűen Európa legjelentősebb kisebbségei a romák. Az Európai Közösségek kiszélesítésével igazán nem maradhattak ismeretlenségben, de félreismertségük továbbra is általános. A róluk való tárgyalásmód szinte kivétel nélkül negatív, mint marginális csoport kizárólag nehézséget jelent integrációjuk. Európában politikai kérdés a középpontba helyezett problémájuk, amely szocio- és geopolitikai értelemben is példaszzerű a többi kisebbség számára.

Helyzetük Európáról jellegzetesen negatív képet mutat: diszkriminációt, rasszizmust, a másság elfogadásának képtelenségét. Kapcsolataik, nemzeteket áthidaló jelenlétük azonban az eljövendő kontinenst is megmutatja. Jacques Callot, XVIII. századi művész szavai most is érvényesek: „Ezek a szerencsétlen koldusok tele vannak jóslatokkal, egyedül a jövő dolgai az övék.”

A hírközlő szervekből arról értesülünk, hogy az elmúlt években helyzetük csak romlott. Családi helyzetük napi szinten egyre növekvő nehézségekbe ütközik, ugyanakkor egyre inkább nemkívánatos elemek, akiknek rossz sorsát saját felelősségük számlájára írják. Örökösen csak problémát jelentenek, amiből következően a tényleges megoldást el-tűnésük jelentené. Ez a negatív kép azonban több veszélyt is magában rejt: – egyrészt az erőszak megnövekedne, súlyosbodna, s az elért hatás következtében végül még legitimálna is; – másrészt ismétlődésük következtében a dolgok hétköznapivá válnának. Márpedig a figyelem erodálódása lassan a reakciók elmaradásához, az ellenállás megszűnéséhez, a demokrácia bukásához vezetne; – harmadrészt az áldozatok a környezet megbélyezése következtében súlyos önértékvesztést szenvednének el.

A roma integráció tulajdonképpen egy bizonyos etnocentrikus szempontból jelent problémát. Az Európai Közösségekhez való csatlakozás mindenkitől bizonyos alkalmazkodást vár el, és 1999 óta a társuló országoktól azt várja az EK, hogy bizonyítsák be a ro-

mák helyzetének javításáért tett erőfeszítéseiket. Így a széles közvéleményben, akár mint a csatlakozás akadályai jelenhetnek meg a romák, szélsőséges esetben pedig felelőssé teszik őket azért a helyzetért, amelynek valójában áldozatai.

S van még egy nem egészen mellékes ok is, ami miatt politikai kérdés lett a kelet-, illetve kelet-közép-európai csatlakozni kívánó országok cigány-kérdése, ez pedig nem egyéb, mint a „régii” közösségi államok roma-problémáinak megoldatlansága. Most a figyelem kizárólag az újonnan csatlakozni kívánókra irányul...

A népszámlálások alkalmával óvatosságból, illetve a saját közösségüktől való üldöztes miatt nem kötelező romának vallani magukat az érintett állampolgároknak. A 'cigány' elnevezés most nem épp divatos, viszont megszületett Franciaországban rájuk az 'utazó nép' új kifejezés.

A romák és nem romák közötti kapcsolat sosem volt harmonikus. Az utóbbiak meg akarták szervezni, számon akarták tartani az előbbieket, ami emezeknek nem tetszett, s ezáltal még nagyobb félelmet, ellenszenvet keltenek maguk iránt. A politika hamar ítéletet hozott mindig is, általában a következő típusúakat: – kirekesztés: ez területi kitiltást jelentett adott esetben, de ide sorolható a nációk fizikai eltüntetési módszere is; – börtönbüntetés: azaz szociális eltüntetés, mely által a család esetleg eltartó nélkül maradt, mert közmunkára ítélték; szélsőséges esetben gályarab, rabszolga lett belőlük, illetve kitelepítették és néptelen területek benépesítése lett a „feladatuk”; – kulturális asszimilálás: vagyis nem vetették el a romát, de megtiltották, hogy saját nyelvét, életmódját, ruházatát használja, illetve hogy ünnepeit megtartsa. Ez a humanista szelleműl áthatott fejlődés terjedt el leginkább a XX. század második felében főképp Európában.

Az előbbi három módszert általában egyidejűleg alkalmazták, melyhez a jelen hozzájárul a határozatlansággal, ami mindenképpen hasznos, ha nem egyébert, most a „ki időt nyer, életet nyer” banalitás érvényesítéséért.

A romákkal kapcsolatos sztereotípiáknak elsődleges fontosságuk van, s ezek határozzák meg a velük való kapcsolatokat is. Már volt szó arról, hogy előítéletesen gondolkodunk róluk. Az évszázadok alatt kialakított képet mindig voltak, akik elvetették, s mindig akadtak olyanok, akik asszimilálni akarták ennek alapján a romákat. A roma tehát általában úgy jelenik meg, mint valamilyen politikai vágyalom megtestesítője, s nem úgy, mint amilyen valójában. Egy újfajta, a határozatlanság utáni politikának mindenképpen szakítania kell az évszázadok során kikristályosodott képpel, ami megakadályoz minden párbeszédet romák és nem romák között.

Az intolerancia-jelenségek szaporodnak Európában, nagy számban a romák ellen irányulnak. Az EK 2000/43/CE (a faji egyenlőségről) és a 2000/78/CE (a munka egyenlőségéről) szóló utasításai minden területen megerősítették a romák elleni diszkriminációt. Azaz nem elég rutinból megfogalmazni jól hangzó mondatokat, hanem végig kell járni gyakorlati megvalósíthatóságuk minden részletét is. S ebben az egész kontinens érdekelt. A jelenlegi helyzet elméleti szempontból is javításra szorul, azaz a határozatlanság helyett az újításoknak kell teret adni. Valamint az interkulturális kapcsolatokban, jelesül az iskola-ügyben, illetve az információáramlásban meg kell erősíteni a legtöbb európai országban elfogadott, új szemléletnek megfelelő változtatásokat. Jól érzékelhetővé kell tenni európai és nemzeti szinten az új romapolitikát. A roma-kérdést a nemzetközi intézményeknek is számításba kell venniük.

Az egyesületi forma létrehozása alapvető változást jelez, valóságos átmenetet az évszázados szokásokból valami új felé.

A valóság sokszínűségét ma sehol sem tagadják az EK-ben. Paradox dolog lenne elvárnivalótól, hogy épp a romák tömörüljenek egyetlen politikai pártba. 1971-ben volt Lon-

donban az a kongresszus, ahol megalakult a Nemzetközi Roma Unió, s azóta a roma mozgalom kiszélesedett a kontinensen. Magyarországon az 1993-as kisebbségi törvény óta a romáknak önkormányzatuk van, melyet helyi és országos szinten választanak meg. 1989 után számos nemzeti parlamentben képviselői vannak a romáknak. Egyes országokban stratégiai partnerségi kapcsolatban állnak a közhatalommal (pl. Romániában), és roma szakértőket vonnak be a vitás kérdések tisztázásába. A Nemzetközi Roma Uniónak konzultatív szerepe van az ECOSOC mellett, az ENSZ pedig több témában is roma munkacsoportot hozott létre.

1986-ban jelent meg az első roma képviselő az Európai Parlamentben, öt Spanyolország delegálta. Majd hosszú szünet után, 2004-ben két magyar roma nő is megjelent a Parlament soraiban. A politikai környezet időközben lényegesen változott. A romák demográfiai súlya is az EK-ban, de politikai jelenlétük is nemzetközi szinten.

2000-ben a Prágai Kongresszustól kezdve a Nemzetközi Roma Uniónak hivatalos képviselője van a Parlamentben. Tarja Halonen javaslatára pedig az Európa Tanács és az OSCE létrehozta – konzultatív szervezetként – első ízben 2005-ben, a Romák európai fórumát.

A nemzetközi szervezetek 1994 és 2000 között 89, a romákat érintő dokumentumot hozott létre, s azóta ez a szám több, mint duplájára nőtt. Az erőfeszítések egyre konkrétabb, látható formát öltenek. 1980 óta a hangsúly az alapvető iskolázottsági kérdésre esik. 1990 óta emellett a helyi közösségek befogadó képességére, a szociális, jogi, gazdasági segítség formáira is kiterjed a program. A diszkrimináció elleni fellépés mellett a hangsúly egyre inkább a nemzetközi szervezetekben is hatékony reprezentációra esik. A már meglévőkhöz túl újabb intézmények is foglalkoznak a roma-kérdéssel, így a bécsi Európai Rasszista és Idegengyűlölet Megfigyelő Központtal, illetve a brüsszeli székhelyű ERIO-val, vagyis Európai Roma Információs Irodával.

A Párizs-ban, az amszterdami szerződésbe és még egy sor nagy nemzetközi programba bevonták a roma képviselőket, de pl. 2005-ben jött létre egy kezdeményezés a „Roma felzárkóztatás évtizede 2005–2015” is. Ebben négy nagy munkaterület: az iskoláztatás, a foglalkoztatottság, az egészségügy és a lakáshelyzet szerepel – a programot, melyben Bulgáriát, Horvátországot, Magyarországot, Macedóniát, Csehországot, Romániát, Szerbia-Montenegrót és Szlovákiát érinti, a kormányokon kívül a Világbank, a Nyílt Társadalomért Intézet és más intézmények támogatják.

Az optimizmus a jövőt illetően persze nem kell, hogy naivitást jelentsen. Sokszor inkább csak a helyzet javulásáról van ténylegesen szó. Egy-egy határozat elfogadásáról, hatályba léptetéséről. Az OSCE kisebbségi ügyi főbiztosa, Max van der Stoep kifejtette, hogy a romák személye és javaik elleni atrocitások nem egyszerűen jogi kérdést jelentenek, hanem a faji erőszak elleni politikai harcot is.

Rendkívül fontos, hogy mielőtt bármilyen tevékenységet beindítanak, értékeljék ki a probléma szintjét, és lehetőleg kerüljék el, hogy a különféle szervezetek párhuzamos akcióba kezdjenek.

A lobbizásnak, az esélyegyenlőség érvényre juttatásának nagy szerep jut egy-egy nemzetközi szervezeten belül. A globalizáció nemcsak a kereskedelmet sújtja, hanem a különbözőségeket is. Jó lenne bizonyosnak lenni abban, hogy a romákat előtérbe helyező innovációs szakasz nem manipulált. Óvatosnak kell lenni, hogy a tegnapi asszimilálók ne folytathassák tevékenységüket most a humanista köntösben. Még soha nem vonták be a romákat annyi és olyan összegű európai (sem világ) projektbe, mint most. Márpedig a kapacitásuk szinte felmérhetetlenül nagy. Jelenleg viszont csupa ellentmondás tapasztalható a helyzet javítását célzó politika és annak anyagi megvalósítása között. Az adminisztratív

rációs nehézségek nincsenek összhangban a tartalommal. Így sokszor csak töredékében valósul meg egy-egy nagyszabásúnak indult terv.

Az EK-en belül a roma kultúra értékeinek közkinccsé tétele nagyon hangsúlyos helyet kapott, ehhez is elsősorban az iskolázottságnak szántak emblematikus szerepet. Az egyes tagállamok elsősorban a Phare kereteit használják fel a megfelelő oktatók, iskolai szakemberek kiképzésére, illetve a megfelelő tananyag előállítására.

A romák transznacionális szerepet játszanak Európában, velük kell az európai jövőt megvalósítani, ehhez pedig nem árt hangsúlyozni, hogy ők számszerűen Európa legnagyobb kisebbségei. El kell ismerni, hogy az elmúlt évszázadokban nemigen vett róluk tudomást a földrész. Az Európa Tanács egy kiadványa (1994) felsorolja a kisebbségek legfontosabb követeléseit. Hét kategóriát különböztet meg, az emberi jogoktól kezdődően a területkövetelési jogokig bezárólag. A romákra vonatkozóan kiemeli a szöveg, hogy alapszinten az egyenlő jogokat kell kivívniuk, vagyis a diszkrimináció-mentességet és a védelemhez való jogot.

Az utóbbi években a roma népesség életkörülményeinek változtatása terén elért eredmények jelentősek. Az ő eltérő kultúrájuk hajtómotor jellegét hangsúlyozni érdemes, mert ezzel az egész európai társadalmat gazdagítják. Ha példaszerű dinamizmusukat és a projektjük fejlődését hangoztatjuk, egyúttal létezésüket ismerjük el. Ma, az eltérő általános fejlődés miatt a szociopolitikához a geopolitika kell, hogy társuljon.

Szociológiai tanulmányok világosan mutatják, hogy egy új migrációs felfogás van kibontakozóban szerte a világon. A roma népesség szabad helyváltoztatásának fékezése vagy megakadályozása érthetetlen, elfogadhatatlan, és lehetetlen lenne egy új diszkriminációs gyakorlat nélkül.

A roma-probléma és jogi, szociális, migrációs viselkedésük Európa szívében az integráció egy új vektoraként fogható fel.

Kakasy Judit

A bulgáriai romák helyzete a rendszerváltás után

Schüler, Sonja: Roma in Bulgarien seit 1989/90 – Lebensbedingungen, Handlungsansätze, Entwicklungsperspektiven. – Südosteuropa Mitteilungen, 2005. Jg. 6. H. 35–47. p.

A romák útja a Balkánon át vezetett Európába, így a mai Bulgária területén igen korán – egyes elgondolások szerint már a 9. században – megjelentek. Különböző csoportjaik nehezen körülhatárolható identitásjegyei szerint mai létszámuk 500 és 750 ezer (az összlakosság 5–9 százaléka) közé tehető. Ebből a 2001-es népszámlálás mindösszesen 371 ezret tudott igazolni, de az etnikai törökök után nagyságrendben így is a második helyen állnak.

Európa és különösen a Balkán-félsziget cigánysága, kezdettől a szociálisan széttagolt társadalom perifériájára szorulva, vesztese már a klasszikus modernizációnak, és vesztese lett a diktatúrák korát követő rendszerátalakításnak is. A Bolgár Népköztársaság roma-integrációs kampányai, melyek legfeljebb egy szűk értelmiségi-asszimiláns réteg kialakulását tették lehetővé, soha nem vették tekintetbe kulturális-etnikai sajátosságait, egyáltalán szociális helyzetük történeti-szociológiai gyökereit. De nem állítható, hogy a demokratikus átalakulás kisebbségi politikája azonnal megtalálta volna a bölcsek követ: „civil” jogaik formális biztosításán túl alig történt valami évszázados szociális és kulturális kirekesztésük felszámolása terén.

A roma tömegek a rendszerváltás nyomán kiestek még a hagyományos munkamegosztás periférikus hézagaiból is, versenyképtelenségükkel 70–90% arányban (becsült adat) maradtak munka nélkül, s szorulnak szociális segélyezésre. Mai sorsuk: abszolút elszegényedés, térbeli és pszichológiai gettósodás a várososszéleken, ahová gyökerüket vesztve behúzódnak, környezeti irritációt, közegészségügyi veszélyeket kiváltó tespedés és elnyomorodás: napról-napra tengődés, apátia, alkoholizmus, öntörvényűség, bűnözés, a szaporulat korlátatlansága. E körülményeik között elvész kulturális-etnikai arculatuk is: ha „kulturának” nevezhető, a nyomor és elesettség arctalan szubkultúrája veszi körbe őket. Az eredmény: a negatív jellemzők csoportjellege révén a nyomor „etnizálódik”, ezzel helyzetük örögi körbe zárul. A külvilág szemében a slum-karakter állandóssul az etnikum arculataként, hogy kirekesztése még inkább elhatározó legyen. A külvilág előítélete maga önbeteljesítő jóslattá válik helyzetük alakulását illetően.

A fokozódó kirekesztésre a cigányság fokozódó öntörvényűsége a válasz, ami éles reakciókat vált ki a környezet részéről, ami az etnikum és a makrotársadalom viszonyát illetően régebben soha nem volt jellemző. Mindjárt az 1990-es évek első felében súlyos, nemzetközi feltűnést is keltő atrocitásokra került sor, melyek ellen jogvédő szervezetek emelték fel szavukat, így a többi között a budapesti székhelyű Európai Roma Jogi Központ is. A későbbiekben ezek köre szűkült, súlyuk csökkent, noha a bűnüldözés és az igazságszolgáltatás többnyire elnézően kezelte a cselekményeket. Az atrocitások hátterét természetesen legalább annyira adja az általános elszegényedés, a rendszerváltás kiváltotta széles körű csalódás frusztrációja, mint a roma környezet kiváltotta irritáció. A jelenséget esetenként nehéz is etnikumközi feszültségként minősíteni.

A bulgáriai romakérdés hosszabb távra szóló rendezését sokáig nehezítette a koncepcióval bíró romapolitika hiánya. A kormányintézkedések kimerültek a szociális felzárkóztatást kítűző névleges programokban, melyek akadozó és zátonyra futó végrehajtásába még csak be sem vonták az érintetteket. Először 1999-ben született keretprogram a felzárkóztatásra és a diszkrimináció leküzdésére, amely azonban eléggé tág általánosságokban mozog. A hatósági, közigazgatási szférában vagy az oktatásban azóta sem szűnik a lélektelenség, az intézkedési önkény. Inkább sikerült megfékezni valamelyest a romák sérelmére alkalmazott rendőri önkényt. Mindeközben nagyon gyenge lábakon áll a roma érdekérvényesítés intézményessége, civil szerveződése is. Néhány etnikai pártkezdmény alig életképes, egy-egy, „csaliként” jelölt roma személyiség a világnemzeti pártok színeiben jut be a parlamentbe, miután „hozta” a szimpatizáns szavazatokat. Tehetősebb romák elsősorban a politikán kívül: a gazdasági életben keresik a rendszereségüket.

Bulgáriában a romapolitika csak a legutóbbi években mozdult előre láthatóbb formában – lényegében az EU-csatlakozási folyamat nyomása alatt. Az oktatási tárca 2002-ben adott ki rendeletet az iskolai szegregáció megakadályozására és a kisegítő osztályokba sorolás önkénye ellen. A 2003-as diszkriminációellenes törvény lehetővé tette a témába vágó vétségek szankcionálását, és ennek eddig már sikerült konkrét ügyekben érvényt is szerezni. Ezzel egy időben rövid és középtávú cselekvési terv készült az 1999-es keretprogramhoz is. Nyolc kelet-közép-európai, illetve délkelet-európai állam képviselői 2005-ben Szófiában írták alá azt a tíz évre szóló, közös roma-felzárkóztatási programot, amely az oktatás, az egészség- és lakásügy, valamint a foglalkoztatás területén fogalmazott meg normatív célkitűzéseket, és elnyerte az EB, az ET, az ENSZ Fejlesztési Program, valamint a Világbank támogatását. Roma körökben ugyan bizalmatlanság tapasztalható a program érdemi megvalósítását illetően, inkább protokoll-ízű vállalásnak fogják fel.

Természetesen nincsen más út, mint érdemi erőfeszítések tényleges eredményre vitele. A célirányos stratégia egyszerre feltételezi a nemzeti politika felelős működését (ahol

csak lehet, nemzetközi együttműködés keretében), a különböző más nemzeti célokkal történő egybehangelést és nem utolsósorban az érintettek megfelelő motiválását saját fel-emelkedésük öntevékeny alakítása érdekében. A bulgáriai romapolitikának mindezen felül szembe kell néznie azzal a kihívással is, amit a szélsőséges nacionalista „Ataka” (Roham) pártszövetség előretörése jelent 9%-os választási eredményével (2005), amit a kisebbségek, főképp a romák elleni gyűlöletkampányával ért el. A bolgár demokratikus erőknél vélhetően lesz ereje a parlamentbe bejutott csoport nemkívánatos működésének elszigetelésére. De az „Ataka” megjelenése talán a roma tömegeket is felrzza politikai közönyéből. Az EU-csatlakozás küszöbéig eljutott országban mindent meg kell tenni a romák helyzetének konszolidálása érdekében. A végbement keleti bővítés nyomán, illetve a dékeleti bővítés előszelében egyre nyilvánvalóbb: a romakérdés – elsőrendű európai kérdés, lévén a romák lélekszáma mindenütt elég magas, leszakadásuk a társadalmi standardról átfogó. Európai kérdés és európai kihívás: egy nagyszámú, makroregionális súlyú leszakadt népesség fokozatos integrálása óriási kihívás az EU-politika számára. (Az ismertetett közlemény: könyvalakban is megjelent disszertáció: *Integration durch Demokratisierung?* téziseire épülő áttekintés.)

Komáromi Sándor

Nemzeti identitás, decentralizáció és elszakadás Kanadában, Nagy-Britanniában és Spanyolországban

Guibernau, Montserrat: National identity, devolution and secession in Canada, Britain and Spain. Nations and Nationalism, 12 (1), 2006. 51–76. p.

A cikk kettős céllal íródott. Először is megvizsgálja, hogy a decentralizáció táptalajt ad-e a kettős identitás kialakulásának – regionális és nemzeti. Másodsorban megfontolás tárgyává teszi, hogy a decentralizáció elősegíti-e az elszakadási törekvéseket, vagy épp ellenkezőleg, sikeres stratégiaként működik-e az államon belüli nemzeti diverzitás kezelésében.

Az írás három részre tagolódik. Az első részben a kanadai kormány változó hozzáállását vizsgálja Québec elismerési törekvései felé az 1960-as évektől napjainkig. Kezdetnek a québeci nacionalizmus felemelkedését elemzi az 1960-as években, valamint a kanadai kormány törekvéseit, hogy helyt adjon ezeknek a követeléseknek az államon belül. Majd feltárja a Pierre Elliott Trudeau miniszterelnök által képviselt, radikálisan új kanadai egység és identitás közvetlen hatását Québecre. A publikációban a szerző amellet érvel, hogy Trudeau nemzetépítési stratégiája kihátrálást jelentett a korábbi engedményező politikai magatartás mögöl, és hogy teret biztosítson a Királyi Kettős Kultúra és Nyelvhasználati Bizottság 1963-as kutatási eredményeinek. Trudeau Kanadát kettős nyelvű és multikulturális nemzetként határozta meg, melynek mind a tíz tartománya egyenlő bánásmódra jogosult, amivel a québeciek igen nagy hányadát elidegenítette magától. Trudeau korszakát követően több kísérlet is volt arra vonatkozóan, hogy elismerjék Québecet mint különálló társadalmat. Ezek kudarcra a québeci szeparatistákat erősítette, akik az 1995-ös népszavazáson 49,4%-át szereztek meg a szavazatoknak. Ettől kezdve az 1960-tól jellemző megengedő törekvéseket felváltották a visszatérő összeütöközések Kanada és Québec nemzetépítő stratégiája között.

Másodsorban a cikk feltárja, hogy a decentralizáció elősegíti-e a kettős identitások – regionális és nemzeti – felemelkedését egy nemzetállamon belül. Itt a regionális és nemzeti

identitásra vonatkozó friss kanadai adatokat hasonlítja össze Spanyolország és Nagy-Britannia hasonló adataival. Ez a három modern liberális demokrácia magában foglal területileg jól körülrajzolható nemzeti kisebbségeket – nemzeteket állam nélkül – melyek rendkívül erős identitásérzéssel rendelkeznek, amely közös etnikai származásukon és etnikumuk közös történelmében nyugszik – Québec, Katalónia, Baszkföld és Skócia. Harmadrészt a cikk megvizsgálja, hogy a decentralizáció elősegíti-e a szeparatizmust azáltal, hogy meghatározza a decentralizáció szintjeit Kanadában, Spanyolországban és Nagy-Britanniában. A cikk végezetül megvizsgálja azokat az okokat, amelyek hozzájárulhatnak ahhoz, hogy a szeparatista követeléseket felváltsa a nagyobb decentralizáció iránti törekvés.

A cikk végigkövette az engedményezésről asszimiláció irányába történő váltást Québec státusában Kanadán belül, különös tekintettel az újszerű pán-kanadai identitásra és a kanadai nemzetre, mely Trudeau miniszterelnök jövőképeben fogalmazódott meg. Az 1960-as évek végén elindított egy kanadai nemzetépítési stratégiát, amely megpróbálta kifogni a szelet a québeci nacionalizmus vitorlájából, és a tartományok közti egyenlőséget tüzte zászlajára. Politikája viszonylag sikeresnek bizonyult Québecben 1982-ig, amikor is kormánya Québec hozzájárulása nélkül elfogadtatta az alkotmányt Jogi Charta részeként. Az ezt követő kísérletek, melyek megpróbálták kezelni a québeci törekvéseket elismerve annak különálló társadalmi státusát, kudarcot vallottak. Az elégedetlenség és a frusztráció egyre növekedett a québeciek körében, amelyet jól tükröz az 1995-ös népszavazás, melyet mindössze 54 288 szavazattal vesztek el. A szuverenitás és partnerkapcsolat támogatottsága 1995 után folyamatosan csökkent, és az 1990-es évek végétől kb. 30%-os szinten állandósult, és csak 2004-ben indult újra emelkedésnek 2005-re elérve az 55%-os szintet. Ez az emelkedés részben annak köszönhető, hogy a szövetségi kormány olyan politikákat alkalmazott, melyekkel megpróbálta Québec különleges politikai státusát a kanadai államszerkezetben megszilárdítani. Ezek a politikák sok québeci számára a québeci nyelv és kultúra fejlődése szempontjából fenyegetést jelentettek.

A cikkben felsorakoztatott bizonyítékok alapján a szerző arra a következtetésre jut, hogy:

1. decentralizáció, ha azt jelentős hatalom kihelyezése kíséri a helyi intézményekhez, és jelentős forrásokat tesz hozzáférhetővé számukra – ahogy az Kanada, Spanyolország és Nagy-Britannia esetében történt – elősegíti a regionális identitás felemelkedését anélkül, hogy szükségszerűen gyengítené a nemzeti identitást.
2. a decentralizáció nem támogatja az elszakadási törekvéseket, és nem kérdőjelezi meg a nemzetállam határainak integritását. A cikkben felvonultatott bizonyítékok megerősítik, hogy a decentralizáció megszelídíti az elszakadási törekvéseket azáltal, hogy jelentős hatalmat, valamint forrásokat kínál a nemzeti kisebbségeknek, és regionális politikai elitet hatalommal, presztízzsel stb. kecsegteti.

Összefoglalva tehát kijelenthető, hogy a decentralizáció amennyiben közös bizalmon, elismerésen és pénzügyi megegyezésen alapszik, úgy sikeres stratégia a nemzeti kisebbségek liberális demokrácián belüli „elszállásolásának”. Mindazonáltal a központi és regionális intézmények között bizonyos fokú feszültség valószínűleg fennmarad kapcsolatuk állandó komplex jellegének köszönhetően, mivel valamilyen mértékig ellentétes célokot képviselnek. Az állam eltökéltsége, hogy megvédje területének integritását és törekvése, hogy polgárai körében egy nemzeti identitásnak adjon táptalajt, természetesen összeütközésben van a nemzeti kisebbség (vagy nemzet állam nélkül) vágyával, hogy különálló népként ismerjék el, és politikai sorsát, valamint különálló identitását önmaga döntéseivel irányítsa.

A szerző a cikket Ernest Gellner gondolataival nyitja, aki az általa tárgyalt központi kérdést: nemzet és birodalom, valamint birodalmi és nemzeti identitás egymáshoz való viszonyát vizsgálta. Megállapítása szerint a hatalom és a kultúra külön utakon jár. A birodalom politikai szerkezetébe magába foglal egy hierarchikusan felépülő belső társadalmat, melyben a hatalmon lévők kozmopolita kultúrája élesen elkülönül az alárendelt társadalmak és társadalmi rétegek helyi kultúráitól. A modern birodalmak, mint pl. a Szovjet Birodalom is követik a domináns elit kultúra és az összetevő részek nemzeti vagy etnikai kultúrájának ilyen elkülönülését.

Gellner szerint a nacionalizmus bezárja ezt a rést. Szerinte az egyetlen legitim politikai egység az, melyben az uralkodó rétegek és azok, akik fölött uralkodnak, közös kultúrával rendelkeznek. Ez ideális esetben egy állam és egy kultúra. Vagy ha másképp fogalmazunk, ideális esetben ez a nemzeti vagy nemzetállamot jelenti, mivel abban a tagokat összeköti a közös kultúra. Ám ha a politikai egység uralkodó rétege más nemzethez tartozik, mint azok többsége, akik fölött uralkodnak, ez a nacionalisták számára meglehetősen kevésbé tolerálható politikai helyzetet hoz létre. Ezért egy nacionalista számára nincs annál felháborítóbb, mint az olyan eset, amely a brit birodalomra is jellemző volt, melyben maroknyi brit uralkodott indiaiak, afrikaiak és mások milliói felett, akiknek mind-egyike magában hordozta a nemzeti lét magvait. Meglátása szerint a birodalmak hatalmasra nőtt szörnyek, melyek mind a szabadsággal, mind a nemzeti lét alapját és lényegét képező egyedi különbségekkel szemben ellenségesek. Ez a gondolat a XIX. században a liberális gondolkodás egyik alapkövévé vált, mivel egyre jobban összekapcsolódott a nemzeti lét elvével. Még az olyan liberálisok is, mint John Stuart Mill és Lord Macaulay, akik az imperializmus védelmére keltek, úgy érezték, hogy igazolást kell keresniük a sokkal természetesebb „nemzeti elvvel” szemben. A birodalmi lét mindaddig elfogadható volt, míg küldetése szerint utat mutatott és képzést biztosított a kevésbé fejlett népek számára, hogy elérhessék a nemzeti autonómiát.

Nemzetek és birodalmak viszonya, az elmúlt két évszázad során, a különbségek és a szétválás ilyenfajta érzékelését igazolni látszik. A létezésük utolsó fél évszázadában a Habsburg- és az olasz birodalom fő kérdése az volt, hogyan legyen úrrá különböző részeinek nacionalista törekvései fölött, míg mindkét birodalom végül összeomlott az I. világháborúban. Nagyon hasonló az ottomán birodalom összeomlásának története is. Minden esetben úgy tűnt, hogy győzedelmeskedett a nemzetiség elve, melyet az I. világháború győztesei Woodrow Wilson 1918-ban megfogalmazott 14 pontjában foglaltak össze.

Ezt követően jelentek meg a nemzeti felszabadítási háborúk, melyekben a fennmaradó európai birodalmak – brit, francia, holland és belga – gyarmatai követelték függetlenségüket annak a nacionalista doktrínának az alapján, mely a nemzetközi kapcsolatok normája lett, és amelyet hivatalosan az ENSZ 1948-as általános emberi jogi nyilatkozata testesített meg („mindenkinek joga van egy nemzetiséghez”). Még később, 1989–1991 között, a Szovjet Birodalom érdekeltségi körébe tartozó kelet-európai országok kikiáltották függetlenségüket, melyet nem sokkal később hasonló események követtek a Szovjetunió határain belül (bár, ahogy azt Gellner helyesen megállapítja, a Szovjetuniót nem kizárólag a nacionalizmus kényszerítette térdre). A Szovjetunió 1991-es összeomlása a nacionalizmus és imperializmus közti régóta húzódozó versengést a legtöbb megfigyelő számára egyértelmű döntésre vitte.

Azonban egy dolog a nacionalizmus és imperializmus közti kapcsolatot látni, és egy másik dolog a nemzet, illetve birodalom fogalmát összeolvasztani. A birodalmak egyértelműen nem nagyra nőtt nemzetállamok, mivel már több ezer éve léteznek, míg a nemzetállamok alig több mint két évszázada. És ami még fontosabb egy-két kivételtől eltekintve, a birodalmak mindegyike soketnikumú, vagy többnemzetiségű egység volt. Korai modern időkben David Arnitage és mások is hangsúlyozták, hogy a birodalom fogalma szorosan kapcsolódik az impérium szó eredeti jelentéséhez. Ez tette lehetővé sok abszolutista monarchia számára, hogy birodalomnak nevezze magát. Sőt, mit több, a korai modern államok közül is sokan úgynevezett „összetett államok” voltak, ahol, mint pl. Spanyolországban és Nagy-Britanniában, egy uralkodó uralkodott több terület fölött, amivel szorosabb kapcsolat lehetett a birodalom és a nemzetállam között, mint ahogy azt mi gondolni szoktuk. Ami érdekes még, hogy a legtöbb nemzetállam, vagy olyan egység, ami nemzetállammá vált, a legtöbb birodalomhoz hasonlóan hódítás vagy gyarmatosítás útján jött létre. Anglia például normann hódítás során egyesült, majd ez a folyamata továbbgördült, és Wales, Írország, valamint Skócia népeivel egyesülve létrejött az Egyesült Királyság és egy másik nemzet, a brit nemzet. Nemzetállamok születtek úgy is, hogy egyes uralkodók a szomszédos területeket és népeket erőszakkal integrálták, mivel azok intézményeikben és kultúrájukban jelentősen különböztek a domináns csoporttól. A XIX. században zajlott a germán államok porosz meghódítása, melynek során létrejött Németország.

A sok nemzetállam, más szóval mini-birodalom közül – egyesek nem is olyan kicsik. Amit a XVIII. században a kortársak Nagy-Britannia birodalmának hívtak, vagy az európai Brit Birodalomnak, az az Egyesült Királyságra utalt, és nem a tengeren túli birodalomra. Létezik-e ma angol nacionalizmus? Azok az ügyek, melyek az angolok számára az identitás érzetét biztosították – protestantizmus, iparosodás, imperializmus – vagy elgyengültek, vagy már nincsenek is jelen. Az Európai Unió sok angol számára legalább annyira fenyegetés, mint ígéret. A nagyszámú nem európai színes bőrű kisebbség jelenléte tovább erősíti a polgárok aggodását. A skótok és kisebb mértékben a walesiek és az írek kezdik kihúzni magukat az Egyesült Királyság mögül, és saját külön megállapodásokat kötnek Brüsszellel. Bizonyos szemszögből vizsgálva ezeket a kérdéseket arra a megállapításra juthatunk, hogy mindazok a rétegek, amelyek lehetővé tették az angolok számára a nemzeti identitás kérdésének elhanyagolását, most egyenként elhullottak. A kérdés újult erővel tér vissza. Vannak kisebb csoportok, amelyek úgy gondolják, birtokában vannak a válasznak, de nekik még meg kell győzniük a legtöbb embert. Nagyobb jelentőséggel bírhat a Konzervatív Párt, amely kiszorult a kelta térségekből, és amely az Angol Nacionalista Párttá válhat.

Az angolok kialakították saját identitás-formáikat, amelyek egybeestek a birodalmi jellegükkel. A birodalom és történelmi ügyeik megszűnésével, melyhez oly szorosan kapcsolódtak, természetesen felmerül bennük az igény, hogy új szerepet találjanak a világban. Ahogy azt Svédország példája mutatja, lehet, hogy egy ország kicsi, de mégis tekinthet kifelé, és lehet elkötelezett az emberiség ügye mellett. A világ nagy, tele lehetőségekkel, és itt az ideje, hogy az angolok is kifelé tekintsenek, és ne magukba zárkózzanak.

Bosznay Csaba

Egy új mexikói nacionalizmus? Bennszülött jogok, alkotmányos reform és a multikulturalizmus egymással ellentétben álló jelentései

Peña, Guillermo de la: A new Mexican nationalism?

Indigenous rights, constitutional reform and the conflicting meanings of multiculturalism.

– Nations and Nationalism, 12 (2), 2006. 279–302. p.

Ez a cikk, amely a bennszülött lakosság jogi státusáról, valamint a nacionalizmus természetéről folytatott jelenkori vitákra összpontosít Mexikóban, amelyek kapcsolódnak az új keletű alkotmányos bővítményekhez és az új politikai stratégiákhoz. A törvényhozásban és politikában bekövetkezett változásokat a populista rezsim 1982 utáni széles körű gazdasági és politikai válságának fényében már vizsgálták. Ez a krízishelyzet nagy hatással volt a bennszülötteket érintő gondolkodásra. Ezeket a változásokat motiválták a hivatalos állampolgári képpel ellentétes indián követelések és mozgalmak. A hivatalos állampolgári kép a kulturális homogenitás és *mestizaje* funkcióját is magában foglalta. A cikk elemzi az új alkotmánybővítmények és a heves viták hatását, és azt, hogy milyen tettekre sarkallták a különböző politikai résztvevőket, beleértve a bennszülött szervezeteket is. Egész pontosan a konfliktusok két körét tekinti át. Az első a multikulturalizmus sokféle jelentését övező aggályok, amelyek a széttöredezés és a fundamentalizmus fenyegetését jelentik. A fundamentalizmus Mexikó esetében az állami ellenőrzés vagy stratégia új formája, melynek célja a bennszülöttek nemzeti részvétele és hatalommal felruházása. A második a bennszülöttek politikai autonómiájának kivitelezése esetén az autonómia meghatározása és szintje is aggályokat vet fel. Az ilyen vitás kérdések tárgyalása, amely befogadó állampolgári képhez vezet, súlyos kihívás elé állítja az etnikumok értelmiségét és a mexikói nacionalizmus gondolkodóit.

A cikk folytatásában a szerző az indigenizmust egy merész, de végül sikertelen stratégiaként vizsgálja, mellyel megkísérelték helyreállítani és újra értelmezni Mexikó bennszülött múltját abból a célból, hogy egy modern, „forradalmi” nemzeti identitást hívnak életre. E stratégia sikertelensége nagyrészt azzal indokolható, hogy a kormány fokozatosan lemondott a társadalmi igazságosság és demokrácia forradalmi eszméiről. De az a szerző személyes véleménye, hogy mindez köszönhető a mexikói állampolgárság-képnek mint a kulturális homogenitás megtestesítőjének, amely figyelmen kívül hagyta az indián népek törekvését a kulturális és politikai elismerésre, így hátráltatva részvételüket a közéletben. Gyakorlatban tehát a *mestizaje* fogalma kirekesztő mechanizmusként működött. A cikk végén a szerző az új bennszülött társadalmi mozgalmak felemelkedését és következményeket tárgyalja a jelenkori törvényhozásra, amely ma Mexikót egy multikulturális nemzetként határozza meg, és összefoglalja egy ilyen nemzet megalkotásában rejlő kihívásokat.

A bennszülött politikai autonómia és hivatalos képviselő segíthet a cikkben említett problémák megoldásában, de a CDI-nek még el kell nyernie legitimitását a bennszülött népek szemében: gyakorta annak a töredékes társadalmi politikának részeként tartják számon, amely legjobb esetben is csak megpróbálja enyhíteni a piac brutális hatásait az ország legszegényebb részeire anélkül, hogy bármilyen gazdasági modellel szemben – amely segédkezik a mélyen gyökerező egyenlőtlenségek létrehozásában és fenntartásában – megoldást kínálna. Az autonóm bennszülött intézmények hivatalos elismerésének az első lépésnek kell lennie azon az úton, melyen teljes körűen részt vesznek a jövőjüket érintő döntésekben a nemzeten belül, és amely hatékony gazdasági decentralizációhoz vezet. Van még egy sürgős megoldatlan kérdés, amely nemcsak a CDI, amely az állam és a

társadalom egésze számára rendkívül fontos. Ez az, hogy miként lehetne garantálni azoknak a kulturális jogait, akik a városokba, mezőgazdasági ültetvényekre, vagy az USA-ba vándorolnak. Hivatalos adatok szerint a bennszülött lakosság 20–25% közötti aránya (kb. 3 millió fő) százezernél nagyobb lélekszámú városokban lakik, és számuk gyorsan növekszik. Ami a bennszülött mezőgazdasági munkásokat illeti, ők akár 1 millióan is lehetnek (nem számolva azokat, akik átlélik az északi határt). Nyilvánvaló, hogy a kulturális jogok elismerése nem korlátozódhat azokra a csoportokra, akik hagyományos közösségekben vagy lakóterületükben maradnak. Ennek megfelelően a bennszülött politikai autonómia formáinak megvitatásakor az elvándorlókat is figyelembe kell venni. Ami az országhatárokat átlépő bennszülött kivándorlókat illeti, bár az ILO-konvenció (az USA nem írta alá) rendelkezik róla, mégis megvitatásra vár.

Lehetséges-e egy újabb fő irányvonalat adni a mexikói nemzet számára? Szükséges-e ez egyáltalán? Mi lehetne az új irányvonal, amely a múltat és a jelent, a sokszínűséget és az egységet, a különbözőséget és egyenlőséget össze tudná egyeztetni? Még mindig a nemzetállam-e a legfontosabb kerete a jogok és együttműködés biztosításának? Majdnem száz évvel ezelőtt mexikói társadalomtudósok, különösen antropológusok úgy gondolták, hogy a nemzeti közösség elképzelése a fajok és kultúrák olvasztótégelye, míg manapság a legfőbb feladat, hogy elfogadjuk az egymás mellett működő társadalmi tényezőket, miközben azok az állampolgárságot kutatják egy multikulturális globalizált nemzetben belül. Jelen világunkban a nacionalizmus jövője kollektív képességünkön múlik, amivel meg tudjuk ragadni a multikulturális állampolgárság jelentését, de nem mint minőséget, hanem mint gyakorlatot.

Bosznay Csaba

Nemzeti és regionális identitások Brazíliában: Rio Grande do Sul és egyedi vonásai

Oliven, Ruben George: National and regional identities in Brazil: Rio Grande do Sul and its peculiarities. Nations and Nationalism, 12 (2). 2006. 303–320. p.

Az 1930-as évektől kezdve Brazília átesett az egyre növekvő nemzeti centralizáción, valamint a brazilság (brasilidade) fogalmának megalkotásán. Az 1964 és 1985 között uralom lévő katonai rezsim elmélyítette a központosítást, és nagy hangsúlyt fektetett a nemzeti identitásra, kis teret hagyva a regionális identitásnak. A politikai nyitással és Brazília újrademokratizálódásával, ami az 1970-es évek végén vette kezdetét, a hangsúly a különbségekre tolódott, egy olyan időszakban, melyben Brazília az integráció magas fokát érte el. Az identitásokat újraalkották, ezek között a Rio Grande do Sul identitását is, amely Brazília legdélebbi állama, ahol a gaúcho (tehenész) kultúra erős újjáéledése zajlott. Az 1980-as és 1990-es évekre a gaúcho hagyományhoz kötődő viták és tevékenységek folyamatos előretérése volt jellemző. Annak ellenére, hogy Rio Grande do Sul nagyvárosiasodott és iparosodott állam, ez a folyamat az állam falusias múltjához, valamint a gaúcho lovas figurájához nyúlt vissza.

A gaúcho kultúra újjáéledését rendszerint a tradicionalizmus győzelmének tekintik. Természetesen a győzelmet alássa az a tény, hogy az újszülött művészek, akik a Rio Grande témáját újra feldolgozzák, anélkül teszik ezt, hogy ragaszkodnának bármilyen dogmához, és időnként még parodizálják is a gaúcho hagyományos alakját. A Gaúcho Hagományörző Mozgalom (Gaúcho Traditionalist Movement) nem képes minden kul-

turális megnyilatkozást ellenőrzése alá vonni az államban, valamint uralkodó státust biztosítani saját üzenetei számára. Ezek már más idők és más gondolkodás abban a tekintetben, hogy mit jelent gaúciónak lenni, és ezek a gondolatok nem feltétlenül vágnak egybe a Gaúcho Hagyományok Központjának hitvilágával. A szimbolikus javak piaca kiterjed és más résztvevők is követelik a maguk részét belőle.

Ezzel vitában vagy szemben áll egy másik csoport, a magukat nativistának tartó újságírók és művészek, akik nem fogadják el a Gaúcho Hagyományörző Mozgalom vezérletét és patronálását. A két csoport folyamatos harcban áll egymással.

A zenei fesztiválok biztosítanak teret a viták nagy részének arról, hogy mit is jelent gaúciónak lenni. A nativisták úgy hiszik, hogy stílusuk éppen az ellentéte a hagyományörzőkének, melyről úgy gondolják, hogy forrásaiban igen szegényes, és csak a tangóharmonikán alapszik, ellenállva minden elektromos hangszert előtérbe helyező törekvésnek, kizárólag jól bevált múltbéli zenei témákat dolgozva fel. A hagyományörzők másfelől hitelenségüket arra alapozzák, hogy ők voltak az első fesztiválok megalkotói, és hozzájuk köthető minden gaúchohoz köthető kulturális elem újjáéledése. Ezek a különbségek mindazonáltal, hogy heves vitákat váltanak ki, de nem mélyrehatók, mivel a hagyományörzők és a nativisták is ugyanazt a témát dolgozzák fel.

A vitákat áttekintve arra a következtetésre juthatunk, hogy a hagyományörzők és a nativisták mindössze stílusukban különböznek. A tradicionalisták tudatosan egy konzervatívabb, kevésbé fejlett álláspontot tesznek magukévá, melyben a nativisták progresszívabbnak, innovatívabbnak látszanak, és úgy tűnik, át akarják hidalni az állam múltja és jelene között húzódó szakadékot. Ami közös bennük a gaúcho gyökereken kívül az az, hogy a szimbolikus javak ugyanazon piacéért folyik köztük a versengés a zenei fesztiválok, zsurnalisztikai viták és más hasonló területeken. Bizonyos értelemben úgy is jellemezhetjük őket, hogy olyan értelmiségiek, akik az intellektuális legitimitás perifériáján tartózkodnak, ezért nincs hozzáférésük olyan klasszikus intézményekhez, mint például egyetemek, tudományos folyóiratok vagy konferenciák.

Első látásra furcsának tűnhet a gaúcho kultúra újjáéledése egy olyan időszakban, mikor Brazília egésze nemzeti szempontból oly jól integrált. Mégis ennek ellenére vagy tán éppen ezért a növekvő centralizáció, amely a mai Brazíliában megfigyelhető, ezzel a folyamattal ellentétes irányt mutató tendencia, amelynek megtestesülése a regionális identitás megerősítése, és amelyre Rio Grande do Sul oly jó példaként szolgál. Ha a gaúcho kultusz újra tudja írni a falusi hagyományokat és életet, akkor azt egy urbanizált államban teszi, amely modern akar lenni. Furcsának tűnhet, hogy ez a mozgalom a falusi múlt értékeit teszi magáévá, miközben Rio Grande do Sul túlnyomórészt városiasodott és iparosodott. Ez a tény egyeseket arra a következtetésre sarkall, hogy ez mindössze egy múlt divat vagy egy anakronisztikus ideológia, jöllehet furcsamód eredményes: egyfajta „kulturális túlélés”. Mindazonáltal a jelenség széles körű volta és jelenlétének időtartama miatt aligha tekinthetjük egyszerű divatnak vagy idejétmúlt ideológiának. A divat vonzotta publicitáshoz képest ez a jelenség messze kitartóbb, mint bármely más hullám. Ugyanakkor bár számos értelmiségi rámutat az ideológiai reakció aspektusára, hogy ez tudatos visszatérés valamely idillikus időszakba, amely már nem létezik, vagy egyáltalán nem is létezett, mégis ez a fajta kritika nem oldhatja meg a kérdést. Ebben a környezetben például nehéz megmagyarázni, hogy egy állam, amelyben egy konzervatív ideológia megpróbál uralomra kerülni, fontos és radikális politikai szerepet tölt be a kortárs brazil politikában. A munkáspártnak igen erős a jelenléte Rio Grande do Sul politikai rendszerében, amely a hatalmat gyakorolja állami és fővárosi szinten. Porto Alegre-ben, az állam fővárosában tartották meg a Világ Társadalmi Fórumát (World Social Forum).

Ha megpróbáljuk összehasonlítani Rio Grande do Sul az ország többi részével és rámutatni, hogy milyen különbségek lelhetők fel a társadalmi identitásban, szükségszerűen eljutunk az állam falusias múltjához és a gaúcho alakjához, mivel ezek az állam embélémai. Rio Grande do Sulban a jelenben végbemenő folyamatok azt tűnnek alátámasztani, hogy a nemzeti a regionális fényében ismerhető meg: tehát Rio Grande do Sul népe csak akkor lehet brazil, ha gaúcho is egyben.

Bosznay Csaba

„Orosz világ” Örményországban

Laščenova, E. A.: „Russkij mir” v Armenii. – Mezdunarodnaja Žizn’, 2006. 1–2. 161–168 p.

Az orosz állami politika az ún. „orosz világ”, tehát az orosz anyanyelvű közösségek megőrzésére irányul a FÁK és a Baltikum országaiban. Egyes becslések szerint ezek a közösségek mintegy 25 millió főt számlálnak összesen. Sajnos nincs pontos definíciója a „külföldön élő orosz honfitársak” fogalmának (még az 1999. május 24-én kelt dekrétumban sem), így aztán különböző, helyenként pontatlanul használt kategóriák fordulnak elő, így pl. állandóan külföldön tartózkodó orosz állampolgárok vagy az orosz államból származó személyek, illetve ezek utódai, leszármazottai stb., tehát az „orosz világ” elnevezés semmiképpen nem lehet egységes.

Úgy tűnik, hogy a legsikeresebb meghatározást V. V. Putyin adta, aki szerint „az orosz világhoz oroszul beszélő, gondolkozó, érző emberek milliói tartoznak”. Ebből kiindulva három alapvető kritériumot lehet kiemelni: az etnikai hovatartozást, nyelvet és a kultúrát. Az etnikai alapon oroszoknak számító emberek alkotják tehát az orosz világot külföldön. A fentiek alapján elengedhetetlenül szükséges a külföldön élő oroszok gazdasági-társadalmi helyzetének komplex elemzése.

Az örmény függetlenség kivívása óta az orosz etnikum helyzetét két tényező határozza meg: az 1993. évi nyelvtörvény és az igen kedvezőtlen gazdasági-társadalmi helyzet. E két tényező következtében az 1989-ben megállapított 51 555 fő helyett 2001-ben már csak 14 660 orosz élt Örményországban, ami a lakosság 1,46%-át teszi ki.

Az orosz közösség jelenleg két csoportból áll: a szovjet korszak bevándorlóiból, valamint azokból az orosz anyanyelvű őslakosokból, akik (és elődeik) több mint 150 éve Örményországban élnek. Az itt élő oroszok 72%-a városokban lakik, nagy részük Jerevánban. Képzettség tekintetében az oroszok felülmúlják a helybelieket: 1989-ben ezer lakosból 394 orosznak volt felső- vagy középfokú szakképzettsége, miközben az örmények közül csak 279-nek. 2001-ben az oroszok 20%-ának volt tudományos fokozata az örmények 31%-ával szemben, ami a jelentős orosz kivándorlás eredménye.

Az összlakosság 51%-a földműveléssel foglalkozik a 2001-es felmérés szerint, továbbá megállapítható, hogy 2025-ig a lakosság 12,7%-os csökkenése várható. A kivándorlás fő oka a munkanélküliség. Havonta átlagosan 7500 fő távozik az országból, kb. 80%-uk Oroszországba, főként Moszkvába. Az orosz lakosság gazdasági-társadalmi helyzete rohamosan romlik, a legutolsó felmérés szerint 2902 főt tartanak nyilván szegényként (illetve anyagi segílyre szorulóként). Az országban egyébként a lakosság 42,9%-a szegény (2003. évi felmérés), ebből 7,4% nyomorog. Szegénynek azt minősítették, aki havi 22 dollárnál kevesebből élt. Az átlagnyugdíj 2005. április 1-től kb. 7 dollár (!), a munkanélküli segíly 16,6 dollár (!).

Az orosz kultúrával foglalkozó személyek helyzete sem rózsás: a köztársaságban 49 iskola működik „orosz osztállyal”, ebből egyben folyik az oktatás kizárólag orosz nyelv-

ven. Kb. 9-10 ezer iskolás tanul oroszul. Az „orosz osztályokban” csak az etnikailag oroszok gyermekei tanulhatnak, a többiek örmény tannyelvű iskolákba járnak. A felsőoktatás helyzete még rosszabb: jelenleg mindössze egy (!) főiskolában folyik orosz nyelvű oktatás, ahol 1889 fő tanul. A többi főiskolán az orosz csak speciális szakként működik. Egyébként kb. egy ezer fő tanul oroszul a főiskolákon. Diploma után nehéz elhelyezkedni orosz szakosként. Az orosz kultúra népszerűsítésében nagy szerepe van a társadalmi szervezeteknek, melyek közül a legjelentősebb a „Rosszija” 3453 taggal. A szervezet célja a társadalmi jelenségek kutatása, programok kidolgozása, felvilágosító munka végzése az orosz kultúra terjesztése terén. Igen jelentős a gyermekközösségek körében végzett felvilágosító munka. A felvilágosító munkát nagyban nehezíti a teremhiány és a fűtési problémák. A „Rosszija” szervezetnek egyébként 12 fiókja működik Jerevánban.

A második legnagyobb szervezet a „Szláv ház”, amely 1997 óta működik, és 1250 embert tömörít. Három etnikumot képvisel: az orosz, ukrán, beloruszt. A tagok 75%-a nyugdíjas, az átlagéletkor 70 év. A perspektíva tehát aggasztó.

A fentiekén kívül természetesen van még néhány kisebb szervezet is, melyek hasonló célokat tűztek maguk elé, így 2004. októberben létrejött egy ifjúsági szervezet. A legfontosabb az, hogy ezeket a szervezeteket egységes egészbe kellene foglalni, perspektívikusan csak ez lehet a hatékonyság megoldásának eszköze, ami természetesen jelentős anyagi eszközöket, támogatást is igényel. Mindezt csak a különböző oroszországi szervezetek és intézmények hathatós segítségével lehet megvalósítani.

2006. január 22-én Moszkvában V. Putyin és R. Kocsarján örmény elnök megnyitotta az Örmény Köztársaság évét Oroszországban, és mindketten kiemelték, hogy nagyra értékelik a két nép tradicionális jószomszédi viszonyát, és kifejezték meggyőződésüket, hogy a kétoldalú partneri viszony a továbbiakban ki fog szélesedni.

Wernke Géza

Julia Warhola és a valóság legalsó szintjei

Wackwitz, Stephan: Zur Realität des geringsten Ranges. Julia Warhola als Weltkulturerbe.

– Merkur, 60. Jg. 2006. 5. H. 388–397. p.

A régi, lengyel–ruszin–ukrán–zsidó Galícia tájain és az Északi-Kárpátok két oldalán fogant valamikor a 20. század elején a naiv minimál-érték, a legalsó szintű realitás, a marginalitás ama kultusza, melyet a legelmaradottabb falusi és tanyasi környezet primitívtársa ihletett anélkül, hogy valamilyen átfogó, kompakt ízlésformává szervesült volna. Ehelyett bűjtatott és változó formában jelent meg, ám hosszú időn át hatott irodalmi, képző- és iparművészeti törekvésekben és az építészetben, vagy később akár Tadeusz Kantor színpadi koncepciójában. A hatástörténet eléggé feldolgozatlan, de mindenesetre a jelenség nem függetleníthető a szláv dimenzióban óriási hatású orosz narodnyikság világszemléletétől és tanításaitól. A narodnyik romantika ugyan átalakul valami mássá ebben a minimalizmusban, amit nehéz egyértelműen meghatározni. Annyi bizonyos: a modern polgáriságon és kulturális standardján túli, végeredményben posztmodern tapasztalásban keresi fogódzóját egy lehetséges ellenkultúra elemeinek felmutatásához. Ilyen elemek nyugati párhuzamai is fellelhetők, így Marcel Duchamp festészetében, Robert Walser minimalista prózájában vagy a prágai Kafkánál (már amennyire „nyugathoz” kapcsolható), akinél a tisztó irodakörnyezet, a padláslabirintus és egyebek, no meg az elbeszélés szikár díszelensége felel meg a szóban forgó érületnek. (A hászid kontúrok egyszerűsmind a galíciai rokonságot sem tagadják.) Tendenciaszerűen a minimalizmus mégis elsősorban a kelet-európai régióban jelentkezik. A lengyel irodalomban különösen gyakran bukkanunk a nyomaira, Wyspiańskitól Kantoron és Bruno Schulzon át a külföldön ma legismertebb kortárs íróig, Andrzej Stasiukig. A szerteágazó hatások labirintusának feltárása azonban meghaladná egy rövid publikáció kereteit. Arra a kapcsolatra viszont, ami a kivándorolt szülők révén amerikaivá lett Andy Warhol (1928 – 1987) pop-artját a dologgal és a keleti tájékkal összeköti, rövid formában is ki lehet térni. – A pozsonyi Goethe-Intézet élén szolgáló művészettörténész–filozófus szerző egészen pontosan Warhol édesanyja, Julia Warhola (1892–1972) alakjának szenteli emlékező esszéjét.

Julia Warhola, szül. Zavacki, mikói (Mikova) ruszin családban született és nőtt fel a mai szlovák–ukrán–lengyel hármasság határ szlovák oldalán, a régi magyar Zemplén vármegye északi csücskében. Ugyanebből a milióból Ondrej Warhol vette el 1909-ben, miután már fiatalon megjárta Amerikát, Pittsburgh-ben bányászként megkeresve a házasságra valót. Házassága után is ide tér vissza, a kárpáti ruszin kivándorlás Mekkájába, főként a katonai szolgálat elől. Julia Warhola kevesedmagával éli túl a K. u. K. hadsereg háború alatti ruszinellenes népirtó hadjáratát, mint arról idős korában Victor Bockrisnak, az Andy Warhol-életrajz (*Warhol – The Biography*) szerzőjének maga beszámol. Csak a háború után válik lehetővé, hogy kövesse férjét a tengerentúlra. Pittsburgh-ben világra jönnek a Warhol-gyerekek, akik közül az apa keresztnevét öröklő Andy a legfogékonyabb műzsák által kedvelt anyjának nem csak történeteire, énekére, de papírból vagy bádogból készített kivágatainak naiv művészetére is. Ezekben a kivágatokban a ruszin szülőföld formakincsese testesült meg – a legalsó szintű realitás fókán.

Andy Warhol az 1950-es években sikeres reklámgrafikusként tűnt fel New Yorkban, majd műalkotássá absztrahált, az alaptárgyiasság elvét formába öntő grafikáival és képeivel csinált képzőművészeti iskolát, nem utolsósorban anyja hazai szellemű házilagos kezdeményei (és pennsylvániai ipari-táji változatai) nyomán. Ugyanebben az időben került az 1914/18-ban. utána a járványokkal is megtizedelt, a változó államhatárok között

felszín alá merült ruszinság nagyobb része, 1945 után Ukrajnába bekebelezvén, „ukrán” népi formaöntöbe, hogy eredeti arcát elveszíték. Csak a szovjet rendszer felbomlását követően kezdetett neki, hogy gyökereihez visszatérjen. Andy Warhol, a szerteágazó Warhol-család Pennsylvaniában folyamatosan hű maradhatott ezekhez a gyökerekhez. Julia Warhola, szül. Zavacki, aki élete végéig sztárművésszé lett fiával maradt, a kárpáti ruszin népi örökség géniuszaként, elmélyült vallásosságával is aláhúzva, indította el és támogatta Andy Warholt nagyívű pályáján. Kivételes alakját a fiú nevével együtt őrzi meg az emlékezet. Őrzi ma már Szlovákiában is, ahol Andy Warhol halála után a Mikóhoz közeli Mezőlaborcban (Medzilaborce) – Csehszlovákia felbomlása előtt eredetileg még prágai kezdeményezésre – Warhol-émlékmúzeum nyílt, melynek gyűjtése a családi vonatkozásokra is kiterjed.

Komáromi Sándor

Nyelv és nacionalizmus Olaszországban

Stergios, James: Language and Nationalism in Italy. Nations and Nationalism, 12 (1), 2006. 15–33. p.

A nyelvkérdés mértékadó mutató abban a tekintetben, hogy egy kultúra mennyiben képes és törekszik egy közös kulturális és politikai identitás megalkotására. Ennek megfelelően történelmi alakok, tudósok, történészek egyaránt gyakorta úgy tekintenek a nyelvi egységesítésre, mint a nemzetalkotás útján megtett vízvázaló lépésre. A cikk az Olaszországban lezajlott nyelvi egységesítést vizsgálja, fókuszában a Cruscan Akadémia szótárai állnak, és értékeli a kapcsolatot a firenzei egységesítés, valamint a nacionalizmus között. Majd a szerző összehasonlítja a változó firenzei politikai terminológiát az azzal összevethető francia és angol nyelvi elemekkel. A cikk arra a következtetésre jut, hogy a francia és az angol esettől eltérően, és a jelenkori nyelvegységesítési elméleteknek megfelelően Olaszországban nem volt kapcsolat az egységesítés és a nacionalizmus között. A firenzei egységesítést azoknak a politikai koncepcióknak az összeomlása követte, amelyek támogathattak volna egy nacionalista mozgalmat. Az olaszok fogalma az állam értelméről egyértelműen megkülönböztethető az abszolutizmus elméleti igazolásától, hogyha a politika világából eltávolítjuk a politikai erkölcsöt.

Franciaországgal és Angliával ellentétben, ahol a nyelv egységesítése fontos szerepet töltött be nacionalizmusuk felemelkedésében, Olaszországban több századon keresztül erőteljes kampányt folytattak a toszkánok a nyelv egységesítéséért, és a nemzeti érzület intenzitásának csökkenését erősítik meg vezető íróik. A cikkben a szerző mindkét vektort vizsgálat alá vonja: az erősödést és a visszaszorulást is, mielőtt következtetéseket vonna le a nyelv szerepére és a nacionalizmusra vonatkozóan Olaszország esetében, majd végül ezeket összehasonlítja a francia és a brit esetekkel.

A cikk írója három következtetést von le az általa vizsgált témában: a francia és az angol példával ellentétben, valamint a ma jellemző elméletekkel is ellentétben a nyelvi egységesítésnek Olaszországban nem mutatható ki kapcsolata a nacionalizmussal. A nacionalizmus kérdésköre nem érkezik meg viták témájaként az intellektuális szintre, egészen a XVIII. század elejéig, amely jóval a firenzei egységesítés utáni időszakra jellemző, mivel az a XVII. század közepén zajlott le.

A toszkán egységesítés kéz a kézben járt annak a politikai nyelvnek a hanyatlásával, majd összeomlásával, amely támogatást biztosíthatott volna egy nacionalista mozgalomnak. Jellemzően a XVI. században zajlott le a „pátria” fokozatos és nagymértékű elértéktelenedése, valamint használatának visszaszorulása, és a „virtù” jelentőségének csökkenése. A XVI. század végére minden tényező adott volt ahhoz, hogy a politikai berendezkedés földrengésszerű változáson menjen keresztül, ahol még a piaci kofák is értették a „ragione di stato” jelentését és értelmét. 70 év leforgása alatt a pátria elveszítette gyökereit, és a szabadság inkább céljá vált, mint eszközzé, melynek a polgár a tárgya. A virtù mostanra kizárólag vallási tevékenység vagy szemlélődés által vált elérhetővé, az önérdéken kívül minden politikai cselekvés értelmét veszítette. Ezek a tényezők, amelyek a politikai cselekvések egyre inkább önkényes természetét eredményezték, a hercegi alattvalók politikai méltóságának összeomlásához vezettek. Egyértelmű, hogy a herceg kinevezettjeinek, a minisztereknek érzékelnük kellett státusuk bizonytalan természetét és moralitását.

Végezetül az olasz *ragione di stato* fogalomköre körülírást nyert – és jól elkülöníthető az abszolutizmus más elméleti igazolásaitól, legyen szó akár Anglia vagy Franciaország

példájáról – a virtú eltávolításával a politikai palettáról. Az abszolutizmus előretörése Olaszországban a politikai identitást kísérő fogalmi nélkül, mint pl. *nazione* vagy *patria*, minimum azt egyértelművé teszik, hogy az olasz politikai identitásban és gondolkodásban nem volt jelen nacionalista tartalom. Olaszországban az állam lényegéről folytatott gondolkodás nem halad túl azon, hogy az állam mint a hatalom tárgya jelenik meg az általa ellenőrzés alatt tartott terület vagy népcsoport esetében.

Bosznay Csaba

Kárpáti népi búcsúk és a nemzeti öntudat eredete románok körében

Geană, Gheorghijă: *The Carpathian Folk Fairs and the Origins of National Consciousness among Romanians. Nationalities Papers, 34, vol. 2006. 1. no. March 91–110. p.*

A Kárpátok hegyei közt rendszeresen hagyományos népi vásárok sorozatát tartják meg, amelyek főleg gazdasági, de egyben szocio-kulturális események is. A résztvevők három fő tájról érkeznek: Moldáviából, Vlachföldről és Erdélyből, amely a három történelmi tartománya az I. világháborút követően felálló román államnak. Ezek a népi vásárok „két-földi vásárok” a Keleti- és a Déli-Kárpátokban, valamint „háromföldi vásárok”, ahol mind a három tartomány képviseli magát, mint pl. Vrancea körzetében. A századok során az ilyen vásárok megerősítették annak az érzékelését, hogy a résztvevők ugyanazt a nyelvet beszélik, ugyanazon a valláson osztoznak és ugyanahhoz a *neamhoz* tartoznak, amely egyben ugyanazt a területet is jelentette (a *neam* szó a helyi megnevezése egy rokoni csoportnak, de kiterjeszhető fogalma arra, hogy nép vagy nemzet). Röviden ezek a népi vásárok hozzájárultak a román nemzeti öntudat feléledéséhez. Ezek a bizonyítékok ellentétesek a modernista gondolkodással, mely szerint a nemzeti öntudatnak a burzsoá elitel együtt kell felemelkednie, akik a közgondolkodást kellett, hogy formálják. Jelen cikk egy kísérlet annak leírására és értelmezésére, hogy a népi vásárok a Kárpátokban a premodern időkben milyen komplex szocio-kulturális hatást fejtettek ki, és ezáltal miként növelték a románok nemzeti öntudatát.

A hegyek mint földrajzi tengely, ideális keretet adtak ezeknek a vásároknak. A Kárpátok lakói évszázadok óta házigazdái voltak a vásároknak, és teszik ezt ma is, bár a társadalmi életben ezeknek a tradicionális eseményeknek a száma és jelentősége számottevően csökkent a modern civilizáció hatására. Méretük, népszerűségük, látványosságuk és etnikai funkciójuk az ókori pánhellén játékokhoz teszik hasonlatossá őket. Az első feljegyzést az ilyen népi vásárról 1373-ból keltezik. Vrancea körzet kivételével, ahol a legtöbb vásárt tartották, ezeket a vásárokat évente egyszer vagy kétszer rendezték meg bizonyos keresztény vallási ünnepeken, pl. Szent János napján (június 22–24.), Szent Péter és Pál napján (június 29.), illetve más hasonló alkalmakkor. Bár egyes dátumbeli eltérések lehetnek, de általában ezeket a vásárokat rendszeres időközönként tartották.

A nemzeti öntudat kialakulása nem egy hirtelen fellobbanás eredménye volt. Weber (1976) meggyőzően érvel, és konkrét adatokat sorakoztat fel Franciaországból arra vonatkozóan, hogy a nemzet megalakulása, valamint az azzal együtt kialakuló nemzeti öntudat hosszú folyamat eredménye. Az ő adatai azt mutatják, hogy a XIX. század végén a nemzetállam-ímázs ellenére az 1789-es forradalom időszakában Franciaország még nem alkotott egységes nemzetállamot. Egyes történészek szerint a középkorban gyökerezően Franciaország a barbárok országa volt, nagyszámú falusi lakossággal, akik nem franciának, hanem bretonnak, normannak, burgundiainak, elzászinak és korzikainak tartották magukat, és ennek megfelelő dialektusokat beszéltek. Csak az I. világháborút követően jutott el Franciaország a teljes integrációhoz és érte el nemzeti identitását. A szerző szerint másfél évszázadig tartott, míg a francia társadalom nemzeti öntudata kiteljesedett, amelyet általában a történelemben az elsőként szokás számon tartani. A burzsoá elit kevésbé volt hatékony, mint ahogy azt a történészek általában feltételezik abban a tekintetben, hogy elhintse a nemzeti öntudat magvait a műveletlen parasztnak tömegeiben.

Mint ahogy azt Llobera megfigyelte, a nacionalista ideológiák sikere a számukra rendelkezésre álló etnikai potenciál erejétől függ (1994). Lehet, hogy a francia vidéki töme-

gek híján voltak ennek az etnikai potenciálnak, ezér is tarthatott oly sokáig, míg Franciaország nemzetté vált. A francia elit modern intézményeket alapított, mint pl. iskolák és katonai szolgálat. Mégis úgy tűnik, hogy egy egyoldalú, felülről jövő kezdeményezés nem elégséges, a tömegek tudatossága is éppen ennyire szükséges a nemzeti stratégia sikeréhez. A francia paraszttal ellentétben a román paraszttal híján voltak a modern intézményi hálózatnak. Ők is a XIX. században jutottak el nemzeti öntudatuk felébredéséhez, abban a században, amely a nemzetiségek évszázada volt Európában. A Kárpátok lakói gyakran előnytelen körülmények között ezeket a népi vásárokat használták a nacionalizmus terjesztésére a századok során. Ha igaz az, hogy Franciaországban a nyilvános piacok segítették elő a vidék társadalmi életének kialakulását, akkor a hasonló vásárok, melyeket a román hegyekben tartottak, ugyanezt a szerepet töltötték be. Ebben az esetben mindazonáltal a társadalmi élet helyett az etnicitást. Még ha ezek a kárpáti népi vásárok nem is a legmagasabb szintű román nemzeti öntudatnak biztosították kifejezést, de lassan és retorikától mentesen az alapszintű működést biztosították.

Bosznay Csaba

A kasub identitás helyzete a rendszerváltás után

*Obracht-Prondziński, Cezary: Sprache und Identität der Kaschuben nach dem demokratischen Umbruch.
= Die Welt der Slaven, 51. Jg. 2006. 174–188. p.*

A nyugati szláv törzshöz tartozó, a lengyel etnikummal rokon kasubok a lengyelekkel közösen adták Pomeránia őslakosságát, elsősorban Szczezin és Gdańsk későbbi fejedelmi központok körzetében. Az őstörténetet, mint eleve a néveredetet is, a kutatásnak eddig nem sikerült egyértelmű formában feltárnia. A kasubok története, sorsa a lengyel közvetítéssel felvett kereszténység időszakától követhető nyomon. Ez a történet hosszú évszázadokon át jószerivel a német behatolás és berendezkedés állomásai köré fonódik, és részbeni kiszorításuk, illetve fokozatos germanizálásuk folyamatát jelenti. A reformáció eleinte kedvezett a kasub identitás ápolásának, végül is azonban felekezetiileg megosztotta a népcsoportot, melynek lutheránus hányada a porosz-brandenburgi állam fennhatósága alatt szinte maradéktalanul beolvadt a helyi németiségbe. Egykorú porosz források a 19. század második felében (biztosan nem túl nagy ráhagyással!) mintegy 90 ezerre teszik a kulturális-etnikai és nyelvi jegyeket hiánytalanul hordozó kasubok lélekszámát. Identitástudatuk azonban újra válságosra fordult a lengyel nemzeti törekvések felerősödése idején, amikor gyakran a német–lengyel etnikai versengés túszává lett: a kasub etnikum nemzeti értelemben általában a lengyelekkel tartott, etnicitását azonban nem áldozta fel önként ennek érdekében, ami kiváltotta a lengyelek rosszallását. Mindez a két háború között is kitartott. Ennél még feszültebbé vált a viszony egy időre 1945 után, amikor Pomeránián belül a kasubok léptek elő „idegen” elemmé az eltávozott etnikai németek helyett. A kasub nyelv használatát be is tiltották; egyidejűleg hozzáfogtak a bizonyításhoz, miszerint csupán lengyel dialektus, és tabuvá szerették volna tenni még a „kasub” név említését is. Máig ható „kasub komplexussá” vált az identitás „rossz lelkiismerete”, rejtegetésének igyekezete.

Lengyelországban az 1980-as évek óta vizsgálják felmérésekkel is a kasub identitás alakulását. Eddig több alkalommal, többféle elemzés készült. Ezek eredményei jelzik: ma (is) élő (mégpedig a kasubok túlnyomó többségénél) az eleven identitás, amely híven örzi legalább a származás-tudatot, de többnyire életben tartja a népi kultúra elemeit is, kisebb mértékben a nyelv változatot. Kisebb részüknél ez a ragaszkodás már esetleges, elhomályosult,

illetőleg alkalmi jellegű. Különösen a fiatalok viszonyulása felemás, tagadó; falun ez azonban összefonódik egyszerűen csak a rögtől való elszakadás vágyával is. A kasub identitás erősebb és gyengébb változatainál egyaránt jellemző azonban a mellérendelt vagy felettes nemzeti értelemben lengyel identitástudat (amit a katolikus felekezeti dominancia is erősít), vagyis általában kettős identitásról van szó. A kasub népi kultúra és mentalitás még ma is erőteljes eredetiségére utal, hogy kasub környezetbe kerülve adott esetben etnikai lengyelek is tartózkodás nélkül elsajátítják. Az etnicitását és/vagy származástudatát hordozó, illetve lappangó tudatú kasubok lélekszáma ma mintegy 350 ezerre becsülhető.

Új jelenség – a legutóbbi évek fejleménye – a kasub öntudat reneszánsza. Erre a 2002. évi népszámlálás hiányos kérdésfeltevése által kiváltott színvallás látványos formában hívta fel a figyelmet. A nemzetiségi témaszakaszon belül a kettős identitásra vonatkozó kérdés újszerű elhagyása ugyanis sok esetben óhatatlanul a politikai értelemben vett „nemzetisége” rovathoz terelte át a kasub identitás vagy érintettség bevallását. De a népszámlálási baki már csak a tünete a lengyeltől elkülönülő, elváló identitástudat civilszerveződési szinten is tettenérhető formálódásának. A disszimilációs fordulat másik változata: a kasub örökség jegyében a német nemzetiségi opció. (Háború végi menekültként Németországba került germanizált kasubok leszármazottai olykor viszont a némettel szemben disszimilálnak.)

A kasub identitás korántsem szorosan nyelvfüggő minőség. Ma az identitást valló negyedfélszáz ezer lengyel állampolgár többsége tulajdonképp már elszakadt a nyelvtől; a kasubot beszélők nagyságrendje a szóban forgó népszámlálási adatokban ca. 53 ezer fő szinten jelenik meg, míg becslések szerint mintegy 200 ezernek lehet passzív viszonya a nyelvhez. A nyelvhez való viszony egyébiránt történetileg sem volt egymagában mérvado a kasub etnicitás szempontjából. Eredetileg a táji kulturális tényező volt a döntő. A nyelv ugyanakkor döntő tényező a nemzeti kisebbségi entitás társadalmi elismertetése, presztízse szempontjából. Ezért fontos a kasub nyelv jogaiért folytatott küzdelem, melynek elég sokára beérett eredménye volt 1996-ban – a lengyel nyelvhez való viszonyának évtizedes vizsgálata és mérlegelése után – a nyelvi kodifikáció munkába vétele.

A nyelv kiművelésében és társadalmi megjelenítésében természetesen fontos szerepet játszott a kasub nyelv irodalmi használatba vétele a 19. század közepétől. A lengyel katolicizmus, sajnos, mindvégig negligálta a kasub nyelvi igényeket. A kasub csak az 1980-as évek végén nyert bebocsátást a liturgiába, és ezt követően jelentek meg Biblia- és zsolnárfordítások, valamint imakönyvek. II. János Pál pedig azzal tett nagy szolgálatot a kasub kisebbségi társadalomnak, hogy 1987. évi látogatása során ősi lakóhelyükön megkülönböztetett figyelemmel szólt kasub testvéreihez is. Hasonló a helyzet az iskolában: csak 1991-ben létesült az első kasub liceum (Brusy), ezt követően lépésről lépésre szélesedett a kasub nyelven vagy a nyelvet oktató iskolák hálózata. A továbbszélesítésnek a szakirányú pedagógushiány szab gátat, egyben a megfelelő tankönyvek hiánya nehezíti a munkát. Újabbban a gdański egyetem indított nyelvi továbbképzést már működő pedagógusok számára.

A kasub nyilvánosságot – lengyel vagy kasub nyelvi szinten néhány helyi lap és folyóirat, kiadóként is szereplő egyesületek az 1960-as évek óta képviselik, az irodalom, az ismeretterjesztés támogatására a rendszerváltás óta időnként magánkiadók, önkormányzatok vagy felsőoktatási intézmények is vállalkoznak. Hasonlóan az 1996-ban gdański székhellyel alapított „Kasub Intézet” is. Kialakulóban van az autochton kasub értelmiség, beleértve a szakértelmiséget és az írói társadalmat. Ez is a markáns identitással megjelenő kasub nemzeti kisebbség fokozódó térfoglalása irányába mutat. (Az áttekintést részletes irodalomjegyzék zárja.)

Koszovói törökök és a kisebbség kultúrájának védelme helyi szinten

Mandaci, Nazif: The Turks of Kosovo and the Protection of Minority Culture at the Local Level. Perceptions, 2. no. 2004. Summer 59-74. p.

Nyilvánvalóvá vált, hogy a koszovói ideiglenes vezetés a jól ismert klasszikus intézményeivel próbálja megszilárdítani a demokratikus rendet. Az az egyszerű tény teszi ezt problematikusná, hogy a többség akarátán nyugvó demokratikus rendszer Koszovóban új konfliktus-gócponthozhat létre olyan közösségek között, melyek régóta ellenségeskednek már egymással. Lehetséges, hogy a demokrácia fennmaradhat egy ilyen mélyen megosztott társadalomban egy olyan politikai modell életre hívásával, amely a politikai hatalom közösségek közti megosztásán nyugszik. Mindazonáltal egy egyértelmű hatalommegosztás vagy egy társulási modell, mely olyan politikai eljárásokat is tartalmaz, mint az etnikai vétó, nem oldja meg a helyzetet, mivel elmélyítheti az albán ellenállást, és súlyosbíthatja az etnikai konfliktust. Ilyen körülmények között a török közösség azon kérése, hogy szeretnék visszaállítani korábbi alkotmányos státusukat, nem talált meghallgatásra az UNMIK (ENSZ koszovói békefenntartó misszió) hatóságainál. Mégis hozzáállása ellenére, melyet a törökök meglehetősen zavarónak találnak, és annak ellenére is, hogy folyamatosan visszautasította a törökök javaslatait az olyan változtatásokra, amelyek kibővíthetnék politikai státusukat, az ENSZ koszovói békefenntartó missziójának sikerült olyan politikai eljárásokat biztosítani helyi szinten, ahol egyes intézményeknél bevezették az etnikai vétó lehetőségét, amellyel képesé válnak elkerülni egy idegen kultúra megnyirbálását.

Az a kérdés, hogy az olyan társadalmak, amelyek mélyen megosztottak etnikai, vallási, kulturális vagy más vonalak mentén, létrehozhatnak-e és működtethetnek-e egy egészséges demokratikus rendszert, sokáig a politikai elmélet vizsgálatának tárgyát képezte. Az ötletek ezen bősége, ami megoldást kínál arra, hogy különböző identitású népek miként tolerálhatják egymást, és működhetnek együtt egy demokratikus rendszer fenntartásában, megerősíti azt, hogy a mi meg nem kérdőjelezhető demokrácia képzetünk, amely méltóságteljes, egyenlő, mégis atomisztikus egyéneken nyugszik, egy problémát vet fel. A klasszikus liberális megközelítés szerint a politika egymást támogató vagy ellenző egyének társadalmi projektje, melynek kivitelezése közben racionálisan cselekszenek, figyelmen kívül hagyva etnikai vagy kulturális beállítottságaikat. Ennek okán minden közösségről feltételezzük, hogy autonóm egyéniségek gyűjtőcsoportja, akiknek érdekeik egybevágnak, és ezzel egyidejűleg az egyének elszakadhatnak ezektől a kollektívaktól. Az a tény, ami ezt kérdésessé teszi, hogy ez nem minden csoportosulásra érvényes. A valóságban a liberális szemlélettel ellentétben egyes csoportosulások a felemelkedő egyének forrásaként működnek, míg mások esetében rendkívül nehéz az egyén számára a csoport alapját képező prioritásoktól függetlenül cselekedni.

Bár a liberális megközelítés az egyéni jogokhoz köti saját magát, addig a demokrácia elméleteinek fókuszában az emberek akarata áll, és mindkét koncepció az állampolgárság koncepciója felől bocsátkozik vitába. A klasszikus demokrácia-elmélet szerint a demokrácia egy nép vagy nemzet akarátát tükrözi, és politikai erővonalainak centruma mindig más hatalmi centrumokat kísér figyelemmel. Máskülönbön szükségszerűen káosz és széthullás köszönt be. Mindazonáltal egy etnikailag homogén közösség csak az álmok világában létezhet. Ebben az összefüggésben ez a megközelítés a politikai közösséget mint homogén populációt tekinti, melynek tagjai ugyanazon identitáson és politikai kultúrán osztoznak, mint az állampolgárok közössége. Ezzel együtt a demokratikus rendsze-

rek nem tagadhatják a többségtől kulturális, nyelvi vagy vallási tekintetben különböző állampolgárok létezését. Mindazonáltal, praktikus közelítik meg a problémát, és határvonalat húznak a magán és a nyilvános közösségi élet közé. Természetesen ez a megoldás magában foglalja a dialektusok elszigetelését, valamint az erkölcsök, szertartások és mások egyéni értelmezését, amelyek a házfalak mögött léteznek, és azok felelősségi körébe tartoznak, akik nem tartoznak a többséghez, ezáltal kiköveve a többség által használt nyelv és kultúra útját.

A szerző arra a megállapításra jut, hogy demokrácia valójában a többség jóváhagyásán és a kisebbség védelmén nyugszik. Az ENSZ végső célja Koszovóban, hogy egy működő demokráciát hozzon létre annak klasszikus intézményeivel. Ez nem feltétlenül jelenti, hogy a koszovói törökök éles ellenállást fejtsenek ki az életre hívandó demokratikus intézményekkel szemben, és hogy a Macedóniában élő albánok etnikai vétő jogához hasonló mechanizmus felállítását szorgalmazzák, mégis a Koszovóban jelenleg folyó fejlődési folyamatok azt mutatják, hogy a jelenlegi középszintű intézmények, amelyek a helyi szintű etnikai kisebbségek jogaira vonatkozó döntéseket meghozhatják, cselekvési jogkört kellene, hogy kapjanak, vagy másokat kellene a helyükre állítani. Nyilvánvaló, hogy egy ilyen kezdeményezés nagyobb támogatottságot élvezhetne, mind a koszovói etnikai csoportok, mind a nemzetközi közösség, valamint a szerb kisebbség politikai státuszaért komolyan aggódó Belgrád részéről is.

Az igazság az, hogy az ENSZ-főtisztár különleges megbízottja nemrégiben jelentette be, hogy az ENSZ koszovói békefenntartó misszió új helyi szintű intézményeket kíván felállítani az etnikai és kulturális jogok helyi döntéseinek vizsgálatára. A tanulmány elkészítésének idejében még nem történtek konkrét lépések. Bár a múltban az egymással társított modellek nem voltak képesek megküzdeni az etnikai megosztottsággal, ezáltal a társadalom gettósodásához vezettek, ez az ötlet azonban mégis néhány pozitívummal kecsegtető megoldást kínál az etnikai kisebbségek azon problémájára, hogy megpróbálják egyedi kultúrájukat és identitásukat megőrizni. A modell ugyan kudarcot vallott Ciprus, Libanon és Nigéria esetében, de ez nem jelenti azt szükségszerűen, hogy a modell egyes intézményei ne kerüljenek felállításra. Bár a cikk írója szerint többen érvelnek az etnikai vétő ellen, és megállapítása szerint Macedóniában ez egy jövőbeni konfliktus alapját képezi, azonban Koszovóban az ENSZ koszovói békefenntartó misszió nem tervezett ilyen széles körű kompetenciát biztosítani a tartomány etnikai kisebbségeinek, hogy megdermeszthessék az albán többségű törvénykezést. Mindamelllett ez nem jelenti szükségszerűen azt, hogy az etnikai kisebbségek új intézmények felállítására vonatkozó követelése soha nem kerül majd elismerésre, amellyel magában hordozza a többség döntése önkényes obstrukciójának lehetőségét, ezáltal saját identitásuk létének kockázatát.

Bosznay Csaba

Egy visszatérő tragédia: etnikai tisztogatás mint az államépítés eszköze a jugoszláv többnemzetiségű környezetben

*Mulaj, Klejda: A Recurrent Tragedy: Ethnic Cleansing as a Tool of State Building
in the Yugoslav Multinational Setting. – Nationalities Papers, 3-1. vol. 2006. 1. no. March 21–50. p.*

Az etnikai tisztogatás és annak rendkívül súlyos következményei mint menekültek milliói, az országhatáron belül hontalanná váltak tömegei, valamint halottak százezrei és számotevő anyagi javak megsemmisülése szükségessé tették a jelenség tanulmányozását, hogy feltárjuk annak okait, és ezzel meg tudjuk előzni újbóli előfordulását, vagy enyhíthetjük következményeit. Az „etnikai tisztogatás”, ahogy az ügyvédek mondják, nem szakkifejezés, így pl. nincs jogi meghatározása, illetve tényállás pontos körülírása sem. A cikkben az etnikai tisztogatás kifejezést arra az esetre használjuk, hogy egy politikai rendszert nevezünk meg vele, melyet egy etnikai közösség vagy nemzet alkot meg, kivitelez, vagy jóváhagy, hogy etnikai, nemzeti vagy vallási hovatartozás alapján nemkívánatos népcsoportot távolítsanak el erőszakkal vagy megfélemlítés, fenyegetés útján. Noha az etnikai tisztogatás lehet fokozatos vagy kis intenzitású folyamat, melyet fokozatosan hajtának végre hosszú idő leforgása alatt, jelen elemzés azonban főleg olyan nagyméretű etnikai tisztogatásokra koncentrál, amelyekben az érintett és eltávolított népcsoport létszáma eléri a több tízezres nagyságrendet. Ez a cikk egy szélesebb tanulmány része, melyben a rendelkezésre álló terjedelem miatt a jugoszláv állam történelmi kontextusa képezi a vizsgálat fő tárgyát. Hogy az esettanulmányhoz miért Jugoszláviára esett a választás, annak fő oka az, hogy ez a térség rendkívül gyakorta volt színtere különböző etnikai tisztogatásoknak. Bár az 1990-es évek etnikai tisztogatásai rendszeresen képezték vizsgálatok és tanulmányok tárgyát, de ritkán helyezték el ezeket az eseteket a térség korábbi olyan eseteinek sorában, melyekben tömegek szenvedtek el kiűzetést etnikai vagy nemzeti célcsoportként.

E. K. Francis már három évtizeddel ezelőtt rámutatott, hogy a modern társadalom etnikumok közötti kapcsolatai szorosan összefüggenek a nemzetállam mint politikai rendszer fennálló típusaival. Ezt a gondolatmenetet követve a cikk feltárja a kapcsolatot az etnikai kisebbségek elűzése és a nemzetállam építésének politikája között. A „nemzetállam” kifejezés arra az államtípusra utal, mely egyedül a domináns nemzethez tartozik, és annak érdekeit szolgálja az etnikai vagy nemzetiségi kisebbségek személtéré. Az „államépítés” kifejezés azokra a kormányzati politikákra utal, melyeknek célja az államhatalom felhalmozása, központosítása és megszilárdítása. Az államépítés alapjaiban megköveteli a társadalmi kohézió elérését, valamint az adott állam területén a politikai stabilitást. Mindazonáltal, azok a nemzetállam-építési folyamatok, melyeknek eszköztárában fellelhető az etnikai tisztogatás, mind ez idáig nagymértékben kirekesztőelvűeknek bizonyultak, és sokkal inkább az adott társadalom hatalmi újraelosztását vitték véghez, hogy több hatalomhoz juttassanak egy nemzetet, valamint a kirekesztés mértékéig fosszanak meg hatalmuktól kisebbségi csoportokat.

A történelmi tapasztalat azt mutatja, hogy egy többetnikumú lakosság társadalmi kohéziója a következő három mód valamelyikével érhető el: az etnikai követelések ellensúlyozása az állami érdekekkel; az etnikai kisebbségek asszimilációja a domináns nemzethez; vagy az etnikai kisebbségek kizárása az államból. Ezen három politikai eljárás közül

az első a leginkább megvalósítható, bár a legnehezebben kivitelezhető; a második, bár befogadó jellegű, problematikus lehet, különösen akkor, ha egyes célcsoportok nem kívánják asszimilálódni, amivel különböző intenzitású konfliktus járhat. A harmadik pedig már tragédiák egész sorát okozta.

Jugoszlávia 1918-tól 2002-ig tartó történelmében mind a három előbb említett módszer szívós próbálkozásaira találhatunk példát. Tito Jugoszláviájának kormánya megpróbált egyensúlyt teremteni az államérdekek, az azt alkotó országok nemzeti és más etnikai csoportok követelései között. Az első Jugoszlávia időszakában (1918–1941) a szerb többségű jugoszláv kormány a többi etnikai csoport asszimilációjával próbálkozott, noha ennek a politikának a kudarca egymással versengő és egymással ellentétes követelések sorához vezetett, amely folyamatos forrása volt az állam instabilitásának. Míg a kisebbségek kizárása etnikai tisztogatás formájában nagyrészt a II. világháború mellékhatásaként fellángoló polgárháborúra és a Jugoszláv Államszövetség 1990-es évekbeli felbomlásának háborúira és időszakára volt jellemző.

A cikk arra a következtetésre jut, hogy az etnikai tisztogatás a volt Jugoszlávia megalakulásában is jelen lévő eszköz volt, és hogy feltűnésére jó alkalmat biztosítottak azok a konfliktusok, melyek területek megszerzéséért folytak, pl. határvonalak áthelyezése és ellenőrzés alá vonása a kérdéses területeken élő lakosság szövetségességének biztosításával. Az esetek többségében az etnikai tisztogatás ebben a régióban arra utal, hogy a határon lévő csoport a kisebbségeket a domináns nemzet kohézióját aláaknázó fenyegetésként értékeli. A hivatalos álláspont számára a homogén állam azért kívánatos, mert sokkal biztonságosabbnak érődik.

Az etnikai tisztogatás mint a biztonság elérésének eszköze mindazonáltal meglehetősen problematikus. Egyes emberek vagy népek biztonságának aláásása mások biztonságát is veszélyezteti. Valójában, ahogy azt a cikkben a szerző leírja, az etnikai tisztogatásnak nemcsak a célcsoportra van rendkívül romboló hatása, hanem az áldozatok ellenállását kiváltva elhúzódó fegyveres konfliktusok kirobbanására is alkalmat ad.

Az etnikai tisztogatás mint az államépítés egyik eszköze nagymértékben ellentétes hatással van az államépítés folyamatára. Egy állam hosszú távú sikere az eddigi példák alapján úgy tűnik, hogy attól függ, milyen mértékben képesek belső szervezetei az ország politikai életébe bevonni az összes etnikai csoportot. A volt Jugoszláviában végrehajtott etnikai tisztogatások rávilágítanak, hogy az etnikai vagy nemzeti kisebbségek kirekesztése csak aláássa egy ország társadalmi kohézióját, és bizonytalanságot, valamint erőszakot szül hosszú időn keresztül.

Bosznay Csaba

Rokon kisebbségek, rokon államok és a szomszédokkal folytatott politika a kibővített Európában

*Tóth, Judit: Kin-minority, Kin-state and Neighbourhood Policy in the Enlarged Europe.
— Central European Political Science Review, 17. no. 2004. 14–37. p.*

A kisebbségi kérdések kettős természetűek, részben politikai, részben jogi jellegűek. Mivel nincsen az EU-intézmények számára ezt a kérdést szabályozó utasítás, így a kisebbségek védelme a tagállamok belügye. EU-szintű közös törvényhozás helyett az Európa Parlament által elfogadott különböző politikai dokumentumokban kerül említésre. A kisebbségi jogok garanciái nagyrészt az Európai Unió keretein kívül lelhetők fel, mint pl. az Európa Tanácsban. Míg az EU-utalások száma különböző kisebbségvédelmi dokumentumokra, valamint kisebbségek nyelveit védő dokumentumokra egyre növekszik, a tagállamok nem feltétlenül osztják ezeket a térségi konvenciókat. Mindazonáltal ez a nyelvvédelmi politika, melynek költségvetési vonzatai is vannak, áthidalhatja az etnikai vagy nemzeti kisebbség elismerésének kényelmetlenségét.

A kisebbségi jogok védelmének másik lehetősége az EU-n belül, ha kulturális vonalon közelítjük meg, melyet megerősít a Maastrichti Egyezmény. Az egyezmény 151. cikkelye hangsúlyozza a térség és nemzeti sokszínűség védelmét, beleértve a kisebbségi kultúrákat is. Az Európai Alkotmány (2004) mindössze utalásokat tartalmaz a kisebbségekre. Vallási, nyelvi és kulturális sokszínűség védelme az EU-ban nem egy törvényesen kikényszeríthető kötelezettség, ahogyan azt az alapvető jogok 22. cikkelye meg is fogalmazza. Az Amszterdami Egyezmény indirekt módon a diszkrimináció elleni harc felől közelíti meg ezt a kérdést, de ma ez a legmagasabb szintű utalás az EU-ban, amely a kisebbségek védelmére alkalmazható. Az Európai Törvényszék a Bickel-Franz eset kapcsán megerősítette, hogy a kisebbségek védelme az állam törvényes és igazságos feladata. A törvényszék hajlamos elfogadni azt, hogy a kisebbségek védelme legitim módon megtestesül a diszkrimináció tiltásában. Ugyanezt a célt közvetett módon támogatja a társadalmi kohézió és integráció fejlődése, fejlesztése, amely megelőzheti a kirekesztést, a diszkriminációt és a rasszizmust a különböző kisebbségekkel szemben.

Az 1980-as évek óta a tanács és a biztosság az EU külkereskedelmi politikáját használta a kisebbségi jogok védelmére az EBESZ dokumentumaira történő utalásokkal abban az esetben, ha a másik fél is EBESZ-tagállam volt. Az emberi jogok védelme szerződéses formában egy záradékként jelent meg az európai politikai együttműködés keretein belül. Például, az államok elismerését nemzeti és etnikai csoportok jogainak garantálásához kötötték az EBESZ-dokumentumoknak megfelelően. Ehhez hasonlóan partner-együttműködési megállapodások, melyeket közép- és kelet-európai országokkal írtak alá, tartalmaztak hasonló záradékokat. A francia miniszterelnök, Balladur által beterjesztett Európai Stabilitási és Biztonsági Paktum (PSSE) új lendületet adott a kisebbségi kérdéseknek a külkapcsolatokban, mellyel megkísérelték rendezni Közép- és Kelet-Európa vitás kérdéseit azáltal, hogy az EU gazdasági és politikai erejét használják fel nyomásgyakorlásra, valamint hogy a tagság elnyerésének lehetősége motiválja a térség országait a jószomszédi viszony fenntartására és a kisebbségi problémák megoldására. Bár számos kétoldalú egyezmény került aláírásra, és rengeteg kerekasztalnál folytatott tárgyalást tartottak, az egész PSSE-folyamat nem érte el a várt eredményt előzetes segítség, ellenőrző mechanizmusok, szankciók és teljesítendő határidők hiányában.

Jelenleg a kisebbségi jogok leginkább az EU bővítési politikájában kerülnek előtérbe. 1993 óta a felvételnek feltétele a kisebbségi jogok védelme, sőt olyan politikai feltétel, mely

a csatlakozási tárgyalások megkezdéséhez szükséges, de nem képezi a csatlakozási tárgyalások tárgyát. A kérdés jelentőségét nagyban emeli, hogy az új tag és az új jelölt államok számottevő etnikai és nemzeti kisebbségekkel rendelkeznek mind arányaikban, mind számukban. A keleti irányú bővítés 71 kisebbségi közösséget érint 7,2 milliós lélekszámmal tíz új tagállamra vetítve, amely a 15 EU tagállamban élő 58 kisebbségi csoport 30 milliós lélekszámához adódik. A teljes lakosság 8,2%-át érintő problémáról van szó a 2004-ben kibővített EU-ban, továbbá majdnem minden tagjelölt országnak él határon kívül rokon kisebbsége és diaszpórája más jelölt államokban vagy a bővítési körön kívül eső országokban. Nem világos, hogy középtávon ez a tényező EU-szintű következetes, kisebbségi jogokat érintő rendszert hozzon létre, de rövid távon valószínű, hogy egyes EU-tagállamok határőrizetében, illetve nemzeti törvényhozásában bizonyos változások fognak bekövetkezni.

A jelölt államok kialakítottak egy, a zártabb EU-térhez történő csatlakozás negatív hatásait ellensúlyozó törvényi és politikai intézkedés-csomagot. Ezek fő típusai:

- a) Látható vagy rejtett határőrizeti hanyagság jogi gyakorlatban, végrehajtásban, melynek része lehet a letelepedési engedély liberális kibocsátása, erőtlen vámintézkedések és az illegális munkavállalás szankcionálásának, valamint a túltartózkodás, utazási dokumentumok nem megfelelő használatára vonatkozó szankcióktól történő eltekintés, vagy beléptetés megfelelő pénzügyi források megléte nélkül. Ezek általában vagy ugyanazon közösség tagjaival szembeni együttérzésből, vagy a határőrizeti szerv szegényes infrastruktúrájából, illetve eljárási gyakorlatából fakadnak.
- b) Lobbizás kölcsönös vízum és vízummentes utazási jogokért, illetve helyi szintű határforgalom mellett, hogy az új tagállamok polgárai, beleértve a kisebbségeket is szabadon mozoghassanak az EU-n belül
- c) Részvétel regionális együttműködésekben, helyi hatóságokkal vagy a civil társadalommal részben a rokon kisebbségek segítségének céljával.
- d) Kétoldalú egyezmények megkötése barátságról, vízummentes utazásról, képzési csereprogramokról, valamint kulturális együttműködésről legalább a rokon kisebbségek javára.
- e) Etnikai preferenciák különböző hazai szabályozókban, alapvetően az emberek közti kapcsolatok, kulturális identitás és a rokon kisebbségekkel való közösségépítés céljából.
- f) Státustörvények, amelyek az anyaország és a határon túli kisebbség megalapozására adnak törvényi eszközt.
- g) Kettős állampolgárság.

Az anyaországok kifejlesztették, vagy megpróbálták alkalmazni ezeknek az intézkedéseknek szinte mindegyikét, amivel az államigazgatás és a törvényhozás új rétegét hozták létre.

Bosznay Csaba

Alkotmányosság és identitás Kelet-Európában: filozófiai töredékek feltárása

Deets, Stephen: Constitutionalism and Identity in Eastern Europe: Uncovering Philosophical Fragments. Nationalities Papers, 33. vol. 2005. 4. no. December 489–516. p.

Az 1989-es forradalmakat övező eufória ellenére az elmúlt 15 évben hallatszottak olyan hangok, amelyek figyelmeztettek, hogy az újjáéledő nacionalizmus még sötét időköt hoz-

hat a demokráciára. E félelem áll azon cikkek tömegének megírása mögött, melyek úgy tartják, hogy a nacionalizmus a keleten különbözik a jobban polgárosodott nyugati nacionalizmusától. Ha ezt az állítást igaznak fogadjuk el, akkor ezek az érzelmek vissza kell, hogy tükröződjének az alkotmányokban és olyan dokumentumokban, melyek meghatározzák az államigazgatást és az állam alapvető értékeit, valamint megteremtik az alapvető intézményes rendet. Az Európai Unió alkotmányának vállalásra vonatkozó utalásai és az albán örök által elért 2000. évi alkotmányos változtatások Macedóniában mind arra emlékeztetnek, hogy az alkotmányok az identitás középpontjában állnak. Mindazonáltal minden kelet-közép-európai, illetve balkáni alkotmány egy demokratikus szerkezetet állít fel, nemzeti és liberális eszmék keverékét hozza létre, és nem egyértelműen választhatók szét, melyek a nacionalista eszmék, és melyek a polgáriak, valamint nehéz különbséget tenni azok között, amelyek tiszteletben tartják a kisebbségi jogokat, és amelyek nem. Valójában, ami a legmegdöbbentőbb az alkotmányok kapcsán az, hogy miként egyeztetik össze a liberális individualizmust az erős demokráciával és pluralizmussal. A nem is oly távoli kommunista múlt fényében merésznek tűnik a kelet-európai alkotmányok és a jogok koncepciójának központi szerepét felemlíteni. Az alkotmányosság relatív gyengesége az átmenet előtt jól ismert volt. Egyértelmű, hogy a kormány által szétkürtölt és kivitelezett pártdöntések, valamint a bírói testületek nem jelentettek erős garanciát az alkotmányba foglalt liberális jogok számára. Azon állítások ellenére, hogy ez „merő kitaláció”, a szovjet mintájú alkotmányok megtestesítették a rezsim törekvéseit és tükrözték annak a magánszférához, valamint a közszolgálatához való viszonyát, sőt, mi több, a párt és a kormány szerkezete is formálta ezeket az elvárásokat, valamint magatartási mintákat. A leninista politikai kultúra törmelékének felismerése arra ösztökölte az átalakulások vezetőit, hogy olyan fenntartható intézményeket építsenek ki, melyek egyrészt létrehozzák, másrészt megszilárdítják a demokratikus értékeket. Az alkotmányozók három széles körű feladatkörrel szembesültek. Az első az államigazgatás meghatározása, illetve a szuverenitás helyének kijelölése volt. Másodsorban az alkotmány rendelkeznie kellett az államhatalom jogos használatáról. Törvényileg szabályoznia kellett mind az állam önkényes természetét, valamint ki kellett dolgozniuk a törvények biztosította jogokat. Végezetül az alkotmányoknak le kellett tenniük azoknak az intézményeknek az alapkövét, melyeknek feladata a konfliktusok kezelése és a problémák megoldása volt.

Az etnikai kapcsolatok arénájának színtere fontos tapasztalatokkal szolgál, hogy ezek az államok miként próbáltak megfelelni ennek a hármas követelménynek, mivel ez a demokrácia két alapvető problémájára irányítja a figyelmet: egyrészt a kisebbségi jogok védelmére, másrészt arra, hogy miként lehet emellett jelentéstartalommal bíró közösségeket fenntartani. Mindazon figyelmeztetések ellenére, hogy az alkotmányokat befolyásoló gondolatok a legkritikább esetben egyszerűek, és külön nehézséget jelent az azonosításuk, a cikk mégis megkísérli feltárni a kelet-európai alkotmányokban megjelenő identitás filozófiai megközelítését, amelyek közül sok, nyugati-európai alkotmányos példákat követ, vagy azok közvetítésével tűnik fel, és megkísérli felmérni ennek hatását az etnikumok közti kapcsolatokra. Pontosabban az államigazgatás meghatározását célzó alkotmányos előírásokat vizsgálja, illetve a kormány cselekvéskörének határait, valamint felelősségét az identitás tekintetében, valamint a kisebbségi politikák körüli konfliktusok megoldására hivatott intézményi szerkezetet. Mivel az alkotmányok hajlamosak voltak a szuverenitás lényegét a népre vagy nemzetre ruházni, és ezzel együtt biztosítani a kisebbségi közösségek védelmét, az identitásbeli konfliktusok megoldására létrehozott intézmények rendszeresen csapdába esnek a pluralizmus és a többségelvűség között. Ebből kifolyólag az identitáspolitikák sokkal nagyobb intézményi támogatottságot élveznek,

mint az Egyesült Államokban vagy Nyugat-Európa nagy részében. Ha abból a premiszszából indulunk ki, hogy a történelmi kulturális közösségek adják meg életünk szükséges kereteit, akkor ezt az a következtetés követi, hogy ez az általános akarat a nemzetben teljesül ki. Mindazonáltal a nemzetek és országok határai nem esnek egybe, ezért az államoknak el kell ismerniük saját többnemzetiségű jellegüket, noha a többségi államalkotó nemzet privilegizált helyzetben van. A kisebbségben és a többségben lévő nemzetek jogainak védelme és elősegítése iránti felelősség állami szerepvállalásra készítet. Ennek a feladatnak teljesítéséhez azonban a kisebbségeknek valamilyen fokú képvisellel és autonómiával kell rendelkezniük.

Az igazi zűrzavar akkor támad, amikor ehhez a kvázi etnikai együttéléses demokráciaképhez még hozzáadjuk a liberalizmust, illetve a republikanizmust. Az alkalmazandó politikák és filozófiai eszmék létrejövő keveréke három nagy dilemma elé állítja ezeket a rendszereket. Az első, hogy a szuverenitás alapegységei, az egyének kollektívan az állam polgárai, vagy történelmi, kulturális közösségek? A második, hogy az állam szerepvállalását mennyire mozdítja elő az egyének negatív szabadsága és az állam pozitív felelőssége. És végezetül miként lehet elérni a maximális hatékonyságot, figyelembe véve a kisebbségek heves érzelmeit bizonyos politikák iránt, miközben biztosítjuk az egyén egyenlőségét és szabadságjogait. Ezekre a kérdésekre nincs kész elméleti vagy gyakorlati megoldás. Mindegyik megoldás egy összetett váltakozó rendszert foglal magában. Mégis a legtöbb kelet-európai országban az államigazgatás körüli harcok már véget értek, és az alapvető polgári jogok védelemben részesülnek, a küzdelmek is már a politikai harctéren zajlanak. Tehát miközben az identitás alkotmányos kezelése segíthet magyarázatot találni arra, hogy a kisebbségi kérdések miként jutnak központi szerephez sok vitában, és a nemzeti közösségek magas intézményesítettségében, kivételt képez ez alól Szlovénia meglehetősen részletes 64. cikkelye. A demokratikus politikák szeszélyessége sokkal jobb magyarázatot szolgáltat minden egyes állam kisebbségi politikájára, mint az alkotmány megközelítése a nemzetiség felé. A demokratikus politikák jelentőségéről folytatott vita akkor tűnik igazán fontosnak, amikor olyan eseteket vizsgálunk, melyekben a nemzeti kérdést nem sikerült megnyugtatóan rendezni. A volt Jugoszlávia nehézségei az etnikai kérdések megoldásában megerősítik azt a szemléletet, hogy a súlyos etnikai feszültségek sokkal inkább más problémák, mint pl. korrupció, gazdasági hanyatlás, és nem vagy rosszul működő intézmények rendszerének tudható be. Más szóval az állam gyengése az, amely az intézményi kereteken kívülre kényszeríti az egymással versengő erőket. S ez a kívülálló világ két okból is rendkívüli jelentőséggel bír. Egyrészt az alkotmányok fele egyértelműen hivatkozik nemzetközi jogokra és normákra, pl. Albánia, Horvátország, a Cseh Köztársaság, Észtország, Lengyelország, Macedónia és Szlovákia. Ez a nemzetközi közösségre, különösen az európaiakra a kisebbségi jogok tisztázásának felelősségét és jó gyakorlatok kialakításának, valamint a politikai szféra törvényesen meghagyott mozgásterének kihasználását rója. Másrészt még mindig fennáll az eszkalálódás veszélye a feszültségekkel teli államokból. Az etnikai feszültségek végigsöpése a volt Jugoszlávián a legjobb példa erre, bár elképzelhetők olyan forgatókönyvek is, melyekben Észtország, Lettország és más országok is súlyos problémákkal szembesülnek. Azok a remények, hogy az új demokráciák elkerülhetik az öregebbek hibáit, hogy meg tudják szólítani minden oldal szélsőségeit, és biztosíthatják az együttélést, talán az egyik legfontosabb „tanyag”, amit a nyugat átadhat.

Bosznay Csaba

A liberális nacionalizmus és a szuverén terület fogalma

*Nootens, Geneviève: Liberal nationalism and the sovereign territorial ideal.
— Nations and Nationalism, 12 (1). 2006. 35–50. p.*

Még ha igaz is, hogy manapság a legtöbb liberális elismeri, hogy a liberalizmus bizonyos mértékig a populáris szuverenitás és az államhatárok nacionalista elfogadásától függ; még így is alábecsülik annak az egyszerű ténynek a következményeit, hogy a területiség fogalma a modern államiság központjában áll, ezért álláspontjuk vagy a stabilitási és a méltányossági követelmények között ingázik, vagy az önrendelkezés és önkormányzás közti különbségre épül, amely megakadályozza a nemzet fogalom modern értelmezésének elsajátítását. Mindazonáltal léteznek ellentétes hagyományok, amelyek segíthetnek megkérdőjelezni ezt a szuverén területiális állam oldaláról. A nemzeti kulturális autonómia ezek egyike. A cikkben arra alkalmazza a szerző, hogy bemutassa: különböző premisszákból kiindulva miként lehetett olyan politikai keretet kidolgozni, amely sokkal becsületesebb, méltányosabb a kisebbségekkel.

A politika-tudósok az elmúlt két évtizedben számos különböző módon járultak hozzá a nemzetállam modelljének megújult kidolgozásához. Az első jelentősebb hullám annak a feltételezésnek a kritikáját hozta, hogy a politikai (köz)kultúra és a többségi kultúra egybeesnek. A többnemzetiségű állam paradigmája egy ilyen kritikára épül. Nyugat-Európában, például egy szorosabb integráció nyújtotta környezetben, J. Habernas és J.–M. Ferry amellet érvelnek, hogy az alkotmányos patriotizmus az, ami átfedéseket képezhet a különböző nemzeti kultúrákkal, és alapját képezheti egy európai polgárságnak. A harmadik fő irány a világpolgári szemléletről folytatott vitákhoz kötődik, amelyek többnyire a demokrácia és az (liberális) állam kapcsolatát érintik.

A cikk célja nem az, hogy ezeket a teóriákat áttekintse, hanem hogy rávilágítson a szuverén területiség súlyára a kortárs liberalizmuson belül. A liberális nacionalistákra legalább annyira igaz, hogy alábecsülik a modern állam szuverén területiségének következményeit, mint azokra, akik a többnemzetiségű állam paradigmáját támogatják. Az előbbiek úgy gondolják, hogy a politikai egységek határai egybe kell, hogy essenek a nemzeti határokkal, mivel az egyenlőség elvű igazsághoz szükséges az erős közös identitásérvés. Míg az utóbbiak gyakran a méltányosság és stabilitási követelmények között ingadoznak, mellyel két nemzeti csoportosztályt hoznak létre (azokat, amelyeknek szerencsésük van önálló államukon belül élni, illetve a kevésbé szerencsés többieket). A szuverén területiség csapdájába esve képtelenek megkerülni azt a feltételezést, hogy az állam és a nemzet egy formája valamely módon egybeesnek, a területiség elvén keresztül.

A cikk első része felsorakoztatja az állampolgárság, nemzetiség és szuverenitás közti kapcsolatokat érintő gondolatokat a modern politikai gondolkodásban. A második rész amellet érvel, hogy a legtöbb kortárs liberális gondolkodó nem képes a területiális szuverén állam fogalma, illetve saját normatív, a nemzeti kisebbségeket illető álláspontja által felállított csapdából szabadulni. A harmadik és záró részben a szerző leírja, hogy van más politikai hagyomány, amely hasznosnak bizonyulhat ennek a helyzetnek a feloldására. A nemzeti kulturális autonómia modellje (NCA), amelyet az austro-marxista K. Renner fejlesztett ki, az egyik ilyen lehetséges alternatíva. Renner szembe fordult azzal a szükségszerűséggel, amely a nemzetet a terület elven keresztül a szuverén területiséghez kötötte.

Jogosan emelhet bárki kifogást, hogy Renner modellje kidolgozásának célja a dualista monarchia összeomlásának megakadályozása volt, ezért ő legalább annyira központi kérdésként kezelte egy állam területi integritását, mint Kymlicka és Tamir. De a szerző szerint sokkal nagyobb jelentőségű az a tény, hogy ő más premisszákból kiindulva dolgozta ki modelljét. Ezáltal elkerülte azt, hogy megpróbálja összekapcsolni a nemzet valamilyen formáját a szuverén területiség fogalmával, és alkotmányosan garantált képességeket, amelyek a nemzeteket szükségszerűen egymás partnereivé tették közhivatalokban; alapvető különbségeket mutat a kisebbségek státusának tekintetében. A szerző nem azt kívánja ezzel javasolni, hogy a teljes ideológiai és elméleti keretet, melyet Renner kidolgozott, tegyük magunkévá. De azok a pontok, amelyeket a szerző kiemel, megvilágítják azt a holtteret, melyet a liberalizmus nem képes befogni a többségi és kisebbségi nemzetek kapcsolatának leírásakor. Az író amellett érvel, hogy a szuverén területiség fogalma a nemzeti kisebbségeket politikailag alárendelt helyzetben tartja a kortárs liberális gondolkodás jelentős részében.

Még akkor is, ha valaki hajlandó lenne egy új szerkezetet felállítani ezekből az elvekből kiindulva, a kihívást adó kérdéskör továbbra is fennáll. A nemzet modern fogalma kulcsfontosságú szerepet játszott a szolidaritás és együttműködés fenntartásában a kortárs liberális demokráciákban és az államok intézményrendszere legitimitásának igazolásában. A populáris szuverenitás modern doktrínái tették ezt az államon belüli legitimitás forrásává, így összekapcsolva a demokratikus legitimitás elvét a polgárok nemzetet alkotó közösségével. Amennyiben elfogadjuk, hogy a nemzeteknek együtt kell működniük nagyobb kiterjedésű szabályozó rezsimekben (államok vagy más), úgy a politikai gondolkodásnak is újra kell gondolnia a populáris szuverenitást a tekintetben, hogy új alapra tudja helyezni a demokratikus legitimitációt. Ehhez valószínűleg több „ellentétes hagyományt” kell felkutatni.

Bosznay Csaba

A Dayton-i Egyezmény és az EBESZ-misszió évtizede Bosznia-Hercegovinában: vélemények és kilátások

Perry, Valery: A decade of the Dayton Agreement and the OSCE Mission to Bosnia and Herzegovina: Reflections and prospects. – Helsinki Monitor, 4. no. 2005. 297–309. p.

Az EBESZ bosznia-hercegovinai küldetése 2005-ben érkezett el tizedik évfordulójához, akárcsak a Dayton-i Békeegyezmény, amely ugyanúgy a háború végének mérföldköve. Mivel az EBESZ helyszíni küldetesei közül a misszió vezetése számára ez rendkívül fontos tapasztalat volt, mind a Bosznia-Hercegovinában végzett munka, mind a szervezet szélesebb értelemben vett vezetése számára, mivel témérdek lehetőséget biztosított annak kipróbálására, hogy mi az, ami működik, és mi az, ami nem egy ilyen érzékeny, konfliktus utáni helyzetben, és milyen határfokúak a helyszíni tevékenységen alapuló kezdeményezések, amelyek a békés átmenetet célozzák. Milyen következtetésekkel jár ez a tízéves erőfeszítés, amely egy három és fél éves háborút zárt le, mely a népesség felét eltávolította otthonából, és kb. 150 ezer áldozattal járt.

És ami a politikai döntéshozók, valamint a tudósok számára sokkal fontosabb, az EBESZ utóélete, azaz politikai testületként és a helyszíni misszió által mennyiben járult hozzá a szervezet ehhez az összetett békefenntartó és államépítő, háború utáni rekonstrukciós folyamathoz, és mik lehetnek a további lépései a Dayton utáni béke felépítésében. Ez egy rendkívül széles kérdéskör, amelyre a választ az elkövetkező néhány év hoz-

za meg azért, hogy kitisztul ennek az egyedi, még befejezetlen történelmi eseményso-rozatnak a következménye. Ez az esszé az EBESZ Bosznia-Hercegovinában végzett te-vékenységei során szerzett tapasztalatai közül emel ki néhányat, különös tekintettel azokra, hogy milyen tanulságokat lehet levonni a tízéves misszióból, és milyen szélesebb politikai vagy programbeli változásokkal szembesül a bosznia-hercegovinai misszió és általánosságban az EBESZ helyszíni munkáit végzői.

Az EBESZ egy folyamatosan krízisben lévő szervezetnek tűnt. Az EBESZ-évkönyvek áttekintője mutat rá erre a trendre: „Van-e jövője az EBESZ-nek?” és „Merre tart az EBESZ?” 2003-ban jelentek meg. 2002-ben egy szerző azt a kérdést tette fel, hogy „A XXI. század EBESZ-e – megindulás új távlatok felé?”. 2001-ben jelent meg „Az EBESZ-t alá-becsülnénk?”. 2000-ben „Az EBESZ: szerkezeti és identitásbeli problémák”, míg egy 1999-ben írt fejezet szerint „Az EBESZ identitászavarai”. Ha a szervezet egy személy len-ne, egy pszichológus nagy valószínűséggel kis dózísú gyógyszerzézést és folyamatos konzultációt végezne vele, míg az állandó, önmagát illető kétély felváltaná egy normális mértékű tudatosság, akarat és önbizalom. Ahelyett, hogy egy folyamatban lévő krízishelyzet-ben él, valószínűleg jobb kiindulópont azt feltételezni, hogy a szervezet és missziói termé-szetüknél fogva állandó folyamatos mozgás állapotában élnek, mivel olyan testületek, amelyek a felelősségi körükbe tartozó területek nyújtotta változó körülményekre reagálnak. Az EBESZ-nek mindemellett általánosságban szólva egy stabilizációs szerepet kelle-ne betöltenie Délkelet-Európában, mivel ez a térség az átalakulás fájdalokkal teli folyama-tán megy keresztül. Bosznia-Hercegovinán kívüli események, mint pl. Koszovó végleges státusának kérdése, Szerbia és Montenegró kapcsolatának jövője, valamint a térségre jellemző határokon átívelő bűnözés és korrupció problémája kihívások elé állítja Bosznia-Hercegovinát, és vezetőinek szüksége lesz minden vezetői készségükre. Más külső esemé-nyek, mint pl. az Európai Unió határainak kiterjesztése olyan országok köré, mint pl. Bul-gária, Románia és Horvátország pozitív hatással járhat, tovább stabilizálva és normalizál-va a térség politikai és gazdasági helyzetét és demonstrálva a reformok gyümölcseit. Ebben a környezetben a hatékony együttműködés és koordináció a sok, egymással gyakorta vetél-kező európai szervezet között létfontosságú.

Bármit tartogasson is a jövő a misszió számára Bosznia-Hercegovinában, azt semmiféle-képpen sem lehet tagadni, hogy hatalmas változásokat hozott az elmúlt tíz év, de a sikerek mellett rá kell mutatni arra is, hogy még mindig rengeteg munka vár elvégzésre. Azok, akik láthatták az országot 1996-ban vagy 1997-ben, majd lehetőségük nyílt 2005-ben is ide látogatni, nem tagadhatják, hogy a változás éppen megtörténik. Mindazonáltal senki, aki érde-kelt a visszafordíthatatlan stabilitásban, nem engedheti meg magának, hogy a múltban szer-zett érdemeivel megelégedjen. Míg diplomaták, tudósok és politikai döntéshozók lelkesen ünneplik a tízéves jubileumot publikációkban, konferenciákban és műhelyekben, addig az át-lag bosznia-hercegovinai lakos nem annyira lelkesen vesz részt ezekben a megemlékezé-sekben, mivel hazájuk egyike az utolsó országoknak, amelyek Európában aláírta a Stabilizá-ció és Szerkezeti Egyezményt (SAA), és még mindig csak várja, hogy a NATO meghívja a békepartnerségbe. Az üzleti szféra légköre annyira ellenséges, hogy még a McDonald's-nak sem sikerült üzletet nyitnia ebben a négy millió alig valamivel kevesebb lakosú ország-ban. A kérdések továbbra is megmaradnak: az EBESZ bosznia-hercegovinai missziója az alapítását követő tizedik évben felkészült-e arra, hogy kielégítse ezeket a szükségleteket a jövőben? A misszió személyzetének van-e napi emlékeztetője arra vonatkozóan, hogy mi-ért is alakult meg 1995 decemberében? Csak ha ezek az okok megszűnnek problémák lenni, jelentheti ki a misszió, hogy elérte a célját Bosznia-Hercegovinában.

Használni vagy ejteni – az EBESZ moszkvai mechanizmusa

*Rhodes, Aaron: Use it, or lose it. The OSCE Moscow mechanism.
Helsinki Monitor, 2005. 4. no. 310–311. p.*

A II. világháború utáni történelem egyik legnagyobb tömegmészárlását Üzbegisztánban. Andidszsanban követték el 2005 májusában. A mészárlást az emberi jogi mozgalmak elnyomatásának aktivizálódása követte, és meggátolt minden újságírói és más törekvést az incidens kivizsgálására és dokumentálására. A kormány taktikájának része volt a civil aktivisták hitelességének aláásása, és a nagyközönség ellenőrzésének erősítése, felkorbácsolása mindazokkal szemben, akik nem voltak hajlandók elfogadni a kormány által adott magyarázatot az eseményekre. A hivatalos változat szerint a kormányt semmilyen felelősség nem terheli azért, hogy a biztonsági erők polgári személyeket gyilkoltak meg, halálukért a kormány terroristákat és vallási szélsőségeket tesz felelőssé. 2005-ben az Amnesty International, az Emberi Jogok Nemzetközi Ligája, az Emberi Jogok Nemzetközi Helsinki Föderációja és az EBESZ az emberi dimenzió alkalmazásának értekezletén felszólította az összegyűlt delegációkat és a nem kormányzati szervezeteket, hogy az EBESZ tagállamai együttesen hívják fel Moszkva figyelmét az andidszami eseményekre.

A dokumentum szerint az üzbég hatóságok nem tettek hatékony lépéseket az erőszakos cselekmények kivizsgálása érdekében, és jelentős mértékben felelősek ártatlan civilek meggyilkolásáért. Az események kivizsgálására alakított üzbég parlamenti bizottság gyakorlatilag semmit nem tett, mint átolvasta a kormány jelentéseit. Minden olyan törekvést, amely független és nemzetközi vizsgálótestület felállítását célozta, elutasítottak az üzbég hatóságok, beleértve az ENSZ emberi jogok főbiztosának törekvését is. Az EBESZ-tagállamok egyezménye, melynek szellemében részt vesznek az EBESZ emberi dimenziókat érintő munkájában, a nem kormányzati szervek szerint sokkal közvetlenebb és legitim probléma a tagállamok számára ahhoz, hogy kizárólag az érintett ország belügyének tudják tekinteni. A nem kormányzati szervek kijelentették továbbá, hogy a moszkvai mechanizmus segítségül hívása megfelelően tanúsítaná az EBESZ tagállamok elkötelezettségét az emberi jogok védelme iránt Üzbegisztánban és biztosíthatná, hogy az üzbég kormány is eleget tesz az EBESZ iránti kötelezettségeinek. Mindazonáltal a moszkvai mechanizmus semmiképpen nem tekintendő az ENSZ által elvégzendő vizsgálat alternatívájának. A lépés ellenzői úgy érvelnek, hogy már túl késő ahhoz, hogy a moszkvai mechanizmus által elvégzendő nyomozás hiteles eredményeket tudjon hozni, mivel a bizonyítékok nagy részét már meg is semmisítették. Mások úgy gondolják, hogy a tervezett lépés Üzbegisztán további elhatárolódásához vezethet, amelyben a mainál még kevésbé együttműködő álláspontot foglal el a nemzetközi normák alkalmazásának tekintetében. Egy dolog biztos: Andidszsan a jelenkor egyik leghihetlenebb támadása volt az emberi jogok ellen, és a moszkvai mechanizmus létének célja, hogy ezeket az eseteket kooperatív módon ki lehessen vizsgálni. Ennek figyelmen kívül hagyása az EBESZ alapelvei iránti elkötelezettséget kérdőjelezi meg. A kérdés számunkra az, hogy mekkora az eltökéltség, hogy az EBESZ a térség lakóinak emberi jogaiért harcoljon.

Bosznyai Csaba

A helsinki-i Szerbiai Emberi Jogok Bizottsága „Koszovó jövőbeni státusa” címmel 2005. június 13–14-én konferenciát szervezett Pristinában. A konferencia nemcsak a szerb–albán párbeszéd harmadik mérföldköve volt, amelyet a bizottság létrehozott az elmúlt nyolc év során, hanem az utolsó és egyben legfontosabb része az USA által támogatott békefolyamatnak Belgrád és Pristina között: az önbizalom és megértés felépítésének lépései. A konferencia mögött meghúzódó gondolat az volt, hogy reális betekintést nyújtson ennek a rendkívül mély jelentőségű regionális kérdésnek összetettségébe. A konferencia résztvevői által elfoglalt igen különböző álláspontok ellenére érzékelhető volt, hogy a szerbek és az albánok egyaránt megkíséreltek felvázolni egy olyan politikát, amely a térség tartós stabilitásának irányába hat. Egy politika kialakításához szükséges a koszovói valóság és a lehetőségek, valamint a problémák józan értékelése. Az alábbiakban megjelent előadások közül csak néhányat mutat be a szerző. Egyikük Natasa Micic, a szerb nemzetgyűlés korábbi elnöke elfogadja a valóságot, és rámutat, hogy sürgős cselekvésre van szükség. Ő azt a politikai kört képviseli, mely az albánokkal folytatandó párbeszédet szorgalmazza, és amelyet a jelen rezsim folyamatosan megpróbál háttérbe szorítani.

Latinka Perovic történész, a '70-es évek egyik politikai vezetője, aki a reformok képviselője volt, munkájában rámutatott, hogy az albánok és a szerbek között szükséges létrehozni egy történelmi megegyezést.

A harmadik Agimceku, a koszovói védelmi erők főparancsnoka, aki rámutatott, hogy számukra mindenekelőtt a biztonság a legfőbb kérdés, és hangot adott annak, hogy a koszovói védelmi erőknek sokkal jobban körülhatároltnak, meghatározottnak kell lenniük ahhoz, hogy feladataikat megfelelően elláthassák.

A következő Bajram Kosumi, Koszovó miniszterelnöke kihangsúlyozta azokat az erőfeszítéseket, amelyeket a koszovói kormány tesz különböző területeken több-kevesebb sikerrel. Mindazonáltal jelezte, hogy Belgrád a koszovói szerb közösség irányába ellentétes értelmű üzeneteket közvetít, amivel a koszovói szerb közösség integrációs folyamatát nagymértékben hátráltatja.

A konferencia öt kérdéskör köré szerveződött: „Koszovó a regionális stabilitás kontextusában”, „Kisebbségek és nemzetközi normák Koszovóban”, „A decentralizáció és az azzal együtt járó következmények Koszovóban”, „Konfliktus utáni rehabilitáció” és „Koszovó státusa”.

A konferencia végén üdvözölték a résztvevők a nemzetközi szándékot, hogy Koszovó jövőbeni státusát kiemelt ügyként kezelik.

Bosznay Csaba

A 2005-ös bolgár parlamenti választások és Ahmed Dogan török kisebbségi pártja

Schrameyer, Klaus: *Ahmed Dogan – hat der Königsmacher überreizi? Die Partei der türkischen Minderheit Bulgariens und die Parlamentswahlen von 2005.* • Südosteuropa, 53. Jg. 2005. 3. H. 357–375. p.

Bulgáriában az ötszáz éves oszmán hódoltság örökségeként több korábbi elvándorlási hullám ellenére még ma is 9,5%-os arányú etnikai török kisebbség van jelen. A diktatú-

rában polgárjogot nyert beolvasztásukat célzó kulturális elnyomásuk, a törökkérdés többször a konfliktusvesztély közelébe került, és Törökország szempontjából is vitákra adott okot. A rendszerváltást követően az anomáliák lényegében elrendeződtek, a menekült és emigráns csoportokból még visszatelepedők is akadtak. A meglehetősen létszámúlyal bíró nemzeti kisebbség az új szakaszban azzal hívta fel magára a figyelmet, hogy rendezett, erős, koalícióképes politikai párt bázisát adta, amely kezdetektől fogva számottevő, 5–8% között mozgó eredményeket ért el a különböző parlamenti választásokon, legutóbb, 2005-ben pedig egyenesen közel 13%-os sikert könyvelhetett el. Nehéz megmondani: a siker mennyire csak alapítójának és máig teljhatalmú vezetőjének személyi kvalitásain múlott, akit neveztek már Bulgária „egyetlen” vérbeli politikusának is. A ma ötvenkét éves Ahmed Dogan amolyan minden hájjal megkent, lehengerlő figura, aki a diktatúra utolsó éveinek üldözöttjeként (miközben ügynökműlttal is gyanúsítják) már a rendszerváltás első pillanatában politikai vágányra került, fiatalon megalapította szabadelvű etnikai pártját, amely nemcsak politikailag szalonképessé tette az addig inkább bizalmatlansággal övezett török kisebbséget, de ügyes elnevezésével – „Szabadságjogi Mozgalom” (Dvizenie za prava i svobodi, DPS) – tágabb sugarú nyitottság képzetét is keltette, s kelti ma is. Lényegében az etnikai pártalapítás alkotmányos tilalmát is ezzel kerülte meg. Bázisa tulajdonképpen a bulgáriai törököknél és törökországi emigráns társaiknál (akik kettős állampolgársággal és bolgár szavazati joggal bírnak) valamivel tágabb. A DPS: moszlim párt, amely a pomákokat mint moszlim vallású bolgárokat, valamint a cigányság moszlim vallású, kisebb hányadát is képviseli. (A kereszténynek számító romák, ha egyáltalán élnek formális szavazati jogukkal, főként a szocialista pártra adják voksukat.) Persze, a törökországi emigránsokat a standard pártok is igyekeznek a maguk irányába fordítani, jöllehet csak töredékrészüket viseltetik érdeklődéssel a bolgár politikai jelen iránt.

A bolgár közvéleményt és a nemzetközi megfigyelőket is régóta foglalkoztatja ez, a pártvezér személyiségére szabott, különös pártformáció, egyáltalán Ahmed Dogan személyisége, kiléte. Korruptciós ügyei, homályos törökországi kapcsolatai közbeszéd tárgyát képezik csakúgy, mint párton belüli diktatúrája vagy luxussal hivalakodó életmódja. Az EU is elvesztette például a nyomát egy DPS-közeli alapítvány részére rendelkezésre bocsátott, elég magas összegnek. Hasonló tanácsalanság uralkodik a vízügyi tárca árvízvédelemre legutóbb elkülönített pénzeinek sorsát illetően, melyek felett a leköszönő „II. Simeon Nemzeti Mozgalom” kormányán belül Dogan és pártja diszponált. Az árvizeket legalábbis nem tudták megállítani. Sokan szintén Dogan és a mezőgazdasági tárcát is megkaparintó emberei számlájára írják egészében a bolgár mezőgazdaság végső lezüllesztését az utóbbi évek során. A DPS és Dogan viselt dolgai közül egy s más még a török emigráció, sőt a török kormány rosszállását is kiváltotta. Úgy látszik azonban, hazai tábora nem annyira „finnyás”, mert állhatatosan kitart vezére mellett, aki – miközben gyűlnék a feje felett a felhők – képes akkora bravúrra is, mint amelyet a 2005-ös kiugró választási eredmény jelent. Ennek hátterében sok egyéb között elsősorban az állhat, hogy Dogan mindaddig sikerrel akadályozta a bolgár dohányipar privatizálását, amelynek színterén hagyományosan főként a termelő területen élő török etnikum érdekelt. Ám sokakat a karámjába terelhetett a nyíltan kisebbség- és idegenellenes „Ataka” (‘Roham’)–szövetség váratlan előretörése is a 2005-ös választási kampány során. És még azt sem lehetett mondani, hogy a DPS a maga politikai stílusával, eszközrendszerével túlságosan kirírna a pártpalettán a többiek közül.

A választási kampány kezdetén a Szófiában megjelenő *Kapital* című gazdaságpolitikai hetilap vette górcső alá a DPS aktuális esélyeit. Az ún. SWAT-mintát követő, alapos elem-

zés nem volt kétséggel aziránt, hogy a párt ezúttal is el fogja érni a 4%-os parlamenti küszöböt. De hogy háromszorosan is felülmúlja 4%-ot, és ezzel a győztes szocialisták, illetve a második helyre került „nemzetiek” után harmadik erővé válik, miközben eddigi koalíciós partnerei már nem kívántak választási szövetségre lépni Dogannal, arra egyáltalán nem számított. (A negyedik helyet különben az „Ataka” hódította el, és természetesen bejutott a parlamentbe.) Ezzel az eredménnyel lehetővé vált, hogy a DPS a tizededik nekifutásra körvonalat nyert, kompromisszumos nagykoalíciónak is részese lehetett az abszolút többséget nélkülöző szocialistákkal és a tulajdonképpen alulmaradt „nemzetiekkel”. A részvétele jóllehet nem volt kényszerítő, ez a körülmény bizonyára moderálja Dogan gátlástalanságát, aki most is megkapta emberei számára mind a vízügyi-környezetvédelmi, mind pedig az immár EU-pénzekkel kecsegtető mezőgazdasági tárcát. A koalíciós szerződés mindenesetre előírja az EU-finanszírozás teljes körű közös ellenőrzését.

A DPS működését és ténykedését érintő kritikák kisebbségellenes kifordítása mindazonáltal nagyon is elrugaszkodnék a valóságtól: bizalmatlanságra nem mint kisebbségi párt, hanem a pártműködés mikéntje ad okot. A jogos és remélhetőleg tényszerű bírálat szükségképpen erősödni is fog már csak annak érdekében is, hogy az „Ataka”-szövetség kisebbségellenes fellépése éppen ebből az irányból ne kaphasson hátszelet. Törökországnak is fokozottan óvatosnak kell lennie: saját EU-csatlakozásának esélyeit ne rontsa ezzel, hogy a DPS és Dogan körüli darázs-fészekbe nyúlva akár pro, akár kontra ártsa bele magát a bolgár belügyekbe.

Komáromi Sándor

Történelem a mítoszokban

Samsonowicz, Henryk: History in Myths. – Acta Poloniae Historica, 91, 2005. 5. 23. p.

A múlt emléke, melyre egy közösség tagjai emlékeznek azért, hogy magyarázatot adjanak egyedi tulajdonságaikra, kvalitásaikra, amely identitásuk szempontjából kulcsfontosságú, a közösség létrejöttében és megszilárdulásában rendkívül fontos szerepet játszik. Ez egy jól ismert és gazdagon dokumentált vélemény. Történelmi töredékek, jelszavak, információk és asszociációk gyűjteménye, elsősorban egy többé-kevésbé általános tudásszabályzatot állít össze, másrészt a jelszavak megtestesülései lehetővé teszik a közösség tagjainak felismerését, és harmadrészt az általános tudás alapját nyilvánvalónak gondolják. Ez a tudás szentté vagy megcáfolhatatlanná váló információkat is tartalmaz az emberek egy csoportja számára, míg a jelenkor kulturális antropológiája számára ezek mítoszok. Ezek alapját képezik egy általános világszemléletnek, mely két részre tagolódik, az egyik a látható világ a közelünkben, míg a másik a távoli. A tudósok vitatkoznak ezeknek a szemléleteknek jellege fölött, hogy a hit eredményeként jönnek-e létre, vagy tudományos magyarázatot akarnak-e adni az egyes korokban uralkodó vélemények alapján – nem változtat az azon a tényen, hogy a sztereotípiáknak ez az „óvodája” a társadalmi funkciók feltárásának és megragadásának folyamatához alapvetően szükséges minőségek birtokában van.

Bár a szerzőnek nem szándéka a mítosz szó összes létező értelmezését felvonultatni, de a történészekre hatást gyakorló vélemények közül néhányat azért felsorakoztat. Wilhelm Wundt filozófus úgy tartotta, hogy a mítoszok a valóságra utalnak fantasztikus képek formájában. Carl Gustav Jung úgy gondolta, hogy a mítoszok utalások olyan ősi gondolatokra vagy gondolatvilágra, mely az emberi létben gyökerezik. A történész Franz Graus véleménye szerint a mítoszok a múltban megtörtént valós eseményekről szóló történetek, melyeknek ez a formája a kortársak számára érthető és értelmezhető, valamint elég tartós ahhoz, hogy túléljenek sok-sok generációt. A szociológus Roland Barthes szerint a mítosz egy kommunikációs rendszer, a társadalmi kommunikáció egyik formája. A lengyel történész Stanislaw Piekarczyk szerint a mítosz egy világmodell, amit egy komplikált jelrendszer fejez ki, amely csak a kortársak számára érthető. Georges Dumezil kulturális antropológus úgy hiszi, hogy a mítoszok olyan témák tükröződései, amelyek az univerzumot a távoli múltban rendszerbe állították, és amelyek napjainkig fennmaradtak töredékes módon, nem teljes egészükben. Bár a szerző több más gondolkodó véleményét is idézi, végezetül rámutat arra, hogy a mítoszok rendkívül fontosak abból a szempontból, hogy megértsük a történelmi forrásokat. Ez néhány kutatási problémát vet fel. Természetesen tanácsos, sőt, néha szükséges is a meglévő mítoszok alapjául szolgáló történetekre utalni, de szükséges ellenőrizni, hogy ez az üzenet mikortól működött mint mítosz, és mikor degradálódott legendává, vagy mesévé. Ami a történész számára még fontosabbnak tűnik, megvizsgálja egy mitikus történet további rétegeit, és szétbontani őket oly mértékig, hogy láthatóvá válják, milyen mértékben működtek javaslatként saját korukban, mennyiben fejeztek ki lelki szükségeket, vágyakat és traumatikus tapasztalatokat, félelmeket.

A mítoszokat ezért a helyzetről szóló információként kell vizsgálni, információként a társadalmi, szellemi, politikai és gazdasági szükségletekről, amelyek a mítosz létezését lehetővé tették. A történész számára ez egy lehetőség, melyben a kor történetírását is értékeli. Andrzej Feliks Grabski hívta fel a figyelmet a történetírás kettős szerepére, rámutatva, hogy az egyszerre kioltója és létrehozója a mítoszoknak. Talán léteztek „történelem

nélküli világok”, ahogy azt antropológusok állítják. Ha igen, akkor ezek az emberi közösségek nagyon primitív, korai formái lehettek. Ahogy ezek a közösségek fejlődtek, többé-kevésbé fejlett kísérleteket tettek arra, hogy az emlékezetük által ismert események kezdetéig visszanyúló kitalált történeteket hozzanak létre. Ezek rendkívül hatékony, kultúraépítő elemek, egy konkrét történelmi szerkezetben, ezért ez az alapvető oka annak, hogy történelmi kutatás alá kell vetni minden olyan mítoszt, amely egy-egy korra jellemző. Ezekben a történetekben a történész három alkotóelemet találhat. Az első inkább a kulturális antropológus számára jelentős, az azóta felépült világra vonatkozó szemlélet annak alapján, hogy megfigyelték természetét, hogy megértsék törvényeit. A második elem ez az, amire az információkat kutatók leginkább kíváncsiak, az a kollektív emlékezet, amely elmúlt eseményekről, jelenségekről szóló sokszor ismételt történetekben őrződött meg. Olyan történetek, amelyeket még a „beszélő” generációk dolgoztak fel, mielőtt az író vagy írástudó generációk rögzíthettek volna. És végezetül a cikk fő témáját képező kérdéskör azoknak az embereknek szükségletei, akik ezeket a történeteket mint vitathatatlan igazságokat ismételték.

Feltehetjük azt a kérdést, hogy a régebbi múltban a mítoszok nem az emberek tudatának tartósabb tényezői voltak-e, vagy hogy a görög és germán népek hiedelmei nem az eredeti kép tükröződései voltak egy világról és többé-kevésbé nem ezek ismétlődtek meg az azt követő évszázadokban? Bár ezekre a kérdésekre kategorikus válasz nem adható, mégis helytelennek tűnik az elmélet.

Ennek több oka is van. Az első az a tény, hogy a legrégebbi legendákat azoknak az időknek a prizmáján keresztül ismertük meg, amelyekben lejegyezték őket. Más szóval nem tudhatjuk, hogy milyen mértékig, vagy hogy egyáltalán változtak-e az eredeti változataikhoz képest. Az érvelés, hogy az afrikai szájhagyomány útján terjedő történelem történelmi korokat ívelt át, meglehetősen gyenge érv, mivel nem tudjuk, hogy az eredeti forma változott-e az idők folyamán. A másik kétkedésre okot adó tény az, hogy a modern (kortárs) mítoszok gyorsan születnek és halnak el. A középkor mítoszai sokkal hosszabb ideig éltek, de az emberi történelem változásai is lassabbak voltak akkoriban. A harmadik az az, hogy a mítoszok tartalma, ahogy azt a kutatók névtelenül állítják, nem a legendás idők valóságára utal, hanem sokkal inkább arra az időre, amikor a történet megszületett. Figyelembe kell még vennünk azt a folyamatot, melyet a kutatók észleltek, hogy a mítoszok idővel elveszítik mitikus minőségüket. Nem minden ellenőrizetlen információt lehet távoli vagy kevésbé régmúlt idők tekintetében mítoszként meghatározni. A legenda, melyet a gyerekek hallgatnak mesék formájában, nem mítosz. Végezetül a szerző kéteyeinek utolsó indoka a lengyel vagy szláv források állapota. Történelmük hajnalán a szlávok primitív népek voltak, legendáik és mítoszaik, valamint hagyományaik sokkal későbbi időkből származnak. Tudásunk lehet hiányos, de rendkívül nehéznek tűnik mítoszokat találni a szláv törzsek időszakából. Az általunk ismert mítoszok a korai államok alapítását követő időszakból származnak.

Mindezen kéteyek semmiképp nem jelentik a mítoszoknak mint történelmi forrásoknak az elértéktelenedését, mert ezek bőséges források rendkívül változó környezetben. A legkérdésesebb mítoszok azokra a változó körülményekre utalnak, melyek a mítoszok tartalmát is megváltoztatták. És mint minden történelmi jelenség, a mítoszok születésének, illetve eltűnésének is meg van a maga ideje.

Bosznay Csaba

A Pálffy Pál nádor és Lippay György esztergomi érsek között dúló ellentétekről

Fundárková, Anna: Spor palatína Pavla Pálffyho s ostrihimským arcibiskupom Jurajom Lippayom. Historický časopis, 54. r. 2006. 1. no. 45–61. p.

A XVII. századi történeti források arról tanúskodnak, hogy a magyar arisztokraták közötti konfliktusok legfőbb okai vagyoni, hatalmi-politikai vagy éppen egyszerre vagyoni, hatalmi és politikai jellegűek voltak. Mohács után a Habsburg-dinasztia és az új arisztokrácia színre lépésével a vagyonszerzés új korszaka nyílt meg. A politikai vetélytársak közötti ellentét másik okát a legfőbb országos rangok megszerzése képezte. A vagyon és a társadalmi rangok megszerzéséhez Bécsen keresztül vezetett az út.

A bécsi béke után az új politikai generációt képviselő Esterházy Miklós és Pázmány Péter elődeiknél sokkal hatékonyabban próbálták meg érdekeiket érvényesíteni a bécsi udvarban. Esterházy Miklós nádor céltudatosan igyekezett a nádori rang jelentőségét és hatáskörét emelni: befolyásos hivatalokkal és emberekkel ápolt kapcsolatokat, és hogy a politikai műve ne vesszen kárba, tehetséges fiatal arisztokratákat gyűjtött maga köré.

1645-ben Esterházy Miklós nádor és Druget János országbíró halálával megüresedett a két legjelentősebb poszt, amely szembeállította Lippay György esztergomi érseket és Pálffy Pált, a két ambiciózus és tehetséges politikusot.

Pálffy Pál leveleiből megismerhetjük a két befolyásos politikus között zajló versenget, és egyúttal betekintést nyerhetünk a korabeli közéleti és politikai csatározásokba és a kulisszák mögé is. A teljesség és az objektivitás szempontjából fontos lenne a csupán részben rekonstruálható Lippay érsek levelezését is feldolgozni.

Pálffy és Lippay, a két egyenrangú politikai ellenfél kapcsolata tele volt feszültséggel. Első összetűzésüket az okozta, hogy az érsek az országbírói posztra saját jelölteket állított, ám a magyar törvények szerint az országbíró kinevezése az uralkodó joga. Lippay a büntetés alól legfőbb szövetségeseének, Szelepcshényi György közbenjárásának köszönhetően mentesült.

1646-ban az uralkodó Pálffy Pált nevezte ki országbírónak. Az általa megüresedett posztra, a magyar kamara elnöki székébe, Lippay Gáspár került. A magyar politikai társadalom kettészakadt: Pálffy lett az „Esterházyak” vezetője, Lippay pedig a másik táboré, amelyet a klérus és Szelepcshényi György kancellár támogatott. A két tábor híveinek számát szemléleti alapon, rokoni viszonyok révén, intrikák és rágalalmazások segítségével próbálták növelni. 1646-ban, 15 év után gyűltek össze a magyar rendek, hogy a linzi béke pontjait, amelyek a nem katolikus vallásúak számára széles jogokat biztosított (szabad vallásgyakorlatot a jobbágyok számára, a protestáns papok elűzésének tilalmát, 144 elfoglalt templomuk visszaadását), a magyar törvényekbe iktassák. Pálffyt már a gyűlés elején a Titkos Tanács tagjává választották. 1647-ben a bécsi udvar kompromisszumos döntése alapján 144 templom helyett kilencvenet adtak vissza. Pálffy a kompromisszum híve volt, míg Lippay ignorálta a békülési tárgyalásokat, és a háború folytatása mellett kardoskodott. Pálffy Pált azzal rágalmazták meg, hogy az evangélikusok oldalára állt, és ki akarja űzni a jezsuitákat az országból. Hosszas tárgyalásokat követően III. Ferdinánd és a magyar rendek végül megegyeztek.

1648-ban Draskovich János nádor halála után III. Ferdinánd Pálffy Pált és Lippay Györgyöt bízta meg az ország ügyeinek rendezésével, hogy megpróbálja együttműködésre bírni őket, de a nádori poszt megüresedése ismét konfliktust okozott közöttük. Pálffy jelöltségét Lippay saját jelöltjeinek indításával nehezítette meg.

Pálffy-nak és híveinek célja volt egy, az Oszmán Birodalom ellen vezetett nagy és döntő hadjárat megszervezése. Kara Musztafa nagyvezír színrelépésével megújult az Oszmán Birodalom hódító politikája, amely félelmet keltett Magyarországon. 1649-ben az országgyűlés az erődítmények megerősítésére és katonák szegődtetésére rendkívüli adót szavazott meg, ha azonban a megyék vagy a városok nem hajlandók katonák felfogadására, akkor minden fel nem fogadott katona kétszeres zsoldját kell behajtani rajtuk, amelyet a határ menti erődítmények támogatására használnak fel. Pálffy a törvény betartása mellett állt ki, Lippayt pedig azzal vádolta, hogy ő szólította fel a városokat a törvények elutasítására.

Az 1649-es év kedvezőtlen fordulatot hozott Pálffy Pál számára: az új országbíró a Lippay táborába tartozó Csáky László lett. A két csoport között tovább folytatódott az ellenségeskedés.

Pálffy-nak a titkos tanács tagjaként III. Ferdinánd megbízásából ellenőriznie kellett a helyőrségek állapotát a várakban. Küldetése a bécsi udvar újabb tervével függött össze, melynek célja az volt, hogy a harmincéves háború után munka nélkül maradt zsoldosokat a magyar erődökhöz helyezték, és a katonák ellátásával járó költségeket a magyar lakosságra terheljék. A rendelkezés növelhette volna a királyi Magyarország védelmi képességét, de az anyagi teher és az idegen zsoldosok jelenlétének gondolata negatív visszhangot váltott ki. Pálffy-nak kompromisszumot kellett találnia a bécsi udvar és a magyar lakosság között. Az érsek és hívei mindent elkövettek, hogy Pálffy szándéka ne valósuljon meg.

1650-ben Pálffy körbeutazta a Felvidék keleti területeit, hogy ellenőrizze a német katonák elhelyezését és a vallásszabadság betartását. Ez év tavaszán ült össze az oktavialis szék, amelynek fő témája az idegen zsoldosok elhelyezése és a vallási törvények érvényesítése volt. Pálffy ellenlábasai (Csáky, Szelepcényi, Lippay, Batthyány Ádám és Esterházy László) Pozsonyban gyűltek össze, hogy megghiúsítsák az oktavialis bíróság összehívását. 1650. május 4-én Pálffy egyedüli világi tisztviselőként vett részt az oktavialis széken. Kétségbeeséséről az uralkodónak írt levelei tanúskodnak: ellenfelei ignorálták a gyűlést, és nyugtalanságot keltek a lakosságban, ráadásul az érsek katonákat verbuvált, és megtámadta a törököket, ezzel okot adván a visszavágásra.

Pálffy életében is változást hozott legnagyobb támogatója, Maximilián von Trauttmansdorff-nak halála. Bécs húsz évvel meghosszabbította a törökökkel kötött békeszerződést, ezzel álma a törökök elleni nagy hadjáratról szertefoszlott. Az érsek és a közötte levő viszony tovább romlott. Lippay és hívei már Bécsben, az uralkodó előtt próbálták Pálffy pozícióját megrengetni. J. Ch. Pucheim 1651. december 30-án az uralkodó előtt azzal vádolta Pálffyt, hogy Rákóczi Zsigmonddal szövetségre lépve közös katonai akciót szerveznek. III. Ferdinánd bocsánatkérésre szólította fel Pucheimet, amelyet Pálffy húsvétig nem fogadott el. Végül Pálffy, Pucheim és Lippay békét kötöttek egymással, de megfelelő források híján nehéz feltárni az új helyzet nyitotta lehetőségeket. Pálffy Pál 1653-ban bekövetkezett halálát ellenfele, Lippay György is sajnálattal fogadta.

Pálffy Pál és Lippay György a magyar politikuskor új, öntudatos generációját képviselte. Érdekeiknek már a bécsi udvarban próbálták érvényt szerezni. Politikai céljaik és ambícióik a magyar társadalmi elitet két csoportra osztották szét, amelyben a mai politikai pártok csíráit fedezhetjük fel.

A Pálffy és a Lippay között dúló versengés pillanatait megragadó korabeli levelezések érdekes bizonyítékai a kor politikai gondolkodásmódjának. E két befolyásos személyiség között zajló vita történelmünk jelentős eseménye.

A csehországi bürokratikus kommunikáció és az önkormányzatok nyelve 1792–1914 között

Hlavačka, Milan: Uživání jazyka v byrokratizované komunikaci a samospráva v Čechách 1792–1914. – Český časopis historický, 103. r. 2005. 4. no. 800–827. p.

A legfontosabb kommunikációs eszköz, a nyelv vált a XIX. század politikai harcának tárgyává a Habsburg Monarchiában és Ciszlajtániában. A Monarchia törvényhozása, jogi és statisztikai gyakorlata nem ismerte az állami vagy a hivatalos nyelv fogalmát, de megkülönböztetett kormányzati, tárgyalási, érintkezési, sőt tartományi nyelvet is. 1848 után a Monarchia egyetlen állampolgárát sem kényszerítették a német nyelv tanulására vagy használatára, de a cseh közép- és felsőoktatás kiépüléséig a német nyelv maradt a szociális és szakmai előrelépés eszköze. Az államigazgatásban, a birodalmi tanácsban, a nemzetgyűléseken, a hadseregben, a rendőri szerveknél, a vasúti igazgatóságokon és a bíróságokon tovább tartott a német nyelv kizárólagossága.

A jozefinista elképzelés, miszerint a Monarchia univerzális nyelve a német lesz, az uralkodó halálával szertefoszlott. II. Lipót nagy engedményeket tett a hivatalos és a tanítási nyelv területén. II. Ferenc császár uralkodása idején a német mellett az olasz nyelv is érvényt szerzett magának. Az osztrák császárság kiküldetésével megnőtt a hivatalos nyelv jelentősége. Az egységesítő szándék hatására fokozódott a német nyelv jelentősége a törvényalkotási, a bírósági és a hivatali gyakorlatban. Az udvari kamara 1812. február 14-én kelt dekrétuma a német nyelvet Ausztria általános tárgyaló nyelvének nyilvánította. A jogszolgáltatásnak három hivatalos nyelve volt: a német, az olasz és a latin. A politikában és a pénzügyben kizárólag a német nyelvet használták.

A népiskolákban a 3. osztálytól a nemzeti nyelv mellé a németet is bevezették. A közép- és a főiskolákon németül vagy latinul tanulhattak. Az udvari tanulmányi bizottság 1816. augusztus 23-án kelt dekrétuma engedélyezte, hogy a csehországi gimnáziumokban a diákok csehül is tanulhassanak. Ferenc uralkodása alatt a németül nem értő népi rétegek anyanyelvükön tanulhattak az alapfokú iskolákban, és ezen a nyelven intézhették ügyeiket és védhették érdekeiket. Az alsóbb fokú bírósági hatóságok cseh területen cseh nyelven hozhattak ítéletet, de a felsőbb bírósági hatósághoz benyújtott fellebbezés mellé csatolni kellett az ítéletek német fordítását is. Ezt a gyakorlatot később kiterjesztették az összes többi hivatalos eljárásra. A rendeleteket németül és a tartomány nyelvén adták ki. A szóbeli bírósági védelmet is a tartományban megszokott nyelven folytathatták le. Gyakorlati okokból a szülészetet a szülésznők számára csehül, lengyelül és szlovénül is tanították. Ezek a rendeletek megerősíthették egyes etnikumok öntudatát, kulturális és szociális emancipációját.

Az 1848–49-es események jelentős változást hoztak a nyelvtörvényekben és a nyelvgyakorlatban. A cseh nemzeti követelések az 1848. március 23-án és április 8-án kelt császári kabinetlevelekben nyertek elismerést, amelyekben a cseh nyelvet a német nyelvvel egyenrangúnak ismerik el a közoktatásban, a közhivatalokban, a bíróságokon és az államigazgatásban. De a német nyelv ismerete továbbra is szükséges volt az intézmények működéséhez. Ez a gyakorlat 1851-ig, az abszolutizmus visszaállításáig tartott.

Az 1848. április 26-án kelt, soha életbe nem lépő, alkotmányi biztosította a nemzetiségek és nyelvük sérthetetlenségét. A kromerizi (kremseri) alkotmány elismerte a birodalom nemzetiségeinek jogát nyelvük ápolására és használatára az oktatásban, a hivatalokban és a közéletben. Az 1849. márciusi alkotmány szerzői szerint a nyelvi egyenjogúság nem érvényesíthető, kivált a szláv nyelvek esetében nem, mert e nyelvekből hiányoznak

a szükséges jogi fogalmak, ezért 1849 júliusában Bécsben összehívták a P. J. Šafárik vezette bizottságot a cseh és az ukrán jogi terminusok megalkotására. Ideiglenesen kiadták tíz nyelven a birodalmi törvénykönyvet. Cseh- és Morvaországban a hivatali ügyintézésbe a német nyelv mellett bevezették a cseh nyelvet is. Leo Thun birodalmi kultuszminister 1849-es rendelete következtében fokozatosan megvalósultak a tiszta cseh polgári iskolák, gimnáziumok és technikumok. A forradalmat követő első években a nemzetiségek egyenjogúságának elismerése érvényesült, a hivatalok kötelesek voltak a nemzetiségek nyelvén beadott kérvényeket és panaszokat elfogadni, a meghallgatásokat is a kívánt nyelven végezni. A hivatalok belső működése továbbra is németül folyt. A politikai fejlődés 1851-ig, a centralista hivatali gyakorlat visszaállításáig tartott. Ebben az évben miniszteri rendelet tiltotta meg a „szláv dialektusok” használatát a hivatalokban. 1852-ben a császár elrendelte, hogy a birodalmi törvényeket az „egyetlen hiteles nyelven”, németül publikálják. Bekövetkezett a nemzetiségek egyenjogúságának formális megszűntetése. A bíróságok belső ügyintézési nyelve csak a német lehetett. A cseh nyelv a hivatalok egyik külső ügyintézési nyelve maradt, a gimnáziumok felsőbb évfolyamaiban csakis németül folyhatott az oktatás.

A cseh polgári politikai mozgalomban a nyelvkérdés kulcsszerepet játszott, ahol a nemzetiségi és a nyelvi egyenjogúságot a tartomány kompetenciájába tartozó természetes állampolgári jognak tartották, amely automatikusan biztosítja az anyanyelv használatát a hivatalokban. A Habsburg Monarchiában ezek a döntések a centrális hivatalok hatáskörébe tartoztak. Az 1864-es kormányrendelet kimondta, hogy a cseh és a morva bíróságok külső ügyintézésükben a német mellett használhatják a másik tartományi nyelvet is. 1863-ban a cseh tartományi gyűlés mindkét tartományi nyelvet kötelező középiskolai tárgyként vezettette be. Az 1867 decemberében kelt alkotmány tartalmazta, elismerte, de nem garantálta a nemzetiségek és nyelvük egyenjogúságának elvét, 19. cikkelye pedig biztosította számukra anyanyelvük használatát a hivatali érintkezésben. Baden 1897 áprilisában kelt nyelvi rendelete bevezette Cseh- és Morvaország belső és külső ügyintézésébe a nyelvi egyenjogúságot, amellyel az 1905-ös év előtti legsúlyosabb válságot okozta Ciszlajtániában. Ezt a rendeletet Gautsch rendelete váltotta fel 1898-ban, amely a szükséges helyeken a hivatalnokok kétnyelvű kvalifikációját rendelte el. A Morvai Paktum (1905) a nyelvi kérdés törvényes normaként való elfogadásáról, az oktatási nyelv nemzetiségi szempontú szabályozásáról szolt, továbbá arról, hogy az önkormányzatok maguk választják meg ügyintézésük nyelvét.

A tartományi tanács két nyelven tárgyalt és bevezették a nemzeti kisebbségek védelmét.

1900 után, Baden és Gautsch nyelvi rendeleteinek hatályon kívül helyezése és a Koerbkabinet sikertelen cseh–német kiegyezési próbálkozásai után Csehországban a nyelvi kérdés és az ország új adminisztratív felosztásának mérlegelése nagy horderejű érzékeny politikai ügygé vált az első világháború előtt. A cseh nyelv előretörése a bürokratizált kommunikációban, a hivatalokban a cseh nyelvterületeken gyors tempóban haladt még a német állami területeken (hadsereg, rendőrség stb.) is. A cseh–német kiegyezési próbálkozások 1909–1913 között tovább folytatódtak. A cseh nyelv csendes, de hatékony előretörését az állami hivatalokban, a bíróságokon, a rendőrség, a vasút, a posta, a távirat állami képviselőiben a ciszlajtániai kormány cseh szakminisztereinek kormányzati politikai gyakorlata tette lehetővé. A cseh sikerek következtében az osztrák fél politikai pártjai radikalizálódtak: igyekeztek minden eszközzel leállítani a progresszív folyamatokat és a már létező eredményeket fixálni. A cseh parlament és a tartományi gyűlés a célzott politikai blokkolások következtében 1908-tól döntésképtelenné vált.

Az első világháború előtt a német nyelv cseh nyelvi környezetben az elsődrendű bíróságokon háttérbe szorult: a cseh és a német nyelvű beadványok nyilvántartása, belső feldolgozása, a bíróságok és az állami hivatalok közötti levelezés csehül folyt. A személyes ügyek írásos ügyintézése is cseh nyelven történt. A felsőbb bírósági hivatalok jelentései csehül íródtak, a járási bíróságok csehül kezdtek levelezni, a szenátusban polgári és büntetőügyekben zajló szavazásokat, üléseket cseh nyelven jegyezték le. A cseh nyelv egyre nagyobb teret kapott a prágai államügyészségen és a kerületi bíróságokon, ahol elfogadták a cseh nyelven írt büntetőkereseteket és vádiratokat. A cseh hivatalnokok a szolgálati esküjüket cseh nyelven tették le. A bécsi udvari és állami nyomda a cseh bíróságok számára kétnyelvű űrlapokat nyomtatott. A prágai rendőr-igazgatóság és tizenhat kerületi hivatala 1897-ig kizárólag németül végezte a belső ügyintézését, majd ezt követően kizárólag csehül. Ebben az időszakban nyelvi szempontból senkinek semmi nem volt előírva, folytatódott a cseh nyelv előretörése a belső hivatali ügyintézésben is.

A cseh királyságban az államvasutak nyelvhasználatát a Kereskedelmi Minisztérium 1896-os rendelete szabályozta, amely szerint a belső és külső ügyintéztést civilekkel és katonai hivatalokkal németül folytathatják. Az államvasutak főigazgatóságának 1890. évi rendelete engedélyezte Prága, Plzeň és Olomouc kerületében a kétnyelvű külső ügyintéztést. Cseh nyelvterületen az állami hivatalok az államvasutak egyes állomásaival levelezhettek cseh nyelven, de azok csak németül válaszolhattak. A teherszállításban a cseh nyelvű állomások számára a szállítóleveleket csehül írták. A cseh nyelv a teherszállítási ágazatban is fokozatosan hivatalos nyelvvé vált.

A cseh postahivatalokban 1897-ig a hivatalos kapcsolattartás és a belső ügyintézés németül folyt, de a civilekkel és az önkormányzatokkal külső ügyvitelükben csehül kommunikáltak. Baden nyelvi rendelete 1897-ben engedélyezte a cseh nyelv teljes körű használatát. 1906–1909 között a cseh postai, távirati és telefonközpontos hivatalnokai kizárólag csehül intézték az ügyeket.

A „nyelvi jog” az első világháború előtt is a legérzékenyebb politikai ügyet képezte, amelybe gyakran szándékosan rángatták bele a választók tömegeit. A mérsékelt hangokat mindkét oldalon figyelmen kívül hagyták. Egy ismeretlen, csehországi német környezetben működő, cseh bíró nézete szerint a csehek még ezekben a zilált időkben sem szenvednek sokat, ezért sincs nagy jelentősége a hivatalok szigorú kétnyelvűségének. A cseh nyelvi program mérséklését javasolja, mert a problémák csak papíron léteznek. Felhívja a figyelmet arra a tényre, hogy a hivatalok és a hivatalnokok kétnyelvűsége a csehországi újjászületéstől kezdve soha nem is létezett, mivel nem volt elegendő, mindkét nyelven beszélő hivatalnok. A hivatalos nyelv használatát csak a vegyes lakosságú járásokban érdemes szabályozni. Szerinte a kétnyelvűség nem valósítható meg a gyakorlatban.

A kompromisszum hiánya és a németek technikai obstrukciói 1913-ban a cseh tartománygyűlés teljes elfojtásához és a tartományi pénzügyek összeomlásához vezettek. Ezek a nemzeti és nyelvi ellentétek képezték a Habsburg Monarchia [helyesen: Osztrák–Magyar Monarchia – a szerk.] szétesésének egyik okát. A nemzeti nyelv kizárólagosságáért vívott küzdelem mindig a többi nemzettel szembeni izolációhoz vezetett.

Prága és České Budějovice területén mindig feszült volt a nemzetiségi helyzet. 1900 és 1901, majd 1909 és 1910 között zajlottak a cislajtvániai kormány legkomolyabb tárgyalásai az önkormányzati nyelvhasználat szabályozásáról. Az 1901. évi javaslatot a csehországi önkormányzatok közigazgatási körzeteiről alkotott tervezeteit az önkormányzatok nyelvhasználatáról szóló paragrafusokkal kellett gazdagítani. Az 1914 előtti gyakorlat alapján az önkormányzatok a saját belső és külső ügyintézési nyelvről lényegében mindig maguk döntöttek. Minden újonnan alakult községi vagy járási képviselő már az

első gyűlésen döntött a protokolláris nyelvről és az alkalmazottak nyelvi körülményeiről. A prágai városháza 1861-ben került a csehek kezébe, a városi tanács még ebben az évben határozatot hozott a cseh felírtos pecsétnyomók elkészítéséről, és 1863. február elsejéig adott haladékot a cseh nyelv elsajátítására a gyakornokok számára. A prágai testületnek mindig a beadvány nyelvén kellett intézkednie, a többi testületnek csak abban az esetben, ha a lakosság legalább egynegyede a másik tartományi nyelvet beszéli. A prágai testületben 1861-től egy nagyon aktív, offenzív nyelvpolitikát folytató cseh képviselőlet működött, amely elősegítette a városháza hivatali működésében, az önkormányzati intézményekben és a városkép jellegében (cseh utcanevek, cseh cégtáblák) a cseh nyelv előretörését.

Az 1910-es törvényjavaslat előírta, hogy a másik tartományi nyelven íródott beadványokat is el kell fogadni, nyilvántartásba kell venni, és 14 napon belül továbbítani kell a tartományi tanácsnak, amely gondoskodik a hivatalos fordításról. A vegyes nyelvtérületek testületeiben szabadon dönthettek az ügyintézés nyelvéről. A járási képviselők többségükben az egynyelvűség mellett döntöttek külső és belső hivatalos ügyvitelükben.

A csehországi cseh és német önkormányzatok nyelvhasználatának gyakorlatában az egynyelvű járásokban nem voltak gondok. A nyelvhatárokon fekvő önkormányzatok esetében a vitás területeket és testületeket fokozatosan más járásokhoz csatolták, mivel az önkormányzati és politikai kerületek területi meghatározása nyitott ügy volt a Monarchiában. Az önkormányzati járások keretén belül a cseh és a német községek elcsatolása 1900-ban, Csehország etnikai alapú adminisztratív felosztását követően fejeződött be. Egyedül a Cseh Királyság tartományi nemzeti bizottsága és a cseh tartományi gyűlés kommunikált a testületekkel és a járásokkal a beadvány nyelvén. A Csehországban megvalósult és tervezett nyelvtörvények és normák feltartóztathatatlanul a cseh–német szétváláshoz vezettek. A szétválás nehéz és fájdalmas volt.

A bécsi államigazgatási archívum őrzi az 1908-ban végzett statisztikai felmérés adatait, amely alapján Csehországban 4 240 000 fő tartotta a cseh nyelvet érintkezési nyelvének, és 2 468 000 fő a német nyelvet vallotta a sajátjának. Csehországban a 103 járási főszolgabírói hivatalból 58 cseh, 41 német és 4 vegyes nyelvű volt. Prága és Liberec törvényhatósági joggal volt felruházva. Prága nyelviileg és önkormányzatiilag túlnyomórészt cseh volt, míg Liberec német. 7743 községből a csehek 5040 községben alkottak 90%-os képviselőleti többséget, a németek pedig 2378 testületben. Csúpan 325 községet tekintettek vegyes összetételűnek és 355 településen voltak az önkormányzati viszonyok tisztázatlanok.

Bár az intellektuálisabban felépített cseh politikai pártok 1900 után tudatára ébredtek a német nemzetiséggel való egység történelmi szükségességének, de kivívott pozíciójukból nem akartak engedni. A szabadság és az önrendelkezés iránti vágy elmélyítette a kölcsönös elidegenedést és hozzájárult a közös területek, intézmények és a közös kulturális és szellemi örökség megosztásához. Végül alkotmányosan kihirdették mindkét tartományi nyelv egyenjogúságát, de a magasabb bürokratizált kommunikáció területén a birodalom integritásának megőrzése céljából a német nyelv „természetes” hegemoniája továbbra is fennmaradt. A liberális érában már senkit sem kényszerítettek a másik tartományi nyelv bírására, de a német nyelv tudása továbbra is a karrier és a lehetőségek útja maradt. A mindennapi gyakorlatban a „teljes” nyelvi egyenjogúságot csak nagy erőfeszítéssel lehetett biztosítani. A köz- és a magánélet területei alávetették magukat a nacionalista elhatárolódásnak, megosztásnak. A nyelvi és a nemzeti hovatartozás végül a hivatalok és intézmények nemzetiségi alapon történő megosztásának legitim és törvényes okává vált. Ezt az állapotot a modern közép-európai nemzetalkotási folyamat befe-

jezésének tekinthetjük. A nemzeti társadalmak és politikai képviselőiknek maximalista követelései, hogy önállóan dönthessenek a sorsukról, a cseh társadalom közéletének számos szférájában már 1914 előtt teljesültek. Csupán az maradt hátra, hogy ezt a politikai maximumot államjogi szempontból megmagyarázzuk.

Császári Éva

A Balkán régen és ma – osztrák szemmel

Busek, Erhard: *Blut und Honig – Österreich und der Balkan. – Der Donauraum, 45. Jg. 2005. 3–4. H. 9–15. p.*

A bécsi „Duna-táji – Közép-európai Intézet” (*Institut für den Donauraum und Mitteleuropa*) folyóiratának különszáma (*Region Balkan – Perspektiven Europas*) a közelebbi-távolabbi balkáni múlt küzdelmes, nemegyszer antagonisztikus örökségét számba véve elemzi a jelenbeli folyamatokat, illetve a jövő lehetőségeit. A tanulmányok vagy egy-egy alrégiót választanak vizsgálódásuk tárgyául (Románia, Macedónia, Koszovó), vagy pedig globális megközelítésben szemlélődnek. Ez utóbbiak közé tartozik az itt ismertetendő, a különszámhoz bevezetőnek szánt eszme-futtatás, az intézet nagy tekintélyű, politikai múlttal is rendelkező, Közép-Európa-szakértőként ismert vezetőjének tollából. Busek a Balkánnal való osztrák kapcsolatok múltjából fakadó felelősséggel tekint a jelenre és a jövőre, egyben személyes érzelemmel idézi a szülői nemzedék által még közvetlenül megélt régi világ emlékeit.

A birodalmi Ausztria körülbelül 100 év alatt vonta érdekkörébe a Balkán északabbi régióit – Metternich 1815-ből származó állítólagos kitételét követően, ami szerint „a Balkán a bécsi ügétő mögött kezdődik”. A birodalom addigra már nagymértékben hozzájárult a töröktől való felszabadításához és a pusztult tájak újraeurópaizálásához. Úgyhogy a Busek-szülők számára már a balkáni „délkelet” messze nem ismeretlen világ, noha azért rendkívüli veszélyforrás is, amint a trónörökös elleni tragikus szarajevói merénylet megmutatta. Ausztria ezt követően a csatáit már elvesztette, magára maradt, a puszta fennmaradásáért kellett megküzdenie. Akkor már nem sok dolga volt a Bécs alá nyúló „kelettel” és „délkelettel”, itt is, ott is mások vitték a szerepet. Míg nem egyszer az újdonsült birodalmak is összeomlottak, s a kapu újra kinyílt mindkét irányban. Akkor, 1989/90 körül az osztrákok láthatták: a délkelet-európai viszonyok valahol ugyanott tartanak, ahol szem elől veszítették 1914/18-ban: a befejezetlen integrálódás állapotában, önsorsrontással terhelten, újra a tűz-eljátszva. Ausztria hol bőkezebb módon, hol szűkebb eszközökkel a török végidők óta gyakran felvállalta a jó szomszéd felelősségét. (Ha korábban nem is mindig önzetlenül.) Befogadta az elnyomatásba, háborúba taszított térség menekültjeit, szolidáris volt szabadságtörkevéseivel, segítette a jövőt hordozó kultúra átmentését, és az osztrákok mindig hittek, hinni akartak a térség jövőjében. Bécsben régtől fogva úgy tartják: a Balkán vérzékeny föld, de hamar felvirul, és mosoly terem, ha a vér felszárad. Például a legújabb vérontásnak is most már talán vége, el kell jönnie a virágzásnak. Bécs ma őszinte szívvel kiáll a balkáni népek mellett a békeépítésben. Kiáll egyszer: hagyományos osztrák felelősséggel, és nem szűnik szólni velük, értük legalább a kulturális csere nyelvén. (Csak bele kell tekinteni a folyóiratokra, bepillantani a kiállítási csarnokokra, a vendégházakra: mindenütt ott látjuk a Balkán kinceit és követeit.) És kiáll európai felelősséggel is mint EU-tagállam, hitet téve amellet, hogy az új, egyesült Európa csak a Balkánnal együtt egész, csak vele együtt lehet teljes az identitása. Másképpen szólva: a Balkán (ti. a Közép-Balkán) integrációja az Unió eddig elmulasztott „leckéje”, amit végérvényesen nem spórolhat meg magának. Nyilvánvaló: ha hosszabb távon is, az Uniót össze kell zárni Szlovénia és Görögország között. Nem

csak a keletrómai örökség teljes körű beemelése okán; bár valóban ne brillírozzon a nyugat az újszülött „multikulturalizmusával”, az egész világot – talán nagyon is óvatlanul – a házába befogadva, mindaddig, amíg önnön gyökereinek multikulturalitását könnyedén feledné. Bizony, a „lecke”: újratanulni Európát! – Össze kell tehát zárni az Uniót, éspedig az integráció térségi szerveztülése érdekében is: Görögország uniós identitása féloldalas marad északi határainak átjárhatósága nélkül, mint ahogy hasonló helyzet előtt áll hamarosan Bulgária vagy részben Románia is a kitűzött csatlakozás pillanatától.

A csatlakozási és stabilizációs folyamatot illetően van azonban néhány „osztrák” szempont, melyeket a történelmi szomszéd értő közelsége kellő nyomatékkal vehet fel. A kelet-nyugati szembenállás évtizedeiben felvállalt „semleges” státus nem kevés tapasztalatával Ausztria számára nem meglepő, hogy a Balkánon most a külvilág sajátos politikai doktrínákkal, nézetrendszerekkel és érzelmekkel szembesül. De fenntartja véleményét, ami szerint – az éleket (mint korábban nem egy nyugati doktrína esetében is) lecsiszolva – a Balkán országai ezek ellenére, ha maguk is akarják, meg tudnak felelni az integráció követelményeinek. Itt elsősorban a „nacionalizmusokról” van szó, melyek a diktatórikus rendszerek elfojtó gyakorlatát követően a rendszerek bukásával törtek elő. Ezt illetően tudomásul kell venni: időre van szükség az érzékenységek, a tévhitiek elkerülhetetlen „kikezelése” során. A jól megfontolt osztrák álláspont a legutóbbi balkáni háborúkkal és a balkáni népek jövőjével kapcsolatban kétirányú:

- A háborús konfliktusokat meg kellett fékezni, a bünteteket maradéktalanul számon kell kérni. A nyugat nagyon is megkésett kényszerítő beavatkozása jogszerű és célirányos volt, s a beavatkozás különböző oldalról bíralt mértéke a kezdeti határozatlanságból fakadó késedelem kiegyenlítésének felelt meg. A határozatlanság éppen Európa gyengeségéből fakadt, az erőt második lépésben Amerika képviselte. Megvan ennek a tanulsága: erős, cselekvőképes Európára van szükség, hogy a problémáit maga, önnön belátása szerint kezelhesse. Az Unió számára is most itt az alkalom a készenlét és a határozottság kipróbálására – a balkáni stabilizációs és csatlakozási folyamat céltudatos végigvitelével.
- Az elvszerűségnek és határozottságnak ugyanakkor őszinte segítőkésszeggel és körültekintéssel kell párosulnia, ami az eddigiekhez képest több szálon futó folyamatot igényel. A pénznel és a juttatás szigorú feltételszabásánál is fontosabb lehet a civil együttműködés, a saját akarat, a bizalom megnyerése. Ebben az is beletartozik, hogy az emberek a szülőföldön maradásban gondolkodjanak, s a menekültek is hazatérhessenek. Az Európáról tragikusan leszakadt civil társadalomfejlődés serkentése az intézményi átalakítás akármelyik szektorában folyó munkánál sokkal fontosabb.

Komáromi Sándor

A „Landsknechtől a katonáig”: az alnémet gyalogos katonák az alföldeken a XVI. század második felében

Swart, Erik: From „Landsknecht” to „Soldier”: The Low German Foot Soldiers of the Low Countries in the Second Half of the Sixteenth Century. = International Review of Social History, 51 (2006), 75–92. p.

Az 1550. évet követő évtizedekben Hollandia hadserege megélte a Landsknecht megszűnését, akiknek joguk volt részt venni a mindennapi életüket befolyásoló döntéshozatal-

ban. Fokozatosan egyszerű katonákká váltak, amely sokkal szigorúbb fegyelmet és vezetést jelentett. Ez a folyamat 1572 után felgyorsult, mivel Orániai Vilmosnak szüksége volt arra, hogy fenntartsa Hollandia lakóinak támogatását a felkelés számára. A szigorúbb fegyelem és szorosabb vezetés a katonái felett létfontosságú volt számára. Eközben a proletáriusodás előrehaladó folyamata ezeket az embereket képtelenné tette az ellenálásra: egész egyszerűen nem tudtak máshová menni.

A XVI. század a nagy társadalmi változások időszaka volt Európában. Ezt a népességnövekedés is elősegítette, amely migrációhoz, városiasodáshoz, a földhasználatra gyakorolt nagyobb nyomáshoz, áremelkedéshez és munkaerőválsághoz, illetve a bérek válságához vezetett. Az ennek következtében fellépő elszegényedéstől szenvedők a helyi háborúkban találhatták meg megélhetésüket, amely a XVI. század jelentős részében jellemző volt Európára. Valójában kevesebb mint tíz teljes év telt el békében. A majdhogynem állandósult háborúskodás nagyszámú katonaságot követelt meg, különösen az egyre fontosabb és növekvő számú gyalogságban. De a besorozás ritkán segített a katonák gondjain, mivel az őket körülvevő társadalom elszegényedése, amely a gazdasági erő elvesztésével is járt, kihatott a hadseregekre is. Fritz Redlich 1964-ben többek között megjegyzi, hogy a háború iratainak jellege jelentős mértékben megváltozott a XVI. században. A kezdeti szerződéstől, ami a kapitányok és a kormány között született kölcsönös kötelezettség-vállalásokkal, fokozatosan fegyelmi előírássá vált, amely nem tartalmazott kötelezettségeket a katonák felé. Sőt, mi több, a Landsknecht cím, amelyet oly büszkén viseltek a német katonák, még 1583-ban is, és amely önbecsülésük kifejezésének egyik formája volt, 1600-ra teljesen eltűnt. Onnantól kezdve csak a Soldat néven említik őket.

1560-ig Hollandia északi részének gazdasági fejlődése együtt mozgott az európai trenddel, amely a reálbevételek és az életszínvonal csökkenését jelentette. Ezt követően azonban élesen elkülönültek a szomszédos országokban követhető tendenciáktól, mivel ugyan az árak tovább emelkedtek, de a következő néhány évtizedben a bérek még gyorsabban növekedésnek indultak. A hadseregek fejlődése is az előbb említett tendenciát követte. A XVI. század második felében Alsó-Németországban, különösen az 1572-es lázadást követően, a legegységertelműbben az alnémet gyalogos katonák között volt ez a folyamat látható. Az alnémetek (Bass-Allemands) kifejezés az ő nyelvükből származik, amely nagyjából a mai Hollandia, Luxemburg területéről származó katonákra utalt. A flamand és brabanti gyalogság, valamint az alnémetek ugyanazokat a szervezeteket és intézményeket vallhatták magukénak, mint a Landsknecht, ami egyáltalán nem meglepő, mivel Hollandia hivatalosan a német birodalom részét képezte, de ez az egybevághóság a szervezetek és intézmények tekintetében kevésbé volt észrevehető.

A cikk célja, hogy példákon keresztül mutassa be az 1550, különösen az 1572 utáni változásokat, és elmagyarázza, hogy ennek milyen következményei voltak az alnémet katonák számára, valamint hogy bemutassa, hogy ezeket a változásokat milyen erőhatások idézték elő. Arra a kérdésre is megpróbál választ adni, hogy a katonák maguk miért nem fejtettek ki ellenállást státusuk és hatalmuk elvesztése ellen. Ezért először is a XVII. század közkatónáinak társadalmi háttéréről ad információt, különös tekintettel azokra, akik a holland lázadás első két évtizedében szolgáltak.

Valójában vannak bizonyítékok arra vonatkozóan, hogy egyes katonák megkíséreltek szembeszegülni Orániai Vilmos rendeleteivel. 1574 márciusában Nicolaes Ruychaver kapitány vitába bocsátkozott közvetlen felettesével, Diederik Sonoy-val, Vilmos észak-hollandiai helyettesével, hogy katonái tiltakoznak az ellen, hogy létszámukat 150 főre csökkentse. Elégedetlenek voltak azért is, mert nem kaptak engedélyt arra, hogy feleségeik és gyerekeik elkísérjék őket állomáshelyeikre, helyette különböző falvakba kellett

szétszóródnuk és szövással, fonással tenni magukat hasznossá. Sonoy válasza a kapitányhoz rövid volt: Orániai Vilmos így akarta, és nem áll módjában ezen változtatni, és Ruychavernek is ehhez kell alkalmazkodnia. Amennyiben a katonáknak ez nem megfelelő, úgy Sonoy elbocsátja az egész századot. Ez a fenyegetés jól mutatja, hogy mi volt a közkatonák legnagyobb problémája: nem volt hová menniük. Az elszegényedés olyan helyzetet idézett elő, amelyben a katonáskodás alternatívája a munkanélküliség, a koldulás, a vándorlás vagy a bűnözés volt. Ebben a tekintetben az is látszik, hogy 1588-ban Sonoy katonái, akik a szigorú fegyelemre és kisebb kihágások (egy kacsa vagy egy tojás ellopása) miatti súlyos büntetésekre panaszkodtak, mégis hajlandók voltak elfogadni ezeket a feltételeket abban az esetben, ha fizetésük időben megérkezett. A katonák függése fizetésüktől jól tükrözi a holland gazdaság más szektoraiban végbemenő proletáriá-sodást.

Hagyományosan a történetírás a katonai szervezetek és a fegyelem terén bekövetkezett döntő fejlődést Nassau-i Mórincnak tulajdonítja. Ezek az előrelépések az államépítéshez és a Holland Köztársaság megszületéséhez kapcsolódnak. De ahogyan azt a cikk is bemutatja, fontos fejlődési folyamatok zajlottak le már évtizedekkel Móric előtt. Valójában sok, a hadsereg szervezetét és vezetését érintő fejlődés a XVI. és XVII. században hosszú idő alatt fokozatosan és folyamatosan végbemenő változások voltak. Ezt a fejlődést a politikai körülmények, események és döntések tették lehetővé, melyeket a kulturális tényezők által formált társadalmi és gazdasági trendek hívtak életre. A lázadó holland tartományokban 1572-ben uralkodó politikai körülmények felgyorsították a katonai változásokat a német birodalommal ellentétben. Az államok hadseregét nem Nassau-i Móric hívta életre; az már akkor létezett, amikor apja örökébe lépett. Az egy olyan hadsereg volt, ahol az egyszerű gyalogos katona elvesztette a Landsknecht-státust – a jogot arra, hogy részt vegyen mindennapi életét befolyásoló döntések meghozatalában – és hozzácsokolt egy szigorúbb fegyelemhez, egy sokkal hierarchikusabb csapatszerkezethez. Valójában ekkor vált katonává.

Bosznay Csaba

A helyi kormányzat az 1940–1945-ös megszállás éveiben: Belgium, Hollandia és Franciaország modelljének összehasonlítása

Wouters, Nico: Municipal Government during the Occupation (1940–5): A Comparative Model of Belgium, the Netherlands and France. – European History Quarterly, 36. vol. 2006. 2. no. April 221–246. p.

A megszállt Európa II. világháborút érintő történetírása szinte kizárólag a nemzetek történelméről alapszik. De az olyan, nemzeteken felülálló jelenségek, mint a kollaboráció, az ellenállás és a háború utáni erkölcsi megtisztulás mélyrehatóbb összehasonlító megközelítést tesz szükségessé, amely a mai napig érdemtelenül kevés figyelmet kap. A cikkben a szerző egy összehasonlító modellt állít fel a Belgium, Hollandia és (Észak-)Franciaország megszállásának szervezeti felépítésére, és a helyi kormányzatokat helyezi vizsgálata középpontjába. Ezáltal újszerű betekintést enged a három ország megszállásába, és a további kutatások számára újabb távlatokat nyit.

Ahhoz, hogy következtetéseket tudjunk levonni a különböző megszállási modellekre és azok fókuszpontjaira vonatkozóan, egyes kérdések különböző nemzeti jellegű túlmutató jelentését is figyelembe kell venni, illetve a „személyi információ-kezelés biztonsá-

gi, elnyomási céllal” fogalma is felhasználásra kerül. A koncepciót meghatározza, hogy a vizsgálat során melyik helyi szervezet, milyen információkat szolgáltatott ki bizonyos emberekről, milyen környezetben és mely német szervezet számára. A szenzitív információkezelés fogalmának meg van az az előnye, hogy a nemzeti különbségeket kimutatja az olyan kérdésekben, mint a földalatti ellenállási mozgalmak vagy a zsidók és más politikai ellenfelek üldöztetése, beleértve a kényszermunka elől menekülőket is. Az a mód, ahogy a nemzeti szolgálatok átadtak vagy elrejtettek adatokat a németek ellenfeleiről, értékes betekintést enged a mindennapi együttműködésbe, és lehetővé teszi az általános különbségek pontos leírását.

Világos, hogy a megszállás első időszakában a központosított francia modell kínálta a legtöbb lehetőséget a hatékony együttműködés számára. Ez a nagymértékben központosított modell egyesítette a látszólag törvényes kormányzat, a központosított és a prefekusi hatóság rendelkezési állományába vont rendőri erők, a biztonsági szolgálatok, és a politikai szempontból felügyelt igazságszolgáltatás biztosította előnyöket. Bármilyen tekintélyelvű rezsim, amely rendelkezik politikai legitimitással, a központosított, hierarchikusan felépített rendőrségből és az adminisztratív szervekből húzza a legtöbb hasznot. Mindazonáltal, amint egy ilyen tekintélyelvű rezsim komoly politikai válsággal szembeül, ez a központosított szervezeti felépítés előnytelennek válik. A rendőrség vagy a hivatalok központosított és hierarchikus felépítése rendkívül hasznos eszközök egy erős hatalom kezében, azonban a hatalom gyengülésével annak központosított struktúrái sokkal valószínűbb, hogy szembefordulnak vele, mint az elszigetelt egység.

Pontosan ez történt Franciaországban, egész pontosan Észak-Franciaországban 1944-ben. 1943. november 17-én egy a bizalmasaival tartott titkos értekezleten Charles of Nord prefektus azt állította, hogy a parancsnoksága alá tartozó francia állami rendőrök 75%-a forradalom előtti állapotban van, és a németek ellen fordulna, amennyiben a szövetséges erők megjelenének a kontinensen. Charles javasolta, hogy fosszák meg rendőreit a lövegyverektől. Ekkorra Vichy már válságban volt, mivel hatalmának legitimitása teljességgel megszűnt. A francia hivatalok és a rendőrség együttesen fordultak el a rezsimtől. Így ebben a tekintetben, ami 1941–1942-ben előnyt jelentett, az hátránnyá vált.

A belga modell éppen a francia ellentéte volt. A centralizált politikai erők hiánya, különös tekintettel egy relatíve független közhivatali ellenzékre, súlyos probléma elé állította a német elnyomást mindenféle ellenzéki és ellenálló erővel szemben 1940 és 1943 között. Ez az egyértelmű hátrány nem a részlegesen együttműködő helyi kormányzati szintnek köszönhető. Mindazonáltal, amikor a német rezsim 1943 végére válsággal kellett, hogy szembenézzen, a belga modell kezdte megmutatni előnyeit. Ahogy azt tanulmányában a szerző bemutatja, a személyes adatok és információkat a megszállt Belgium és Hollandia helyi hivatalai kezelték a legegységesebb módon. A kollaboráns pártok Belgiumban és Hollandiában az 1940-es hatalomátvételre készülve kiépítették csatornáikat a németek ellenfeleire vonatkozó minden elérhető információ folyamatos áramoltatására. Ez jelentős segítséget nyújtott a német elnyomó apparátus számára. Amikor ezek a kollaboráns pártok ellenőrzésük alá vonták a helyi hivatalokat a polgármestereken keresztül, ez a párhuzamos információáramlás, amely a normális adminisztratív csatornákon kívül működött, egyre fontosabbá vált. A helyi hivatalok nyilvánvalóan a magánjellegű információk értékes forrásai voltak, ezáltal egy politikailag megbízható polgármester jó szolgálatot tehetett a német elnyomó apparátus számára. Franciaországban ez az információáramlás a normális csatornákon keresztül közlekedett a hagyományos államapparátus keretein belül. A megszállás első éveiben ez a németek számára előnyösnek bizonyult. A francia biztonsági szolgálatok rendkívül hatékonyan tudták a föld alá kényszeríteni a francia kom-

munistákat. Ezzel együtt azonban a Vichy és a megszálló német rezsim politikai válsága során ezek a központosított struktúrák nagyon könnyedén „zárták be” önmagukat, amennyiben úgy akarták. Például Franciaország északi részén világhossá vált, hogy az 1944-ben a rendőri, biztonsági vagy más hivatali szolgálatok által leadott jelentések a valóságot elkendőző hivatalos maszlagokká váltak.

Belgiumban és Hollandiában azonban a helyi kollaboránsok, különösen a VNV és a Rex kollaboráns polgármesterei, a fegyveres ellenállás ismételt támadásainak célpontjává váltak. Személyes biztonságuk féltése sok kollaboráns polgármestert aktívabb magatartásra sarkallt, így azok a németeket több információval látták el ellenfeleikről és földalatti ellenállásról. Az 1944-es francia példával ellentétben a németek Belgiumban ugyanabban az időszakban sokkal pontosabb és nagyobb értékű információt kaptak, mint bármikor azelőtt, különösen a földalatti ellenállásról. Ha a kollaborációnak ezt a rendkívül lényeges vonását vesszük figyelembe, a belga modell egyre előnyösebbé vált a németek számára.

Boszny Csaba

Euro-orientalizmus és Kelet-Európa koncepciójának megalkotása Franciaországban 1810–1880 között

Adamovsky, Ezequiel: Euro-Orientalism and Making of the Concept of Eastern Europe in France, 1810–1880. The Journal of Modern History, 77. vol. 2005. 3. no. September 591–628. p.

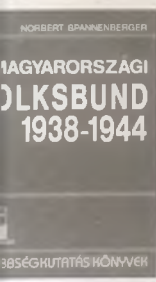
Nyugati liberális-burzsóá civilizáció ellenpontjaként a „másokat” szokták emlegetni, melyben minden identitás kétpólusú meghatározásához kizárt mások csak egymáshoz képest nyertek értelmet; így mindkét identitás ugyanazon irányzat elemeiként azonosítható. Más munkák elemzése során a szerző számára világhossá vált, hogy Oroszországot miként alkalmazzák alapvetően a „más” meghatározásával, amely a nyugati identitástól eltér – legalábbis Franciaországban. 1740 és 1860 között Oroszország „a hiányok országaként” került meghatározásra, tehát nem annak alapján, ami, hanem annak alapján, ami nincs benne jelen – tehát olyan bizonyos elemek hiánya, amelyeket a civilizáció alapjának tartottak, mint pl. fejlődés, modernitás vagy egyszerűen szabadság. Különböző időszakokban ezek a hiányzó elemek, mint pl. a független nemesség, közvetítő testületek, amelyek az uralkodó hatalmát ellenőrzés alatt tarthatják; a városi fejlődés és a széles burzsoázia vagy középosztály; erős és független civil társadalom. Nem véletlen, hogy ezek a nyugati civilizáció alapkövei voltak, és annak kivételességének, „felsőbbrendűségének” alapkövei. A nyugati sikerek liberális-burzsóá értelmezése szerint Oroszország története a nyugati elemek hiányából fakadó kudarcok sorozata. Ezt a szemléletet gyakorta kiterjesztették a szláv népekre úgy általánosságban, így azok is a hiányok országaivá váltak.

A cikk célja, hogy az identitás megalkotási folyamatának egyik fontos részét elemezze, nevezetesen a Kelet-Európa fogalmi körének megalkotását Franciaországban, valamint az euro-orientalizmus kialakulására állítson fel egy elméletet. A szerző emellett érvel, hogy az ebből fakadó sztereotípiák és elméletek átvételtek a szláv nemzetekre. Így egy szélesebb körű, a szerző által euro-orientalizmusnak nevezett diszkurzív formáció részévé váltak, amelyen keresztül a Nyugat szimbolikusan szervezte és szabályozta kapcsolatát Kelet-Európában. Mielőtt a szerző saját értelmezését mutatná be, más elméleteket is felsorakoztat, mint pl. Larry Wolff Kelet-Európa feltalálása: a civilizáció térképe a felvilágosodás gondolkodókörében, valamint Edward Said: Orientalizmus. A szerző szerint

a XIX. század második feléig vagy még későbbig nem beszélhetünk az euro-orientalizmus vagy orientalizmus semmilyen megjelenési formájáról. Szerinte a Said által felsorolt elemek egyike sem jelent meg korábbi időszakokban. Úgy gondolja, hogy Wolff munkájának legmegdöbbentőbb tulajdonsága, hogy sehol nem mondja ki, hogy az a kifejezés, hogy „Kelet-Európa”, mikor jelent meg, vagy mikor vált közkeletűvé. Wolff mindössze öt bizonyítékot sorakoztat fel, melyek szerinte megnevezik a kérdéses fogalmat, de ezek mindegyike Európa keleti régióit említi. A bizonyítékok száma nagyon alacsonynak tűnik egy ilyen általános elmélet felállításához, és ezen kevés számú bizonyíték között sem tudott Wolff különbséget tenni az egyszerű földrajzi utalás, illetve a fogalom között. Az ilyen megkülönböztetés rendkívül fontos, mivel „Európa keleti része” nem feltétlenül jelenti, vagy esik egybe a „Kelet-Európa” fogalommal. Adamovsky rámutat, hogy a ma használt spanyol, francia, német, angol, olasz, orosz megnevezések mindegyikében a kelet főnévből alkotnak melléknevet, amely azt a gondolatot ébreszti, hogy Európa a Kelethez tartozik, vagy birtokos alakot használnak, hogy a Kelet birtokolja Európát, vagy a német nyelvben külön szót is alkotnak erre a célra.

Valójában az euro-orientalizmus lehetővé teszi számunkra, hogy jobban lássuk a folyamatosságot a régi és új típusú rasszizmusban a nyugati civilizáció során. Úgy tűnik, hogy az euro-orientalizmus sokkal inkább biológiai különbségek alapján nyugszik, mint a keletiség vagy a rabszolgaság alapján. Társadalmi és kulturális különbségek a kezdetek óta domináns szerepet játszottak az euro-orientalizmusban. Így Oroszországot faji szempontból alacsonyabb rendűként ábrázolják – az orosz vér tatárral történő keveredésére vagy Lenin ázsiai jellegű arcára történő utalások még mindig megtalálhatók az akadémiai irodalomban – oly mértékben, ahogy azt kulturálisan és társadalmi szempontból nem teljesnek látják, amelyből hiányzik a megfelelő polgári kultúra, a középosztály, a civil társadalom stb. Sőt, mi több, a XVIII. századtól kezdve az értelmiség projektek terveit vázolja fel, megtöltendő Oroszország „ürességét”, amivel azt a benyomást keltik, mintha az számukra tökéletesen lehetséges volna. Például a XIX. századi Franciaországban Oroszország ázsiai eredetére a legtöbb célzás, utalás látható, különösen az alacsonyabb társadalmi osztályok és azok intézményei esetében, valamint az egész nemzetre és vezetőikre vonatkozóan, különösen akkor, amikor a kommunizmus fenyegette a liberális-burzoá rendet. Ellenben Oroszország európai jellegének elismerése sokkal gyakoribb a felsőbb osztályok, illetve az egész nemzet esetében olyan időszakokban, amikor az megfelelt a nyugati civilizációt tanuló diák szerepkörének. Az egyes osztálybeli kulturális és faji kategóriák átfedése és a relatíve egyszerűen egymás helyébe tehető típusok, úgy tűnik, hogy egy és ugyanazon ideológiai formációhoz tartoznak.

Bosznay Csaba

Spannenberger, Norbert:
**A Magyarországi
Volsbund 1938-1944.**

Budapest, 2005. 432 p.

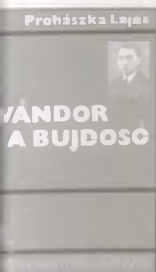
4800 Ft

Miskolczy Ambrus:
**Románok a történeti
Magyarországon**

Budapest, 2005. 186 p.

2600 Ft

Prohászka Lajos:
A vándor és a bujdosó

Budapest, 2005. 245 p.

2600 Ft

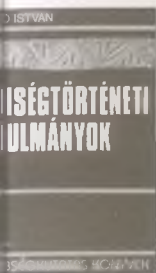

Ifj. Barta János-Papp Klára
(szerk.):

**"Nincsen nekünk
több hazánk ennél"
Tanulmányok a Bocskai-
felkelés történetéhez**

Budapest, 2004. 203 p.

3200 Ft

Szabó István:
**Népiségtörténeti
tanulmányok**

Budapest, 2005. 229 p.

2800 Ft

Ravasz László:
Orgonazúgás

Budapest, 2005. 190+32 p.

2800 Ft

készületben:

Szilágyi Vilmos (szerk.): Szabó István cikkekben és dokumentumokban

Magyarországi Irodalom a korfordulón

Magyarországi Keleti szertartású keresztények Magyarországon

KISEBBSÉGGUTATÁS

KÖVETKEZŐ SZÁMUNK TARTALMÁBÓL

900 Ft

A MAGYARORSZÁGOT ÉRINTŐ II. VILÁGHÁBORÚ UTÁNI TELEPÍTÉSEK

(Schmidt-Schweizer András, Balogh Béni,
Tóth Ágnes, Kalász Márton stb. tanulmányai)

SZEMLE

Bonni konferencia a kitelepítésekről

Hadifogolynapló

(szerk. Frühwirt Mihály, Pável Rita)

A kitelepítés dokumentumai

(Otus Verlag)

A német kisebbség feletti genocídium

Jugoszláviában 1944 és 1948 között